Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

PROPERTY OF ARIC Established 1989

PROPERTY OF ACKU 10838

افغانستان

دتاریخ په رڼا کي

لیکوال

استاد احمد علي کهزاد

ژباړن

اورنګزیب ارشاد

دانش خپرندویه ټولنه
+۹۲-۹۱-۲۵۶۴۵۱۳

کتاب پېژندنه

نوم: افغانستان د تاریخ په رڼا کې
لیکوال: استاد احمدعلي کهزاد
ژباړن: اورنګزیب ارشاد
خپرونکی: دانش خپرندویه ټولنه
چاپ نېټه: مارچ ۲۰۰۱، کب ۱۳۷۹
چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه
کمپوز: جاویداحمد همیم - کفایت الله جواد
چاپ ځای او کمپوز: دانش کتابتون - ډهکی نعلبندی
قصه خوانی - پېښور
ټیلیفون: ۲۵۶۴۵۱۳
E-mail: danish2k2000@yahoo.com

بسم الله الرّحمٰن الرّحيم

د خپرندوی یادښت

خوښ یو چې یو ځل بیا د ګران افغانستان د یوه نومیالي تاریخپوه (ښاغلي علي احمد کهزاد) د څو کاله پخوانۍ پوهنیزې هڅې (افغانستان در پرتو تاریخ) پښتو ژباړه (افغانستان د تاریخ په رڼا کې) تر چاپ وروسته خپروو او تاسې خوږو مینه والو ته یې وړاندې کوو.

دا غوره او ارزښتمنه هڅه د پښتو لیکوال و ژباړن ښاغلي اورنګزیب ارشاد په قلم سرته ورسېده چې په خپل وار د پښتو ژبې او کلتور د ودې او پراختیا په برخه کې یو ګټور کار ګڼل کېږي.

موږ د دغه کتاب ښاغلي ژباړن ته پر کوروداني ویلو سربېره د نورو ښو هڅو او بریالیتوبونو هیله ورته کوو او له ښاغلي تاج الدین عاجز نه هم مننه کوو چې د متن په بیا کتنه کې یې خپل هر اړخیز زیار وګاله.

په پای کې هیله من یو چې د دغه نوي ګام اوچتېدا تر ډېره د درنو لوستونکیو لوست تنده ماته کړي او په خپل وار سره مو د زمولږ فرهنګي بڼ یو نوی غاټول شي.

مننه

دانش خپرندویه ټولنه

PROPERTY OF ACKU

لړلیک

ګڼه	سرلیک	مخګڼه
۱.	قره کمر	۱
۲.	هزارسم	۵
۳.	هیرمند اوارغنداو سیمه	۸
۴.	منډیګک	۱۲
۵.	منډیګک	۱۵
۶.	پنجوایي	۱۹
۷.	شمشېر غار	۲۲
۸.	آریایي کور	۲۶
۹.	ویدي سندرې او افغانستان	۲۹
۱۰.	آریا اویجه	۳۲
۱۱.	سوما- یا- هوما	۳۵
۱۲.	دمینې یوه لرغونې تاریخي کیسه	۳۸
۱۳.	دافغانستان موسیقي	۴۱
۱۴.	پاراداتا یا پیشدادیان	۴۵
۱۵.	یاما دطالع دلمر زوی	۴۸
۱۶.	ریښې، اریایي روحاني حکیمان اوشاعران	۵۱
۱۷.	زردښت او دبلخ داسپه کورنۍ سره	۵۴
۱۸.	زراتشترا ، سپین تمان اوبلخ	۵۷
۱۹.	کاتا - کاث یاس	۶۱
۲۰.	داوېستا دنظره دافغانستان د خاورې لرغونتوب	۶۳
۲۱.	په اوېستا کې دغرونه یادونه	۶۶
۲۲.	دسکندر دتېریدلو لار	۷۰
۲۳.	په افغانستان کې دسکندر دتلو لار	۷۳
۲۴.	په اسیا کې دیوناني هځوب دمرکزیت له نظره	۷۶

۲۵.	دافغانستان نجیبه طبقه اریاسپه یااسواران	۷۹
۲۶.	دسکندر مقدوني په مقابل کې مقاومت	۸۲
۲۷.	سکندر په عامیانه داستانونو کې	۸۵
۲۸.	دسکندر او جنگیز دلښکرو په مقابل کې د..	۸۷
۲۹.	دهریرود په سیمه کې دسکندریې ښار	۹۰
۳۰.	سکندري سار یا سکندري کلاه	۹۴
۳۱.	اویوتیدم باختري یوناني پاچا	۹۷
۳۲.	دکاپیسي ـ باگرام دښارپه پلان کې دیوناني	۱۰۰
۳۳.	پروان یاجبل السرج کې دقفقاز سکندریه	۱۰۳
۳۴.	په افغانستان کې یوناني میتولوژي	۱۰۶
۳۵.	په پخواني افغانستان کې دیوناني لیك دود رواج	۱۰۹
۳۶.	په افغانستان کې یوناني لویي سکې	۱۱۱
۳۷.	مرکزي اسیا او چین ته دافغانستان دگریك او....	۱۱۴
۳۸.	په لرغوني افغانستان کې دموسیقۍ درې آلې	۱۱۷
۳۹.	په لغمان اوکندهار کې داشوکا ډبرلیکونه	۱۲۰
۴۰.	په کندهار کې داشوکا د ډبرلیك کشف	۱۲۴
۴۱.	په افغانستان کې دبودیزم خپریدل	۱۲۸
۴۲.	شابهار	۱۳۱
۴۳.	په افغانستان کې بودایي مبلغین	۱۳۴
۴۴.	کوشانیان دافغانستان په تاریخ کې	۱۳۷
۴۵.	کجولوکدفیزس	۱۴۰
۴۶.	کنیشکا تاریخي پاچا او امپراطور	۱۴۳
۴۷.	سور کوتل	۱۴۶
۴۸.	هخامنشیان او دتاریخ پرمخ دافغانستان خاورې	۱۴۹
۴۹.	بغلان	۱۵۲
۵۰.	دبغلان ارزښت دلرغون پیژندنې له نظره	۱۵۵
۵۱.	سره کوتل نړیوال هنري باختر مقام تثبیت کړ	۱۵۸
۵۲.	دکنیشکا عبادت ځای	۱۶۱
۵۳.	دکنیشکا مجسمه	۱۶۴
۵۴.	هغه استوپه چې بنسټگر یې کنیشکا دی	۱۶۷

۵۵	دیونانی اوباختري هنري مکتب یوناني او	۱۷۱
۵۶	افغانستان دګریك اوبودیك مجسمه تورنې مکتب	۱۷۴
۵۷	دسره کوتل کتیبې پرپر دبرینو خبنتو یوناني توري	۱۷۸
۵۸	افغانستان دروحانیونو له خوا په چین کې	۱۸۱
۵۹	خروشتي لیك دود	۱۸۴
۶۰	بلخ کوچنی شاهي ښار (شاه وران) یا (راجاګریه)	۱۸۸
۶۱	نوبهار معبد (عبادت ځاي) یا- ناواویهارا	۱۹۱
۶۲	دبلخ نوبهار یا ناواویهارا	۱۹۴
۶۳	دوربینمو لاړ اودهغې په اوږدو کې دافغانستان ...	۱۹۷
۶۴	ایاتکارزریران یا ددقیقي بلخي دشاهنامې منبع	۱۹۹
۶۵	نیسا	۲۰۲
۶۶	ساکیان، سکستان، سجستا، سیستان	۲۰۵
۶۷	تخار _ تخاري _ تخارستان	۲۰۹
۶۸	کاپیسي _ بګرام	۲۱۳
۶۹	دکاپیسا ښار	۲۱۷
۷۰	دکاپیسې وروستۍ ورځې	۲۲۰
۷۱	(سریکه اویهارا) معبد یا (شالوکیا) اویاهم ...	۲۲۳
۷۲	په بکتریان کې ناهیده اودهغې (عبادت ځای)	۲۲۶
۷۳	وارا	۲۲۹
۷۴	د "زراسپه" یا "آزر اسپه" ښار	۲۳۲
۷۵	تخاري ژبه دباختر اوتخارستان دخلکو آرنۍ ژبه	۲۳۵
۷۶	باختري یابلخي ژبه اودسره کوتل دډبرلیك	۲۳۸
۷۷	کابل اوتاریخ په دورو کې یې پخواني نومونه	۲۴۲
۷۸	بودایي کابل	۲۴۵
۷۹	دکابل شاوخوا بودایي پاتې شوې ودانۍ	۲۴۸
۸۰	کابلي رتبیل شاهان	۲۵۱
۸۱	برهمني واکمني یاهند او کابلي شاهي	۲۵۵
۸۲	دکابل پخواني دیوالونه	۲۵۸
۸۳	دکابل لمنو کې دابادیو پراخوالي ستراتیژي	۲۶۲
۸۴	دچکړي منار	۲۶۵

۸۵. خم زرګر ۲۶۸
۸۶. جبل السراج (دهندوکش ور) ۲۷۲
۸۷. دلوګر تاریخي او جغرافیایي موقف ۲۷۵
۸۸. استوپه یا توپ ۲۷۸
۸۹. توپ دره ۲۸۱
۹۰. بامیان دسیاحت او نړۍ ګرځیدنې له نظره ۲۸۴
۹۱. صلصال و شاه مامه ۲۸۷
۹۲. دسرخ در اژدها ۲۹۱
۹۳. دبامیانو زمریان یا شاه شکاري ۲۹۳
۹۴. دبامیانو د((جي)) په سمڅه کې یوبودایي کتابتون ۲۹۷
۹۵. دککرك تنګی "لس متری مجسمه" ۳۰۱
۹۶. ضحاك ښار ۳۰۴
۹۷. په پخواني افغانستان کې دلمر پرست دقانون سوابق ۳۰۷
۹۸. مرنجان غونډۍ دکابل دښار په منځ کې یوه ۳۱۳
۹۹. دتپه مرنجان بودایي معبد او هغه نتایج چې ۳۱۶
۱۰۰. یعقوب لیث صغاري اودکابل زرین اوسیمین بتان ۳۲۰
۱۰۱. پایتاوه ۳۲۳
۱۰۲. میرزکه اومسکو کاتو مجموعه یې ۳۲۶
۱۰۳. سجاوند او شهرت یې په اسلامي دور و او ۳۳۰
۱۰۴. دسکاوند بت خانه ۳۳۳
۱۰۵. د ارزګان ډبرلیك ۳۳۷
۱۰۶. سمنګان ۳۴۰
۱۰۷. دهندوکش تهذیب ۳۴۴
۱۰۸. پخوانی نورستان دقانون له نظره ۳۴۷
۱۰۹. تور پوشان نورستاني او امیر تیمور کورګان ۳۵۱
۱۱۰. دپخواني نورستان دخلکو دخدایانو ډولونه ۳۵۵
۱۱۱. ننګرهار او ځینې پخواني ښارونه یې ۳۵۸
۱۱۲. دچغان غونډۍ ۳۶۱

پای

PROPERTY OF ACKU 10838

قره کمر

په جګو سیمو کې د سمڅمېشتو د ژوندانه بهیر

دلرغونیو ډېرینو پېرونو دژوندانه لومړنـي منځي هغه پړاو راښیـي چې پوهان یې په جګو سمڅو کې دبشري ژوندانه پېر بولي.

په جګو سمڅو کې د ژونـد کولـو لـه پـاره دلوړو غرونو لمنو تـه اړتیا ده. زموږ دهېواد جغرافیـایي چاپېریـال راښیـي چې هاغـه مـهال انسـان د غرونـو پـه لمنو او کمرو کې ښه استوګنځي لـرل. پـه تېره بیا دهندوکش شمالي لمنې چې لـه ارتـو درو او نـاوو سره نښتـې وي، ددا راز ژونـد لـه پـاره خـورا وړ ښکـارېدې.

پـه افغانسـتـان کـې «قـره کمـر» پـه لـوړو ځایونـو کـې د غـار اوسېدونکیو د ژونـد څرګندویـي کـوي او هغـه ځـا چې پـر دغـه غـار دڅېړنـې زیـار ګاللـی امریکـایي "داکتر کـارلتن کـون" دی، چـې لـه تـاریخ نـه پـه وړانـدې دوره کـې تخصص لـري.

قـره کمـر د ایبـک (سـمنګان) پـه (۸) کیلومـتـرۍ کـې د پلخمـري او تاشـقرغان ترمنـځ د هغـه کلـي ترڅنـګ پـروت دی، چـې د (سـرکار) پـه نامـه یـادېږي او د هغـه غره د لمنې پـه جنـوب ختیزه برخـه کـې واقـع دی، چې پـر نوموړي کلـي شـمالي څنډې (ایبک) حـاکم دی.

د دغـه غـار لوړوالـی د سـیند لـه سـطحې څخـه (۲۳۰۰) فـتـه او لـه ښېرازې سیمې څخـه (۴۵۰) فـتـه دی، چـې لـږ ترلږ ۱۲۵ مـتره کیـږي.

په دې ترتيب د غار د لوړوالي او د ښېرازې سيمې له مخې په اسانۍ سېړه کولای شو، چې د هغې د اشغال تاريخ په لوړو غارونو ژوند کولو، په هغه رديف کې ولولو.

د غرونو په لوړو او اوچتو برخو کې د هغوی د اوسيدلو علت له داړونکيو حيواناتو څخه ويره، هواره سيمه تر نظر لاندې نيول و دښکار ځارل و تعقيبول وو.

داکتر کون د قره کمر د غار په پراخه پيمانه تر نظر لاندې نيولو په اړه وايي: "له هغه ځايه يې ترڅو ميلو پورې پلنه دره ليده او د ښکاريانو لپاره ډېر مساعد ځای ځکه و، چې خپل ښکار به يې ترلرې پورې ښه ليدلای او ځارلای شو.

د غار مخه د جنوب په لور ده او ټوله ورځ د لمر په وړانګو روښانه او تودېږي. همدارنګه اوبه يې هم نږدې دي او حيوانات يې ډېرلږ شاوخوا کې تګ راتګ کوي، پرته له دې ګټو او ښېګڼو په پخوانۍ زمانه کې، چې دا غار د ژوند ځای و د سون مواد يې هم په شاوخوا کې ډېر پيدا کېدل.

د غره د ډبرو جوړښت له نرمو کاڼو شوي او د ځمکني پوړيز جوړښت په (ژورسيك) طبقې پورې اړه لري.

د امريکايي پوه له څېړنو څخه داسې څرګندېږي، چې د قره کمر غار د "نيمې کاسې" بڼه لري. د غار ځمکه په بېلا بېلو يوښونو پوښل شوې و، چې ډېر ژور يې نسواري رنګ درلود او په مخ باندې يې تقريباً درې د رسوبي پوړونه ليدل کېدل او اوس د دې طبقو مخ خړ رنګه ختو نيولې دی، همدارنګه په نوموړي غار کې د اوسپنې په دوره کې هم استوګنه شوې او د قره کمر اوسېدونکيو په دې دورو کې د اوزو رمې درلودې او د رمو په ساتنه او شپونتوب بوخت وو او د ديوالو هغه برخې، چې تراشل شوي او ځينې پرچې ترښنه پرېوتې پورته خبره تائيد وي.

د قره کمر د غار د خاورې په ټولو طبقو کې د ژوند او ژواك نښې نښانې ښکاري د حيواناتو هډوکي او له تېږو نه د کار جوړې شوې وسيلې يې هم څرګندې وې، نو کولای شو دا ادعا وکړو، چې نوموړی غار په لرغونې زمانه يا د تيږو د دورې په اوږدو کې د اوسېدلو يو مصئون او خوندي ځای و، مګر د تېږې د نوې دورې څه نښې نښانې پکې نه شته.

د قره کمر په غار کې د ژوند د دغو دورو تشخیص ډېر ارزښت لري، ځکه چې په ځانګړې توګه د تیږو لرغونې دورې پورې اړه لري او اوس په افغانستان کې دغه یواځینی ځای دی، چې د غرو په لوړو غارونو کې د تیږې د پخوانی دورې د ژوند پړاوونه موږ ته راپېژني.

د ((ډاکتر کارلټن کون)) د څېړنو له مخې موندل شوي اثار دکار له وسیلې، اور لګونکې ډبرې، د حیواناتو هډوکي، ایره او سکرو څخه عبارت دي، د دغوله مخې کولای شو په نوموړي غار کې د ژوند څلور دورې وټاکو. دا ښکاره ده، چې پناه وړونکي او د غار د څلورو دورو اوسېدونکي ښکاریان وو.

د قره کمر د لومړۍ دورې اوسېدونکیو، چې د ژوند اثار او نښې یې د ځمکې په نسواري رنګه پوړ کې پېدا شوي د تیږو ډېر ابتدایي لوښي درلودل، چې طبیعي بڼې ته یې لاس نه دی وروړل شوی او دې ډول بېلګو ته په اروپا، امریکا او اسیا کې په معموله علمي اصطلاح ((ډموسټرین)) د دورې د کار وسیلې وایي او د (نه اندرتال) ټیپ دانسانانو له وسایلو سره اړه پېدا کوي دغه وسیلې د قره کمر په شاوخوا د غره په لمنو کې هم لیدل شوي دي او له امکانه لرې نه ده، چې یا د قره کمر اوسېدونکیو هلته اچولې وي او یا د غار تر اوسېدلو د وړاندې دورو یادګار وي.

د قره کمر د غاراوسېدونکیود خپل ژوند په دویم پړاو کې، چې د دوی د ژوند دریمه برخه څرګندوي ډبرین چاقوګان ډېر زیات درلودل، چې د غار لومړۍ طبقې د رسوباتو په نیم متر ژورتیا کې یې څو زره دانې لیدل شوي دي، په دې مرحله کې په ښکار کې ډېر ماهر شوي او د باکر په ډبره یې د اور بلول زده کړي وو او خپل غار یې په اور تودولو. د هغوی لوښو لا تر دا وخته طبیعي بڼه درلوده او له درنو اوربلوونکیو ډبرو(پنډوباکر) او تېرو ډبرو څخه یې کار اخیسته.

د قره کمر د غار د دریمې دورې داوسېدونکیود ژوند سویې له دویمې دورې سره زیات توپیر نه درلود. دتیږود وسیلو په وروستنۍ دوره کې د تیږو د منځنۍ دورې (مزدلې تیك) د وسیلو سره ورته والی لیدلی شوی دی، سره له دې چې د غار د رسوباتو ښکتني پوښ کې د خاورینو کلالي لوښو ټوټې او کودړي لیدل شوي، خو آرتې لامل یې دادی، چې د قره کمر په غار کې د ژوند ابتدایي دورې (له باکري تیږو څخه د کار وسیلې

جوړول) د حساب لـه مخې د لرغوني زمـانې لـه لـوړ پـړاو سـره سـمون خـوري او د اوسني وخت د تجزيې د سنجش لـه مخې، چـې د (۱۴ نمـبر كـاربن) د غـار د سـكرو پـرچـې چـې پـه فـيـلاد لفيـا او شـيـكاگو كـې پـېدا شـوي. د غـار ډېره پخوانـۍ هسـتوګنه، لـه نـن څخـه دمخـه ۵۰ او ۳۰ زره كـالـه وړانـدې زمانـه څرګندوي او څرنګه، چې د غـار د ښكتنـۍ برخې د ځينـو پخوانيـو سـكرو د توتې د كيميـاوي تجزيې لـه مخې (۱۰۵۸۰) كـالـه وړانـدې زمـانې سـره پرتلـه كيـږي. كولـی شـو ووايـو، چې لـه نـن څخـه (۱۰۰۰۰) كـالـه وړانـدې ښكاريـانو پـه قـره كمـر كـې ژونـد ژواك درلـود پـه افغانسـتـان كـې د ۱۴ نمـبر كـاربن تجزيـه د تيـرو پخوانيـو، منځنيـو او نويـو دورو سـره ښه موافقـت څرګنـدوي، څكه چې د لس زره كالو پـه شـاوخوا كـې د لويديـځې اسيا پـه زيـاترو برخـو كـې پـه غـارونو كـې د ژونـد دوره پـای تـه رسـېدلې او د تيـرو نـوې دوره پيـل شـوې ده نـو دې پـايلې تـه رسـيږو، چـې لـس زره كـالـه وړانـدې د هندوكـش ښكاريـان د غرونـو لـه ډېرو لـوړو پنـاه ځايونـو څخـه راوتلـي او د هـوارو سيمو او سـترو سمسـورو درو پـه لـور يـې يـون كـړی دی.

۳۷/۴/۱۹

هزار سم

د تیرو له لرغوني دورې څخه تر اسلامي دورې پورې

د کاروانونو د پخوانۍ لارې په اوږدو کې، چې بلخ یې له بامیانو او کابل سره تاړه د هغې په شمالي برخه (هندوکش په شمال کې) مو ډېره مهمه نقطه درلوده، چې د هغې اهمیت، جغرافیایي مُوقعیت د کاروانونو د لارې بېلوالی . د سمځو پاتې شونې د ((مګالیت)) شته والی (هغه غټې ډبرې، چې پر ځمکه به یې ښخولې او د بشر د پخوانیو ودانیو نښې نښانې دي) د تیرو د دورې د کار وسایل او د رنګه لعاب دارو تیګرونو ټوټې ښرګندوي. دا نقطه ((هزار سم)) نومېږي او څرنګه چې (سم) د (سموچ) لنډون دی کولای شو هغه ځای ته (هزارسموچ) یا زر سمځې ووایو.

(هزار سم) د جغرافیایي جوړښت له مخې یوه فرعي دوره ده، چې د خلم د درې په ښکتنۍ برخه کې واقع او دهغې کارواني لارې پر سر ده، چې مخکې مو یاده کړه.

دوه مهم بودایي مرکزونه په شمال کې د ایبک تخت رستم یا سمنګان او د هندوکش په جنوب کې بامیان هغه منځنۍ نقطه ده، چې د دې ستر غره د لړۍ په زړه کې ځای لري.

((هزارسم)) دهغه سمځو نوم دی، چې د دې درې ابادي د یو ((بودایي ښار)) په توګه خاطرې رایادوي، چې تراوسه د درې په اوږدو کې کتار، کتار پاتې دي او د بودایي خلکو د اوسېدلو استوګن ځایونه وو، چې د هغې زمانې د ځینو رنګه انځورنو نښې نښانې اوس هم په ځینو سمځو کې له منځه نه دي تللې.

(هزارسم) لـه بودايـي عصـر نـه وړانـدې (د لومـړۍ پـېړۍ لـه پيـل نـه د اوومـې زيـږدې پـېړۍ تـر نيمـايي وروسـته) هـم اسـتوګنې او ودانـۍ درلـودې او د هغـو دورو پـاتې شـوني اثـار يـې د څېړنـې وړ دي.

د ايتاليـايي لرغـون پـېژن، ونكـي پـلاوي لـه څېړونـو څخـه چـې د ۱۹۴۱م كـال د منـي پـه موسـم كـې يـې هلتـه ترسـره كـړې وې داسـې ځرګنـد ېږي، چـې هـزار سـم او د هغـې فرعـي درې د تيـږو لـه لرغونـو دورو څخـه تـر اسـلامي دورې د مغلـو لـه يرغـل څخـه دمخـه د هندوكـش لـه مـهمو او آبـادو مركزونـو څخـه ګڼل كـېده. د هغـو مطالعـاتو لـه مخـې، چـې پـه غـارونو كـې پـه ژونـد پـورې اړه لـري د (پالـه او لـي تيـك) دوره يـا لرغونـې دتيـږودوره (هزارسـم) يـا (قـره كمـر) د دواړو سـاحې د جغرافيـايي موقعيـت د نږدېوالـي لـه مخـې او همداشـان پـه لـوړو سـاحو كـې د غـارونو د موقعيـت لـه مخـې ډېر سـره ورتـه والـى لـري او د چـاقوګانو پـه شـكل او د تـېرې نوكـې لرونكـې وسـيلې او يـو ډول وړو نسـبتاً ګردوغـابنورو وسـيلو شـته والـى د ((پليسـتوين)) د تيـږو پـر لرغونـې دورې ژونـد پـورې اړونـدې نـښې نښانـې دي. ايتاليـايي پـلاوي عقيـده لـري، چـې د ((هزارسـم)) ګارې د دې دورې د خلكـو داسـتوګنې او د حيوانـاتو د ښكـار لپـاره ډېرې مسـاعدې او برابـرې وې، خكـه چـې دا غـارونـه پـه لـوړو برخـو كـې پراتـه وو او اوسـېدونكي يـې د حيوانـاتو د يـو نـاڅاپي بريـد نـه پـه امـن كـې وو او د ښكـار لپـاره سـارايي ژوي پـه نـږدې څلـورو خـواو كـې ډېر لـږ پيـدا كـېدل.

د غـارونو پـه نـږدې لمنو كـې ځينـې ځانګړې د كـار وسـيلې لكـه د يـو څيـز يـا ځاى د سـوري كولـو لپـاره وسـيله، د هډوكو يـا لرګيـو د پـرې كولـو وسـيلې ليـدل كـېږي، چـې كـېداى شـي دتيـږو پـه نـوې دوره پـورې اړه ولـري او د دوى د فراغـت لـه دورې سـره يـې اړه او ارتبـاط هـم لـري نـه ښكـاري. لـه دې څخـه داسـې معلومـېږي، چـې پـه هندوكـش كـې ښكـاري اوسـېدونكي د تيـږو د لرغونـې دورې تـر تېرولـو وروسـته لـه لـوړو غـارونو څخـه ښكتـه راغلـي او د درې پـه منځنيـو هغـو ځايـو كـې، چـې اوبـه كـول او خړوبـول يـې اسـان وو پـه كرونده بوخت او خپـل ژونـد يـې پيـل كـړى دى.

د ايتاليـايي پـوه پـه ګروهـه ((هزارسـم)) لـه هغـه وختـه د يـو واړه كلـي يـا ښار بـڼه غـوره كـړه، چـې كـاروانونو د هندوكـش پـه دواړو خـواو ځانتـه لارې

پرانستې او د غرونو په زړونو کې مرکزي اسیا او دهند شمال او جنوب خوا ته وخوځیدل.

د ((هزارسم)) په موقعیت مو وړاندې د کاروانونو د لارو بېلوالي ته نغوته وکړه، له هزار سمه رستم تخت، سور کوتل، بغلان او قندوز په لوري لارې همدارنګه له رستم پلازځخه یعنې له سمنګان څخه خلم، بلخ او له هزارسمه د بامیانو او کابل پر لور هم لارې تللې وې. دا او همدا راز نورې لارې د درو په کرلېچونو او د هندوکش په کوتلونو تېرې شوې او د کاروانونو له هغو پخوانیو لارو سره، چې د هند او چین ترمنځ وې یو ځای کېدلې.

ایتالیویانو ((هزارسم)) د بودیزم په دوره کې د یو لوی ښار په توګه پېژندلی، چې د وړو فرعي درو په ګډون یې ((۳۵۰۰۰۰)) مربع متره پراخوالی درلود.

لکه څرنګه چې په مختلفو دوروکې دژوند نښې نښانې لکه دطبیعي غارونو په بڼه (مګالیت) یا دهغو سترو طبیعي ډبروپه ډول، اچې تونډل شوي او د دایرې په شکل په ځمکه کې ښخې دي، همداراز هغه سمځې چې شم . یې سلګونو او زرګونو ته رسېږي او هغه له تیرو جوړ شوي سترې چاردیوالی اوکنډرې او بالاخره د ختېو پخې ودانی تولې دلته موجودې دي

دتیږوله لرغونې او اوسنی دورې نه نیولې د جستو تر دورې پورې د ژوند ټول پړاوونه او تر هغې وروسته د کرونډې تر وخته او بیا تر هغې، چې د کاروانونو لار خلاصه شوه له هغه مهاله د بودایي دین نر خپرېدو او بیا تر اسلامي دورې پورې، دا ټول هله مطالعه کولای ښو. چې د چنګیز یرغل د هغه ځای ښکلا او پرتم نسکور او رنګ کړ.

۱۷/۵/۱۳۳۷

د هیر مند او ارغنداو سیمه

تر تاریخ دمخه د ژوند او استوګنې یو مرکز

څوکاله کېږي، چې له تاریخ نه دمخه دورو باندې د افغانستان د جغرافیایي موقعیت په هکله څلور خواینیدې څېړنې شوي دي، چې یو خوا د سند په سیمه کې د (اندوس مدنیت) او بله خوا د شمال په لور په هغو غونډیو کې، چې د آمو د سیند په بنې غاړه کې پرتې دي د (انومدنیت) همدارنګه دریمه خوا، د ایران په خاوره کې، د (سیالك او جبال مدنیتونه) او همدارنګه نور کشف او موندل شوي دي دغه مهال د افغانستان دخاورې هغه نقشه، چې د لرغونپوهنې په پلټنې پورې اړه ولرې (له تاریخ نه دمخه دوره) یې سپینه پاتې وه.

له نیکه مرغه (۲۲) کاله وړاندې د ۱۹۳۶ زیږدې کال فرانسوي پروفیسور هاکن د همغه وخت افغانستان ته د کېندنو یا سپړلو لپاره ولېږل شو. د پلاوي مدیر (پروفیسر ګیرهمن) په همکارۍ، چې د قبل التاریخ متخصص و او هغه وخت یې په ایران کې کار کاوه د لومړي ځل لپاره یې د قبل التاریخ دورې د پلټنې کار د هیرمند په سیمه یا په بله وینا په افغاني سیستان کې طرح کړ او د ((نادعلي)) په شاوخوا کې، چې د (زرنګ) یعنې د سیستان د پخوانۍ پلازمینې یوه برخه خرابې کنډوالې

پکې هم شامل دي په دوه غونډيو سورداغ او سپين داغ کې کېندنې پيل کړې.
په لومړۍ ياده شوې غونډۍ کې چې نږدې ۳۰ متره يې له سمسورې ځمکې څخه لوړوالی درلود، د غونډۍ د سطحې په لومړيو لس مترو کې زر کلن (ترمخيزې دې پخواني) اثار او نښې نښانې پېدا شوې. سره له دې، چې د کېندنو کار د ځينو عواملو له امله پاتې شو، خو معلومه شوه، چې د هيرمند په سيمه کې هغه معنوي غونډۍ له تاريخه وړاندې پېر نښې نښانې دي.
د افغانستان په خاوره کې هغه سيمې چې انسانانو ته د غارونو له ژوند نه را وروسته پکې د ښکار او ژوند لاري چارې برابرې وې او د ژوند لپاره اوبه و هوا او د زراعت لپاره يې له مساعده خاوره لرله، درې لويې سيمې دي. لومړی سيستان يا د هيرمند د (ارغنداب په ګډون) دويم د باختر سيمه چې په دې دواړو لويو سيمو کې ستر سيندونه هېرمند او امو له خپلو مرستيالانو سره جريان لري او ښې حاصل خېزې او پراخې کروندې يې خړوب کړي او نسبتا توده هوا يې د نباتاتو په وده او د حيواناتو په روزدولو او روزنه کې ډېره مرسته کوي.
که چېرې د لرغوني تاريخ غږ ته غوږ شو د تېرو زرګونو پېړيو له منځه دزاړه مدنيت د کاروانونو اواز غوږونو ته رارسېږي.
په دې دوه پراخو ساحو کې له تاريخ نه وړاندې د اوسېدلو د ځايونو د تثبيت لپاره يوازې په افغاني سيستان کې ګام پورته شوی، د دې ترځنګ د هيرمند د مرستيالانو سيمه يعنې په (ارغنداب) او (ترنک) کې هم تر يو ځايه کار شوی او همدارنګه دا کار د فرانسوي پلاوي او د هغه پلاوي له خوا، چې د امريکا د نيويارك طبيعي تاريخ د موزيم د بشري پېژندنې د څانګې له خوا تاکل شوی او په (۱۹۴۹) (۱۹۵۰) (۱۹۵۰) (۱۹۵۱) افغانستان ته راغلي وو او د افغاني واکمنو د موافقې او اجازې پر اساس يې کار پيل کړ او دا کار يې په يوه لويه ساحه کې، چې د ((فراه)) او ((جوديـن)) نه نيولې تر ((پنجوايي)) او د کندهار جنوب پلو ته حتی د (ترنك) تر سيمې پورې يې د قبل التاريخ داوسېدنو ځايونو د تثبيت کار ترسره کړ، له دې څېړنو نه معلومه شوه، چې په دې سيمو کې داسې نقطې شته، چې کولی شو د قبل التاريخ د ژوند پاتې شونې نښې نښانې ورڅخه پېدا

کړو، سره له دې چې د سيستان هغو بادونو، چې د حذر له سواحل نه راالوزي او هغه رسوبات، چې د هېرمند سيند او مرستيالان يې د هوارې ځمکې پر مخ هوار کړي او د پخوانۍ زمانې د اوسېدونکيو ځايونه يې توږلي او يوه برخه يې پټه شوې ده. سره له دې په لاندې درې ځايونو کې يې ډېرې نښې نښانې موندل کېږي:

لومړی: د هيرمند هغه سيموکې، چې له پخوا زمانې وچويه ده او دا سيمه د لويديز چاربرجك سره نښتې او په سيمه ايزې اصطلاح کې ورته (روديبابان) وايي.

دويم: د (فراه) او شاوخوا سيمو کې.

دريم: د کندهار په شاوخوا او يا په ټوله هغه سيمه کې، چې د ارغنداو او ترنك ترمنځ ده.

د قبل تاريخ څېړنې په دغه درې يادو شويو لويو سيمو کې د خاورې په کتنې سره محدودې پاتې نه شوې، بلکې له ۱۹۵۰ او ۱۹۵۱ کال څخه راپدې خوا، چې ۸ کاله تېر شول، په څو نورو سيمو کې چې پورته سيمو پورې اړه لري لکه (سيد کلا غونډۍ) (نوراني غونډۍ) (موراسي غونډۍ) او د (منډيگك تپه) مقدماتي هڅې پيل شوې او همدا راز د (منډيگك غونډۍ) چې د کندهار شمال لويديځ پلو په ۵۰ کيلومترۍ کې پرته ده، پدې وروستيو ۵ کالو کې په ډېره لويه پيمانه کېندنې او سپړنې روانې دي، چې په همدغه مجموعه کې به دهغې په اړه نورې مقالې هم ولولئ.

سيد کلا غونډۍ د کندهار ختيځ پلو په ۹ ميلۍ کې د زراعتي ځمکو په منځ کې پرته ده او (موراسي غونډۍ) د کندهار جنوب لويديځ خوا ته په ۱۲ ميلۍ کې د (پنجوايي) په کلي کې واقع ده. له دغو غونډيو څخه په ابتدايي او مقدماتي هڅو کې خاورين کلالي لوښي لاس ته راغلي دي. دغه د سيد کلا د غونډۍ نه په لاس راغلي خاورين لوښي او د موراسي غونډۍ کشف شوي لوښي د څرخ په واسطه جوړ شوي دي. دغه ډوله مجسمې د (سند) د مدنيت په وادۍ کې هم سابقه لري او په کويټه (ژوب دره) کې، چې په بلوچستان کې واقع دی هم په لاس راغلي دي.

همدارنگه د دوه کوچنيو لرونکو غوايانو مجسمې ځينې په سيد کلا غونډۍ (کندهار) اويو څه يې په کويټه او د ((سند په سيمه کې)) کشف

شوي دي نو له دې څخه څرګندېږي، چې له تاريخ وړاندې زمانه کې د هيرمند او ارغنداو او همدارنګه د سند د سيمې د مدنيت ترمنځ اړيکې ټينګې دي، چې هنري او فرهنګي صبغه يې ښکاره او څرګنده ده.

د (منډيګک) غونډۍ، چې د کندهار شمال لويديځ ته پرته ده او له تاريخ دمخه دورې اثارو لپاره پکې کيندنې ادامه لري، دا څرګندوي، چې د ارغنداو له تاريخه وړاندې مدنيت د ځينو توپيري ټکيو په لرلو د سند وادۍ له مدنيت څخه لرغونتيا لري.

لنډه دا چې د خاورې له مخې څېړنو او هڅو، چې په هيرمند اوارغنداوکې منځ ته راغلي څرګنده کړې، چې دا د افغانستان د سيستان دا دوه لويې سيندونه له تاريخ نه وړاندې دوره کې د بشر د ژوند لپاره په ځانګړې توګه د (نيولي تيک) په دوره يعنې د تيرې په نوې دوره کې ډېره مساعد وو او افغاني سيستان د يو منځنې فرهنګي ځای په توګه د سند د سيمې، آمو سيند او ختيځ ايران د غونډيو ترمنځ د ارتباط نقطه ګڼل کېدله او د دې اړيکو عوامل تر ډېرې اندازې له هغو غونډيو څخه چې موږ يې نمونه واخيستل، کشف شوي دي.

۱۶/۲/۱۳۳۷

منديګك

د يارلس ځله يو پر بل (سرپرسر) ودانۍ د پېنځه زره کلن ژوند نښې نښانې

تل د خلکو له ژبو اورو او په مقالو کې لولو، چې افغانستان پېنځه زره کلن تاريخ لري. دې خبرو ترڅو کالو وړاندې ډېر اندي ارخ درلود. څه د خلکو په نقل قول او يو څه په اريايي سرودونو، اسطورو او په نيمه تاريخي او نيمه افسانوي اقوالو متکې وې، خو له دې څوکلو راپدې خوا زموږ اتکا علمي اړخ پېدا کړی دی او د افغانستان د يوې سيمې په يوه غونډۍ کې، چې د منډيګك په نوم يادېږي داسې نښې نښانې په لاس راغلي دي، چې د پېنځه زره کلو تاريخي پړاو او تر تاريخ دمخه زمانه کې د افغانستان اوسېدونکيو د ژوند د يوې ګوښې څرګندويي کوي.

منډيګك هغه غونډۍ ده، چې له هوارې برخې نه تقريبا ۳۱ متره لوړوالی لري او د کندهار شمال لوديځ پلو ته په ۵۰ کيلو متری کې د کشك نخود په سيمه کې د شاه مقصود د غره په خوا کې پرته ده.

که يې په يو پراخ چوکاټ کې راونيسو دا لويه غونډۍ د دوه لويو سيندو(ارغنداب او هيرمند) ترمنځ سيمه کې پرته ده، چې په همغه پلو يې ترځنګ د کشك نخود سيند، چې دا يو سيلابي خوړ دی، چې زياتره وخت وچ او کله کله په باراني موسم کې څپانديږي.

په يوه ګوښه کې د منډيګك د غونډۍ ننۍ موقعيت انسان له حيرانتيا سره مخامخوي، خو په لرغونو او ترتاريخ دمخه دورو کې دا ځای حتما د دوو خوړونو د تګ لوري په منځ کې د کاروانونو د تګ لارې پر سر و او په مجموعي ډول د دوه سترو رودخانو هيرمند اوارغنداو ترمنځ دغه ټوله ساحه يو له هغو ساحو څخه ده، چې تر تاريخ دمخه يې افغانستان کې د ژوند و ژواك مهم مرکز ګڼلی شو.

د کیندلو له پیله، ان تردا څو ورځې ورانـدې پوري چې د فرانسوي لرغون پېژودونکي او د قبل التاریخ متخصص ((موسیوکزال)) له خوا یې د کېندلو پای اعلان او د کیندلو یوولس پړاوونه په پرله پسې ډول د (منډیګک) په غونډۍ کې ترسره کړل او پنځلس پوړیزه ودانۍ یې په مختلفو وختونو کې پرله پسې کشف کړه.

د منډیګک د غونډۍ ۳۱ متره لوړوالی په حقیقت کې د پنځلس ګونو مختلفو ابادیو له لړوالي یا (ښویدلو) په وجه صورت نیولی، چې د ۳ زره مخزیږدیو کلونو په اوږدو کې پرله پسې ابادې شوي، دزیږدي په حساب، ۳ زره کاله وړاندې ۱۳ طبقې ابادۍ پرله پسې په مختلفو وختونو کې منځ ته راغلي او له ۲ زره کالو راپدېخوا نومورې غونډۍ خوشې پاتې ده.

په بله وینا افغانستان په ټوله اسلامي دوره کې یاده شوې غونډۍ ښار او له خلکو خالي پرته وه ان تر اسلام ۴ سوه کاله وړاندې هم هلته ژوند ندی شوی او هلته د ابادۍ ټول وختونه دزیږدي له ۳ زره کلو وړاندې وختونو پورې اړه لري.

د کندهار د منډیګک د غونډۍ د قبل التاریخ مدنیت ټول د برونز او جستو په دوره پورې اړوند دی، ځکه چې د اشغال په دې وروستۍ دوره کې، چې د ابادۍ او ژوند شواهد د غونډۍ پر مخ ښیي د اوسپنې د دورې ډیر واړه او ناڅیز آثار په لاس راغلي.

په غونډۍ کې د لومړۍ او پنځلسمې مرحلې ترمنځ د ارغنداو او هیرمند د سیمې اوسیدونکیو په خپل ژوند کې مختلفې دورې په بدلون سره تېرې کړي دي. خښته یې اختراع کړې او بیا یې په لمر کې وچه کړې ده او د خښتو د دیوالونو په جوړولو مشغول شوي، ورو ورو په ترتیب سره یې د ختو د لوښي پیدا کړي دي دخاورینو لوښیو پخولو کې یې نورهم زیار وکښی او ورباندې ښه نقشونه لکه د حیواناتو او مرغانو انځورنه (چې دا مخصوصاً د قبل التاریخ د دورې و، (چې نن ورځ هغه نسل له منځه تللی) منځ ته راوړل.

د منډیګک په غونډۍ کې د ژوند په لومړیو دورو کې ځینو خلکو مالداري او کوچیاني ژوند لاره او بیا وروسته ځای پر ځای او مستقر ژوند پیل کړی او بیا پخه پیل شوې ده. آبادي، همدا راز یې تر ۸ یا ۹ نورو

مرحلو دوام کړي. په همدې ترتیب د تیرو او ختمو لوښیو غوره والی موندلی او په ۸ یا ۹ مرحله کې د تېپې اشغال عالي درجې ته رسېدلی.

د دې مرحلې لوښي د (کویټه) بلوچستان د قبل التاریخ له لوښیو سره ډېر ورته والی لري، د غونډۍ د شپږمې مرحلې د اشغال نه وروسته د (مس او جست) فلزاتو شواهد وکتل شول د مشهورې کیمیاوي تجربې له مخې د ۱۴ نمبر کاربن په اصول، چې په امریکا کې یې صورت نیولی د منډیګک د غونډۍ د ژوند کوونکیو د ژوند مرحله له ۲۶۲۵ م ز سره سمون خوري.

وروسته له هغې، چې د منډیګک غونډۍ د اتمې دورې د ودانۍ تقریبا ۲۰ متره د سمسورې سیمې له سطحې لوړ شوې وه، یوه نوې دوره یې په مجلله توګه منځ ته راوسته، چې د هغې لویې ودانۍ د جوړښت نښې نښانې په ښښتو جوړې شوي لویې ستنې یې د پام را اړونې وړ دي، چې ۳ زره کاله وړاندې تر میلاد د دې ودانۍ موجودیت د لرغون پېژندونکیو د هېښتیا لامل ګرځېدلی.

د منډیګک غونډۍ پرته له انځور لرونکیو لوښیو او ښیزونو، چې د حیواناتو او مرغانو انځورونه پرې ښکل شوي، د حیواناتو وړې مجسمې او مخصوصا د ښځو هغه مجسمې (هیکل) هم کشف شوي دي، چې (الهه مادر) (دمور رب النوع) یا مع بانو په نامه ته د نمانځنه عبادت کیدو.

له دغو مجسمو نه د یوې په غاړه کې یې غاړکۍ یا (ګلوبند) دی او په هغه زنځیر کې چې د دواړو سینو په منځ کې یې ځړېدلی دی یو ډول ګاڼه هم لیدل کېږي.

د ۳۰۰۰ کاله وړاندې تر میلاد په وروستیو او ۴ زره کالو وړاندې د ۳ زریزې په اخر او د څلورمې زریزې په پیل کې د دغو ګاڼو موجودیت د ارغنداو د سیمې د قبل التاریخ د خلکو د مدني ژوند پراخوالی څرګندوي او معلومیږي، چې د افغانستان اوسېدونکي او د (موهنجودیرو)، چې د سند په سیمه کې واقع دی ۵ زره کاله وړاندې یې د ژوند (د قبل التاریخ دوره) په یوه شان تېره کړې ده او امکان لري، چې د منډیګک تپه خپله د قبل التاریخ دورې لړ څه دمخه پراوونه تري څرګند شي.

۲۵/۱/۱۳۳۸

منډیګک

د برونز (مفرغ) د زماني د نښو نښانو له کشف کېدلو پسې، چې د تېرې پېړۍ په اوږدو کې د ختیځ په بېلابېلو برخو کې منځ ته راغلي او هغه هڅې، چې له پنځوس کلو راهیسې د هند په نیمه قاره (هند او اوسني پاکستان) کې یې پدې دورې پورې اړوندې ترسره شوي دي، انتظار کېده، چې یوه ورځ به په افغانستان کې هم پدې برخه کې کشفیات وشي.

د کیندنو د پلاوي پخواني فرانسوي مدیر ((موسیوګیرشمن)) له هغو لومړنیو هڅو نه وروسته، چې پر ۱۹۳۶ کال یې د افغانستان د سیستان په نادعلي کې وکړې، پورتنۍ مفکوره ډېره پیاوړې شوه، خو له ۱۹۵۰ کاله وروسته، چې د کندهار سیمې له تاریخه وړاندې د سروې لپاره په پام کې نیول شوې وې وڅېړل شوې او پکې یو مهمه غونډۍ کشف شوه، چې په علمي ډول یې کیندنې په څلورو مرحلو کې خلاصه کوو.

دا غونډۍ ((منډیګک)) نومېږي او هلته د بشر اوسېدلو له وروستي تاریخ نه درې زره کاله تېر شوي، نومورې غونډۍ ته په دغه اوږده زمانه کې باد او باران مخروطي بڼه ورکړې او د ارغنداو د درې په خوا کې په موازي ډول او د کندهار ګرشک د سرك په ۲۰ میلۍ کې او تقریباً په همدغه فاصله د کندهار د ښار په شمال ختیځ کې په څو سوه مترۍ کې یو خوړ پروت دی، چې پرته له سیلابه وچ دی.

البته دا خبره ډېره د حیرانتیا وړ ده، چې یوه غونډۍ چې د سوداګرۍ له لارو لرې او په داسې یوه نقطه کې، چې د ښار جوړونې او ابادۍ لپاره مساعده نه وي پرته ده؟ خو که چېرته د موسم په وجه مهاجرتونه او د قبایلي کوچیانو حرکت پام کې ونیول شي، نو ښکاره ده چې د غونډۍ په شاوخوا

کې د شپې تېرونې لپاره د ډېرو تورو خېمو د درلودلو کافي ځای شته، چې سهار ترې کډه کېږي، نو بيا په هغه سيمه کې د خلکو د اوسېدلو هېڅ ډول نښې نښانې نه ښکاري، نو هېڅ شک نه شته، چې دلته به د قبايلي کوچيانو د عنعنوي لارو نه يوه لاره او د کاروانيانو د تېرېدو ځای و او همداراز د پخوانې وخت نورې نښې نښانې هم شته او د هيرمند په غونډۍ کې هم همدغه مفکوره ثابتېدلی شي. کوچيان خلک، چې پخپله او د هغوی څاروي، چې ګياه او څرځای ته اړتيا لري، نو د همدې اړتيا له مخې تل د غرونو او هوارو ځمکو ترمنځ په حرکت کې وي په پورتنيو يادوشو سيمو کې يې همېشه تګ راتګ درلود.

شک نه شته، چې نن ورځ په دغو حدوداتو کې د کرنې ځمکه لږه ده او هغه هم د کارېز په اوبو خړوبېږي، مګر په هغه پخوانۍ زمانه کې، چې منډيګک اباد د خلکو استوګنځی و د خپلې اړتيا وړ اوبه يې له خوړ څخه ترلاسه کولې.

د کيندئو د لومړۍ دورې په دوران کې د يوې لومړۍ هڅې په ترڅ کې څرګنده شوه، چې نومړې غونډۍ د ابادۍ ۱۳ بيلا بېل پړاونه تير کړي، چې د څلور زرم کال له پيل نه د لومړي زرم کال تر پيل پورې دا ټوله دوره په برکې نيسي.

د نومړې غونډۍ د اشغال د وروستۍ دورې اثار د زېرمه ځای په بڼه راڅرګند شول، چې د هغې ديوالونه ټول د پخسې نه جوړ وو.

هغه ځای، چې پکې د غلو دانو زيرمه د مستطيل په شکل احاطه شوې ښکارېدله سره له دې، چې دا زيرمه ځايونه کوچني وو، خو په ماهيت او اصل کې که ورته فکر وشي له هغو زيرمه ځايونو سره پوره ورته والی لري، چې په (هړپه) (د اندوس په حوزه= سند) کې کشف شوي دي. نومړي زيرمه ځايونه د ځمکې دوه درې پوړونه نيولي دي او د غونډۍ پر اشغال پر يوې اوږدې دورې دلالت کوي. ډېرينې تېره څوکې نېزې، د جستو درې نوکې نېزې، په ميچنغوزو کې د اينبودلو لپاره د ختو مخصوص غونډاري ثابتوي چې د غونډۍ اوسېدونکيو د خپل زيرمه ځای د ساتنې لپاره دفاعي وسايلو ته لاس ور وړ. د جستو د نېزو او داسې نورو نښو نښانو له مخې د منډيګک د غونډۍ وروستۍ دوره ته د ميلاد نه مخکې د لومړي زر کالو له پيل څخه يعنې له نن نه درې زره کاله وړاندې زمانه ښلې شو.

د زیرمه ځای له پوړونو ښکته د ژوند په اوږده جریان کې د کوم فعال ژوند د دورې څه نښې نښانې نه ښکاري او داسې ځرګند یږي، چې د منډیګك غونډۍ د یوې مودې لپاره تشه پاتې شوې او که چېرته پکې استوګنه شوې هم وي، نو موقتي وه او دهغې نښې نښانې هم د ایرو، د اوربلونې له ځایونو او داسې نورو نه معلومېږي. وروسته بیا د نورو ابادیو له نښو نښانو څخه ځرګندیږي او موږ ته ښیي، چې د منډیګك غونډۍ د خپل ژوند په اوږدو کې د خپل عمر ډېرې مهمې دورې تېرې کړې دي.

هغه کنډواله، چې دلته ورسره مخامخ شوي یو د یوې لویې ودانۍ پاتې شونې ده، چې دا له خامو خښتو جوړه او د وخت په تېرېدو یې نیمه مخروطي بڼه غوره کړې او په باندینۍ خوا کې یې فیل پایي لري، چې حتی نن ورځ هم ورته ډېر ارزښت ورکول کیږي او مخصوصاً د عمارت شمالي اړخ ته، چې ډېرې فیل پایې یې تراوسه پاتې دي له دې څخه د ودانۍ لویوالی ډېر ښه ځرګندیږي.

متاسفانه، چې د کیندنو د اوسنۍ وضعې له مخې د دې ودانۍ اصلي هویت او پېژندنه نشو کولی، ځکه چې تراوسه، چې کوم اثار په دې ودانۍ کې لاس ته راغلي هغه د جستو چاقوګان دي، چې د جستو تېغ او د هډوکي لاستی لري او ډېرې ښایسته د (تیګري) ټوټې دي، نو له همدې امله دومره اټکل کېږي، چې دا څیزونه د کوم نظامي هدف او غرض په خاطر نه دي جوړ شوي او همدارنګه د استوګنې کوم عادي ځای هم نه و، که چېرته له پخې خټې څخه جوړې د مور رب النوع مجسمې ماتو ټوټو باندې استناد وکړو، نو کولای شو، چې نوموړي ځای ته د یو عبادت ځای نسبت وکړو، مګر دا قضاوت هم مخکې له وخته دی، د اور کوټې ماته شوې مجسمه له هغو اثارو سره ورته والی لري، چې په (بلوچستان) او لرې د سند په سیمه کې پېدا شوي دي.

دا پرتمینه ودانۍ د دیوالونو او فیل پایو په مخ په سپین رنګ، رنګ کړې شوي اثار هم لري او داسې ښکاري، چې په بېلا بېلو وختونو کې څو ځله رنګ شوې وي.

لنډه دا چې د منډیګك د غونډۍ بېلا بېل پوړونه له لاندې نه پورته خوا ته په لاندې ډول دي.

د ځمکې له مخ نه پورته پلو ته تر ۹ پورو پورې د نیمه کوچیانو د ژوندانه نښې نښانې لیدل کېږي او داسې څرګندېږي، چې یوه موده د منډیګک د غونډۍ لومړنې اوسېدونکي مالدار او نیمه کوچیان وو د کورونو د چوړښت ډول یې په پخسه آباد و او بیا د لومړي څل لپاره خښتې اوهغه هم خامې خښتې څرګندېږي اوتردریولاندینیو پوړونو پورې ادامه لري.

ختین لوښي په لومړي پوړ کې ساده او په ابتدایي ډول وو او وروسته یې محسوسې ترقۍ احساس کېږي او لوښي یې له پخې ختې څخه جوړ ښکلي کیږي اوپه تدریج سره ډېر ښه کېږي تر هغې وروسته ډېر ښکلي نقش او انځور لرونکي ختین لوښي راڅرګندېږي. د حیواناتو، الوتونکو، ګلانو دجګو جګوښکرو غرڅه،دښکلو اوپېچلو ښکو والافیل مرغ او داسې نور انځورونه په جګو پایه لرونکو جامونو لیدل کېږي. ختین انځورکړای شوي لوښي له اتم پوړ څخه وروسته ډېر پېدا کېږي او همدارنګه یې په نهم پوړ کې شمېر ډېر زیاتېږي او دا لوښي له هغو لوښیو سره ډېر ورته والی لري، چې په کویټه کې کشف شوي دي.

فلزات جست اوس له شپږم پوړ څخه پیل کېږي د هغو ازمېښتونوله مخې، چې د ۱۴ نومره وړانګې په واسطه یې د پنځم پوړ له سکرو یې منځ ته راغلي د نوموړي پوړ تاریخ ۲۶۲۵ م ز کال ته یې نسبت کیږي. د دې پوړ له کنډوالو څخه د یوې لویې ودانۍ نقشه څرګنده شوه، چې شرح یې تاسو دمخه ولوستله او د هغې تاریخ د کشف شوو نښو نښانو په بنا د دریمې زرمې دویمه نیمايي ګڼلی شو، دا ستره ودانۍ هم په تدریج سره په راتلونکو دوروکې رنګه شوې ده او نوي را رسېدلي خلک پر غونډۍ استوګن شوي، چې د هغوی زیرمه ځایونه په دریو پوړونو کې د منډیګک د غونډۍ په ښکتنۍ برخه کې ترسترګو کېږي. په همدې ترتیب ویلی شو، چې د منډیګک غونډۍ هغه ابادي ده، چې له پینځه زرو نه تر دوه زرو کلو وړاندې دلرغنداوپه سیمه کې د جستو (برنزو) د دورې ژوند له ضمني بدلونونو ترڅنګ څرګندوي.

۷/۲/۱۳۴۰

پنجوايي

له کندهار ښاره جنوب لويديځ خواته لس کروه لرې يو ښېر کلي پراته دي، چې د (پنجوايي) په نوم ياد ېږي، اوسنی پنجوايي هغه سيمه ده، چې ډېره ښېرازه، سمسوره او حاصل خېزه ده او مېوې غلې دانې پکې ډېرې دي. په ځانګړې توګه د انګورو باغونه يې ډېر شهرت لري، مګر که کيسو، داستانونو او تاريخي ماخذونو او سربېره پردې د لرغون پېژندونکي څېړنو ته پاملرنه وکړو وينو، چې تقريباً له ٥ زرو کلو وړاندې دا کوچنی سيمه، له زراعتي ځمکې نه نيولې د غره تر غارونو پورې چې دا سيمه يې د جنوب له خوا راچاپېره کړې د ارغنداو رود تر غاړو (کېڼ خواته) يو انساني استوګنځای دی او ترتاريخ وړاندې او تاريخي دورې يې په بېلا بېلو وختونو کې تېرې کړې دي. ښايي ډېرو لږو خلکو د (شمشېر غار) او (تور غار) نوم او همدارنګه د (مراسمي غونډۍ) نوم اورېدلی وي.

شمشېر غار او تور غار د لرغوني زماني دوه غارونه دي، چې د پخوانيو خلکو د استوګنې ځايونه وو. د لومړي ځل لپاره پر ١٩٣٠ کال هغه وخت، چې د زيړ کاروان پلاوی افغانستان ته راتلو، يوه ورځ مې له پروفيسر هاکن سره يو ځای شمشېر غار وليد، عام خلک د دې غارونو په باره کې عجيبې کيسې کوي د سرو زرو د خښتو او د هغه ځرخ په باره کې چې په پرو کې يې چرې ترلې خبرې کوي او هلته ورننوتل هم ناشونی کار بولي.

غار تـه تر ننوتلو وروستـه يـوه سـتره ګرده احاطـه راځي، چـې د وخـت پـه تـېرېدو د ځينـو مـوادو د ويلـې کـېدو پـه وجـه او يـو ډول اهکـي مـوادپـه ديوالونـو راڅڅېدلـي، چـې ډېر عجيـب غونـډې شـکلونه يـې جـوړ کـړي دي، چې طبعـا يـې ځايي خلك لـه حېرانتيـا سره مخامخ کـړي او هغـې تـه پـه علمي اصطـلاح کـې ((ګلفهشـنګ)) او ((شفشـاهنګ)) وايـي وروسـتـه لـه هغـې پـه ۱۹۵۱ ز کـال کـې موسـيوديو يـو تـن پـوه، چـې لرغـون پـېژندونکـی و او د نيويـارك د طبيعـي تـاريخ د وګړ پوهنـې د پـلاوي غـړی و دې غـارونو تـه ورننوت او هلتـه يـې تـر کيندنـو وروسـتـه لـه کوشاني دورې څخـه نيولـې تـر نـن پورې د ژونـد د مختلفـو دورو نـښې نښانـې ترلاسـه کـړې.

تـور غـار، چـې نسـبتا ښکتـه واقـع دی د پنجوايـي د خلکـو لـه خـوا بنـد کړای شـوی، ځکـه چـې د هغـوی يـو شـمېر ماشـومان هلتـه ورك شـوي دي. دا غـارونـه ډېر اوږده دهلېزونـه لـري کـه چېرتـه ثوك پکـې ډېر ورانـدې ولاړ شـي لاره ورڅخـه ورکـېږي. لـه دې غـارونو څخـه حتمـا پـه هغـه دوره کـې کـار اخيسـتل شـوی، چـې مـوږ يـې د غـارونو دوره بولـو او لکـه څرنـګه، چـې پـه تـاريخي دورو کـې هـم ورځنـې کـار اخيسـتل شـوی نـو هـمدا وجـه ده، چـې د تيـرو د دورې د ژوند نـښې نښانـې يـې پـاتې شـوي نـه دي.

فيرمسـرويس امريکـايي د همغـه پـلاوي رئيـس، چـې ورانـدې يـې مـا يادونـه وکـړه پـه همدغـه ۱۹۵۱ز کـال کـې د پنجوايـي لـه غونـډيو څخـه پـه يـوه غونـډۍ کـې چـې ((مراسـي غونـډۍ)) يـې بولـي لنـډې کيندنـې وکـړې او ويـې ويـل، چـې پنجوايـي د لرغونتيـا د تثبيـت لـه نظره ډېر ارزښت لـري، ځکـه چـې لـه دې غونـډۍ نـه د لومړي ځل لپـاره لـه پخـې ختـې د مـور ربـه النـوع (مـع بـانو) يـا الهـه مجسمې پـه لاس راغلـې.

لکـه څنـګه، چـې تـول پوهـېږو، چـې دا الـهې د اولـې تيـك پـه ۹ مـه دوره يـا د تيـرې پـه نـوې دوره کـې د تـولـې پخوانـۍ دنيـا د قـبرس او بـهر روم لـه سـواحلو نـه نيولـې تـر هنـد او چيـن پـورې مشـهورې وې او د سـند لـه سـيمې (موهنجوديـرو) او (هـرپـه) او بـالاخره د کندهـار لـه شـمال غـرب د (منـډيګك) لـه غونـډۍ نـه يـې بيلګـې پـه لاس راغلـې. پـه هـر حـال ويلـی شـوو چـې هغـه خلـك چې لـه مـودو راهيسـې د پنجوايـي د غرونـو پـه غـارونو کـې اوسـېدل بـالاخره لـه غـارونو نـه د غرونو لمنو تـه راښکتـه شـوي او د ارغنداو کيـڼ پلـو تـه پـه غـاړو څنډو کـې پـه بـز ګرۍ بوخـت شـوي دي او پنجوايـي يـې يـو اسـتوګنځی و او د

بزرګرۍ کسب او کار به یې هلته کاوه، پنجوایي د هغو اوسېدونکیو له وختــه، چې ۵زره کاله وړاندې پیل کېږي تراوسه پورې یوه حاصل خېزه سیمه ده.

د ((اشوکا)) د ډبرلیك کشف په اوسني کندهار کې د چهل زینې په ګاونډ کې، چې له پنجوایي نه ډېره فاصله نه لري، راښیي چې د ذریمې مخزیږدې پېړۍ پرمهال هغه ځای کې، چې د کندهار د زاړه ښار کنډوالې پرتې دي، اباد و او خلك به پکې اوسېدل او دارغنداوکینې پلو غاړو کې له ابادو سیمو څخه یو همدغه ځای و.

دموریا پاچا یا (اشوکا) په زمانه کې حتما په دغه ځای کې ابادي وه او له نښو نښانو څخه داسې ښکاري، چې اسکندریه ارا کوزی او یا کېدای شي د یونانیانو یو ستر ښار به همدغلته جوړ شوی وي.

په اسلامي دورو او د دې عصر په ماخذونو کې هغه عربي دي او که فارسي، هر ځای چې د (رخد) یا (رخج) نوم راغلی دی، نو خامخا هلته پنجوایي هم یاد شوی دی او دا یو بشپړ طبیعي کار دی، ځکه چې پنجوایي د (رخج) له ډېرو مهمو کوچنیو کلیو څخه شمېرل کېږي ابوالفدا په خپل تقویم البلدان کې پنجوایي په دوه بڼو (پنجوان) او پنجوایي یاد کړی او هغه د رخج له ښارونو څخه شمېري. په داسې حال کې چې ابن حوقل د رخج سیمه له سجستان (سیستان) سره څېرمه ګڼي او پنجوایي د هغو له ښارونو څخه یو ښار ګڼي. همدارنګه له پنجوایي نه د هغولویو او وړو لارو تاکنه، چې د (بست) او (غزني) پر لور تللې وي، له موږ سره به دنورو ډېرو ابادو سیمو او ځایونو په پېدا کولو کې ډېره مرسته وکړي.

په پای کې دا یادونه کوو، چې د افغانستان سویلي لاره، چې د ارغنداو له غاړو څنډو څخه د غزني او ملتان پر لار د سند وادۍ پر لور تلله ډېر ارزښت یې درلود، چې متاسفانه تراوسه یې موږ د هغې رښتینې اهمیت ته پوره پاملرنه نه ده کړې.

۲/۴/۱۳۳۷

PROPERTY OF ACKU 10838

شمشیر غار

ځکلو راپدېخوا طبیعي غارونو د پلټنې لپاره د یو شمېر بېلا بېلو پوهانو پام ځانته رااړولی دی، د دې پام اړونې علت ښکاره دی، ځکه چې ټول پوهېږو په غارونو کې طبیعي غارونه په هر ځای او د ټولې ځمکې پر مخ او په ځانګړې توګه د بشري ژوند په لرغونو دورو کې د انسانانو استوګنځایونه او پناه ځایونه شمېرل کېږي د نړۍ په ډېرو ځایونو کې د زړو کیسو له مخې غارونه د خارق اُلطبیعه مخلوقاتو د اوسېدلو ځایونه وو، په همدې خاطر ډېرو کیسو او اسطورو غارونو ته د تقدس او سپېڅلتیا جنبه ورکړې.

په غرنیو هېوادونو لکه افغانستان کې طبیعي غارونه ډېر دي، چې د هغو د نومونو د فهرست جوړول او د موقعیت ټاکل یوه په زړه پورې موضوع ده، چې په راتلونکو بېلا بېلو شرایطو کې به د مطالعاتو او څېړنو لپاره لارې چارې برابرې کړای شي.

تجربو ښودلې ده، هغه غارونه چې د بشري عمر په یوه دوره کې د انسانانو استوګنځایونه وو د عرف په لحاظ د عوامو په منځ کې د نوم او

نـښتان لرونکــي ګرځېدلــي لکــه، چــې ډېر ښه او څرګنــد مثــال يــې همدغــه ((شمشــېر غــار)) دی.

په همدې ډول د (قره کمر) غــار د سـمنګان پـه شـمال کـې د (هيبـک) يـا (ايبک) يـا د چهل تن او چهل ستون غارونـه او داسـې نـور.

شمشـېر غـار کندهـار تـه پـه ۱۵ ميلـۍ لويديـځ- سـويل لوديـځ او د پنجوايي د کلي په ۳ ميلۍ کې شمال- شمال ختيځ ته واقع دی او ورتـه ډېر نژدې کلی ((بادوان)) نومېږي، چې د ارغنداو د رود خاني شرقي غـاړې تـه پـروت دی

شمشـېر غـار د عمومـي جغرافيـايي موقعيـت لـه مخـې د افغانسـتان د سويل لوديځ ته ديـوې دښتي سيمې پـه څنډه کې، چې (ريګستان) يې بولـي واقـع دی.

(دوري) رودخانـه، چـې تقريبـا د ۳۰ ميلـو پـه واټن د پنجوايـي جنـوب لويديځ پلـو تـه د ارغنـداو رودخـاني تـه لوېږي. د کندهـار د غرنۍ کـاريزي ځمکـې او دښتـې د لمنـو ترمنـځ بيلونکـی حـد دی. دا نيمـه دښتـي او شـګلنه دښته په حقيقت کې د هغې پراخې ځمکې يوه برخه ده، چې د (تـار) يـا سـند دښتـې د هنـد او د پاکستـان لـه لوديـځ نـه پيـل شـوې او د افغانسـتان لـه سـويل لوديځو سيمو نـه تـېرېږي او د ايـران کويرلـوط هـم پـه برکـې نيسـي دا دښتـه پـه پخوانيــو وختونــو کــې لکــه د اوس پــه څېر وچ بيابــان نــه و تــر يــو حــده د استوګنې وړ او پـه ځينو برخـو کـې يـې ابـادۍ درلودلـي.

شمشـېر غـار د پنجوايـي پـه شـاوخوا غـارونو کـې تـر ټولـو ښه ښکـاري د ارغنداو لـه غـاړو نـه تقريبـا ۱۰۰ متـره جګوالـی لـري همـدا راز د غـره لـه بېخ نـه د غـار تـر خولې پـورې ورختـل ۱۳-۳۰ دقيقـې وخت نيسـي.

اصلا شمشـېر غـار درې پـوښل شـوې برخـې لـري او کـه چېرتـه پـه ځانـګړې تـوګه وشمېرل شي، نـو مجموعـا پينځه پنـاه ځايونـه پکـې څرګنـد ېږي. د لومـړي پنـاه ځاى اوږدوالـی ۱۶ متـره دی او پلنوالـی يـې پـه دوه مختلفـو برخـو کـې ۱۱ مـترو تـه رسـېږي او لوړوالـی يـې د غـار د خولـې نـه پرتـه، چـې ډېر تنګ دی ۲مترو تـه رسـېږي.

دويـم پنـاه ځاى ۱۷ متـره اوږدوالـی او ۱۳ متـره سـور لـري او لوړوالـی يـې د ۶ مـترو پـه شـاوخوا کـې دی، وروسـته لـه دالان څخـه د ۱۱ مـترو پـه اوږدوالـي دريـم پنـاه ځاى راځي، چـې دا د دې غـار تـر ټولـو لويـې پنـاه ځاى

دی د دې پناه ځای اوږدوالی ۳۵ متره، پلنوالی یې ۲۵ متره او لوړوالی یې ۱۰ مترو ته رسیږي. همدارنګه پېنځم پناه ځای د څلورم له احاطې نه ۴ متره لوړ او خوله یې دومره تنګه ده، چې په مشکله پکې تګ راتګ کېدای شي.

د هغو څېړنو او کیندنو له مخې، چې پر ۱۹۵۱ز کال د نیویارك د طبیعي تاریخ د موزیم د لرغون پېژندونکي هئیت غړي مستر لوی له خوا په شمشېر غار کې ترسره شوې ثابت شو، چې دا غار د (پلیوسن) په دورو کې په ځمکني پوړ کې جوړ شوی دی او تر تاریخ دمخه دورونو کې ترېنه کار نه دی اخیستل شوی، نو کولای شو، هغې ته یو تاریخي غار ووایو، څکه چې د هغو شواهدو له مخې، چې په لاس راغلي د مسیح د زمانې په پیل او یا ۱۳۰۰ کاله وروسته له مسیح نه تر مغلو پورې او که داسې ووایو، چې تر ۱۲۲۲ م کال پورې پکې د بشر د ژوند نښې نښانې لیدل شوي دي.

په شمشېر غار کې د تاریخي کرونو لوژۍ له نظره د لاندې دورو نښې نښانې لیدل شوي دي:

۱ـ لومړۍ کوشاني دوره: دا دوره سل کاله وړاندې تر میلاده پیل او سل کاله وروسته تر مسیح پورې دوام کوي.

او هغه تیکرونه، چې د ټاپې په واسطه ښکلي کړای شوي د دې دورې څرګندونه کوي.

۲ـ دویمه کوشاني دوره: له مسیح نه وروسته له ۱۰۰ څخه تر ۳۰۰ کلو پورې د تیکر رنګه ټوټې او د تیکر نورې هغه ټوټې، چې سور رنګ ته ورته وي دا دوره راپېژني هغه د اوسپنې درې کنجه جوړې شوې وې چې تېرې څوکې یې درلودلې او زیاتره (سیستي). قومونو پورې اړه لري هم له دې پوړ نه پېدا شوي دي.

۳ـ درېمه کوشاني ساساني دوره: د دې دورې وخت له ۳۰۰ څخه تر ۷۰۰ کلو پوزې دی.

د ساساني دورې له یو څه پرمختګ سره د تیکري مخصوصې ټوټې او د دې دورې د ښارونو مخصوصه انځورګري د ساساني دورې په ټاکنه کې هېڅ شك منځ ته نه راوړي.

۴_ لومړی اسلامي دوره: له ۷۰۰ څخه ۱۲۲۲ میلادي کال پورې:
د سلجوقیانو د عصر یو شمېر مخصوص تیکري رابښیي، چې شمشېر غار د مغلو تر دورې پورې د خلکو د اوسېدو ځای او په وروستنیو دورو کې په پرله پسې ډول هلته خلك نه دي اوسېدلي او داسې نښې نښانې هم نه شته، چې د وروستیو وختونو ښکارندویې وکړي. د تیکر لعاب داره رنګه انځورګري شوې پارچې، چې هغه په ځانګړې توګه د اسلامي دور کېدی شي څرګندوي، چې د اسلامي دورې په لومړۍ پېړۍ کې هم شمشېر غار د خلکو د اوسېدو ځای و، په شمشېر غار کې د یو شمېر شین رنګه تیکرو شته والی، چې هغه د مغلو تر هجوم وړاندې د غلغلي په ښار کې هم لیدل شوي د پورتنۍ نظریې په رښتینولۍ کې مرسته کوي.
له همدې امله شمشېر غار د مسیح له پیل نه تر ۱۲۲۲ کال پورې ۱۴ یا ۱۵ پېړۍ دخلکو د اوسېدلو ځای و او د کندهار د ښار ترخوا د یو تاریخي غار په توګه (د نښو نښانو له مخې) هلته د خلکو ژوند د افغانستان د تاریخ د مختلفو دورو د کوشانیانوله لومړۍ دورې څخه د مغلو تر وروستۍ دورې پورې راپېژني.

۴/۱۱/۱۳۳۷

اریایي کور

د ژبې د ورته والي له نظره

یو له هغو مهمو موندنو څخه چې د ۱۸ مې پېړۍ په دویمه نیمایي کې وشوې د ګډ کور کشف دی، چې یو شمېر اریایي قبایل په تېره هغه، چې په لرغونو دوروکې په هند ، ایران او نورو ګاونډیو هېوادونو کې تیت شوي دي. لکه د ورونو په څېر خوا په خوا او د یوې کورنۍ د غړو په شان یو ځای اوسېدل.

۱۷۶۱ کال ته د دې مفکورې د پېدا کېدو او د دوی د یو مرکز موندنې نسبت ځکه کولی شو،چې پردغه کال یو تن فرانسوي مبلغ، چې (انکیتیل ډوپرون) نومېد له فرانسې نه هند ته راغلی او هلته یې وروسته له ډېرو پلټنو او څېړنو او له پارسي پوهانو سره تر تماس نیولو وروسته د اوېستا متن مطالعه کړ او ۱۷۷۱ کال کې د لومړي ځل لپاره د هغې ژباړه د اروپا علمي ټولنې ته وړاندې کړه، په نتیجه کې دې علمي ټولنو وکتل، چې د دې کتاب د ژبې یعنې (زند) او په هند کې د پخوانې سنسکرېټ د ژبې ترمنځ ورته والی موجود دی. همدغه کال ته نژدې په ۱۷۶۷ کال هم یو تن فرانسوي پوه، چې د (کوروډو) په نوم شهرت لري یو مکتوب یې د فرانسې د ادبیاتو او ادبي اثارو د ساتنې اکاډیمۍ ته ولیکه او د لومړي

ځل لپاره يې د سنسکرېټ، يوناني او لاتيني کلماتو ترمنځ د ورته والي موضوع ښکاره کړه.

د اوېستا د ژبارنې او څرنګوالي او له سنسکرېټ سره يې د ژبې د ورته والي يو پلو ته او د اروپايي پخوانيو ژبو له يوناني، لاتيني او بيا يې له هندي سنسکرېټ ژبې سره ورته والي له بله پلوه د اروپا په علمي ټولنو کې عجيبه غږ پورته کړ، چې په پای کې يې يوه بې ساري او حېرانونکې موضوع منځ ته راوړه او هغه اروپايي پوهان، چې د اسيا په برخه کې څېړنې کوي نوموړې موضوع ته لا ډېر متوجه شول.

په دې وختونو کې د سروېليم جونز انګرېز له خوا (د بنګال اسيايي شاهي انجمن) يوه ټولنه په کلکته کې تاسيس شوې وه، چې د تاريخي څېړنو په لړ کې يې افغانستان ته هم ډېر خدمتونه کړي دي. پر ۱۷۸۶ کال د نوموړي انجمن موسس، چې ډېر کلونه يې د رياست دنده پر غاړه درلوده د يوې وينا په ترڅ کې څرګنده کړه، چې د سنسکرېټ، يوناني ژبو، لاتيني او حتی جرمني او سلتي ژبو ترمنځ ډېر نژدېوالی او ورته والی موجود دی. څو کاله نور هم د دې ختيزو او لوديديزو ژبو د نژدې والي په هکله کانفرانسونه ورکړای شول او بيانيې واورول شوې. ترڅو چې د ۱۹ مې پېړۍ په پيل کې په علمي دلايلو (فيلولوژي) ثابت شو، چې دا نژدېوالی او ورته والی خامخا شته او کومه نتيجه، چې ترې تر لاسه شوه دا وه، چې د سنسکرېټ، زند ،يوناني، لاتيني، جرمني او سلتي ژبو ويونکي يو د بل خپلوان دي او لکه د يو کور د غړو په شان، چې يو ځای اوسېږي دغه ژبې به هم يو ځای اوسېدلې وي.

تر دې وروسته پوهان د هند ، جرمن يا اريايي قومونو د ګډ کور د پېدا کولو په لټه کې شول، چې بيا يې پدې برخه کې بېلا بېلې نظريې ورکړې چې دلته د هغو نظريو له سپړنې نه تېرېږو.

په دې کې شك نه شته، چې د دې اريايي ګډ کور په باب د لويو قومونو په مفهوم د (هند او جرمن) په اړه بېلا بېلې نظريې موجودې دي او په لومړي قدم کې دا دواړه يو له بل نه لرې پرتې سيمې له مرکزي اسيا او د قطب شمال له نژدې سيمو څخه نيولې د خزر تر غاړو، د ققفاز غرونو او د دانيوب او بالکان تر څنډو او نورو ځايونو کې پرتې وې، چې هره يوه نظريه په دلايلو ولاړه ده. که څېرته د دې ګډ کور ساحه لږه راکوچنۍ کړو يعنې د

هغـو خلکـو د کـور پـه پلټنـه کـې شـو، چـې پـه پخوانیـو لومړیـو متونـو کـې یـې ځان د (آریـا) او (ایریـا) پـه نـوم یـاد کـړ او یـا پـه بـل عبـارت د هغـو اریـایي قبـایلو د ګډ کـور پلټنـه وکـړو، چـې پـه افغانسـتان، هنـد او ایـران کـې تیت شـوي پـه هغـه صـورت کـې بـه د مسـئلې حـل تـه متفـق او ډېر ورلنډ شـو، ځکـه چې دغــه ډلـه اریـایي قبـایل لـه ژبـې ورتـه والـي پرتـه ډېرې کیسـې، اسـطورې، حماسـي ادبیـات او نـور ډېر مشـترك ځیزونـه لـري او سـربېره پـردې (ویـدي) او (اویسـتایي) ادبیـات داسـې پـارچې لـري، چـې تـر ډېره ځایـه د هغـو ګډه مبـداء سره نـژدې کـوي، پـه دې کـې هـېڅ شـك نـه شـته، چـې د افغانسـتان خـاوره د دوه هېوادونـو هنـد او ایـران پـه منـځ کـې واقـع ده او پـه دې کـې هـم شـك نـه شـته، چـې همـدا اوس کـم ترکـم پـه شـلو اریـایي ژبـو د همدغـې خـاورې د غرونـو پـه بېلـو بیلـو ځانګـو کـې خبرې کـېږي، چـې یـو شـمېر یـې سنسـکرېټ اویسـتایي ژبـو پـورې اړونـدې او نښلـي او حتـی داسـې لـهجې هـم شـته، چـې تقریباً پـه مسـاوي ډول لـه واړو شـاخونو سـره ژبنـی پېوسـتون لـري.

نـو لکـه څرنـګه، چـې ((مکـس مولـر)) فرانسـوي خپـل نظـر څرګنـد کـړ د باختر سیمې د هندوکش شمال پلو تـه د آمـو د سیند سیمه او کـه تـردې یـې پـه پـوره او پراخـه مانـا ووایـو د سـر دریـا او د آمـو د سـیند ترمنـځ پرتـه سـیمه هغـه ځای دی، چـې کـولای شـو دسنسـکرېټ او زنـد د ژبنـي ورتـه والـي لـه نظـره د هغـې ډلـې قبـایلو شـریك کـور مبـدا یـا مرکـز وګڼو، چـې پـه افغانسـتان، هنـد او ایران کـې خـواره شـوي دي.

۴/۷/۱۳۳۷

ویدي سندرې او افغانستان

(د جغرافیایي خاطرو له نظره)

افغانستان یو تاریخي او لرغونی هېواد دی، په تاریخي دورو کې که له ۱۰۰-۲۰۰، ۱۰۰۰-۱۵۰۰ او یا له ۲۰۰۰ نه پورته هم لاړ شو تر کومه ځایه، چې لاسوندونه له موږ سره مرسته کولای شي نو زموږ د خپل هېواد په ځینو برخو کې ځینې نښې نښانې ګورو، چې د بشر په خاطرکې د دغه هېواد لرغونی پس منظر رانښیي،خو متاسفانه یا له نېکه مرغه، چې تاریخ په یو ځای کې ودرېږي نو هغه د رسم الخط د څرګندېدو وخت دی او وړاندې تر هغې، چې خط او کتابت موجود نه و هغې ته له تاریخ نه وړاندې یا قبل التاریخ زمانه وایي.

زموږ په هېواد کې تراوسه د تاریخي او تاریخ نه دمخه دورې حدود څرګند او روښانه نه دي، موږ یوه بله دوره هم لرو، چې په هغې کې لاخط اختراع شوی نه دی، خو د خلکو حافظې دومره قوي او پیاوړې دي، چې د خلکو د غټو کتابونو مفاهیم او مندرجات لکه د یو معنوي میراث په توګه د ورسپارلې دندې په ډول له یو نسل نه بل نسل ته لېږدولې. دا دوره د افغانستان په پخوانیو دورو کې ډېره اوږده، غني او له هنګامو ډکه وه. داستانونه، اسطورې، سندرې، سلالې، رومانونه او ویاړلې حماسې په همدې دوره کې منځ ته راغلي، چې پکې یوه دوره وروسته د هغو خاطرو انعکاس ثبت او تر ننه رارسیدلی ددغې نالیکلې او غیر کسبي دورې خاطرو ته (نیمه تاریخي دوره) یا (اسطوره یې دوره) او یا هم (حماسي داستاني دوره) وایو.

دا دوره ډېره پیاوړې، ژوره او اساسي دوره وه ځکه چې د ادب ستره ساحه او زموږ تاریخ له ټول پراخوالي سره پکې نغښتې دی.

دلته له ډېرو خاطرو سره کار نلرم او غواړم، چې یوازې په ویدي سندرو کې د افغانستان د جغرافیې د ځینو برخو یادونه وکړم.

ویدي سندرې عبارت له یو لړ موزونو غږونو، ځوانو او تازه ترانو او منظومو څخه دي، چې زرګونه کاله وړاندې اریایي قبایلو هغه په خپلو

کورونو کې ویلي او بیا یې له یادولو وروسته سینه پر سینه یو بل ته ترهغه پورې انتقال کړي شو چې قلم ولیکلې، ثبت شوې او د کتاب بڼه یې خپله کړه.

(وید) یا (ویدا) په سنسکریتکې د اریایي مهاجرو د (مقدسې پوهې) او د (عبادت سندرې) مانا درلوده او د وخت له غوښتنو سره سمې پکې د طبیعي منظرو د ښکلا او د اریایي ارباب الانواعو ستاینې شوي دي. دې سندرو ډېره مفصله لړۍ درلوده، چې لومړۍ او پخوانۍ برخه یې له منځه تللې او یوازې د هغه وخت د خاطرو برخه پکې پاتې ده، چې مهاجرې پرګنۍ د هندوکش په شاوخوا کې ځای پر ځای شوي او بیا وروسته د شمېر په ډېرېدو سره د مرکزي افغانستان له غرونو راښکته شوي د وخت په تېرېدو په طبیعي لارو یعنې خوړونو تللي او (سپیته سندهو) یعنې (هفت دریا) یا پنجاب ته یې مخه کړې ده.

((شمالي تربن)) نوم، چې په ویدې سندرو کې یې مومو د (بلهیکا) نوم دی. باید ووایو، چې ټول څېړونکي په ګډه سره دا بلخ او باختر بولي او پر همدې بناء د هندوکش سویل پلو ته د (کوبها) رود ته رسېږو، چې عبارت د کابل له سیند څخه دی د رودونو په سندره کې د ((کوبها))، چې د لویې رودخانې په ستاینه کې (سندهو) یعنې (سند) ویلی شوی او د سرود په پنځم او لسم جز کې داسې راغلي :" ای سندهو تو! لومړۍ خپلې څپاندې اوبه د تریشتاما، راسا اوکوبها له سیندونو سره ګډوې او بیا په خپله هماغه تګلاره د ګوماتې (ګومل) او کرومو (کرم) په لور پرانیزې." لکه څنګه چې په دې پارچه کې لیدل کېږي پرته د کابل له رودخانې د اندوس یا سند نور مرستیالان لکه (ګومل) او (کرم) هم یاد شوي دي. په یوه بله سندره کې (ماروث) ته، چې د باد د رب النوع خطاب ورته شوی وایي:

" ای ماروته له اسمانونو او د هوا له منځ نه نژدې راشه ډېر ژر مه ځه، مه پرېږده، چې د (راسا) (کرومو) او کوبها د اوبو جریان ودرېږي او مه پرېږده (سندهو) سند جریان تم شي راشه، چې له تانه ګټه پورته کړو" په سندره کې وروسته له بلخ او د کابل سیند نه لږ څه د سویل پلو ته د (کرم) یا (کرومو) سیند لیدل کېږي. د (کرومو) سیند د (کرم) له سیند څخه عبارت دی، د کرم دره د کابل د درې په څېر یوه طبیعي لاره ده، چې د سویلي افغانستان له غرونو څخه د جنوب په لور خلاصه شوې او دا سیند د سند دسیمې ښۍ خوا ته غاړې خړوبوي او لکه، چې مو د سیندونو په

سندره کې ولیدل د کورمو د سیند نوم له کابل سره یو ځای یادشوی. د کرم په دره کې نن سبا توري، وزیر، مسعود، درویش خېل، احمد زي او اتمان زي قومونه اوسېږي. د دې سیمې اوبه د سپین غره له سویلي خوا څخه سرچینه نیسي، دا دره یوه له هغو درو څخه ده، چې ښه آب و هوا، ښکلا او ډېرې میوې لري.

همدارنګه په ویدي سندرو کې د (ګوماتي) یعنې د (ګومل) د سیند یادونه هم شوې (ګوماتي) او (کرومو) یعنې ګومل او کرم همېشه یو ځای یاد شوي او د افغانستان د نقشې له مخې چندان فاصله هم نه لري، اریایي مهاجر وړاندې تر دې، چې د (سندهو) له سیند نه ورتېر او پنجاب ته ورننوځي ډېره موده یې د (کابل) (کرم) او (ګومل) د سیندونو ترڅنګ سیمو کې تېره کړې او هلته یې ډېرې سندرې ویلې دي. همدارنګه د افغانستان په ختیزو سیمو کې هم ځینې سیمې شته، چې په سندرو کې یې یادونه شوې ده لکه: (راسا) چې معمولاً هغه د کونړ سیند تعبیروي او په ویدي سندرو کې یې څو ځله یادونه شوې ده. دا سیند د رودونو په سندره کې د کابل د سیند په مرستیالانو کې یاد شوی دی لکه څنګه چې یې موقعیت د سوات او کابل سیندونو ترمنځ ښودل شوی، نو ځکه نښې نښانې راښیي، چې دا (راسا) د کونړ سیند دی، چې د کابل د سیند له سترو مرستیالانو څخه ګڼل کېږي.

همدارنګه په ویدي سندرو کې د څو نورو سیندونو یادونه هم شوې لکه (سوتي) (تریشتاما) او (اتي تابها) چې یو یې د سوات د سیند یادونه ده او دوه نور یې د کابل د سیند کوچني مرستیالان شمېري. همداراز یو بل رود د (سراسواتي) په نوم راغلی، چې یو شمېر یې (اراویتي) یا ارغنداو سیند بولي، پرته له دې په ویدي سندرو کې د یوې بلې سیمې یادونه هم شوې، چې هغه (ګندهارا) ده، چې ټوله ختیزه سیمه د کابل له درې څخه تر پېښور پورې ده او (ننګرهار) د دې علاقې د زړه حیثیت لاره، چې د افغانستان ختیځ ولایت یې احتوا کړی دی. په همدې ترتیب ښکاره څرګندېږي. چې ویدي سندرو له بېلا بېلو سیمو نه په ځانګړې توګه د افغانستان د ختیزو او سویلي سیندونو یادونه کړې ده او داسې ښکاري، چې د دې سندرو ویونکي په ډېر ښه ډول د خپل جغرافیایي موقعیت څخه خبر وو او ډېر معلومات یې لرل.

۲۷/۴/۱۳۳۷

آریــان اویجه

یــو لــه ډېرو مـهمو مسـایلو څخـه چې ټولـه اریـایي ټولنـه، هنـدي او ایرانـي ټولنـه او پــه عمومــي ډول هنــدي او اروپــایي ټولنــه ډېره ځانــګړې دلچســپي ورســره لــري اریــایي پــالنځی (روزنتــون) یــا زانــګو ده. آریــایي زانــګو یــا اسـتوګن ځای هغـه موضـوع ده، چې لـه کلونـو کلونـو راهیسـې یـې د ختیـځ او لویدیـځ د ډېرو پوهـانوپاملرنـه ځانتـه رااړولـې ده او د هغـې پـه بـاره کـې بېلا بېل موضوعـات منځ تـه راغلـي.

تـر هـرڅه لومـړی بـاید دا څرګنـده شـي، چـې اریـایي اسـتوګن ځای یـا زانـګو څه شي دی؟ ځکـه چـې هنـد او اروپـایي قومونـو د یـوې سـترې بشـري ټولنـې پـه تـوګه د تـاریخ پـه اوږدو کـې تـر پـېدا ښېنت او پراختیـا وروسـته مختلـف مرکزونـه درلـودل، چـې لـړتر لـړه یـې یـو د (لومړنـۍ زانـګو) او پـاتې نـور یـې د سترو ځانـګو پـه تـوګه ګڼلای شـو.

د هنـد او اروپـایي قومونـو د لومـړۍ زانـګو یـا ټاټوبـي پـه اړه د ختیـځ او لویدیـځ د یـو شـمېر پوهـانو ترمنـځ د نظـر اختلافـات او د یـو شـمېر نـورو ترمنـځ د نظـر یووالـی شـته دی، دا زانـګو لـه مرکـزي آسـیا نـه نیولـې د خـذر تـر جنـوب، بالقـان او د دانیـوب ترسیمې پـورې مختلـف ځایونـه ټاکلـي، چـې دلتـه یـې یادونـه لـه دې مقـالې نـه دبـاندې ده.

د استوګن ځایونو له سترو ځانګو نه یوه همدا د اریایي تولني ځانګه ده چې د هند و ایراني) په شهادت یې نوموړی د (آرینا) یا (ایریا) په نوم یادول او ډېر په افغانستان، هند او ایران کې تیتې شوي دي، چې په اویستا کې دغه د اریایي قومونو استوګن ځای (آریاناویجه) یاد شوی دی.
په بل عبارت په (وندیداد) کې د اوستا له ډلې نه اویستایي لومړۍ قطعه ځمکه د اریایي میمون له ۱۶ قطعو ځمکو نه یوه همدا ده، چې (آریانا ویجه یا آریا نم ویجو) ورته وایي. پوهانو د آریانا ویجه د قلمرو د ټاکنې په باب ډېرې څېړنې وکړې او بېلا بېل نظریات یې وړاندې کړل، خو په غالب ګومان، چې د دې ځمکې د سهي موقعیت د ټاکنې وسیله پخپله اویستا ده، ځکه چې د شپاړس ګونو خاورو د ترتیب او هغو اشارو له مخې، چې د اویستا په بندونو کې ورته شوي، داسې څرګندېږي، چې (آریاناویجه) هغه قطعه ځمکه وه، چې نسبتاً لوړه او له ځینو رودخانو سره نښتې، چې نوم او نښان یې د یو شمېر ځانګړنو سره موجود دی، نو د دې مطالبو په پام کې نیولو سره کولی شو، چې دا قطعه ځمکه د اکسوس (آمو دریا) درو د سرچینې ته نژدې او یا داسې ووایو، چې د اکسوس، ایکزارت یا امو سیند او سردریا ترمنځ د فرغاني په سیمه کې تثبیت کړو.
د اویستا په یو جز (وندیداد) کې د (آریاناویجو) موقعیت د (وانوهي دیتیا) او بل (وانګهوهي) چې دا د ژبو پېژندونکیو او پخوانی جغرافیه پېژندونکیو د څېړنې له مخې د ((یتیا)) په اصل کې د سیند نوم و او همدارنګه یې (وانګوهي) قانون او (داد) ترجمه کړی، هغه نوم چې د دې دواړو کلمو له ترکیب نه جوړ شوی داسې مانا ورکوي. د (دیتیا) سیند چې له هغې خوا نه قانون، عدل او انصاف منځ ته راغلی، چې دا قانون د زر تشتري دین او د عدل و انصاف یې د واکمنو واکمن یې تعبیر کړې ده، چې دا دواړه تعبیره ډېر په ځای او حقیقت ته نژدې دي، لکه څرنګه چې د زرتشتري دین، عدل او انصاف د آمو سیند ته نژدې په بلخ کې د واکمنو له خوا منځ ته راغلی په همدې وجه څرګندېږي، چې (آریاناویجه) د آمو د سیند غاړو څنډو ته ډېر واټن نه لري.
یو تن بنداهش د یو لړ غرونو لکه د کودو راس غر او یو شمېر سیندونه چې له آریاناویجه څخه تېریدل لکه (دایي تیك) او (دراګا) نومونه اخیستل. همداراز بنداهش د (دایي تیك) د سیند په باب وایي، چې دا

سیند له (ایران وج) نه راغلی او د غرنیو سیمو له منځ نه تېرېږي. وړاندې وایي، چې د (درګاه) رودخانه په آریانا ویجو کې ده او د هغې پر غاړو د زرتشت پلار پورو شپه استوګنه کوله.

د دې څرګندونو په اساس، چې د (دندیداد) او (بنداهش) له خوا شوي ښکاره څرګندېږي، چې د امو سیند د رودخاني سیمه د (آریانا ویجه) د خاورې په ټاکلو کې مهمه ونډه لري. که چېرته د دې دوه سیندونه په پام کې نیولو سره یوه ژوره کتنه وشي د (دیتیا) او (دراګاه) چې عبارت د (آمو له سیند) او (سردریا) څخه دي، نو په دې اساس کولی شو، چې د دوو یادو شو رودخانو ترمنځ اریایي لومړۍ قطعه ځمکه او د هغوی استوګن ځای (اریانا ویجه) په فرغانه کې وټاکو.

په دې کې شك نه شته، چې که چېرته یوازې په (دیتیا) یعنې آمو سیند باندې تکیه وشي د یادې شوې خاورې مرکز به لاډېر د دې رودخانې سیمې ته او حتی د کینې پلو غاړو ته د بکتریان په خاورو کې قرار وموميي، خو لکه څنګه چې دوه سیندونو د آریانا ویجه له خاورې سره نژدېوالی درلود او وروسته د لومړۍ ټوټې ځمکې څخه په ۱۵ نورو قطعو کې هم د آریایانو د حرکت او مهاجرت په ترتیب سره یادونه شوې ده. لکه (سغده) (مورو) (بخدي) او نور، چې عبارت ترې سغدیان د مرو سیمه او بلخ دي، نو د تحلیلي منطق له مخې ویلی شو، چې دا روزنتون یا زانګو او ټاټوبي له همغې (فرغانې) څخه عبارت دی.

د افغانستان په شمال کې د هندي او ایراني اریایي ټولنې استوګن ځای (اریان ویجه) له دې ټوټه ځمکې سره تل په تماس او ورته ډېره مساعده وه. همدارنګه په اریایي منابعو، داستانونو او اسطورو کې یې مهم نقش ښکاره او څرګند دی.

۱۷/۲ ۱۳۳۸

سوما - یا - هوما

اریایي خوندور او قوي شربت، چې بوټي یې د افغانستان په غرونو کې ډېر شنه کېږي.

یوه ډېره په زړه پورې موضوع، چې د اریایانو د ژوندانه په لومړۍ دوره کې د هغوی د ژوند په ګڼو اړخونو لکه تولنیزې چارې، دود، عادات او حتی مذهب پورې اړه لري او که ووایو، چې د افغانستان له غرونو سره یې اړیکې هم بې ربطه نه دي. هغه یو ډول خوندور قوي شراب دي، چې د (ویدي) او (اویستایي) عصر اریایانو په یو ډول پېژندل. دې شرابو څو ترکیبونه درلودل، چې تر ټولو مهم ترکیب یې په غره کې یو خودرویه بوټی و، چې عصاره نومېده او دوه نور ترکیبونه یې په ډېره پیمانه شیدې او ګبینه وو. پورته یاد شوی بوټي ته یې اصلا (سوما) ویلې، چې همدا کلمه په اوستا کې د (هوما) په بڼه راغلې، لکه چې مونږ د لغت پوهنې د قانون له مخې پوهېږو، چې د (ویدي) ژبې د (س) توری په اوېستا کې په (هـ) اوښتی. نو ویلی شو، چې د (هوما) حرف همغه (سوما) دی او سوما هغه غرنی بوټی دی، چې د لوړو غرونو په لوړو څوکو کې راټوکیږي. په همدې وجه د سوما بوټی د ټوکېدلو د محل په خاطر، چې اوېستا کې یې بادونه شوې د افغانستان لپاره یو خاص ارزښت لري، ځکه چې د اوستا په یوه برخه کې، چې (هوم یشت) نومېږي او د (هوما) د شرابو ستاینه پکې شوې.

وړاندې له نورو مطالبو څخه یې داسې څرګندېږي، چې د (سوما) یا (هوما) بوټی د افغانستان په ټولو غرونو کې او په ځانګړي ډول په هغو غرونو کې، چې (د ګوربت له الوتنې څخه هم پورته وي) چې مطلب ورڅخه د هندوکش لوړه څوکه ده، شین کېږي. له دې سره سره د ویدي سندرو له یادونو او په اوېستا کې تر لیکلو وروسته دې نتیجه ته رسېږو. هغه وخت چې اریایان د هندوکش دواړو خواو ته اوسېدل او په هغه دوره کې، چې د افغانستان له لوړو غرونو څخه یې یو پلو او بل پلو ته هجرت کاوه د سوما بوټي یې د افغانستان په منځنیو غرونو کې موندل او د هغې له ځانګړي خاصیت نه یې خبر وو، چې د شیدو او ګبینه تر ګډېدلو وروسته یې ترې شراب جوړول.

هغه پوهان، چې د اریایي ټولنې (هند و اریاني) د ټاټوبي د څرګندولو لپاره یې هلې ځلې کړي د افغانستان په غرونو کې یې د اریایانو د اوسېدلو له دلایلو څخه یو همدغه د سوما یا هوما د ګیاه موجودیت دی. په دې کې شك نه شته لکه څنګه چې د سوما شراب اریایانو کارول او د هغې په خوړلو ورته خوښي حاصلېدله او په عین حال کې د مستۍ او نشې سبب هم ګرځېدل.

اریایي شاعرانو یا (ریشي) په سندرو کې د سوما د بوټي ټولول د ښکلو جینکو په ګوتو د هغه بوټي شکول او په لویو او هوارو کاڼو یې د هغې شیره ایستل ښودلي، د شیرې صافول یې د پسونو له وړیو جوړې ټوټې نه او بیا یې په پخو ختینو لوښو کې تر اچولو وروسته اوبه، شیدې او ګبینه ورسره ګډ کړي، چې دا بیان هغوی په ډېره ښکلا او شاعرانه ژبه کړی دی.

معمولاً به نجونو او ځوانو ښځو شپې د سپوږمۍ په رڼا کې د غرونو په لمنو کې د سندرو په ویلو د سوما ښوټي ټولول، د ویدي د دورې شاعرانو به د سوما قوت بخښونکی بوټی له ځوان غوایي (سخوندر) سره ورته باله او بیا د هغې شیره یې له اوبو سره د ګډولو پر مهال د ځوان غوایي په چمن کې د ورګډېدلو سره تشبیه کوله، کله چې به یې سوما له شیدو او ګبینه سره ګډ کړ، نو یو ډول زېړه، شیره یې یا سپوږمۍ ته ورته رنګ به یې پیدا کړ، خو تر خوړلو وروسته به یې چې په بدن کې ورته کومه خوشالي پیدا کړه، نو په شاعرانه تشبیهاتي انداز کې یې هغه اسماني شربت باله او

د هغه شربت لـه څکلو نـه بـه يـې د خوړ او ارزښتمنـد ژونـد انتظـار کـاوه او لـه همدې املـه يې هغـه د (ارتيـا) يـا تـل پـاتې خوشـالۍ پـه نـوم يـاداوه او داسـې تصـور يـې کـاوه، چـې د دې پـه څکلـو بـه د خيـال پـه حـال کـې د يامايـا (جمشـيد) ترخـوا رسـېږي، جـام وجـم چـې څومـره زمـوږ پـه ادبيـاتو کـې شـهرت لـري هغومـره يـې تـر تـاريخ دمخـه دوره کـې زمـوږ پـه ذهنيـت، زړو اوافکـارو فکـر منـدي او زمـوږ پـرچـاپېريـال يـې اغـېز درلـود. د همـدې لرغونتيـا لـه مخـې څو زره کالـه کـېږي، چـې (جـام) و (جـم) پـه خپلـو کـې پېوسـت او دواړو نومونـو زمـوږ د زرګونـو کلـو تـاريخ نيولـى او خونـدي کـړى دى.

پـه ځينـو ويـدي سـندرو کـې يـې ((سـوما)) د سـپوږمۍ پـه مانـا هـم راوسـتى او داسـې فکـر يـې کـاوه، چـې سـپوږمۍ اصـلا لـه شـيدو نـه ډك يـو لـوښى دى او پـه همـدې خـاطر ډيـره سـپينه رڼا لـري. اريايـانو تصـور کـاوه، چـې د ځمکـې خلکـو د خـوښۍ د محفـل پـه څېر پـه اسـمانونو کـې هـم د نورانـي زراتـو او سـتورو لـه خـوا محفلونـه جـوړېږي او د هغـوی پـه عقيـده د سـپوږمۍ پـه کـراره، کـراره د وړکتـوب وجـه دا وه، چـې لـه اسـماني لويـې کاسـې نـه د سـوما مشـروب څښـل کـېدل يـا خـوړل کـېدل تـرڅو د کاسـې څنـډه، چـې د سـپوږمۍ نـرۍ دوره وي هـم لـه سـترګو پنـاه کـېدلـه او بيـا بـه لمـر د سـاقي نقـش غـوره کـړ او بيـا بـه يـې لويـه اسماني کاسـه لـه سومانه ډکـه کـړه.

پـه هـر حـال د ويـدي سـندرو پـه مجموعـه کـې د سـوما پـه نـوم سـندره او د اوېسـتا پـه پښـتونوکې د (هومـا) پـه نامـه يـوه پښـتې موجـوده ده او دا د اريايـانو پـه پخوانيـو افکـارو کـې د هغـې ژوره اغـېزه څرګنـدوي، چـې د دواړو دورو او دواړو عصرونـو اريايـانو دا بـوټۍ او دا خوشـالونکى او خونـدور مشـروب پـېژانـده او د دې بـوټي د پـېدا کـېدلـو منبـع او د شـين کـېدلـو ځاى د ټولـو د وينـاو لـه مخـې د افغانسـتان غرونـه وو او لکـه څرنـګه چـې پـه دې غرنيـو سـيمو کـې شـيدې او ګبينـه ډېر و او دي، نـو څکـه د دې مشـروب جـوړول د افغانسـتان پـه غرونـو کـې د اوسـېدونکيو اريايـانو پـه منـځ کـې ډېر دود و او تـل بـه يـې جـوړاوه.

۴/۲/۱۳۳۸

د مينې يوه لرغونې تاريخي کيسه

((زرياد ريس)) او ((اوداتيس))

د افغانستان ادبيات له لرغونيو زمانو راپدېخوا دوه لوي او برجسته مخونه لري، يو حماسي او بل د مينې يا عشقي. د افغانستان د ادبياتو تاريخ د (ويدي) له لرغوني زمانې راپدېخوا، چې اريايانو د دې خاورې په غرونو کې ژوند پيل کړی وروسته تر هغې يې په سلګونو او زرګونو کلونو کې دا اغېزه څرګنده کړې او لکه څه رنګه، چې اولسي ادب پر ليکلي ادب لرغونتيا او لوړوالی درلود، نو ځکه د کلونو په اوږدو کې يو شمېر جنګي، حماسي او عشقي سندرې د عاميانه شعرونو په بڼه او تصنيفونو په څېر لکه د غږ انګازه (انګې) ژبه په ژبه او غوږ په غوږ تر موږ رارسېدلي دي. په هغه مرحله کې، چې اريايانو د افغانستان د غرونو په لمنو کې ژوند کاوه ډېر ښکلا خوښونکي، مينه پال او خيال پروره وو، چې ښکلا کې ژوند بخښونکي او بدرنګي يې لکه د يوې درنې تيږې او يا له يو دروند ګرز سره، چې د انسان په سر ولړېږي، ورته باله. په اريايي سندرو کې د مينې کيسې ډېرې دي، چې د هغو خاطرو او د تاريخي پېښو صحنې په څو ښکليو درو لکه د کابل، کرم، ګومل او سوات کې تراوسه پاتې دي، چې په هغو کې يوه د دوه مينو کيسه ده، چې يو يې زرياد ريس او بله واداتيس نومېږي، لومړی يې يو قوي او د ښکلي اندام لرونکی ځوان، دويمه ښکلې او ښايسته پېغله وه، چې د هغو د مينې د کيسو انعکاس د

مقدوني سکندر د تشريفاتو رئيس (فارس مي تن لن) د ځلورمې مخزيږدې پېړۍ په اوږدو کې زموږ غوږونو ته رارسوي.

باید هېر نه کړو، چې د دې دوه مينو نومونه تر زيږدي ځلور پېړۍ وړاندې زموږ د هېواد په ادبي ماخذ کې له منځه نه دې تللي. لکه څرنګه، چې په ويدي سندرو کې (اوداتيس) د يوې معشوقې په توګه د (ګومل) په وادۍ کې ياده شوې او همدارنګه د (زريادريس) نوم د (زريران) په بڼه په اوېستا کې راغلی، د (ياتکارززيران) حماسي منظومه ده، چې د هغې متن د (پهلويك) يا (پهلوی اشکاني) په ادب کې په لاس لرو او د قيقي بلخي د هغوی خاطره په خپلو حماسي شعرونو کې زموږ غوږونو ته رارسوي.

د سکندر د تشريفاتو رئيس (فارس مي تن لن) ليکي، چې د قوي ځوان او ښکلې پېغلې (زريادريس) او (روداتيس) چې دا پېغله د ساس د قبيلې د پاچا لور ده، د دوی دواړو د مينې کيسې د خلکو په منځ کې ډېر شهرت لري. د دې داستانونو اصلي بڼه داسې ده چې:

(زريادريس) او (اوداتيس) دواړو يو بل په خوب کې ليدلي و او يو په بل مين شوي وو او د سوزونکې مينې په لړلو يو د بل د پېدا کولو هڅه او لټه يې کوله. ډېره موده وکړېدل يو بل يې ولټول، خو سره ويې نه ليدل ترڅو پورې، چې (زريادريس) هغه ښکلې ځېره چې په خوب يې ليدلې وه، هېره کړې وه، چې بالاخره د خوشالۍ په يوه غونډه کې په يو ناڅاپي توګه په داسې حال کې، چې ډېرې ښکلې جامې يې اغوستي وې خپل مطلوب وليد.

فارس د تشريفاتو رئيس ليکي، چې د (زريادريس) او (اوداتيس) د مينې کيسه په اسيايي قومونو کې ډېر شهرت لري او د دې دواړو عاشق او معشوق تصويرونه کولی شو د عبادت خانو په تاخچو کې د سلطنتي ماڼۍ په ديوالونو او همداراز کولی شو په کورونو کې پېدا کړو .(فارس) د تشريفاتو رئيس، چې کله له سکندر مقدوني سره د افغانستان خاورې ته داخل شوی و د هغو کلونو په اوږدو کې چې د مقدوني سوبمن زموږ په خاوره کې په حرکت و دا ښکلی داستان يې اوربدلی و، له دې څخه څرګندېږي، چې د پخوانۍ دورې (ويدي) د مينې د کيسو انعکاس، چې په افغانستان کې د سکندر تر حملې سلګونه کاله دمخه په غرونو کې منځ ته راغلی او کيسې يې د خلکو په ژبو وې.

هغـه کسـان، چـې د لرغونـو ادبـي او تـاريخي دورو لـه کيسـو رزمـي او عشـقي کيسـو سره اشـنايي لـري، پخپلـه پوهېږي، چـې د يـو شـمېر داسـتانونو پيـل لکـه (خسـرو او شـيرين) (ويـس او راميـن) (ليلـی و مجنـون) او نـور څومـره د تـاريخ ژورو تـه رسـېږي. زمـوږ پـه هېواد افغانسـتان کـې حماسـي او عشـقي کيسـې ډېرې پخوانـی دورې لـري، چـې د هغـو ډېر شـمېر پـه اوېسـتايي او ويـدي دورونـو کـې او بيـا تـر هغـې وړانـدې هم د لرغونتيـا لـه مخـې تـر تـاريخ دمخـه دورو پـورې اړه لـري. لکـه څرنـګه، چـې حماسـي داسـتانونه دقيقـي او فردوسـي پـه څلورمـه پـېړۍ کـې راټول کـړي او بيـا يـې د نظـم پـه بـڼه ويلـي د اوېسـتا او همدارنـګه پـه ويـدي سـندرو کـې يـې، چـې تـرې يادونـه کـړې هغـه عشـقي کيسـې هـم ډېره لرغونتيـا لـري او هغـه څه، چـې يونانيـانو د دريمـې او څلورمـې مخزيـږدې پـېړۍ پـه اوږدو کـې اورېدلـي دي، کـولای شـو دا د هغـو کيسـو انعکـاس وګڼو، چـې پـه پخوانيـو دورو کـې د خلکـو پـه منـځ کـې معمـول او دود وې او دا چـې ويـل شـوي دي، چـې (اوداتيـس) د (سـاس) د پـاچـا لـور ده، لـه امکـان نـه لـرې نـه ده. (کيـدا ی شـي)

سـاس يـا سـاك قبيلـه عبـارت لـه اسـکايانو څخـه وه، چـې لـه مرکـزي اسـيا نـه افغانسـتان تـه راغلـي وو، لکـه څرنـګه چـې تعبير کـوو، چـې (زريـادريس) د بلـخ شـهزاده دی دا هـم لـه امکـان څخـه لـرې نـه ده، چـې بلخـي شـهزاده سـره د ځوان بلخـي او د سـکايانو د پـاچـا لـور ډېرې مينـې دومـره شـهرت پـېدا کـړی وي.

لکـه څرنـګه، چـې د باختريـانو جنګونـه لـه تورانيـانو سـره او اسـمايان د هغـوی پـهلوانان ګڼل شـوي پـه فارسـي ادبيـاتو کـې سـتره پـانګه لـري او هـېڅ لـه امکـان څخـه لـرې نـه ده، چـې د عشـق او مينـې پـه نـړۍ کـې هـم يـو بـاختري ځوان لـه يـوې اسـکايي شـهزادګۍ سـره مينـه کـړې وي او د مينـې او عشـق داسـتان يـې لکـه پـه کـوم ډول، چـې وويـل شـو منـځ تـه راغلـی وي.

۲/۲/۱۳۳۸

د افغانستان موسیقي

د بشر د لطیفو او ښکلیو احساساتو اظهار، چې د ذهن په پرله پسې بدلون سره د متظرفه صنایعو د بېلا بېلو څانگو په بڼه منځ ته راغلي (موسیقي) ده، چې د شعر، انځورگرۍ، مجسمه جوړونې او معمارۍ پرعکس وزن او قافیې قلم او رنگ، خښتو او ډبرو ته اړتیا نه لري او د ژوند د خوشالیو د ننني جذبات دي، چې له انسان پرته په حیوان او الوتونکیو هم اغېزه لري. کولای شو، چې موسیقي تر شعر او موزونه وینا لومړۍ وگڼو، ځکه امیر خسرو بلخي دهلوي موسیقي ناوې او شعر د هغې زیور گڼي او ښکلې ناوې بیا گاڼې ته هم اړتیا نه لري.

سره له دې، چې د موسیقۍ غږ له شعر او موزونې خبرې څخه ښکلی او زړه راښکونکی دی، د انساني پوهې او فهم بنسټ، چې په حیواني شعور باندې حکومت کوي د ښې خبرې په جوړولو یعنې شعر له موسیقۍ سره، موسیقي یې له یوې بې مانا نغمې څخه یوې مانا لرونکې نغمې ته بدله کړه. موسیقي د شعر په چوکاټ کې او شعر د موسیقۍ په پرده کې د بشري ذهنیت د مدنیت په بدلون کې هغه پړاو دی، چې په عمومي ډول تاریخ له هغې څخه خاطرې اخلي او په افغانستان کې دا پړاو ډېر ستر او تاریخي پیل لري، چې زموږ د هېواد او گاونډیو هېوادونو د موسیقۍ بنسټ پرې ولاړ دی.

لکه څرنگه چې افغانستان د ژبو، دینونو او د (هند او ایراني او مرکزي اسیا) ټولنې فرهنگي مرکز بلل کېږي، نو بیا داسې هم ویلی شو، چې (اریایي سندرې) چې د لومړي ځل لپاره د افغانستان د غرونو په لمنو کې راپېدا او بیا یې پراختیا او پرمختیا وموندله، نو بیا ((اریایي

موسیقي)) هم همداسې دروګنه او دا موسیقي د ((باختر موسیقي)) په نوم یادولی شو، چې د هغو د پایښت ځای د هندوکش لمنې دي او انعکاس یې په کلاګانو د غرونو په لمنو او د سپین غره په درو کې هم خوندي پاتې دي.

اریاي باختري موسیقي د هندي، ایراني او مرکزي اسیا د موسیقۍ پیل یا بنسټ دی، دې موسیقي خپله لومړۍ او ابتدایي بڼه(عبادتي موسیقۍ) او یا (مذهبي موسیقي) وه او له سندرو سره یې د اریایانو په کورونو کې پرمختیا کړې او بیا له مهاجرو سره، چې هند او ایران ته تللي لېږدېدلې ده. دې موسیقۍ د(ویدي) په وخت کې یوه بڼه درلوده او بیا یې په اوېستایي عصر کې بدلون موندلی او د هغې موسیقۍ لومړی رنګ او تاثیر په هند او ایران کې د نویو ښوونځیو لپاره لاره پرانستله. (ویدي) سندرو د یاما پاچا په وخت کې، چې په بلخ کې د اریایي واکمنو لومړی پاچا پېژندل شوی د موسیقۍ په بڼه او (ګاتونه) چې بل شکل یې (کات) او (ګات) دی، چې د موسیقۍ د یوې پردې مانا یې درلوده او دا په باختر کې د زرتشتي پېر په موسیقۍ کې د پړاوونو د بدلون څرګندویې کوي.

د ډنمارك د بشر پېژندنې د هئیت څېړنو ثابته کړې ده، چې تراوسه هم په نورستانیانو کې چې د هندوکش د اریایانو وارثین دي یو ډول (ګیتار) له یو ځانګړي غږ سره شته، چې لرغونتوب یې له څلورو زرو کالو څخه اوړي او یو چینایي داستان هم د دې څرګندوی دی، چې یو نیم زر کاله وړاندې تر میلاد یوه مخصوصه شپېلۍ (توله) د باختر له خاورې چین ته راوړل شوه دا نظریات څرګندوي، چې باختر د یو مرکزیت په حیث د موسیقۍ د یو مهم ښوونځي په حیث د اسیا په زړه کې ځای لري او د دې ښوونځي تاثیر که هغه په هند او ایران کې وي او که په چین یا مرکزي اسیا کې ثابت او څرګند حقیقت دی.

د باختر مذهبي یا عبادتي موسیقي په هند کې همغه شان مذهبي پاتې شوه، مګر په ایران، مصر، هخامنشي او ساساني کې موسیقۍ ځانته درباري بڼه خپله کړه او په افغانستان کې اریایي مذهبي موسیقي (حماسي موسیقي) سره په فرعي ډول د سکندر مقدوني تر راتللو پورې پاتې وه.

په افغانستان کې د یونانیانو تر یرغل او هلته تر استقرار وروسته پوره دوه پېړۍ یې زموږ موسیقي ته (د ډراماتیکي موسیقۍ) بڼه ورکړه او له

نـخا سـره د ګډې موسـیقۍ بنسټ یـې کېښود، چـې هغـې تـه (کونسـرت بـالت) وایـي لکـه چـې د هغـې موسـیقۍ ځینـې برخـې د کوشـانیانو د وخـت مجسـمه جوړونکیـو هـم سـاتلې وې.

د بودایـي دیـن لـه خپـرېدو او د کوشـاني څواکمنـې امپراتـورۍ تـر رامنځ تـه کېدو وروسـته پـه ځانګړې تـوګه پـه دریـو لومړیـو پېړیـو کـې، چـې د کوشـانیانو د فتوحـاتو لمـن تـر هنـد او مرکـزي اسـیا پـورې وغځېدلـه، نـو موسـیقۍ درې ځانګړې خـواوې پـیدا کـړې:

الـف : دربـاري موسـیقي.

ب : مذهبـي موسـیقي.

ج : ولسـي موسـیقي.

پـه دې درې واړو مذهبـي او نـورو بودایـي موسـقیو، چـې ارام او نـرم روح یې درلـود د بودایي دیـن لـه خپـرېدو سـره یـې عمومیت پـیدا کـړ او پـه ډلـه ایـزه بـڼه سـاز او اواز ډېر شـو او خلـك یـې د یـوې داسـې ګوشـه ګیرۍ خـوا تـه راښکـل، چـې د کنیشـکا امپراتـوري ووېرېده، چـې مبـادا دا خلـك ټول تـارك دنیـا نـه شـي، چـې بـالاخره بـه لـه کـور او ژونـد نـه لاس ومینـځيْ، پـه نتیجـه کـې د پـټو عکـس العملونـو او د شـهزاد ګانـو لـه خـوا د ساسـاني ایـران موسـیقۍ تـه نـژدې ورتـه، چـې دربـاري بـڼه یـې درلـوده.همدارنـګه هـنري ارامـه مذهبـي موسـیقي، د افغانسـتان دربـاري موسـیقي او ولسـي موسـیقي یـې هیجـاني بـڼه ځانتـه غـوره کـړه او د (بـالقونو د کنسـرت) ډېرې ډلـې جـوړې شـوې.

د اسـلامي دورې پـه پیـل کـې دربـاري موسـیقي تقریبـا لـه منځـه تللـې ده، خـو کلیوالـه یعنـي (فولـك سـانګ) موسـیقي پـه یـو هیجـاني روح ژونـدۍ او بـاقي پـاتې شـوه.

همغـه شـان، چـې اسـلامي نویـو ادبیـاتو پـه لومړیـو درې څلـورو هجـري پېړیـو کـې ورو، ورو نـوې او تـازه بـڼه پـیدا کـړه، موسـیقۍ هـم ورسـره پـه خپلـه ولسـي بـڼه ژونـدۍ شـوه او بیـا یـې ورو، ورو دربـارونو تـه لاره موندلـه.

د غزنویـانو لـه پرتـم نـه پـه ډکـه دوره ۵-۶ هجـري پېړۍ کـې چـې لـه ۱۱-۱۲ مسـیحي پېړۍ سـره برابـره ده بیـا د (رزم) او (بـزم) د روح لـه ژونـدي کـېدو سـره حماسـي او بزمـي موسـیقي د عامیانـه یـا کلیوالـې موسـیقۍ تـر څنـګ راژونـدۍ شـوه مطـرب غـړونکي رامشـګر او نڅاکوونکـي د چنـګ او بـانګ غږ لـه ډول او سـلطاني سـرني سـره پورتـه کـړ او د نـڅا لـه خوږلنـۍ نـه ډك غـږ د

شاهي ودانۍ له کړکيو څخه په لوړ اواز ووت، چې انعکاس يې د شاعرانو له ذهنونو وتلو خبرو او د هغه وخت د ليکوالانو له اثارو څخه زموږ غوږونو ته رارسېږي.

د غزنويانو فتوحاتو که هغه په هند او ماوراالنهر کې وو او که په ايران کې، يو ځل بيا د افغانستان د موسيقۍ غړونه مخصوصا د هغې درباري موسيقي يې له هندي، ايراني او د مرکزي اسيا له موسيقيو سره هم غېږې کړه او په هند کې د غوريانو فتوحاتو او د اسلامي جذباتو پېدا کېدنې په هندوستان کې د قوالي موسيقۍ بنسټ کېښود. په هېواد کې د مغلو فتوحاتو موسيقۍ ته نوې ښکلا او ځلا ورکړه او دې موسيقۍ له خپلې افاقي جنبې د موسيقۍ له نوو او مروجه الاتو سره د چين په لور نوې خپرونې وکړې او د هرات د تيموريانو په دوره کې د موسيقۍ متقابل نفوذ او اغېزې د افغانستان د بابر د لمسيانو په زمانه کې، چې د مغلو د سلطنتي پلازمينه او مرکز له افغانستانه د هندوستان زړه ته ولېږدول شونو يو شمېر اهنگونه زموږ له سيمې هند ته لاړل او همدارنگه يو شمېر هندي اهنگونه له هند نه افغانستان ته راغلل، مګر زموږ کليواله موسيقي د يو شمېر ولسي اساساتو له مخې ځای په ځاي پاتې او دوام يې وکړ. په هند کې موسيقۍ د مذهبي اړخونو له توپير نه پرته د مجلسي او قوالي جنبو په پياوړتيا سره دوام وکړ او هلته يې د مذهبي ايجاباتو او غوښتنو له مخې ډېره وده وکړه، مګر په افغانستان کې يې له کلويو او د غرونو په لمنو کې له اوسېدونکيو پرته اورېدونکي پېدا نه کړل.

افغاني موسيقي چې د تاريخ له پيل نه يې روزنه موندلې او د غرنيو خلکو په ازاد چاپېريال کې يې د وخت په تېرېدو سره عبادتي، رزمي، درومدي يوه برخه او درباري بڼه خپله کړې، چې د پنځه زره کلن تاريخ په اوږدو کې ليدل شوې له مقابلو تاثيراتو سره، چې د ګاونډيو هېوادونو لخوا منځ ته راغلي په خپله اولسي افغانستاني بڼه تراوسه د هېواد په ځينو برخو کې موجوده ده، د هغې له مخې چې هر کله وغواړو د خپلې ملي موسيقۍ بنسټ کېښودلی شو.

۷/۹/۱۳۳۹

پاراداتا یا پیشدادیان

۱ د اجتماعي ژوند د بدلون یوه ستره دوره

د بشري ټولنې د ځينو برخو زرښت او د لرغونتوب نښې د هغوی لرغوني نسل دی، چې د لرغوني زماني وخت یې تاریخ نه شي مشخص کولی، مګر د هغه وخت تاریخي قبیلې یا کورنۍ او د بېلابېلو تاریخي دورو د پاچاهانو نومونه او کارنامې یې ډېرې مشهورې دي.
سره له دې، چې زموږ هېواد افغانستان د جغرافیایي ساحې له حېثه وړوکی دی، مګر د هغه ژور تړون له مخې، چې له اریایي قبیلې او نژاد سره یې لري د تاریخي عنعنو او اسطورو په لرلو سره د بشري ټولنو په منځ کې یوه ستره ځانګړتیا لري.
اریایي ټولنه لا په هغه وخت کې، چې هندي او ایراني څانګې تري نه وې بېلې شوې او ټول په یوه کور کې، چې هغه د هند او ایران ترمنځ د افغانستان په شمال همدارنګه د هندوکش په شمال کې، د امو سیند په شمال کې هغه سیمه، چې د سردریا او امو سیند ترمنځ واقع ده، چې فرغانه په (اریانم ویګو) کې یا (اریاناویجه) یا (اران وج) چې د ټولو مشترك زېږن ځای دی اوسېدل او له ځان سره خاطرې لري، چې کولی شو د خاطرو په نوم یې یادې کړو.
د هند و اریاني ټولنو د ژوند دوره په یوه دوره، یو وخت او یو زمان کې وه، چې د هغوی د پراوو ټاکل له شکونو څخه خالي نه دي. د افغاني، هندي او ایراني قبیلو ګډو اریایي نیکونو هغه وخت، چې یې لا هجرت ته تن نه ورکاوه او د امو سیند په سیمه او یا یې په شمالي او جنوبي سیمو فرغانه یا باختر کې اوسېدل او د نیمه مالدارۍ او نیمه بزګرۍ په کار بوخت وو، د کورنیو او پاچاهانو په اړه خبرې او بحث کوي، چې د هغوی

خاطرو او د هغوی د کارنامو خاطرو تر ننه پوری زموږ د حماسي ادبیاتو برخه تشکیل کړې ده.

ویدي او اوېستایي سندرې، چې دواړه د دې تولنې د پېدا ښت په ځای کې چې د افغانستان شمال او سویل دی پیل شوي او کومې خاطرې، چې د دې سیمې په سیندونو، خوړونو او غرونو کې موجودې دي له ځېلمې د دې پاچاهانو نومونه اخلي.

د ډېر تعجب ځای دی، چې دا پاچاهان په متفرق او خواره واره ډول یاد شوي نه دي، بلکې ډله، ډله او کورنۍ، کورنۍ یاد شوي دي. تر ټولو پخوانۍ پاچایي کورنۍ، چې زموږ په اسلامي دورونو کې فارسي ادبیاتو هغوی د پیشدادیانو او حتی د بلخ د پیشدادیانو په نامه یاد کړي هغه د (پاراداتا) کورنۍ ده. که دا کلمه تجزیه کړو په هغې کې دوه برخې پېدا کولی شو یوه (پارا) چې د مخکې په مانا ده او بل (داتا) چې د (داد) د کلمې لومړی شکل دی، نو سمدستي څرګندېږي، چې (پیشدادیان) ترجمه او یا عین همغه پخوانۍ (پاراداتا) د (بلخي) په صفت یاد کړی وي پر غلطه نه دي تللي، ځکه په هغو دورو کې چې اوېستا په خپل ځلنده باب کې (د پاراداتا) یادونه کوي، نو بلخ د (بخدي) په نامه او د لوړو بېرغونو لرونکي ښار په توګه یې ستاینه کوي.

د پاچاهانو کورنۍ یا قبیله (پاراداتا) عبارت و له:

۱ ـ هوشیانغا ۲ ـ تخمه او روپا ۳ ـ (یما) یا (یاما) ۴ ـ تریتونا او نوز، چې په فارسي ادبیاتو کې هغه په هغو نومونو، چې موږ تري خبر یو په لاندې ډول پېژنو:

۱ ـ هوشنګ ۲ ـ طهواث ۳ ـ جم یا جمشید ۴ ـ فریدون او نور.

په دې کې شک نه شته، چې د (پاراداتا) کورنۍ د واکمنۍ دوره د اجتماعي ژوند د بدلون او مراتبو له نقطه نظره، د اریایي ټولنې (هند او اریاني یا باختري) پر هواره ځمکه او ښار اوسېدنې له زمانې سره برابره ده په بل عبارت د غار اوسېدنې دوره او (پاله اولي تیک) او (نه اولي تیک) دورې یعنې د تیرې پخوانۍ دوره تېره شوې او اریایانو د امو سیند سویل پلو ته د باختر په سیمو کې په بزګرۍ، کلیوالي او ښاري ژوند پیل کړی و، مګر تر اوسه یې د بشري ژوند د لومړنیو اختراعاتو لکه اور او داسې نورو خاطرې د هغوی په ذهن کې وې.

انسان کـه د اوېسـتا د پښتونـو هغـې سلسـلې تـه، چـې د (پاراداتـا) لـه پاچاهانو څخه بحث کـوي په غـور سره وګوري د کلمـاتو لـه منځ او طـرز تفکـر څخـه د يـوې بشـري ټولنـې ځانګړنـې، د ژونـد د اړتيـاوو پـېدا کـول، د ښار نشـينۍ، د کـښت او کرونـدګرۍ او د مملکـت دارۍ د يـوې دورې پيـل کتلای شي.

وبـه وينـي، چـې خلـك تـازه پـر ځمکـو ځای پـرځای شـوي د کلاګانـو او کليـو پـه جوړولـو بوخـت دي، پـه ځمکـو کـې شـلغم شـيندي او ونـې کـري او د ژونـد ټولـو ټولنيزو اړتيـاوو تـه پاملرنـه کـوي، د ونـو د ډولونـو همـداراز د څارويـو او الوتونکيـو پـه ډولونـو او ښه کولـو يـوازې کـوښښ نـه کـوي، بلکـې پـدې هـم بوخت دي، چې خپله وينه، نژاد او تخـم صـاف، پـاك او بـې الايشـه وسـاتي.

د (پاراداتـا) يـا (پيشـداديانو) کورنـۍ لـه څو پـاچـاهيو څخـه جـوړه وه، چـې ښايـي د واکمنـۍ ټولـه دوره بـه يـې لـه سـلو يـا دوه سـوو کلـو څخـه نـه اوړي. مـګر ټول پوهېږو، چـې اسطورې پـه کومـه انـدازه لکـه چـې مـا څرګنـدې کـړې، د دې کورنـۍ د هـر يـو پـاچـا لپـاره پـې څو سـوه کالـه او يـا يـو زر کالـه د عمـر اوږدوالـی او يـا د سـلطنت د دورې نسـبت ورکـوي، چـې دا پخپلـه د اريايـانو او پـه ځانـګړې تـوګه د بـاختري ټولنـې د اريايـانو پـه ډېر ښه صـورت د ډېرو ښو افسـانوي تخيلاتـو پـه حقيقـت ولاړ د ټولنـيز بدلـون پوړونـه رابښيـي، چـې کېدای شي څو زره کالـه يـې پـه برکـې نيولـي وي. دا چـې د اوېسـتا د پښتونـو څو لنډې پـاڼې پـه حقيقـت کـې د تـاريخ څو زره پـاڼې دي، چـې پـه فکـر کولـو، استدلال او منطـق سره کـولای شـو (چـې د دې هـرې کلمـې او هـرې کـرښې پـه شـرح کـې رسـالې او غـټ کتابونـه يـې پـه شـرح او اجتمـاعي تحـول د (هنـد او اريـاني) ټولنـې چـې يـو پلـو تـه دبحـيره خـذر سـواحل او ايـران دی او بـل پلـو تـه زمـوږ د وطـن د غرونـو پـه لمنـو کـې چـې لـه هغـه ځايـه د هنـد خـاورې تـه تيـت شـوی وليکـو تدويـن او مطالعـه يـې کـړو، نـو کـولای شـو د ټولنـيز بدلـون د هـرې کلمـې او کـرښې پـه شـرحه کـې يـې غـټ غـټ کتابونـه وليکـو، همدغـه د (هنـد او اريـاني) ټولنـې، چـې يـو پلـو تـه د بحـيره خـذر لـرې او ايـران پـروت دی او بـل پلـو تـه يـې زمـوږ د غرونـو پـه لمنـو کـې چـې لـه هغـه ځايـه د هنـد خـاورې تـه خواره شـوي ډېر څه ليکـلای تدويـن او مطالعـه کـولای شـو.

۱۴/۹/۱۳۳۷

یــامــا

د طالع د لمر زوی

(د اریایي ژوند د بدلوني د دورې یو ممثل)

سره لــه دي، چــې افغانســتان د لرغونتیــا لــه مخــې ځو زره کلــن تــاریخ او تــر هغــه دمخــه دورو د مشــخص تــاریخ پــه لرلــو سره سـره ډېرې نـورې اوږدې دورې هــم لــري، چــې پــر هغــې یــې بــاید هــر اړخــیزې څېړنــې وشــي، دا ډېر د خــوښۍ ځای دی، چــې د دې هــېواد ډېرو لریــو، پخوانیــو او تــر تــاریخ دمخــه دورو مطالعــه هــم تــر ډېره حــده پــه هغــو منــابعو ولاړه ده، چــې ډېر ارزښت لــري.

پـه دې کـې شـک نـه شـته، چـې هـر هـېواد ترتـاریخ دمخـه د داسـتانونو او اسـطورو دورې لـري، مـگر پـه جرئت سـره ویلـی شـو، چـې د افغانسـتان، ایـران او هنـد د اسـطورو، داسـتانونو او حماسـیو دورې ډېرې پراخـې او مسـتندې دي. د اسـلامي دورو ادبیـاتو، تـاریخ او کیسـو د (جـم) او (جمشـید) د نامـه ځو ځلـه یادونـه کـړې. د اریـایي دوه لومړیـو منـابعو یعنـې (ویـدي) سـندرو او اوېسـتا کتـاب هغـوی د (یامـا) یـا (یمـا) پـهٔ نـوم پـېژنـي او پـه حقیقـت کـې د ټولـې اسـلامي دورې معلومـات او منـابع لـه همدغـو دوه منـابعو څخـه سـرچینـه نیسـي. ویـدي سـندرو هغـه د (یامـا) پـه نامـه او د اوېسـتا کتـاب هغـه د (یمـا) پـه نـوم یـاد کـړې. لومـړی منبـع د هغـه پـلار د ((ویواسـوات)) او دویمـې منبـع د

((ویوانـګارا)) پـه نامـه یـاد کـړی دی او هغـه یـې د (طـالع لمـر) ترجمـه کـړی اوپستـا هغـه (یمـا کشـابته) او ویـدا (یاماراجـان) بللـی، چـې د دواړو مانـا(یامـا بادشـاه) کیـږي. یامـا پـه اوپسـتا او ویـدا کـې د ځلېدونکـي نـور شـېندونکي، نورانـي، نورورکونکـي او وړانـګې لرونکـي پـه مانـا یـاد شـوی او جمشـید د دوه ترکیبـي کلمـو پـه صـورت کې دا پخوانـی مفـهوم پـه اسـانۍ سـره افـاده کـوي.

د یامـا پـه بـاره کـې د (ویـدا) او (اوپسـتا) د معلومـاتو روح تقریبـا یـو شـان دی کـه لـه جزویـاتو څخـه ورتـېر شـو داسـې ښکـارېږي، چـې یامـا لومـړی رئیـس، لومـړی لاربښود او لومـړی مشـر او د اریـايي طبقـې، چـې دهنـد او اریانا تولنـې وې لومـړی پـاچـا و او پـه قـوي احتمـال د اکسـوس سـیمې تـه د دې ټولنـې د قومونـو د رسېدلو پـر وخـت او پـه هغـه سېیمه کـې یـې ځای پـه ځای کېدلـو د هغـه او د هغـه د نیکونـو او لمسـیانو خـاطرې پـه ډېره انـدازه پـه (بخـدي) یـا (بلـخ) کـې سـره غوتـه‌ې شـوي او د یـو لـړ بلخـي پـاچایـانو سلسـلې خـارجي بنـه غـوره کـړې ده. هغـه کسـان، چـې پـه (ویـدي) لو (اوپسـتایي) متونـو کـې د تـاریخي مدارجـو د تثبیـت لـه نظـره وارد دي پـه اسـانۍ سـره پوهـېږي، چـې (یمـا) یـا (یامـا) د زردشـت زمـانې او عصـر پـه پرتلـه ډېره لرغونتیـادرلوده. دزردشـتي خلکـو دخبرولـه مفـهوم او خـدای تـه یـې لـه مناجاتوڅخـه پـه ډاګه څرګند ېږي، چـې د(یامـا)دوره دزردشـت لـه دورې ډېره پخوانـۍاولرغونې ده.

کـه د(ویـد) او (اوپسـتا) کلمـاتو او اصطلاحـاتو تـه پاملرنـه وشـي پـه اسـانۍ سـره څرګ ېږي، چـې (یامـا) او دهغـه عصـر د دوه منـابعو لـه نظـره د اریـايي یـا بشـري مدنـي تـاریخ لـه لومـړۍ عقلانـي دورې سـره سـمون خـوري. د اوپسـتا د مندرجـاتو لـه مخـې مـوږ ټول پوهـېږو، چـې څنـګه (یامـا) کرنـې تـه پاملرنـه وکـړه او همدارنـګه د ونـو د ډېرولـو، ابیـارۍ او د انسـانانو د ښه نسـل د ډېر والـي لپـاره مقـررات او همدارنـګه د مرغـانو او حیوانـاتو د نـژاد لـه پـاره پاملرنـه او د لومـړي ځل لپـاره یـې د ابـادۍ بنسـټ کـېښود.

دا ډول معلومـات دومـره عمومـي او افـاقي اړخ لـري، چـې پـه یونـاڅاپـي ډول د بشـري دورې لومـړۍ دورې او داجتمـاعي ژونـد لپـاره یـې اخیسـتي ګامونـه پکـې ترسـترګو کـېږي او یـا لـږ تـر لـږه د اریـايي ټولنـې د ژونـد نظـامي خـاطرې پـه فکـر کـې راځي.

د ((یامـا)) د کـارونو پیـل او دهغـه زمـانې د کـارونو تفصیـل پـه حقیقـت کـې د اریـایي قبـایلو د ژوند د لومـړۍ دورې تاریخچـه ده او منطـق هـم همداسـې حکـم کـوي، چـې بـاید (ویـدي سـندرې) او د (اوېسـتا) مندرجـات، چـې دواړه د اریـایي دورې پخوانـۍ اولومړنـۍ منـابع ګڼل کـېږي، د دې ټولنې د ژوند د لومړیو دورو شرح ده. البته دا خبره د افغانستان د لرغوني تـاریخ پـه دورو کـې د ډېرې پـاملرنې وړ ده، چـې (یامـا) او د هغـه دوره، چـې هـر څومـره عمومـي او افـاقي اړخ ولـري، نـو بیـا هـم زمـوږ د هېواد پـه شـمال د بـاختر پـه سیمه کې د بلخ لـه ښار سره بې اړیکیـو نـه ده، هغـه صفـات، چـې نوموړی (یامـا) یـې لـري د بلـخ لومړنـی پـاچـا یـې شـمېرو، ځکـه چـې هغـه لـه ډېرو قدرمنـو پـاچاهانوڅخـه چـې بلخـي پیشـدادیان یـې بولـي دی او پیـش دادیـان همغـه د (پاراداتـا) کورنـۍ یـا قبیلـه ده، چـې لغـوي مانـا یـې کـټ مـټ (پیـش دادیـان) کـېږي.

نـو همغـه (یامـا) یـا (یمـا) چـې وروسـته د اسـلامي دورو پـه دري ادب کـې یـې د جمشـید پـه نـوم شـهرت ترلاسـه کـړی او د ده مربوطـه زمانـه یـوپلـو افـاقي او عمومـي اړخ لـري او لـه بـل پلوه د ځانګړیـو خصوصـي اړخونو پـه لرلـو سـره زمـوږ خاورې او هېواد سـره اړیکـې پېدا کـوي.

د (یامـا) د وخـت مطـالعې د افغانسـتان، ایـران او اریـایي نـړۍ د اسـطوره یـي دورو پـه تـاریخ کـې ډېر ارزښت لـري، چـې کـه چېرتـه یـې پـه جزیـاتو لیکـل وشي، نو ډېر پنډ کتابونـه بـه تـرې جوړ شي. پـه افغانسـتان، هنـد او ایـران کـې د اریـایي تـاریخ تېنـګښت او خپـرېدل پـه همدغـه عصـر او زمـان پـورې تړلـي دي او ټول هنـدي،افغـاني او ایرانـي ادبیـات، رزمـي او حماسـي کیسـې لـه همدغـه لرغونیـو اوسېدونکیو څخـه الـهام اخلـي.

نـو ویلـی شـو، چـې د (یامـا) د وخـت او پخپلـه د (یامـا) یـا (جمشـید) مطالعـه تـر تـاریخ دمخـه خلکـو، د ژونـدون د اریـایي د لومـړۍ دورې، د هنـد و ایرانـۍ ټولنې د بدلـون پړاوونـه سـره پـه خپلـو کـې تـړي او روښانـوي.

۲۲/۳/۱۳۳۸

ریښي، اریایي روحاني حکیمان او شاعران

اریایي ټولنې د خپل ټولنیز ژوند له مراتبو نه په یوه مرتبه کې، چې له هغې نه یې په زرګونو خاطرې د سندرو په قالب کې پرېښې د خپل ژوند په یوه حساس پړاو کې ورداخل شوي، چې د هغې مطالعه ټولې (اریایي) ټولنې یا هند او اروپایي ټولنې ته له هر اړخه ډېر ارزښت لري. د اریایي ټولنې لومړی ځای او لومړی روزنتون، چې هر ځای وي هغه به وي، خو کله چې دوی د سندرو لرونکي کېږي، د سندرو په شهادت د هندوکش د غرونو په لمنو کې که هغه شمال پلو ته وي او که سویل پلو ته، ژوند کاوه. د اریایي سندرو مجموعه، چې د پوهانو او څېړونکیو د مطالعې له مخې یې طبقه بندي شوي په جزویاتو او کتابتونو یې ووېشله، چې تر ټولو پخوانۍ ته (ریګ وید) وایي. د سندرو همدغه او نورې مجموعې په اتفاقي ډول او یا د کوم فرمایش له مخې منځ ته نه دي راغلي او د هېڅ یوه شاعر شاعرانه انداز پکې مشخص نه دی.

که د مجموعو ځینې برخې د یو ټاکلي شاعر او یا د هغه کورنۍ ته نسبت وکړو، نو کولای شو ووایو، چې که دا سندرې د یو شمېر اروپایي شاعرانو د ذهن پېداوار وي، نو د وخت په تېرېدو سره دومره تکرار شوي، چې د یو ټولنیز تصنیف بڼه یې غوره کړې، چې په عمومي ډول یې شاعران معلوم نه دي او د یوې ټولنې یا یو قوم مال ګڼل کېږي، له دې سره سره د

دې سندرو موجد یا بنستګر، موسس او یا یې ویوونکي هغه شاعران وو، چې په مربوطه زمانه کې یې د (ریښې) په نوم یاد کړي.
په دې کې شک نه شته، چې د (ریښې) د کلمې اسانه ترجمه (شاعر) دی، خو دا شاعران د اوسني شاعر د کلمې په مفهوم یوازې شاعران نه وو، بلکې د زماني په هکله یې پوره پوهنه لرله او کافي اطلاع به یې درلوده، د علم او فضل په دریاب کې ډوب له نبوغ سره یې د روحانیت لاره نیولې و ښه فقیه عالم به و او په ټولنه کې به یې لکه د یو لارښود په څېر د ټولنیز او قومي اصولو په رڼا کې خلکو ته لارښوونه کوله او هر وخت به په کورونو او کلیو کې ګرځېدل، خلکو ته به یې د لارښوونې ترڅنګ نصیحتونه هم کول. همداراز د کورونو له منځ نه نیولې تر کلیو او قبیلو پورې د دې ټولو ټولنیزې لارښوونې په رېښه یا شاعر پورې مربوطې وې.
تر کومه ځایه، چې له ویدي سندرو نه څرګندېږي، د (ریښې) کلمې د مفهوم جامعیت موږ ته اجازه راکوي، چې (ریشي) د (حکیم) او (حکیم فرزانه) ترجمه کړو.
همدارنګه کولای شو، چې دا کلمه (روحاني) او یا (سپېڅلې روحاني) ترجمه کړو او همدغه شان د ټولنیز نقش له نظره په اسانۍ سره کولای شو دا کلمه لارښود او لارښوونکی هم تعبیر کړو. په حقیقت کې همدغه مانا او ټول مفهومونه د (ریښې) په کلمه کې ورګډ دي او دا ریښي هغه خلک وو، چې د یوې کورنۍ له دننیو لانجو او شخړو نه نیولې بیا د کلي د ملک تر ټاکلو، په اریایي جامعه کې د قوم د ملک تر ټاکلو پورې په همدغه پورې اړه درلوده او تردې لویو ټولنیزو مسایلو کې لکه جنګونه او مهاجرتونو او نورو کې یې وینا او ګډون ډېر اغېزمن و. په همدې خاطر، چې هغوی روحاني، اجتماعي او اداري اړخ درلود، نو ځکه یې په اریایي ټولنه کې نقش ډېر مهم او ارزښتمند و، نو درناوی یې پر ټولو لازم او ضروري ګرځېدلی وو.
لکه څنګه، چې مې پورته ورته اشاره وکړه اریایي شاعران یا (ریښې) که په لومړیو دورو کې د افرادو په ډول وو، نو وروسته د کورنیو په شکل رامنځ ته شول.
لکه څنګه چې د اریایانو اجتماعي وظیفه د کورنیو دننه د معنوي سیراث زده کړه وه، نو اریایي مشرانو هڅه کوله، ترڅو د معنوي میراث د

زده کړي ترځنګ د کورنيو په منځ کې د مادي ميراث زده کړه هم نسل په نسل ور زده کړي او دلته (ريښي) يا شاعرانو ډېر کوشش کاوه ترڅو د دوی زامن او لمسيان داسې وروزي، چې معنوي ميراث په دوی کې خوندي شي.

تر کومه ځايه، چې د اريايي سندرو له مطالعې څخه څرګنديږي (ريښي) يا شاعران ډله، ډله او يا کورنۍ کورنۍ يو ځای ژوند کاوه. همدې ته په کتنه د (ريګويدا) هر جز د ريښي د يوې ډلې اويا يوې کورنۍ پورې مربوط بولي.

له دې سره سره د (ريګويدا) د کتاب لس جز و، په عمومي ډول د يو رنګ خواصو لرونکي نه دي او تر کومه ځايه، چې ادبي او لغوي څېړنه شوې په شپږ جزونو کې، چې له دويم څخه تر اووم پورې د ګډو عواملو په لرلو مشهور دي، همدغه مشترك عوامل، چې په دا شپږ جزونو کې په نظر راځي، مدققين يې دې ته اړ کړي، ترڅو دې شپږ جزونو ته د کورنيو چارو کتاب ووايي. دا اصطلاح د اريايي کورنيو د ټولنيزې روزنې له روح سره برابره ده، ځکه د شاعرانو کورنيو هڅه کوله ترڅو هغه شعرونه او سندرې، چې د کورنۍ پلرونو ويلي دي سينه په سينه خوندي کړي او په دې ترتيب د دې لپاره، چې د سندرو ويونکي بېلا بېل کسان وو، خو په يو کور کې د ګډ ژوند په وجه هغه ګډې ځانګړتياوې په هغوی کې پاتې دي. په هر حال (ريښي) يا روحاني حکيمان هغه اريايي منش شاعران وو، چې د اريايي فرهنګ له مخې ټولنيزې رهبرۍ او ټولنيز ژوند ته د خلکو تمايل هم د دوی دنده وه. دوی د اريايي قومونو د رئيسانو، سردارانو او ملکانو ترځنګ ډېر ممتاز، محترم موقعيت او مقام درلود، د اريايي ټولنې په منځ کې د دوی په باره کې هغه څه، چې ورته پاملرنه شوې دا معلومات زموږ لاس ته رارسېدلي دي او د پخواني افغانستان د تاريخ يو منځ يې د اريايي سندرو په يو نظر روښانه کړی دی.

۵/۲/۱۳۲۹

زردښت او د بلخ له اسپه کورنۍ

سره د هغه اړیکې

زردښت، زردهشت، زرتښت او زوراستر دا ټول په مختلفو صورتونو کې ثبت په بلخ کې د یو مشهور حکیم، د سیمې د رئیس، مصلح، ټولنیز او مذهبي شخصیت نوم دی، چې د لرغونې زمانې په ختیځ او لویدیځ کې یې شهرت درلود د ده د ستر شخصیت د لرلو په وجه د لرغونې زمانې بېلا بېلو قومونو لکه ایرانیانو، هندیانو، یونانیانو او رومیانو په منځ کې په مختلفو بڼو ځان ښکاره کړی او د هغو لپاره یې ډول ، ډول داستانونه او کیسې منځ ته راوړي، که د اریایي قبایلو په (ویدي) او (اوېستایي) دوروکې د فکري، اجتماعي، ادبي او لساني تاریخ بدلون ته په غور وکتل شي ځرګندېږي، چې زردښت هم د ویدي عصر د هغو حکیم مشربو شاعرانو په سلسله کې راځي، چې ریښې به یې بلل او نوموړی وروستی ریښۍ ګڼلی شو، ځکه چې د اوېستا عصر د هغه په کتاب او د هغو په اجتماعي او مذهبي اصطلاحاتو پیل کېږي.

په ویدي عصر کې بلخ، کاپیسا او کندهار یعنې په افغانستان کې د هندوکش شمالي او سویلي ولایتونو لویې ریښۍ یا شاعران لیدلي دي، که څه هم د دې ریشي یا شاعرانو ظاهراً دنده د شعر ویل او یا سندرې ویل وو، مګر هغوی په عین حال کې حکیمان، عالمان، پوهان، عاقلین، شریف، په نژاد پاك د ټولنې مصلحین او دقوم لارښودونکي وو او بېلا بېلو برخو کې د هغوی کارنامې په ویدي سندرو کې اورو. زردښت د مراتبو له نظره د همدغو ریښې یا د وخت د حکیمانو، عالمانو او عاقلینو وروستی شخص دی، چې د کنشاسب د واکمنۍ په وخت، چې د اسپه

کورنۍ د شاهانو له جملې څخه یو زر (۱۰۰۰) کاله وړاندې تر میلاد په بلخ کې راپېدا شوې دی.

د زردښت د کورنۍ اړیکي او کورنۍ تړون د بلخ له اسپه کورنۍ سره زموږ د هېواد په لرغونې تاریخ کې یوه ډېره په زړه پورې سلسله ده، چې د هغې روښانول د دې تولنیز مشر او مصلح په انتساب کې یو وړوکی شك هم نه پرېږدي.

د زردښت یا زراتشترا نوم له دوه کلمو (زر) او (زرد) نه مرکب ده، چې هغه دواړه تراوسه په دري ژبه کې یو ته (طلایي) او بل ته (زرد) یعنې ژېړ ویل کېږي. په دویمه کلمه کې د (اشتر) یا شتر نوم روښانه دی او په همدې ترتیب د هغه نوم له مخې په اصطلاحي ژبه هغه د (صاحب اشترزرد) یعنې د زېړ اوښ څښتن او (صاحب اشتر طلایي) یعنې د (طلایي اوښ څښتن) ویلی شو.

د زراتشترا د خسر نوم (فراشترا) و، چې لومړی کلمه (مقدم) او دویمه (اشتر) یعنې اوښ ترجمه کولای شو، چې په اصطلاحي ژبه ورته (صاحب اشتر اهوار) ویلی شو، چې په دې دواړو نومونو کې په ښکاره ډول د (اشتر) یعنې اوښ کلمه په نظر راځي. له زردښت سره په ډېرو تړلو نومونو کې د (اسپ) او (اسپه) کلمې د پام وړ ګرځي، چې لومړی یې په دري کې د اس اوسپې لپاره یو ډول ویل کېږي او دویمه د پښتو په ژبه کې صرف د اسپې لپاره ویلی شو.

نو د زردښت پلار پوروش او مور یې د غددو نومېده دا هغه دي، چې د نسب سلسله یې اسپه کورنۍ پورې تړون لري او اسپه کورنۍ په بلخ کې د ډېرو نجیبو او باشرفو خلکو له ډلې نه شمېرل کېدل، چې د ډېرو رمو او اسونو، اوښانو د ګلو په لرلو یې د باختر په ټولو برخو کې شهرت او قدرت ترلاسه کړی او بالاخره یې د قدرت او اعتبار په وجه د بلخ له پیش دادیانو څخه وروسته او (ګاوي) کورنۍ څخه وزارت او سلطنت ته ورسېدل.

په اوستا کې د اسپه کورنۍ د نوم ډېره یادونه شوې او هغه کسان، چې له دې کورنۍ څخه پاچاهي ته رسېدلي دا دي:

(اروات اسپه(د تندو اسپو څښتن، (وسیست اسپه) یا (ویشت اسپه) د بیدارو اسپو څښتن، چې دا دواړه په وروستو دورو کې د (لهر اسپ) او دویم یې د (کشتاسب) په نومونو ښه پېژنو.

زردښت په بلخ کې د اسپه کورنۍ د دویم پاچا ویشتاسپه یا کشتاسب په وخت کې د یو مصلح او لوی تولنیز او مذهبي شخصیت په توګه رامنځ ته شوی دی، خو لکه څرنګه چې د هغه د زیږېدلو نېټه معلومه نه ده، نو د هغه د زماني لپاره یې لوړه نېټه یو زر کاله وړاندې تر میلاده ټاکلې ده، چې موږ هم د پخواني افغانستان د کرونولوژۍ په تاریخ کې دا نېټه منلې ده. وروسته له دې، چې زردښت په خپلو مذهبي اصلاحاتو او اجتماعي رفورم په لرلو سره وکړای شول، چې د بلخ د پاچا کشتاسپه په دربار کې شهرت ترلاسه کړي، چې وروسته له هغې څخه یې د کشتاسب له وزیر (جام اسپه) او د هغه له ورور (فراشترا) سره د خپلوۍ اړیکي ټینګ کړل. هغه په دې ډول، چې پورته وویل شول د (فراشترا) لور یې ځانته واده کړه او خپله یوه لور یې، چې (پوروچیست) نومېده لکه د نکاح په ډول بلخي وزیر جام اسپه ته ورکړه، چې د دې خپلویو په وجه یې د بلخ د اسپه کورنۍ او قبیلې له مشرانو سره ډېر نږدې اړیکي ټینګ کړل.

د دې کتنو له مخې څرګندېږي، چې زردښت بلخ یا د باختر سیمې ته له کومې بلې سیمې څخه نه دی راغلی، بلکې اصلاً د بلخ د نجیبو کورنیو له ډلې څخه دی او نیکونه یې د سیمې د سردارانو او شریفو خلکو له جملې څخه وو، چې د پسونو د رمو او اوښانو او اسونو د ګلو د لرلو په وجه یې ښه پېژندویي او ډېر شهرت شوی و او د بلخ د پاچا ګشتاسپه له وزیر او د هغه له ورور سره د ده د خپلوۍ اړیکي په بلخ کې د ده د کورنۍ د نجابت ښه ثبوت دی.

زردښت په ټولو متونو او (ګاتا) کې، چې هغه په اوستا کې د ده د ویناو تر ټولو پخوانۍ مجموعه ده د (سپنتمان) په صفت یاد شوی دی، چې په هغې کې د پښتو د (سپین) په کلمې باندې یو ناڅاپي سترګي لګېږي او دا ترکیبي صفت یې (سپینه تومنه) یعنې سپین ناد یا (سپین لمنی) ترجمه کړی دی، چې په اصطلاحي صورت یې (پاك نهاد) ، (پاك دامن) او یا (پارسا) ترجمه کولای شو او دا صفت د هغه په څلورم نیکه کې د اسم خاص په توګه راغلی، چې پخپله زردښت ته د یو کورنۍ رنګ په نوم ارزښت لري.

۶/۲/۱۳۴۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

زراتشترا، سپین تمان او بلخ

د اسلامي دورې په ډېرو تاريخي او ادبي متنونو کې ځو ځو ځله د بلخ او زرتښت د نوم يادونه شوې، داسې يو شمېر ختيځ پوهان شته، چې د هغه د زېږېدنې ځای آذربايجان راښيي، مګر يو ډېر شمېر کسان شته، چې وايي نوموړی په بلخ کې زېږېدلی او پخوانۍ اريايي د باختر د سيمې ديني قوانين، رسم او رواج د ده له خوا منځ ته راغلي.

تر کومه ځايه، چې د زرتښت د نسب او نيکونو په هکله له څېړنو او د اوېستا له شهادتونو څخه څرګندېږي داسې ښکاري، چې د (ګاتا) ويونکي نيکونه نسل په نسل په باختر کې اوسېدل او د زوړ بلخ په ډېرو نجيبو کورنيو کې شمېرل کېږي. همدارنګه د يوې درنې کورنۍ د سوابقو په لرلو او د خپلو نوو افکارو د تبليغ او اصلاحاتو په راوړلو او همدغه شان له باختري وزيرانو سره د خپلوۍ اړيکيو دی برقرار ساتلی.

د زردښتي دين د تبليغ او د پاچاهۍ دربار د ټاکنې په ځای کې، چې دغه تبليغ په هغه ځای کې صورت نيولی، هېڅ څوك او هېڅ يوه پخوانۍ او اوسنۍ منبع شك نه لري، ځکه چې ټول په دې متفق دي، چې يو د عبادت کولو دين، چې اصلاً دا قانون د (مزديسنا) په نوم يادېده په بلخ کې د ګشتاسپه په دربار کې د زرتشترا له خوا څرګند شو. له (ګاتانو) نه

ځرګند يږي په هغه سيمه کې، چې خلك يې لکه د کوچيانو په څېر په صحرا کې ګرځېدلي او ژوند ژواك يې هم لکه د کوچيانو وو او اريايي دين هلته رواج او سابقه درلوده او خلکو مختلفو شيزونو ته عقيده درلوده او ډېر معتقد وو، فديې او قرباني ته يې ډېر ارزښت ورکاوه، زرتښت هلته خپل دين ظاهر او ځرګند کړ.

مدققينو وروسته تر مطالعو دا وموندله، چې دا سيمه د هندوکش په شمالي سيمو کې د بخدي، باخترش او يا د بکتريان سيمه ده. لکه ځرنګه، چې د کشتاسپه په عصر او دربار کې د نوي دين په موضوع خبرې کوو، نو بايد پوه شو، چې د زراشترا معاصر پاچا کشتاسپه څوك و؟ او چېرته يې سلطنت درلود؟.

زراتشترا په اوېستا کې له (ويشتاسپه) سره داسې خبرې کولې، چې فکر کېږي ګواکې له يو ژوندي پاچا سره ګړېږي.

ځينې شرقي او غربي ځېړونکي د ګشتاسپه په ټاکنه کې تېروتې دي هغوی ګشتاسپه د داريوش پلار ويشتاسپه بولي.

اوس نو پخپله د داريوش په اعتراف، چې وايي پلار يې اصلا پاچاهي نه ده کړې او اوېستا قطعا د هخامنشي نسل نه پېژني، نو ويلی شو، چې ويشتاسپه د زرتښت معاصر دی او زرتښت د هغې پاچاهۍ ملاتړی دی، چې پايتخت يې بلخ، له باختر نه تر سيستانه يې حکم چلېده او د بلخ د (اسپه) شاهي کورنۍ غړی و، چې اوېستا هغه د (لوی کی ويشتاسپه) په نوم ياد کړی، دقيقي د بلخ پياوړی ړوندا او ناکام شاعر د ګشتاسپه دربار نه د زرتښت د لارې پېدا کولو په باب داسې وايي:

چو يکچند گاهی بر امد برين ـ درختی پديد امد اندر زمين
زايوان کشتاسب تا پيش کاخ ـ درختی کشن بيخ و بسيار شاخ
همه برگ او پندو پارش خرد ـ کسی کزچنان برخورد کی مرد
يکی باک پيدا شد اندرزمان ـ بدست اندرش مجمرعود و پايان
خجسته پی و نام او زردهشت ـ که اهر يمن بدکنش رابکشت
به شاه جهان گفت پيغبرم ـ تراسوی يزدان همی رهبرم

وړاندې مو وويل، چې د (ګاتها) له لاربښونو نه ځرګنديږي، چې زردښت په سيمه کې نوی دين اعلان کړ، چې هلته خلك زيات شمېر ارباب الانواعو ته عقيده درلوده. دا همغه د ويدي عصر اريايي ارباب الانواع دي، چې په

افغانستان کې د اریایانو په خپرېدلو معمول شوي و او زراتشترا، چې د ویدي دورو وروستی ریښتي (شاعر)، حکیم، عاقل او پوه دی، چې په پخوانیو معتقداتو کې یې اصلاحات راوړي په هغو ټولو ارباب الانواعو یې د باطل کېدلو کرښه راښکله او د یو واحد ذات پرستش یې اعلان کړ.

دا سمه خبره ده، چې اریایانو یوه موده په افغانستان او په ځانګړې توګه په باختر کې ټولو نوراني عناصرو ته شخصیت ورکړی او هر یو ته په یو مقام قایل شوي دي او بیا د اوېستایي دورې توحید پرستی ته هم وروسته له هغې د (مهر و اناهیتا) بودایي دین نمانځنه که هغه د هندوکش په سویل کې و او که په شمال کې، معمول شو. مګر د اسلامي وروستیو دورو مورخینو او لیکوالانو پخواني سوابق د هغو له بېلونکیو ځانګړنو سره توپیر ونشو کړای، لکه چې له وشتاسپه نه وړاندې یو شمېر بلخي پاچاهان یې ستوري پرست یاد کړي او یو شمېر نورو لیکوالو د بودایي نسبتا وروستیو دورو بودایي معبد د بلخ له پخوانیو داشونو (اورځایونو) سره نه دی توپیر کړی، همدلته ترېنه موضوع ګډه شوې ده.

دقیقي په خپلو شعرونو کې د کشتاسپه د پلار لهراسپ د زړښت او زوی ته یې د تخت او تاج د سپارلو او همدارنګه خپله لهراسپ د بلخ په معبد کې د معتکف کېدلو په اړه پارچې لري او په هغو کې اشاره کوي، چې لهراسپ (لمر) ته په عبادت کولو لکه څنګه، چې د جمشید لاره او دود و مشغول شو، وړاندې تر کشتاسپه، ویشتاسپه او زرتشترا نه په بلخ کې دود و.

د زرتشترا نوم یې په مختلفو اسلوبونو تجزیه او ترجمه کړی دی. معمولا دا کلمه له دوو توکو (زرته) او (اشترا) څخه مرکبه ګڼي، چې د (ژیړ اوښ لرونکی) او یا د ګړندي اوښ روزونکی یې ترجمه کړی. د زراشترا د خسر نوم (فراشترا) و هغه یې فرا یعنې مقدم او (اشترا) یعنې اوښ (شتر) ترجمه کړی او هغه په اصطلاحي ډول د (ښه لاروي اوښ څښتن) ترجمه کړی د (اسپه) یا (سپنته) یا (سپنتمان) صفت په پښتو کې په عین شکل د (سپین) په مانا پاتې دی او د هغې مانا (سپینه کورنی) او (سپینه تومنه) ده، چې په اصطلاحي ډول کولای شو، هغه د سپېڅلي اروا خاوند ترجمه کړو.

د (پاك) او (خجسته پی) صفتونه، چې مو د دقیقي په شعرونو کې ولیدل، غالبا د همدغې کلمې ترجمه ده.

د زردښت د پلار نوم (پوروش) د نیکه نوم یې (سپیتمان) او د غور نیکه نوم یې (هیچت اسپه) و، چې له هغه نوم څخه یې کورنی نوم اخیستی دی. د هغه د نیکونو په نوم کې د (اسپه) له کلمې څخه څرګندېږي، چې د بلخ له مشهورې اسپه کورنۍ سره اړیکې لري او د بلخ له یوې نجیبې ټولنې سره اړوندېږي د همدغو اړیکو پر اساس وروسته تردې، چې ددین تبلیغ یې وکړ او اصلاحات یې راوړل د اسپه کورنۍ له وارثینو سره یې خپلوي وکړه.

همدارنګه د بلخ د پاچا ګشتاسپه د وزیر (جم اسپه) د ورور (فراشترا) لور یې ځانته واده کړه او خپله ځوانه لور (پورچیست) یې د بلخ د پاچا وزیر (جم اسپه) ته ورکړه دا ټول اړیکې داسې ثابتوي، چې زرتشترا نسل په نسل په بلخ کې اوسېدلی، په همدغه ښار کې پیدا شوی او همدلته یې تبلیغ پیل کړی او بالاخره په همدغه ښار کې د تورانیانو د یوې حملې په ترڅ کې وژل شوی دی.

۱۸/۲/۱۳۳۷

گاتا ـ گاث یاس

یو له هغو لرغونو کتابونو څخه چې د حکیم او پوه (زراتشترا) له خوا په بلخ کې منځ ته راغلي (اوېستا) ده، چې له (وید) نه وروسته یې دویم اریایي کتاب گڼلی شو، اوېستا پر پینځو برخو وېشل شوی دی:

۱ـ لینا، ۲ـ ویسپرد، ۳ـ وندیداد، ۴ـ یشت او خورده اوېستا.

د اوستا لومړي اوولس (۱۷) فصلونه (لینا)، چې له (گاتا) څخه عبارت دی، دا د اوېستا پخوانۍ او اصیله برخه تشکیلوي او هغه د زراتشترا خپلو خبرو عبارت بولي.

په دې کې شك نه شته، چې اوېستا په دغه موجوده بڼه کې تازه او نوی د ساسانیانو پر وخت منځ ته راغلی او لومړی منثور کتاب دی. پوهان په دې عقیده دي، چې اوېستا لومړی لکه د (ویدي) مجموعې په څېر منظوم لیکل شوی او ټول په نظم ویل شوی و. د اوېستا له نورو برخو سره د گاتا اساسي توپیر دا دی، چې (گاتا) منظوم دی او د اوېستا نورو برخو خپل شعري رنگ د لاسه ورکړی او د نثر په ډول راپاتې دی. باید په یاد ولرو هغه آثار او کتابونه، چې د اریایانو د ژوند د لومړۍ دورې او تاریخ ته یې نسبت کیږي ټول په منظوم شکل وو، خو د وخت په تېرېدو سره یې وزن او قافیه زیانمنه شوې منظوم کلام د منثور بڼه خپله کړې او خپل ارزښت یې له لاسه ورکړی، لکه چې له اوېستا نه پرته د یو بل کتاب درك هم لرو، چې په مسیحي دریمه پېړۍ او یا، ترهغې دمخه یې منظومه بڼه درلوده او وروسته د ساسانیانو پر وخت یې منثوره بڼه خپله کړې دا اثر عبارت دی له (یاتکارزریران) یا (یادگار زریر)، چې په (برشوي) یا پهلوي پارتي اشکاني ژبه منځ ته راغلی و، چې بیا وروسته د ساسیانو په دوره او حتی په شپږمه هجري پېړۍ کې په پهلوي ساساني ژبه منځ ته راغلی، چې بیا تقریباً په عین بڼه بلخي شاعر دقیقي د څلورمې هجري پېړۍ په اوږدو کې په دري ژبه وکیښ، نو ویلی شو، چې د (گاتا) او د اوستا د نورو برخو توپیر په دې کې دی، چې (گاتا) منظوم او نوره برخه منثوره ده.

پوهان باوري دي، چې یشت یعنې د اوېستا څلورم جز، چې د دې کتاب یوه بله برخه ده د هغې د اوسنۍ بڼې د شعري ترکیب روح هم احساسولی شي، لکه څرنگه، چې د وخت په تېرېدو سره د دې ډول اثارو ډول، ډول ترجمې، تفسیر او تعبیرونه منځ ته راغلي، لږ لږ د کلماتو په

کمېدو او ډېرېدو سره او د يو شمېر نورو کلماتو د ګډون په وجه يې شعري بڼې بدلون موندلی دی.

په هر حال (ګاتا) په اوېستا کې يوازينی منظومه مجموعه ده او دا د ګاتا کلمه د لغوي مانا له نظره (سندره) ترجمه شوې ده، د دې کلمې اصلي تلفظ (ګات) دی، چې د دې ترڅنګ (ګاس) شوی او بيا په دري ژبه (ګا) شوی دی، چې د ظرف زمان، ظرف مکان او د موسيقۍ د اهنګ په مانا هم راغلی دی.

د اکثرو پوهانو په عقيده (ګاتا) د اوېستا ډېره پخوانۍ برخه ده او د هغې لرغونتوب، د کلام ترکيب، شکل، ماهيت او د کلماتو قيافه ثابتوي. يو تن له فرانسوي ختيځ پېژندونکی (ډارمستتر) په دې عقيده لري، چې د (ګاتا) اکثره لغات د (زند) په عاميانه ژبه کې له منځه تللي، ځکه چې بايد هېر نه کړو، چې د اوېستا او ورسره د (ګاتا) ژبه د (زند) او يا د(اوېستا ژبه) ګڼي.

د (ډارمستتر) په عقيده د (ګاتا) اکثره لغات د زند په عاميانه ژبه کې له منځه تللي، مګر د اريايي سندرو په مجموعه کې د (ويدي) ژبې ورته کلمات او کورنۍ يې پاتې دي، چې دا نه يوازې د (ګاتا) د لرغونتوب پړاونه او مراتب ثابتوي، بلکې بله مسئله هم تائيدوي، چې د (ويدي) سندرو ويوونکي او هغه کسان، چې په (ګاتا) ژبه يې خبرې کولې، سره خوا پر خوا اوسېدل او حتی په يوه سيمه کې يې ګډ نژادي، فرهنګي او ادبي پيل درلود.

(ګاتا) د تاريخ، ادب، اخلاقي او فلسفي افکارو له نظره يوه حلقه ده، چې د ويدي عصر د ادبي اثارو ډېرې برخې اوېستا ته مربوطوي. دا سې څرګندېږي، لکه چې د ژبې او ادب له نظره دواړه ارتباط لري همدغه شان يې د ويوونکيو ترمنځ هم ډېر نژدې اړيکې موجود وو.

(ګاتا) له پنځو منظومو څخه جوړه ده، چې هره يوه يې فصلونه لري، چې هغې ته (ها) وايي او بيا هره (ها) په قطعاتو او مصرو وېشل شوې، چې هرې قطعې ته (وجس تشتي) او هرې يوې مصرعې ته (فسمن) وايي، چې کولای شو (وجس تشتي) د خبرو پارچه ترجمه کړو او قطعه د دې مفهوم د افادې لپاره بهرتينه کلمه ده. همدارنګه (فسمن) د اندازې او مقياس په مانا ده او په ادبي مفهوم يې هم ديوټاکلي مقياس څو کلمې په برکې نيولې او د دې ادبي مفهوم (مصرع) افاده کولای شي.

له دې سره سره (ګاتا) د ۲۳۸ قطعو او ۸۹۴ مصرعو لرونکې ده.

۷/۱۱/۱۳۳۷

د اوېستا له نظره د افغانستان د

خاروې لرغونتوب

د افغانستان خاوره ډېره پخوانۍ او لرغونې ده. د دې خاورې د لرغونتیا د پوړونو د افق په پس منظر کې سوونه پېړۍ او زرګونه کلونه نغښتي دي.

تاریخ حافظه د دې لرغونې خاورې د ډېرو لومړیو دورو پېښند ګلوي په یاد نه لري ترکومه ځایه، چې په اسطورو او داستانونو د لرغونو پاچاهانو او نومیالیو پهلوانانو په حماسیو او رزمي کارنامو پورې اړه لري موږ ته یې یو شمېر خاطرې را رسولې دي، چې د هغو مطالعه یو ځانګړی او په زړه پورې بحث دی.

د هغو پخوانیو منابعو په ډله کې، چې د اوسنیو پوهانو لاس ته راغلي او له هغو منابعو څخه یې د افغانستان د ځینو ځایونو د هویت په اړه معلومات ترلاسه کړي، کولی شو ووایو، چې هغه (اریایي سندرې) او یا اریایي رزمي، حماسي او مذهبي لرغونې خاطرې هغه په نظم دي که په نثر. په مجموع کې یې (اریایي خاطرې) ګڼلی شو او بیا دا خاطرې د زمان او مکان د چوکاټ له مخې د (ویدي) او اوېستا یې خاطرو په نوم ویشي. سره له دې، چې دا خاطرې پرله پسې دي، خو کولای شو په دواړو کې داسې مطالب ومومو، چې د ژوند یو مشترك طرز تفکر او د هغوی ادب راښیي. د دواړو یانې ویدي او اوېستایي عصرونو په خاطرو کې د افغانستان د ځینو برخو یادونه شوې، خو باید وویل شي، چې په لومړۍ ډله کې کمې او دویمه کې ډېرې خاطرې په ځای پاتې دي.

دلته د اوېستا له دیني اړخ نه تېرېږو. باید ووایو، چې دا د هغو خاطرو مجموعه ده، چې د یوزر کاله دمخه تر میلاد د اریایي ټولنې د اوسېدلو پرځای او د ژوند په څرنګوالي رڼا اچوي.

د (اوېستا) د دریمې برخې په لومړي باب کې، چې (وندیداد) نومېږي د یو شکله انسان ته ورته شادیانو (بېزوګانو) او له نیکه مرغه دځمکې یادونه شوې ده، چې هره یوه یې د اریایي قبایلو استوګن ځای شوي، چې هغه ټول په مجموع کې پراخه سیمه وه او په اوېستایي عصر کې یې اریایي هېواد تشکیل کړی و.

د اوېستايي خاورې قطعات پر شپاړس قطعو مشتمل و، چې د هندوکش د لوی غره څلور خواو ته پرله پسې پرتې وې، تر کومه ځايه، چې پرې څېړنه شوې هغه سيمې، چې د دې غره له ښېلا ښېلو ځايونو څخه ځروبېدلې هغه د اوېستايي ځمکې مقدسه برخه ده، چې دا دی له هره يوه يې په ځانګړې توګه يادوو:

۱_ *اريانم ويجو* : د دې دوه کلمو تحت الفظي مانا (د آرياپانو تخم ځای) دی او په اصطلاحي ډول کولای شو (آريايي تعليم ځای) ورته ووايو، چې پوهان دا ځای د امو سيند او سردريا پورتنی سيمه، چې اوسنی فرغانه ده، ټاکي.

۲_ *سغره* : لکه څنګه، چې يې له نوم څخه څرګنده ده دا د سغديان سيمه ده، چې د امو سيند ښی څنډو ته پرته ده.

۳_ *مورو* : دا د مروی له سيمې يا ارغنداو څخه عبارت دی، چې د مرکزي افغانستان له غرونو څخه سرچينه نيسي او د مروی له شاوخوا تېرېږي، چې دا ډېره ښکلې او حاصلخېزه سيمه ده.

۴_ *بخدي* : چې د ښکلې خاورې په نوم ياده شوې ده دا همغه (بخل باميك) (بلخ الحسنا) (بلخ بامي) او يا (بلخ ګزمن) ده، چې د اوستايي له ډېرو غوره او مهمو قطعاتو څخه وه.

۵_ *نيسايا* : دا د اويستايي سيمې پنځمه قطعه خاوره ده، چې د هغې موقعيت يې د مرغاب او بلخ ترمنځ ټاکلی، سره له دې، چې يو شمېر خلك يې نيسايا، عشق اباد او يو شمېر يې ميمنه بولي.

۶_ *هروي وه* : د دې قطعې ځمکې د موقعيت ټاکنې په هکله هېڅوك ترديد نه لري، چې دا عبارت د هرې له منطقې څخه ده، چې معمولا يې د هرې رود په نوم يادېږي په وروسته دورو کې د دې سيمې د اوېستايي دورې د نوم په شکل کې تر لږ څه بدلون وروسته د (ارې) يا (هرې) په نوم پاتې دی او دا نوم تراوسه پورې په دې رودخانه کې څرګندېږي.

۷_ *ويکرته* : هغه پوهان او مدققين، چې د لرغونې دورې په جغرافيه پوهېږي دا سيمه د کابل علاقه بولي.

۸_ *اوروايا اوره* : يو شمېر مدققينو د دې سيمې د موقعيت په ټاکنه کې چوپه خوله دي او يو شمېر نورو يې د ((طوس)) يا غزنې سيمه پېشنهاد کړې ده. په ځينو ماخذونو کې ((ارګون)) او د هغې د چاپېريال ځمکې

مجموعه یې (روه) یاده کړې او (روه) یا (اروه) د تلفظ له مخې چندان لرې کلمې نه دي. د هغه ځای د اوسېدونکيو ځانګړنې، غرور او ځان وينې وه.

۹_خننتا: يو شمېر پوهانو دا ځای د (هيرکانيا) يا ګرګان علاقه تعبير کړې ده.

۱۰_هري ويتي: هري ويتي يا (اراويتي) د ارغنداو د سيند ګوټي نوم و، چې دا د کندهار د ښار له شمال او شمال لويديزې برخې څخه تېرېږي. دا ډېره ښکلې، حاصلخېزه او د اوېستا لسمه قطعه خاوره تشکيلوي.

۱۱_ای تومنت: ا تومنت همغه (ريتومندرس) ده، چې يوناني جغرافيه ليکونکي يې يادونه کړې او د هلمند رودخانه ترې مطلب ده او د دې لويې رودخانې حوزه، چې په اسلامي دورو کې يې (نيمروز) باله يو له متمدنو مرکزونو څخه و.

۱۲_راګا يا ره ګه: د راګارا ځينې برخې يې (ری) بولي، چې کندوالي يې د ايران تر شرقي سيمې پرتې دي او په بدخشان کې هم د (راغ) په نوم يوه علاقه لرو.

۱۳_کخره: ډارمستتېر فرانسوي د دې سيمې موقعيت په خراسان او يا په غزني کې ښيي.

۱۴_ورنا يا ورنه: د دې سيمې ځرګند موقعيت معلوم نه دی.

۱۵_هپته هندو: يا اووه سيندونه يعنې اوسنی پنجاب.

۱۶_رانګه يا رانګاه: د اوېستا د شپاړسمې قطعې ځای هم تراوسه معلوم نه دی او ټول پوهان په متفق ډول تراوسه د دې نقطې په ټاکلو بريالي شوي نه دي.

په هر حال لکه څرنګه، چې د پخوانيو او اوسنيو نومونو له يادونې او لنډې شرحې نه معلومېږي، ترکومه ځايه، چې پوهان د اوېستا د شپاړسو سيمو د موقعيت په ټاکلو بريالي شوي، تر ډېره ځايه د دې سيمو چاپېريال. د هندوکش چار چاپېره منطقې او د (اکسوس) امو سيند او (اندوس) يعنې سند د سيمو ترمنځ پرته وه او که چېرته يادې شوې سيمې يو له بل سره خوا په خوا وشمېرو د افغانستان ټوله خاوره پکې راځي، نو ښکاره څرګندېږي، چې د اوېستايي عصر اريايانو مسکن او استوګن ځای، چې د هندوکش څلور خواو ته پراته وو، وګړو يې په خپلو کې په ښه توګه سره پېژندل.

۲۷/۴/۱۳۲۷

په اوېستا کې د غرونو يادونه

(اوېستا) د اقليم پېژندنې لـه مخې ډېر ارزښتناك جغرافيايي معلومات لري اوپه يو سطحي نظر څرګنديږي، چې د ارياپانو د ويدي عصر په نسبت د اوېستايي عصر د اوبو، خاورې او اقلم پېژندنه څو ځله ډېره او مفصله ده، لکه چې د اوېستا په لومړۍ برخې يا لومړي فصل کې، چې (ونديداد) نومېږي ټول له جغرافيايي موضوعاتو نه بحث کوي او د اوېستايي ځمکې ۱۶ قطعې ډېرې مشهورې دي. هغه څه، چې د اوېستا د جغرافيې په برخه کې د ډېرې پاملرنې وړ دي، هغه د غرونو نومونه او دهغو مفصله شرح ده.

ټول پوهېږو، چې د ځمکې پېژندنې په بحثونو کې د غرونو پېژندل او د هغو نومونه اخيستل او هغه هم د اوېستايي عصر د خلکو په منځ کې يو ستونزمن کار دی او حتی په اوسنيو نقشو کې ګورو، چې په غرنيو سيمو کې د ځايونو د نومونو يادونه ډېره لږه شوې ده، ځکه چې په داسې ځمکو کې سروې کول سخت کار دی، خو داوېستا د غرونو په اړه مفصل بحث رانښيي، چې له غرنيو سيمو سره اشناوو او تر کومه حده، چې څېړنه شوې، نو هغه غرنۍ سيمه، چې اوستا پېژندله او هغه برخه يې، چې هغې ته پاملرنه شوې د افغانستان اوسنۍ خاوره په برکې نيسي.

اوستا د (يشتونو) په دوه ټاکلو برخو کې له غرونو څخه بحث کوي يو په (زمياديشت) يا (نوولسم يشت) او بل په (هوم يشت) يا (لسم يسنای). له دې سره سره دا دواړه يشته په ځانګړې توګه لومړی (زمياديشت) ټول د غرونو يادونې ته وقف شوی او د هغو غرونو لړۍ، چې هلته يې يادونه شوې ګڼه (شمېره) يې له څلوېښتو غرونوڅخه اوړي.

زمیادیشت په حقیقت کې د غرونو یو لړلیک دی، چې د یو شمېر غرونو په ځانګړې توګه د نومونو یادونه شوې او یو ډېر شمېر نورو ته یې د موجودیت په اړه اشاره شوې، چې شمېر یې دوه زره دوه سوه څلورڅلوېښتو (۲۲۴۴) ته رسېږي.

(هویشت) لکه څنګه چې یې له نوم نه څرګندېږي ده (یشتي) ده، چې د هوما له بوټي نه بحث کوي هغه داسې یو بوټی و، چې په ځینو غرونو کې به شین کېده. کله چې به یې دهغې له شیرې سره شیدې او ګبینه ورګډ کړل، نو د څکلو یو قوي او خوندور شربت به ترې جوړ شو.

په دې یشت کې د همغو غرونو ډېره یادونه شوې، چې د (هوما) بوټی به هلته شین یا زرغونېده.

په اوېستا کې د غرونو بحث او هغه هم په تفصیل سره کوم اتفاقي شی نه دی، دا بحث لکه څنګه، چې مې ورته اشاره وکړه د دقیقو معلوماتو له مخې یې صورت نیولی، په ځینو مواردو کې موقعیت په ځینو وختونو کې لوړوالی او د سیندونو دوه نورې برخې، چې له هغې نه یې سرچینه نیولې یادونه شوې او له هغې نه داسې اندازه لګېږي، چې د اوېستایي عصر اریایانو د خپل ژوند چاپېریال او ماحول ډېر ښه پېژانده. د (زمیادیشت) په پای کې، چې د ۲۲۴۴ غرونو شمېره راغلې راښیي، چې پرته له هغو ټاکلیو غرونو څخه چې د نومونو یادونه یې شوې ده، نور ټول سره په خپلو کې تړلي او پېچلي پراته دي، چې دا یې په شمېره کې خلاصه کړې او پورتنۍ شمېره یې راښولې ده.

که چېرته نن هم څوک د افغانستان د غرونو د پاسه په الوتکه کې پرواز وکړي، نو په ډېرې اسانۍ سره به په خپلو سترګو دا ۲۲۴۴ غرونه درک کړي.

د دې یادونې اړتیا نه شته، چې له هر ډول هڅو سره بیا هم پوهان د اوېستا د ټولو غرونو د موقعیت په ټاکنه کې بریالي نه شول او حتی د یو شمېر غرونو، چې په اوېستا کې یې د نوم یادونه شوې هم ټاکلي نه شو او د یو شمېر غرونو په ټاکلو کې یې نظریې مختلفې دي لکه قلات کې (اران).

د افغانستان د خاورې ډېره برخه غرنۍ ده او دا ۱۶ قطعې اوستایي څمکه تر ډېره حده د افغانستان خاوره راښیي نو وایو چې کولای شو د

اوښتا تول او یا اکثره غرونه او یا د دې غرونو لړۍ د افغانستان په خاوره کې وټاکو. دا دی د دې غرونو یوه برخه درپېژندل کېږي:

۱ـ *هریتي باز* : دا لومړی غر دی، چې په زمیادیشت کې یې یادونه شوې او د اوستا په اصطلاح د ځمکې چارچاپېره پروت او ترختیځ پورې یې اوږدوالی موندلی و. (ګایګر) الماني باور درلود، چې دا د پامیر د غره لړۍ ده، چې څوکې یې د اسمان په څېر دنګې دي اوله ختیځ نه د لودیدیځ پر لور پروت دی.

۲ـ *زردهازا* : دویم اوچت او لوی غر، چې په زرمیادیشت کې یې یادونه شوې هغه د (زردهازا) غر دی او د دې غره په اړه هم اوښتا مدعي دی، چې د ځمکې چارچاپېره اوږد پروت و. "هو" د ځمکې چارچاپېره امتداد د اوښتا اصطلاح ده، چې په حقیقت کې د غره د سلسلې اوږدوالي ته اشاره ده. د دې غره له لړۍ نه یوه فرعي څانګه د (اوشیدا او شیدا رانا) په نامه یاده شوې، چې هغه غر یې د (اوشیداشار) په نامه هم یاد کړی، چې کولای شو هغه د (پوهنې او رڼایي) غر ترجمه کړو. دارمستتر د دې غره د موقعیت په هکله د سیستان په هامون کې لټون کوي، خو لکه څرنګه، چې وایي د هلمند سیند ترېنه سرچینه نیسي، نو په څرګنده معلومېږي، چې له دې غره نه یې مقصد د بابا د غره لړۍ ده.

۳ـ *سیامکه* : سیامکه عبارت له تور غر څخه دی، همدغه غر په (بنداهش) کې د (سیاك او مند) په نامه یاد شوی (سیاك او مند) د فرانسوي دارمستتر په عقیده همغه تور غر دی، چې د هرې رود شمال ختیځ پلو ته واقع دی.

۴ـ *وفره یانت*: دا نوم په لږ څه توپیر په بنداهش کې د (وفارأومند) په شکل راغلی، چې د دې غره مانا (واورین او واوزه لرونکی غر) ده. (تور غر) او (د واورو غر) دواړه د هندوکش شاخونه وو او یو د بل په مقابل کې پراته وو.

۵ـ *سپینه ورنه* : کولای شو دا دوه کلیمې (سپین پوښ) ترجمه کړو، چې سپین پوښ غر هم له جګو غرونو څخه و، چې د کال ډېره موده په سپینو واورو پوښل شوی و.

۶ـ سپیته ګونا غیري: (سپینه) د سپین په مانا (ګونا) د (ګون) او (رنګ) په مانا همدارنګه و (غیري) د غره مانا لري او د دې کلمې مرکب نوم (سپین ګونی غر) کېږي، چې په‌پښتو کې تراوسه په سپین غر شهرت لري او دا د هغه غره لړۍ ده، چې له شمال ختیځ نه جنوب لوديځ ته د افغانستان جنوبي برخه کې واقع ده، چې د ننګرهار او پکتیا له ولایتونو څخه د پر بنه لیدل کېږي.

۷ـ یو پاې ري سنا: د (عقاب له الوتنې نه لوړ غر) چې د هندوکش د غره له لړۍ څخه دی، چې د افغانستان له منځنۍ برخې نه تېرېږي شوی او د دې غرنۍ سیمې د ملاتېر تشکیلوي، په همدغه ترتیب، چې کتل کېږي. نو اوستا د افغانستان غرونه په بنه توګه پېژندلي او د دې لړۍ مشهورې او سترې برخې یې په نومونو او صفتونو لکه سپین او تور، واورین (په واورو پوښل شوی)، او د عقاب له الوتنې لوړ یاد کړي دي، چې تراوسه یې ګڼ شمېر اصطلاحات پاتې دي او له منځه نه دي تللي.

۳/۱/۱۳۳۶

د سکندر د تیرېدلو لار

د ختیزو هېوادونو د تاریخ له سترو پېښو څخه یوه، چې په عین وخت کې د ختیځ او لویدیځ د اړیکو په تاریخ کې ډېر ارزښت لري په اسیایي هېوادونو کې د سکندر مقدوني فتوحات دي.

په دې لیکنه کې د ختیځو هېوادونو د سکندر له فتوحاتو او د هخامنشي د امپراتورۍ په مقابل کې یې موقعیتونو سره کار نه لرو، یوازې پر یوې موضوع غږېږو، چې هغه په افغانستان کې د سکندر مقدوني د تېرېدلو لاره ده.

سکندر د ۳۳۰ مخ زېږدي په پسرلي کې د هري رود (روداریوس) سیمې ته راورسېد دلته پر دغه وخت یو ښار موجود و، چې یوناني منابعو هغه د (ارته کواتا) په نوم یاد کړی دی. سره له دې، چې د دې ښار دقیق موقعیت تراوسه تاکل شوی نه دی، خو د هرې رود په سیمه کې یې د شته والي هېڅ شك نه شته. سکندر په دغه ځای کې د یو بل ښار جوړول پیل کړل، چې د (سکندریه اری) په نوم شهرت لري او دا په افغانستان کې د سکندر لومړی اباد کړی ښار دی.

سکندر او یوناني لښکر د هرې رود له سیمې نه جنوب پلو ته روان شول په موجوده لاره تر فراه اویا لږ څه په منځني ډول د سیستان هامون ته ورسېدل، څکه چې یوناني مورخین په دغه سمت کې د (شرنجیانو) یا (زرنجیانو) او یا وروایو د زرنګ د خلکو یادونه کوي او سکندر د دې سیمې په یوه برخه کې د یوې بلې سکندریې په جوړولو پیل کوي، چې هغه په (سکندریه پرو فتازي) شهرت لري او هغه معمولا د (فراه سکندریه) ترجمه کوي، چې باید د هغې د موقعیت لټون یا د اوسني فراه په شاوخوا کې او یا د زرنګ ترڅنګ په کنډوالو کې وشي، خو له احتماله لرې نه ده، چې دا سکندریه دې د اوسني (پشاوران) له ساحې نه لرې وي.

په هر حال د دې سکندریې موقعیت په یقیني توګه ټاکل شوی نه دی، خو د سیستان هامون ته نژدې و.

سکندر له دې ځایه وروسته د جنوب ختیځ په خوا روانېږي او د فرانسوي ختیځ پېژندونکي موسیوفوشه د نظریې له مخې د (قلعه بست) د

کندوالو پر لار د هلمند له رود نه تېرېږي او د ارغنداو د سیمې خوا ته راځي. دلته دریمه سکندریه چې (سکندریه اراکوزي) ورته وایي بنا کوي. موسیوفوشه باور لري، چې د دې سکندریې موقعیت باید د ارغنداو د غاړو ښيې پلو ته وپلټل وشي، دا چې اوس د کندهار د زوړ ښار شمالي پلو ته د اشوکاکتیبه، چې زمانه یې درې پېړۍ دمخه تر میلاد تاکل شوې، تازه کشف شوه، ایا کولای شو، چې د دې سکندریې موقعیت او یا لږ تر لږه د هغه وخت مهم ښار (اراکوزي) په همدغه ځای کې وګڼو؟

په هر حال دریمه سکندریه، چې سکندر د افغانستان په خاوره کې او هغه هم د هري رود په سیمه کې بناء کړې وه، دا چې په هر ځای کې وه، وه به خو په دې کې شك نه شته، چې د سکندر د تېرېدلو لار، همدغه موجوده لار ده چې د کندهار د زاړه ښار تر مخ تېره شوې ده

د سکندریې وجود په هرات، فراه، زرنګ او کندهار کې راښیي، چې سکندر د هرې رود له سیمې تر ارغنداوه پورې د افغاني سیستان په شاوخوا کې لویه دوره وهلې او بالاخره د ارغنداو سیمې ته، چې د کندهار زاړه ښار ته نژدې ده رسېدلی دی.

څلورمه سکندریه، چې زموږ په خاوره کې یې جوړه کړې په (ققفاز سکندریه) مشهوره ده، چې نه اختلاف سره د جوړېدلو ځای یې (پروان) یا اوسنی (جبل السراج) راښیي. دا چې سکندر له کندهاره پروان ته له کومو ځایونو تېر او پر کومه لار راغلی؟ یو شمېر وایي، چې د ارغنداو د سیمې لار یې نیولې او ځان یې (جاغوري) ته رسولی، یو شمېر نور باوري دي، چې په همدغه موجوده لار غزني ته راغلی دی، همدغه شان له غزني نه یې پروان ته راتلل هم چندان روښانه نه دي. هغه څه، چې ډېر روښانه دي دا دي، چې سکندر کابل ته نه دی راغلی او له دې ښار نه تېر شوی هم نه دی، نو ده په باره کې ویلی شو، چې له کابل نه شمال پلو ته د ۳۰ کیلو مترو په واټن د ارغنداو پر لار د پغمان د غرونو په پای کې د کاپیسا سیمې ته ورداخل شوی او دا هم څرګنده ده، چې پروان ته تر رسېدلو دمخه یې په هغه ځای کې توقف کړی، چې د پنجشیر ،.شتل، سالنګ او غوربند رودونه یوځای شوي، چې اوس د (برج عبدالله) په نوم شهرت لري. دلته یې د یوې مستحکمې کلا تر جوړولو وروسته په پروان کې په یو نوي ډول د لوی ښار جوړول (د هندوکش په پای کې سکندریه) پیل کړه.

سکندر دوه ځله په تللو راتللو له هندوکش نه تېر شوی، د لومړي ځل د تېريدو په وخت هغه ځای، چې د هندوکش په شمال کې نوموړی ورته سنون شوی (د راپاسک) ده، چې (اندراب) يې بولو. ټول پوهېږو، چې له پروان څخه اندراب ته له څو لارو، څو درو او کوتلونو ورتللی شو، چې د خاواك لاره هم يوه له همغو لارو څخه ده او همداراز د (کوشان) او (سالنګ) درو لارې هم ورغلي دي. معمولاً وايي، چې سکندر باختر ته د خاواك پر لاره تللی دی او زه په دې باره کې داسې وايم، چې سکندر په واپسی کې د (کوشان) درې د غوربند (خواجه زيد) پر لاره شمال ته تللی دی.

په هر حال په شمال کې وروسته تر جنګونو سکندر په باختر کې د هندوکش له جنوبي سکندريې نه پروان ته داخل شو او له دې ځايه يې د پنجشير د درې سيند د ختيځ پلو ته ونيوه او د ريزه کهستان، نجراو او تګاو د غرونو په لمنو ورتېر (لمپاکا) يا لغمان ته ورسېد.

ختيځ پلو ته د سکندر په اوبچه کې لغمان يوه مهمه نقطه ده. موسيوفوشه باورې دی، چې دلته يې يو ښار د (نيکيا) يا (مينه) په نوم جوړ کړ او هغه يې د يونانيانو د فتحې او برې ښار په نوم وباله.

فرانسوي ختيځ پېژندونکی د دې ښار موقعيت د (مندراور) او د لغمان د چارباغ ترمنځ (قرغيو) نه نږدې سيمه رابنيي او وايي، چې دلته سکندر د يونانيانو د برې په مناسبت رب النوع ته ډېرې قربانی ورانديې کړې او خپل عسکر يې په دوه ډلو ووېشل، چې وړوکې ډله يې خپله واخيسته او د کونړ د درې په لاره يې د سوات مخه ونيوه او بله ډله يې، چې په هغې کې د عسکرو شمېره ډېره وه د دوه تنو جنرالانو پرويکاس او هفستيون په مشرۍ د کابل د سيند لار ونيوله او جنوب پلو ته لاړل، چې بيا دواړه ډلې د اندوس يا د (سند رود) په غاړه يو ځای شوې.

سکندر د کونړ په دره کې له اوسني چغه سرای نه تېر په بدهن يا پېچ دره کې د نورستانيانو له پخوانيو نيکونو سره مخامخ شو، چې وروسته بيا د اسمار له سيمې نه تېر سوات او بونېر ته تر رسېدلو وروسته د سند سيند ته ورسېد، چې هلته د هغه د جنرالانو له خوا پربېړيو جوړ کړی شوي پول باندې له نوموړي سيند نه تېر شو. نور د هغه تعقيب د دې مقالې له هدف څخه دباندې دی.

۱۸/۴/۱۳۳۷

په افغانستان کې دسکندر دتلو لار

هغه پوهان او د لويديځې نړۍ ګرځېدونکي، چې له افغانستان سره د لرغوني تاريخ او جغرافيې له نظره ډېره مينه لري، يوه په زړه پورې مسئله د سکندر مقدوني د تلو د لارې تاکل دي.

د دې يادونې اړتيا نه شته، چې د مقدوني سردار فتوحاتو د ختيځ او لويديځ ترمنځ د دوستۍ او راشه درشه ور پرانيست. دا حقيقت لکه څنګه، چې د ګڼو اسيايي سيمو په اړه رښتوني دی همدغه شان زموږ غرني هېواد په اړه هم ډېر رښتوني دی، ځکه چې د اريانا لرغوني هېواد او اوسنی افغانستان ډېرې لرې پرتې سيمې وې، چې د سکندر مقدوني د فتوحاتو په اثر او دلته د يونانيانو تر رسېدلو وروسته د لومړي ځل لپاره د روم بهر له نړدي هېوادونو او نورو لويديځو سيمو سره يې پراخوالی وموند.

سکندر لکه د بريښنا په څېر په ډېرې تېزۍ سره د ايران دهخامنشي دريم داريوش مقاومت مات کړ او ۳۳۰ مخزېږدي پر پسرلي د موجوده افغانستان لويديځ سرحدي ولايت اري، اريايا هرات ته ورسېد. د دې ولايت مهالي حکمران، چې يوازې يې له سکندر سره مقاومت نه شو کولای، هغه ته يې ښه راغلاست ووايه. مقدوني سردار هغه د پخوا په شان د هغه ولايت حکمران وټاکه او خپله باختر ته متوجه شو، ترڅو ژر تر ژره د هغه ولايت حکمران، چې دپاچاهۍ اعلان يې کړی و له منځه يوسي.

په دې کې شک نه شته، چې په افغانستان کې د سکندر د تلو د لارې لومړۍ برخه د هري رود له سيمې ختيځ پلو ته د بلخ (بکتر) ښار و. په دې خوا يې يو څه فاصله وهلې وه، چې يو ناڅاپي د (ستي برزن) پاڅون هغه بېرته ګرځېدلو ته اړ ويست.

په دې وخت کې د ولايت مرکز (ارتـه کوافـا) و او د هغـه د اوسـېدلو ځای د هـرات موجـوده ارګ او يـا د اختيـارالدين کـلا وه. د هـرات واکمـن، چـې د سـکندر نظامي مشـاور هـم و، يـو شـمېر يونانيـان يـې وژلـي او ښار يـې پـه خپـل لاس کـې اخيسـتی و، خـو کلـه چـې سـکندر راوګرځېد د هـرات لـه واکمـن سـره تـر خونړيـو جـګړو وروسـته يـې د (ارتـه کوافـا ښار) فتـح کـړ، سـکندر چـې د هرات لـه خلکـو نـه پـه ويره کـې و، اړ و، چـې يـوه نظـامي کـلا هلتـه جوړه کـړي، چـې دا يـې د افغانسـتان پـه خـاوره کـې لومـړۍ نظـامي کـلا وه، چـې سـکندريه اړې په نوم يې شهرت پېدا کـړ.

سـکندر وروسته تردې پېښې بلـخ تـه لـه تللـو يـې ډډه وکـړه او خپلـې د تللـو لارې تـه يـې جنوب پلـو تـه بدلـون ورکـړ او د زرانګيايـا، درانجيانـا، ساکسـتانا ولايت تـه داخـل او لـه يشـد سيسـتان څخـه د ((پروفتازيـا)) د ښار پـر لـور مـخ پـه وړانـدې لاړ. د دې ښار موقعيـت پـه (پشـاوران) کـې ټاکـي، چـې کنـډوالې يـې د هـامون يـا دسيسـتان دسـيند شـمال لـور تـه نـژدې پرتـې دي او دا ځای د ۱۸۰ ميلـو پـه واټن د هـرات جنوب پلـو تـه واقـع دی. د سـکندر دويـم اسـتوګن ځای يا پرونتيازيـا سـکندريه پـه همدغـه پشـاوران کـې يـادوي او ګڼي.

سـکندر د رانجيانـا لـه ولايـت څخـه، چـې دا د هـامون سيمه وه او پـه هغـه وخـت کـې ابـاده او ډېره ګڼه ګوڼه يـې درلـوده لـه هـيرمند نـه پـه منحنـي ډول ورتـېر او د ارغنـداو سـيمې تـه چـې د اراکـوزي ولايـت و، ورداخـل شـو. دا ولايـت اوس د کندهـار پـه نـوم يادېـږي او دا هغـه نـوی ښار دی، چـې د سـدوزيانو د بنسـټګر احمد شـاه دراني لـه خـوا جـوړ کـړای شـوی. د کندهـار د موجـوده ښار لويديـځ پلـو تـه (لـه مرکـز نـه د پـنځه کيلـو مـترو پـه فاصلـه) يـو شـمېر کنـډوالې پرتـې دي، چـې د کندهـار زوړ ښار يـې بولـي. همدغـه سـرك، چـې اوس د ارغنـداو لـه يـوې خـوا د کوکـران تـر يـوې برخـې تـېرېږي د کـاروانونو د پخوانيـو لارو اسـتازيتوب کـوي.

د اشـوکا کيتبـه، چـې د (دويمـې مخـزېږدي پـېړۍ پـه نيمـايي کـې) د موريـاکورنـۍ پـاچـا و، دا ثـابتوي، چـې دا ښار د هنـدي موريايـانو همـهالی او پـه ډېر احتمـال د سـکندر د راتلـو پـه وخت ابـاد و او سـکندر هلتـه خپلـه دريمـه سـکندريه پـر ۳۲۹ مخـزېږدي د اراکـوزي پـه نامـه جوړه کـړه.

کـولای شـو، چـې د سـکندر د تـګ لار لـه سـکندريه ارکـوزي يعنـې د کندهـار لـه زاړه ښاره تـر غزنـي او دهغـو غرونـو لمنـو پـورې، چـې د موجـوده سـرك شمال تـه واقـع

دي وټاکو. ایټالیایي لرغون پېژندونکي د هوایي عکاسۍ له مخې په دې باور دی، چې د اوسني غزني په څلور چاپېره سیمه کې د یونانیانو یو ښار او د غزني جغرافیایي مرکزیت هم دا نظر تائیدوي.

د سکندر خط سیر له غزني نه وروسته بیا هم غرونو ته په نژدې نژدې ساحه کې له وردګ، میدان او ارغندي نه تېر شوی، خو کابل ته نه دی راغلی او همغسې له ارغندې څخه مستقیم د پغمان غرونو له لمنو د کاپیسا سیمې ته داخل شوی او دلته بیا اوسني خواجې سرای ته نژدې یو شمېر کنډوالې لرو، چې په (سارسکندري) او (حصار سکندري) مشهورې دي.

سکندر د ۳۲۸ مخزېږدي کال په ژمي کې هغه ځای ته نږدې، چې د پنجشیر شتل، سالنګ او غوربند سیندونه سره یو ځای شوي ورسېد او د بګرام په شمال د عبدالله برج په سیمه کې د سکندر د موقتي توقف ځای ګڼل کېږي.

د افغانستان په خاوره کې څلورمه یا پنځمه سکندریه، چې سکندر جوړه کړې هغه د پخواني پروان یا اوسني جبل السراج د هغې نقطې ښې پلو ساحل کې واقع ده، چې د څو سیندګوټو اوبه سره یو ځای شوي دي کولای شو ووایو، چې پدغه ډله کې د قفقاز سکندریه او د پاروپامیزاد سکندریه هم شته. د سکندر یون له دې کلا څخه، چې د هندوکش په پای کې پرته وه، د ۳۲۷ مخزېږدي په پسرلي کې د پنجشیر درې له لارې او دخاواك له کوتل نه شوی دی او د ده مخې ته لومړی د هندوکش په شمالي برخو کې اندراب راځي، چې په یوناني ماخذ کې د (دراپاسکا) په نوم یاد شوی دی، له دې ځایه وروسته د سکندر یون د بکتر تر ښار پورې په دقیق ډول معلوم نه دی.

د ایبك او تاشقرغان لاره غزنۍ او دقندوز پر لور پرته لاره جلګه یي ده. سکندر هم له بلخ نه د امو سیند شمال لور ته او هم د بلخ لویدیځ لور ته د مرغاب تر سیمې پورې تللی دی، چې په بالامرغاب کې د مارجیان د سکندریې پاتې شوني د دې نظریې شاهدې دي، له بلخ نه د پروان سکندریې ته د سکندر راتګ غالبا د (کوشان) د درې پر لار، چې د قفقاز له سکندریې نه د ختیځ پر لور په عمومي ډول له ریزه کوهستان، نجراو، تګاو، لغمان او کونړ له کوزنۍ برخې د اوسني اسمار تر خوا تېر او سوات ته ورداخل شوی دی او سند اندوس د سیند تر غاړه وړاندې تللی دی. هغه په دغه لنډه لیکنه کې تر دې ډېر او په دقیقه توګه تعقیبولی او څېړلی نه شو.

۱۲/۳/۱۳۴۱

په اسيا کې ديونانې هڅوب د مرکزيت

له نظره د افغانستان اهميت

افغانستان د اسيا او مهاجرتونو څلور لارې دي، همداراز د تمدن، فرهنګ او افکارو د تصادم د تماس نقطه، د ښوونې مرکز د مفکورو د ګډون او ذهني مظاهرو ځای او بالاخره د ادبي، هنري، فلسفي او مذهبي نظرياتو د خپرېدلو له مرکزونو څخه شمېرل کېږي.

د اسيا په تاريخ او که لږ په ځرګنده ووايو د منځنۍ ختيځ او لويديځ نړۍ په تاريخ کې يوه مهمه نقطه وجود لري، چې د (يونان او شرق) ترمنځ رابطه يې بولي او کولای شو د هغه وخت په مانا يې د (ختيځ او لويديځ) تماس وبولو ځکه چې د دوه زره پنځه سوه کاله وړاندې نړۍ له نن نه ډېره محدوده وه او تقريبا ټول ختيځ او لويديځ له هندوکش نه د مديترانې تر جزيرې پورې ساحه کې خپور و، خو شرقيانو او غربيانو ته پرته له دې دوه ياد شوو سترو سيمو نه دباندې نور هر ځای مجهول او نامعلوم و.

سکندر، چې په هغه وخت کې د نړۍ تر وروستۍ دښتې رسېدلی و پرته د سند له شرقي خوا ځمکو او د پنجاب له اباديو نه نور څه نه و او د سکندر په هکله چې يو شمېر خلکو يو افسانوي شخصيت باله او پرته له ده بل څوك نه و، چې د يورپ له مجهولې دنيا څخه راپورته شوی وای. په هغه وخت کې د نورې دنيا په مقابل کې دا دوه د شرق او غرب قطبونه د هندوکش د غرونو په ماحول کې د هغه هندوکش، چې کلکو تيږو يې د يونانيانو په ذهن کې يوه داستاني بڼه خپله کړې وه، سره يو ځای شول. ګڼ خلك، چې په ختيځ کې د سکندر فتوحاتو ته ډېر ارزښت ورکوي، وجه يې دا ده، چې د ده د فتوحاتوپه ترڅ کې د لومړي ځل لپاره د ختيځ او لويديځ ترمنځ مستقيم تماس پېدا شو. که چېرته په غور ورته وکتل شي د سکندر ټول فتوحات په ختيځ کې ترسره شوي. يواځينی ځای، چې يونانيت په پېړيو هلته دوام وکړ د هندوکش ماحول يا افغانستان و، له دې څخه به تېر شو، چې يونانيانو دوه سوه کاله په باختر او بيا له باختر نه پر ټول افغانستان او د هند په يوه برخه يې حکومت کړی دی. هغه څه، چې د افغانستان په غرونو کې د سکندر د تېرېدلو په مهال دلته پاتې دي د يوناني تمدن، فرهنګ او هنر روح دی.

سکندر د خپل تګ پر لار له (هري رود) څخه تر (اباسینده) څو سکندریې جوړې کړې. په دې سکندریو کې یو شمېر یونانیان ځای پر ځای شول له هغوی سره د هغو فرهنګي چارې، رسم الخط، ژبه، هنر د ابادۍ ځرنګوالی او د هغوی نور کړه وړه او رواجونه هر پلو ته خپاره شول. د هغوی هر ډول مذهبي اسطورې یوناني (میتولوژي) د زردښتي له محلي اسطورو او وروسته له بودایي اسطورو سره ورګډې شوې. الفبا او یوناني رسم الخط په شمال او جنوب کې په عمومي توګه رواج وموند لکه، چې وروسته تر ۲۳۰۰ کلو د اشوکا کیتبه په کندهار او وروسته تر ۲۰۰۰ کلو د کنیشکا کیتبه په بغلان کې تر شمال او جنوب شاهدي ورکوي، چې تر میلاد دمخه پېړیو کې د یوناني الفبایې رسم الخط د افغانستان په ټولو برخو کې معمول او رواج یې موندلی و.

د هغو سکه لرونکو فلزي پیسوله مخې، چې د مختلفو نسلونوله خوا جوړې شوې وې او د چینایي سیلاني((هیوان تسنګ)) د یادونې له مخې ویلی شو، چې دې رسم الخط دا چې هر ډول تحول یې لیدلی، خو اوومې مسیحي پېړۍ تر لومړۍ نیمایي پورې نژدې یو زر کاله معمول او په خلکو کې رواج درلود. هغه چا چې د کابل په موزیم کې د بګرام نفیس اثار اوپه ځانګړې توګه یوناني ګچي مدالونه، چې په ډېره صافه او هنري بڼه جوړ دي،لیدلي وي اویا یې د افغانستان په مختلفو برخو کې په زرګونوله ګچ نه جوړې شوې مجسمې له نظره تېر شوي وي، هغوی ښه پوهېږي، چې په افغانستان کې یوناني مجسمې تورل، مسجمه جوړونې، هنري روح او د هنر دوستۍ روح څومره په ژوره پیمانه او څومره ډېر رواج شوی و.

له دې کتنو څخه، چې کومه نتیجه په لاس راځي، هغه دا ده، چې پخوانۍ اریانا یا افغانستان د څو پېړیو په اوږدو کې، چې له دوه خواوو نه یې د مسیح عهد پیل شوی و د فرهنګ، تمدن او یوناني هنر مرکز و، چې هغې ته ګریس (اسیا) یا (اسیایي یونان) ویلای او د اسیا په تاریخ کې د دې خبرې ښکاره بیانول ډېر ارزښت لري، ځکه هغه کسان، چې د اسیا په فرهنګي، هنري، ادبي او د تاریخي بدلونونو په مطالعه او څېړنه بوخت دي او په ځانګړې توګه، چې د مرکزي او ختیځي اسیا، هند، چین او نورو په تاریخ کې د دغو مواردو مطالعه کوي، په ډېرو ځیزونو کې د یونان د ادب او هنر نښې نښانې ګوري او تل یې دا پوښتنه په ذهن کې راګرځي، چې دا تاثیر څنګه له یونان نه دلته راغلی.؟

په دې کې څو شك نه شته، چې يونان د سکندر د فتوحاتو په وجه له اسيا سره تماس پيدا کړ، خو کله چې سکندر مړ شو لويه امپراتوري يې تجزيه شوه د نورو سلطنتونو په راتلو د يونانيانو تماسونه له منځنۍ اسيا سره له منځه لاړل. خو په عوض کې يې د هندوکش په شاوخوا کې د وه سوه کلن (يوناني باختري) سلطنت دوام او هلته يې د يو شمېر مېشتو يونانيانو سره د پخواني يونان د فرهنګ او تمدن روح پاتې شو. چې بيا په هغو وختونو کې، چې د يوناني سلطنت نوم پاتې نه و، خو د لوېو کوشانيانو په ټوله دوره کې هماغه د يونانيانو په صبغه، افکارو، ادبياتو، فرهنګ، د الفبا رسم الخط مجسمه تورنې او نورو رواج ومونده او د ټول افغانستان په اطرافو کې خور شو. په همدې ترتيب مونږ چې د يوناني هنر او تمدن تاثير په هند يا سنګيانګ، چين او حتى په جاپان کې ګورو ډېره برخه يې له افغانستان څخه خوره شوې، ځکه چې دلته او په دې هېواد کې د معارف، فرهنګ او يوناني هنر ذخيره منځ ته راغلې وه او لکه څنګه چې څرګنده ده د شرقي اقصي. مرکزي اسيا او نورو له يونان او مديترانې سره اړيکې نه درلودې.

د افغانستان د پخوانيو دور له کړو وړو او رواجونو څخه يو هم همدغه د (يونانيت روح) درلودل دي، چې دلته يې په ډېره اندازه ريښې وځغلولې او تر ډېره وخته يې دوام وکړ. چې د هغې انعکاس تر ننه پورې زمونږ په عرف، عادتونو او کيسو کې پاتې دی.

د افغانستان ګاونډي هېوادونه، چې د يونانيانو له تمدن او هنر نه متاثره شوي ډېر علت يې د افغانستان جغرافيايي موقعيت او له هغوی سره د نژدېوالي اوقرابت وجه ده، چې د يو يوناني ثقافت د مرکز په توګه يې د هغوی په راکړه ورکړه، کار او کردار او په نورو څيزونو اغېزه کوله. په دې کې شك نه شته، چې په افغانستان کې د هخامنشي تمدن روح له يوناني روح سره ګډ شوی و او له همدغه ګډون او تماس نه يو شمېر مشترك څيزونه هم منځ ته راغلي لکه. د هنر په برخه کې يو شمېر مدرسې د مثال په توګه ((ايراني او يوناني)) ((يوناني باختري)) ګريك او بکتريان ((يوناني و بودايي)) او ګريك او بوديك مدرسې يادولی شو.

چې بيا وروسته له هغې يې فرعي شاخونه. لکه ((ايراني بودايي)) يا ((ساساني بودايي)) رامنځ ته شوي دي.

۹/۴/۱۳۳۷

د افغانستان نجیبه طبقه اریاسپه یا اسواران

هېڅ داسې یو څوك نه شته، چې د اروپا د منځنۍ پېړۍ د تاریخ او د صلیبي جنګونو د مطالعې په وخت کې یې د اروپا د نجیبې طبقې یا شوالیه نوم لوستلی یا اورېدلی نه وي. هغوی خپلې جنګي کلاګانې درلودې او د کلاګانو ترخوا یې ډېرې پراخې ځمکې لرلې او تر شاوخوا یې د ډېرې واکمنۍ څښتنان وو، چې بزګران یې نه د بزګرانو په څېر، بلکې د یو جنګي ډلې او حتی د یو غلام او مریې په څېر کارول

په افغانستان کې که هغه لرغونې دورې دي او که د اسلام له ظهوره وراندې منځنیو پېړیو او که بیا وروسته تر هغې په ټولو دورو کې مو شوالیه یا (نجیبه طبقه) درلوده، چې په هغو کې د اروپا د منځنیو پېړیو د شوالیه د خویونه راجمع وو. مګر په عمومي ډول د هغوی عیبونه په هغوی کې نه لیدل کېدله په بل ډول ووایو، چې زموږ نجیبه طبقه (شوالیه) د قوم له اصیلو خلکو اوقومي مشرانو څخه وو، چې اصلا د اجتماعي طبقه بندۍ په پېلامې کې، چې له هغې څخه په زرګونه کاله اوړي، کولای شو هغوی د خپلواکو په نوم یاد کړو او د بلې طبقې پېدا کېدل تر ډېره حده د اس په روزنه، د اسونو د رمو او ګلو په لرلو د اسونو په سپرلۍ ان سوارکارۍ پورې تړلې او مربوط وو.

موږ ټول پوهېږو، چې د (اریا) د کلمې لغوي مفهوم نجیب او ازاد و، په هغه صفت، چې اریایي ټولنې د خپل روزنتون په پیاوړتیا کې مخصوصا د امو سیند په سیمو او فرغانه کې هغه مهال، چې د پامیر له لمنو نه د

باختر تر وروستیو لویدیزو لویو برخو یې ژوند کاوه، هغوی به له خپلو بدو عناصرو نه د خپلې خپلواکۍ او اصیلواله دمفهوم خوندي کولو په خاطر د مرکزي اسیا خلکو ((توریا)) او تور پوستان په ویدي کې یې هندیان د (اسیو) په نوم یادول.

اریایي باختري ټولنې د هندوکش په شمالي برخو د امو سیند په سیمه کې، چې د دوی د ژوند روزنتون وو، له اس او د اسونو له ګلو سره یې ډېره بلدتیا درلوده او د امو سیند ، فرغاني او باختري سېمو اصیل اسونه چې تراوسه پورې شهرت لري، د اریا له ټولنې سره داسې منسوب او پیوست دي، چې نه شو کولای یو له بله یې جلا کړو او لکه څنګه، چې یې په لنډ ډول مطالعه کوو له نورو څخه د اریایي ټولنې د تفکیك او اصیوالې له نښو نښانو څخه یوه هم د دوی اسونه او د اسونو درلودل و.

په پخوانیو اریایي ټولنو کې د (اریاسپه) په شکل یوه ترکیبي کلمه لرو، چې له دوه کلمو (اریا) او (اسپ) نه ترکیب شوې ده، د دې کلمې لغوي مانا (اریایي اس لرونکي) دي، چې په اصطلاحي صورت کې (اریاسوار) یا اریایي سوارکار) ترجمه کولی شو، د هغې مجرد مفهوم (سوارکار) دی، چې په وروستیو دورو په پهلوي ادب کې دا کلمه د (اسواران- په بڼه څرګنده شوې ده او زموږ د ادبیاتو په تاریخ کې یې مشخص مفهوم درلود، چې هغه د نجیبو او سوارکارو له طبقې څخه عبارت و، چې دا طبقه د دهقان له طبقې نه پورته ګڼل کېده، مګر په اروپایي ټولنه کې دهقان د شوالیه طبقې ترلاس لاندې غلام او بردګان وو، حال دا چې د افغانستان د پخوانۍ او منځنۍ پېړۍ په ټولنه کې هم نجیبه طبقه حسابېدله، خو نه یوازې په اجتماعي چارو کې د سوارانو له طبقې وروسته شمېرل کېده، بلکې سوارانو د جنګي او زړورو اسونو ګلې درلودلې دهقانان یې په ځمکو کې په کرنه بوخت وو او د ټولنې فرهنګي طبقه یې تشکیلوله.

په دې کورنیو کې ډېر فرهنګي اثار، تاریخي او ادبي خاطرې خوندي وې او دوی ټول د فرهنګي میراث وارثین ګڼل کېدل. په افغانستان کې د نجیبو اسوارانو طبقې سوابقو ډېر امتداد پیدا کړی او اوږد وخت لري.

دباختریه ځمکه کې د دوی دپېداکېدلومراحل اواجتماعي پراختیا او پیاوړتیاکې دویدي په سرودونو او داوېستاپه متن کې مطالعه کولای شو.

د ویدي دورې اسپه کورنۍ په اوېستايي عصر کې د لويو کورنيو په شکل منځ ته راغلي او د اسونو ګله داري د ځينو کورنيو په منځ کې د شخصيت پېدا کولو عامل وګرځېد، چې په دې منځ کې سلطنتي کورنۍ، وزيرانو او نوموړکو پهلوانانو نوم ووېست، لکه څنګه چې بلخ کې د اسپه سلطنتي کورنۍ ډېر شهرت لري او د کورنۍ د غړو نومونه يې په اوېستايي بنه اروت اسپه، کشتاسپه او نور مشهور دي او د يو شمېر وزيرانو او قومي مشرانو نومونه هم پدې کتار کې راتلی شي، لکه ارجت اسپه.او کرماسپه او نور، چې د لهراسپ، ګرشاسپ او جاماسب په بڼه، چې له هغوی سره ډېره اشنايي لرو. په عربي اصطلاحاتو کې د داسې نجيبو سوارکارو په څېر اثار په اسانۍ سره موندلی شو، لکه (ابوالفوارس) او (ابوالاسوار) او د پښتو په (سور) او (سپور) کې هغه خاطره باقي پاتې ده.له همدې امله د دې لنډې ليکنې له مخې ويلی شو، چې په افغانستان کې د شواليه وو تاريخچه ډېره اوږده او لرغوني سوابق لري، چې د ارياييانو په اجتماعي تحول او د اسونو د ګلو په تربيه د سردرياب او امو سيند په سيمو کې پيل شوي دي، ارياپي نجابت، زړورتيا او وسله والي د اس له کلمې سره يو ځای شوي په باختري ټولنه کې يې تبارز کړی پياوړتيا او پرمختيايي موندلې ده.

د امو سيند سيمې او بيا د باختر او زابلستان سيمې د اصيلو اسونو په لرلو، چې شهرت يې په لرغونو وختونو کې په ختيځ او لويديځ کې خپور و، پيل يې د ارياپي اسوارانو غورځنګ او حرکت وو، چې د هغوی نقش د افغانستان په ټولنه کې و او که په پخوانيو وختونو کې او که هغه په منځنيو پېړيو کې ښکاره او څرګند و، چې د اروپا د شواليه وو په پرتله د هغوی تاريخچه، څرګندېدنه او کارنامې ډېره لرغونتيا لري.

۸/۱۱/۱۳۳۸

د سکندر مقدوني په مقابل کې مقاومت

ټول په دې پوهېږو، چې ولې او څه ډول سکندر مقدوني په ختيزو سيمو کې د ايراني امپراتورۍ، هخامنشي پر قلمرو بريد وکړ، ټول په دې پوهېږو، چې يوناني عسکر په څومره چټکتيا د مديتراني د سيند (بحر روم) له څنډو نه د هريرود څنډو ته ورسېدل او په دې هم ټول پوهېږو، چې څنګه د هخامنشي دريم داريوش په درې جنګونو (کراتيك)، (ګوګامل)، (اربلس) کې ماتې وخوړه او ځواکونه يې تيت و پرك شول.

پر دغه وخت له ختيزو ولايتونو پرته افغانستان د هخامنشي امپراتورۍ په لاس کې و او محلي اميران د (ساتراپونو) په نامه په هر ولايت کې نايب الحکومه اويا حکمرانان وو.

لکه څنګه، چې د يوناني او رومي مؤرخينو له يادښتونو نه څرګندېږي، چې سکندر او يوناني لښکر د هرې رود (اريوس) د سيمې تر نيولو وروسته له ډېر سخت مقاومت سره مخامخ شول. دا مقاومت د هري رود له غاړې نه د اندوس (اباسين) تر غاړو پورې د کلاګانو په ساحو د لويو جلګو په ميدانونو او د غرونو په لمنو کې هر ځای محسوسېده، خو په باختر کې مرکزي او ختيزو غرنيو سيمو، تنګو، لوړو او سختو درو کې د مقاومت ډېر شدت و او لاپسې ډېرېده، لکه چې د هغې انعکاس تراوسه زموږ د فوکلوري ادب په داستانونو او کيسو کې پاتې دی.

د سکندر په مقابل کې لومړی مقاومت د اوسني هرات په ((ارته کوانا)) کې، چې له ښار سره يوه ډېره مستحکمه کلا ده، منځ ته راغی.

د دې ولايت حکمران، چې ((ستي يرزن)) نومېد له خپلو ټولو ځواکونو سره کلا پرېښوده او ۲۰ فرسنګه لرې په يوه لوړه قطعه کې، چې سخت ځنګل يې درلود د مدافعې لپاره ځای ونيو. دا چې سکندر په ځنګله کې پرډېرو هراتيانو حمله کولای

نه شوه. نو ځنګله ته یې اور واچاوه او په دې ترتیب یې د هغوی مقاومت ختم کړ. د دې لپاره. چې د بیا حملې مخه ونیسي، هلته یې یوه کلا د (سکندریه اریان) په نامه جوړه کړه، خو سکندر لا د سویل پر لور ډېره فاصله نه وه تللی. چې د هري رود سیمې زړورو خلکو د یونانیانو پر ضد پاڅون وکړ او اناګزیپوس د سکندر نظامي مشاور یې له یو ډېر شمېر یونانیانو سره وواژه.

وروسته هغې سکندر د فراه او سیستان پر لور ښکته راغی، چې هلته د سکندر په خلاف یوه توطیئه د هغه د یو تن جنرال فیلوتاس له خوا کشف شوه. چې د محاکمې په نتیجه کې له تهمت نه پاك او پر ځای یې د خپل ګارد قوماندان دمتریوس په قتل ورساوه. سکندر د فراه رود هامون او د ارغنداو له سیمې نه په لږ څه اسانۍ سره تېر شو. لیکن چې هر ځومره مخکې تلو تر شا یې مخصوصاً د هري رود په سیمه کې ورته ستونزې پېدا کېدلې، ځکه چې د هغه ولایت حکمران ((ساتي برزنس)) او د منطقې غښتلي خلك پرله پسې د یونانیانو پر ضد پورته کېدل، په کلاګانو او استوګن ځایونو به یې حملې کولې.

سکندر په کراره، کراره د کابل سیمې ته رسېږي لومړی په مستقیمه توګه د هندوکش د سپینو واور خوا ته نژدې د پنجشېر د رود اوشتل(اوسنی برج عبدالله) خوا ته او بیا وروسته تر رود هغې خوا پروان ته رسېږي او ژمی همدلته تېروي.

د هندوکش له اوسېدونکیو او د باختر له لویو سیمو نه دسکندر تېربدل هغه ته ډېرې ستونزې منځ ته راوړې.

د باختر حکمران بسوس، چې د پاچاهۍ اعلان یې کړی و د سکندر د مخنیوي لپاره یې ډېر ترتیبات نیولي وو. وایي چې د باختر نوي پاچا امر کړی و، چې د خوراکي او ارتزاقي موادو زېرمې وسوزوي او د غنمو ګودامونه په تنګو ځایونو کې ښکته کړي او ځاروي دې حلال کړای شي، ترڅو چې یوناني عسکر د خوراکي موادو د نه پېدا کولو له امله له مشکل سره مخامخ او په هلاکت ورسېږي، چې په ډېرو ځایونو کې د غلو د انبارونو د سوزولو په وجه یې سکندر ته ډېرې ستونزې مخې ته کړې. په شمالي صفحاتو کې لومړی ځای، چې سکندر ورغی هغه (اندراب) و، د باختر نوي پاچا ((بسوس)) او یو تن قومي مشر، چې ((ګز پارتس)) نومېد خلك یې د یونانیانو مقابلې ته هڅول نو د یونانیانو کار یې دومره ستونزمن کړ، چې پخپله سکندر او جنرالان یې پوره دوه کاله له دې خوا څخه د آمو سیند هغې خوا ته تلل، خو د ملي مقاوت په کمولو نه بریالي کېدل.

باختر سوارکارانو، چې له پخوا راهیسې د اس په سپرلۍ کې شهرت لري، د باختر په بېلا بېلو برخو کې به یې په ځانګړې او یو ناڅاپي توګه د یونانیانو پر لښکر حملې کولې، چې هغوی ته یې کار ډېر سخت کړ اوله ډېرو ستونزو سره یې مخامخ کړي وو.

تر دوه کاله جګړو او تېریو وروسته باختري سردار ((بسوس)) ونیول شو او یونانیانو، چې ډېرې زیاتې مرګ ژوبلې یې لیدلې وې، بریالي شول او د هندوکش جنوب ته یې مخه کړه.

یو شمېر نورې لویې ستونزې، چې سکندر ورسره مخامخ شو هغه له پروان نه د سند د رود تر غاړو دلارې مقاومتونه وو.

سکندر او یوناني عسکر له کاپیسا نه د نجراو، تګاو، لغمان، کونړ، اسمار، سوات او بونیر پر لار د غرونو په لمنو او تنګو درو کې په تېرېدلو له ډېرو سترو ستونزو سره مخامخ شول.

په دغه غرنیو سیمو کې د کلیو اوسېدونکیو په عمومي ډول خپل کلي او کورونه پرېښودل او د غرونو سرونو ته وختل. له هغه ځایه به یې په یونانیانو باندې کاڼي او لویې کلکې ډبرې او پرښې راغورځولې او هغوی به یې په تنګو، تنګو ځایونو کې ایسارول.

د غرونو پر سر د کلاګانو نیول ډېر سخت او مشکل کار و، چې څو ځله د یوناني جنرالانو د سختو ټپونو سبب شو او حتی نژدې پخپله د سکندر ژوند پای ته رسېدلی و. د کونړ د درې اوسېدونکیو چې حتما د نورستانیانو نیکونه وو، ډېر کلك مقاومتونه وکړل، چې انعکاس یې زموږ په ملي داستانونو کې څرګندېږي. په همدې ترتیب سره سکندر د افغانستان د غرونو په لمنو کې نژدې څلور کاله پاتې شو او تقریبا دوه په درې برخې عسکر یې د افغانستان په جنګونو کې له منځه لاړل او ډېر شمېر یې ټپیان شول، چې په همغو سکندریو کې چې د افغانستان په خاوره کې یې جوړې کړې وې مدفن(خښ) کړای شول.

دمخه تر دې، چې سکندر د هند د فتوحاتو نقشه راواخلي خپل عسکر یې بیا پوره کړل او ډېره برخه یې زموږ له هېواد نه زړور او جنګیالي زلمیان په خپل لښکر کې د عسکرو په حیث شامل کړل او د هغوی په مرسته یې د سند له رود هاخوا فتوحاتو کې ډېر برې ترلاسه کړ.

۲۷/۶/۱۳۳۷

سکندر په عامیانه داستانونو کې

پر ختیزو هېوادونو د سکندر مقدوني د لښکرو یرغل، چې په هغه جمله کې زموږ هېواد هم راځي او دا یرغل زموږ په تاریخ کې ډېر ارزښت لري او هغه مؤرخینو، چې د هغو په وخت او یا یې وروسته له هغه احیاناً یې د پښتنو گزارش په ځینو مواردو کې له یو شمېر مبالغو سره ثبت کړي دي، خو په دې ټول پوهېږو. چې په ختیځ کې د سکندر په وړاندې پښتنو دی څلور کاله د افغانستان د غرونو په لمنو کې په ډېر قهر متوقف کړی و. دوه کاله د هندوکش په جنوب او دوه کاله یې په شمال کې پاتې شو او د نفوذ د ډېروالي او د یوناني سلطنت د دوام په خاطر یې اووه یا اته کلاگانې (سکندریه) د دې هېواد په بېلا بېلو برخو کې جوړې کړې. چې په کلي ډول: هغو له جملې نه د هري رود په سیمو کې، فراه رود، اغنداو او په ځینو نورو برخو کې لکه پروان خبر یو او یو شمېر نورې یې د آمو سیند تر خوا سیران ته نژدې جوړې کړې وې، چې معمولاً د هغو ځینې پاتې شونې له ماروشاق (بالامرغاب) او د ریرش رودخانې یعنې کوکچه تر آمو سیند (آی خانم) پورې پیدا کولی شو، چې د هغو په باره کې گڼ شمېر مقالې له راډیو افغانستان نه خپرې شوي دي.

په دې کې شك نه شته. چې په افغانستان کې سکندر څلور کاله په جبري توگه پاتې شوی، لوی لوی د ډوالونه یې چاپېر کړي، کلاگانې یې جوړې او څو سوه یا څو زره یوناني ټولي یې دلته پرېښې دي. په همدغه وجه یې نوم، رسم الخط، فرهنگ ادبیات د مجسمه جوړونې هنر، طب او د هغو هنري نمایش او روزښت. زموږ په هېواد کې ژورې او دوامدارې خاطرې پرېښې دي، چې لرغون پېژندونکي ورځ تر ورځ ترې پردې لرې کوي او څرگندوي یې.

هغه څه، چې په دې مقاله کې یې یادونه کوم په عامیانه داستانونو او روایاتو کې د سکندر او د هغه د خاطرو یادونه ده، چې د اروپایانو په توگه یې اوسنی خوند اخیستی، چې د نظم او نثر ډولونه یې ځانگړی کتاب غواړي

په دې کې شك نه شته، چې په ټوله نړۍ او بیا په ختیزو هېوادونو او په ځانگړې توگه په هند. ایران او افغانستان کې په پاچاهانو او امپراتورانو پورې مربوطو ولسي فولکلوري داستانونو ډېر دود لاره او په ډېره دلچسپۍ به ضبط او

خو ندي کېږده او په دې کې هم شك نه شته. چې د سکندر نوم په لاندنيو نومونو کې ځای نيولی ((دارا گان))، ((اکاسره))، هخامنشي پاچاهان او ساسانيان داستان وبونکي او شاعرانو د دارانامو، شاهنامو او خداينامو په کتار کې سکندر نامې هم راوړې او پر دې لار يې د سکندر او د هغه کارنامو ته د عوامو له خاطرو څخه د داستانونو او منظومو لاره پرانستنه.

په افغانستان کې عاميانه داستانونو يو شمېر کلاگانو او د لويو چاپېرو دېوالونو نسبت سکندر ته ورکوي لکه د هرات ښار، کندهار او سکندري ښار يا سکندري حصار (له کلا چاپېرد ېوال) چې دا سرای خواجه ته نژدې واقع دی او همداسې څو نورې کلاگانې او ښارونه.

د افغانستان د خلکو مقاومت د سکندر او د هغه د يوناني عسکرو په مقابل کې په هغه داستان کې منعکس دی، چې دسکندراو د هغه د مور ملکه اولمپياس ترمنځه يې د مکاتبې په بڼه صورت نيولی او ما د هغې ډرامې په ليکلو کې ځنې کار اخيستی، چې سرليك يې د (پاروپاميزاد مېړونه) او يا (سکندر په افغانستان کې) دی. موږ ټولو اوربدلي او لوستلي دي، چې سکندر د دې هېواد له يوې ښکلې نجلۍ سره چې (روشانه) نومېدله، واده وکړ. په جنگ کې د سکندر اوددې نجلۍ دبرخورد په باره کې ډېر ښکلي عاميانه داستانونه موجود دي، چې له دغو څخه په جنگ کې دافغاني مېرمنو دزړورتوب او مېړانې عرف، عادتونه، محلي ودونو اونورتاريخي مطالب په لاس راځي، چې زموږ دهېوادپه گوټ گوټ کې تراوسه پورې د سکندر په هکله ډېرې کيسې په مختلفو بڼو نقل شوي او کېږي لکه:

د سکندر ملاقات له خضر سره، اب حيات پسې د سکندر هڅه، ظلمات ته د سکندر ورتلل، د سکندر ملاقات له هېښنده حېرانوونکيو خلکو سره.

د سکندرمور د زړه جمې موندلو لپاره د يو کوهي د پاسه ورځي او هلته اوري، چې په هر قدم کې يو سکندر خښ دی او داسې نورې کيسې.

په دې کې خو هېڅ شك نه شته، چې د سکندر بريو شرق ته يو ټکان ورکړ او لکه چې اروپايان وايي د ختيځ او لويديځ رابطه يې جوړه کړه، خو بايد ووايو، چې بريو يې زموږ هېواد کې څلور کاله طول ووېست او دا چې د سکندر نوم په داستانونو او کيسو کې پاتې و هغه د ده په کلاگانو او لويو چاپېره دېوالونو او ښارونو کې د ده د يونانيانو ځای پر ځای کول و، چې د ولس له مېشتو خلکو سره بې په مرکو او مجلسونو کې ژبې او رسم الخط په پېړيو دوام ومونده. چې د هغه نوم او کړه وړه په ولس کې د کيسو يوه برخه وگرځېده، چې سينه په سينه پاتې او خوله په خوله يې نقل وشو.

۸/۸/۱۳۳۷

د سکندر او چنګیز د لښکرو په مقابل کې د هرات د (اورتاکانا) د کلا مقابله

د بهرنیو د یرغل او تېري په وړاندې مقاومت او مقابله د دې هېواد د تاریخ له عنعنوي ځانګړنو څخه ده. تاریخي شواهد راښیي، چې هر کله د یرغل شدت او جدت ډېر شوی دی، په هماغه تناسب یې په مقابل کې مقاومت ډېر شوی دی.

د تېري او تجاوز په مقابل کې د مقاومت او مقابلې روحیه د ټول هېواد د اوسېدونکیو په منځ کې یو شان وه. هلته د زمان او مکان موضوع مطرح نه وه، چې داخبره دپخوانیو وختونو په کیسوکې تراوسه پورې په هر ځای کې مشهوره ده.

د سکندر مقدوني او د چنګیز د اولادونو په مقابل کې د هرات د تاریخي ښار او د هري رود د سیمې مقاومت د ۱۵۰۰ کلو په اوږدو کې د دغه هېواد د ټولو اوسېدونکیو لپاره د اتلانو حیثیت لري.

کله چې سکندرمقدوني له خپل لښکر سره پر ۳۳۰ مخزېږدي د هري رود ښېرازه سیمې ته ورسېد د دې سیمې خلکو د (برزآن) په مشرۍ په مدافعه لاس پورې کړ. کوم آباد ښار، چې په دغه وخت کې د هري رود د حوزې مرکز و، په یوناني منابعو کې د (اورتاکانا) په نوم یادېده، چې دې ښار ډېر د ننګ او کلک دېوالونه درلودل، چې هغه یې د ((آریامتروپسو)) یا ((آریا)) د ولایت د مرکز په صفت هم یاد کړي دي.

په دې کې شك نه شته، چې دغه مهال افغانستان د هخامنشي امپراتورۍ برخه وه او د سکندر تر رسېدلو دمخه د لویو ولایتونو، لکه بلخ، سیستان او د خراسان حکمرانانو د دریم دارا په مقابل کې پاڅون کړی او د هغه په قتل کې یې لاس درلود، خو د سکندر په رارسیدلو سره هر یو له یونانیانو سره د مقاومت په خاطر له خپلو هېوادونو څخه ور ووتل.

سره له دې، چې د هرات د خلکو مشر (برزان) د ښار چاپېر ښه قوي او لوړ دېوالونه درلودل او د دې سیمې خلك هم پرې راټول وو، نوموړي د خپلې نظامي نقشې له مخې له یوناني عسکرو سره په لومړۍ نښته کې تسلیمۍ ته حاضر شو او سکندر له ویرې خپل نظامي مشاور (اناکزیپوس) د هرات په کلا کې پرېښود او خپله د فراه پر لور روان شو. لا فراه ته نه و رسېدلی، چې (برزان) د هري رود اوسېدونکیو په ملاتړ پاڅون وکړ او د سکندر نظامي مشاور یې په قتل ورساوه.

سکندر اړ شو، چې بېرته هرات ته ولاړ شي، کله چې هلته ورسېد د هراتي سردار (برزان) د پلویانو له خوا، که هغوی د (اورتاکانا) په لویه کلا کې وو او که دباندې ټولو ورسره مقاومت وکړ. کله چې کلا د سکندر د عسکرو له خوا محاصره شوه، نو هراتي سردار اړ شو هغو غرونو ته د مقاومت لپاره پناه یوسي چې ورته نژدې وو او ګڼ ځنګل یې درلوده، له دې ځایه یې سکندر ډېر ناراحته کړی و، خو هغه مهال چې یونانیانو ځنګل ته اور ورته کړ، نو بیا هراتي سردار (برزان) تسلمېدو ته اړ شو.

د سکندر مقدوني له یرغل نه (۱۵۵۰) کاله وروسته پر (۶۱۸)هـ ق کال چې ۱۲۲۱م کال سره سمون خوري د چنګیز خان له دهشتي توپاني ځپې هرات ته نژدې شوې. تولي چې د تاتار د خان زوی و او د پلار له خوا دنده ورسپارل شوې وه، ترڅو د نیشاپور له فتح نه وروسته هرات ته ولاړ شي او دا وخت د خوارزم شاه سلطان جلال الدین نکبریني له خوا ملك شمس الدین جوزجاني د هرات واکمن ټاکل شوی و. د هرات د تاریخي نامې د لیك او د روضة‌الصفا د څرګندونو په اساس د ۹۰ یا ۱۰۰ زرو په حدودو کې جنګي مېړونه د ښار د دفاع او د چنګیز له زوی سره د مقابلې لپاره جګړې ته آماده وو.

چنګیز او د هغه زامنو، چې د افغانستان په لوړو او مستحکمو کلاګانو کې له ځان سره مقاومت لیدلی و او زیان ور اوښتی و، نو دا یې غوره ګڼله تر پایه هڅه وکړي، چې له جګړې نه مخکې له خلکو سره ارتباط ونیسي، څکه هغوی غوښتل، چې ښارونه او لویې کلاګانې پرته له جګړې په آرامۍ سره ځانته تسلیم کړي، نو څکه یې لومړی استازي ورواستول، ملك شمس الدین تسلیمي ته غاړه کېنښوده او ټول استازي یې ور ووژل، د هرات د لویې کلا شاوخوا د تولي او ملك شمس الدین د لښکرو ترمنځ سخته جګړه ونښته، هراتیانو او ملك شمس الدین جوزجاني د تولي له لښکرو سره پوره اوږه ورځې جګړه وکړه اوپه اتمه ورځ ملك شمس الدین د یو غشي په واسطه ټپي او مړ شو.

د ده له مړینې وروسته د ښار مقاومت له ماتې سره مخ شو او د تاتاري شهزاده د ژمنې او وعدې له مخې د ښار دروازې خلاصې شوې او تاتاري لښکر ښار ته ترننوتلو وروسته ۱۲ زره تنه هراتیان، چې ډېر شمېر یې جنګي مېړونه، کارکوونکي او د فیصلو کولو صلاحیت لرونکي اشخاص وو، ووژل. لکه څنګه چې د سکندر د یرغل پر مهال خلکو په اجباري ډول تسلیمي غوره ګڼلې او بیا یې پاڅون کړی و او د سکندر نظامي سلاکار (اناکرزیپوس) یې وژلی و، همدغه شان پر ۶۱۸ هجري چې په زور یې تسلیمي پرې منلې وه، سملاسي یې له کوتوال څخه سرغړونه او دښار واکمن ملك ابوبکر منکتاي یې هم وواژه او د فیروزکوه د ملکانو له ډلې یې یو تن، چې اصلاً سبزواري و او په هرات کې اوسېده، د خپل ملك په توګه وټاکه او بیا د ښار د ټینګښت او له چنګیزي لښکرو سره د مقابلې په فکر کې شول. لکه څنګه چې ۱۵۵۰ کاله وړاندې سکندر له سبزوار یافراه ته نږدې سیمې نه راوګرځېد او د (اورتاکانا) لویه کلا یې محاصره کړه، د هراتیانو او یونانیانو ترمنځ سختې جګړې پیل شوې، همدغه شان چنګیز هم کله، چې د هرات د خلکو له پاڅون او سرغړونې خبر شو د سکندر په څېر دی هم ډېر په غوسه شو او د دویم زوی (ایلچکدای نویان) په مشرۍ یې اتیا زره تنه واستول، چې مقابل مقاومت له ماتې سره مخامخ کړي.

لکه څنګه چې د سکندر په مقابل کې د هراتیانو دویم ځل مقاومت ډېر شدت درلود او ډېر وخت یې ونیو، همدارنګه د (یلچکدای نویان) په مقابل کې د هراتیانو دویم ځل مقاومت او دریځ له لومړي ځل نه ډېر کلك، پیاوړی او دوامدار و، څکه چې نږدې اووه میاشتې وخت د ښار محاصرې ونیو په پای کې یې په ډېر زور او اجباري ډول پر جمادي اول ۶۱۹هجري قمري کال د هرات ښار تسلیم کړ او د تاتاریانو وینې تویونکیو عسکرو تر هغه، چې کولای شول خلك ووژل، ځایونه یې وسوځول او مالونه یې ترې یوړل. دې ضربې د یو قطعي هلاکت حکم درلود، څکه چې د ځینو روایاتو له مخې د هرات په ښار کې له څلوېښتو تنو ډېر څوك پاتې نه وو، خو لکه څنګه چې وروسته له سکندر نه د هرات ښار اباد او معمور شو، همدغه شان وروسته د چنګیز تر مړینې د هغه د دریم زوی (اوګتای قاان) د سلطنت په دوره کې د هرات د ښار اوسېدونکیو وروسته له ۶۴۰ هـ ق نه بیا ابادي ته مخه وکړه.

۲۵/۲/۱۳۴۰

د هري رود په سيمه کې د سکندريې ښار د ابادۍ په هکله د سکندر او د هغه د مور مکاتبه

ټول پـــه دې پوهــېږو ، چـــې ســـــکندرپـــر ۳۲۸ مخـــزېږدي د ايــــران د هخامنشـــي څواکونـــو لـــه مـــاتې او د داريـــم داريـــوش لـــه وژنـــې وروســـته د هـــرې رود ســـيمې تـــه نـــژدې شـــو او ختيـــځ لـــور تـــه د يـــون پـــر وخـــت لومـــړۍ پـــه هـــرات کـــې لـــه لرغونـــې کـــلا ســـره مخـــامخ شـــو، دا لرغونـــې کـــلا چـــې پـــه يونـــاني مـــاخذونو کـــې د ((اوتاکانـــا)) پـــه نامـــه شـــهرت لـــري ډېره ســـتره او کلکـــه کـــلا وه، چـــې د هـــرات د خلکـــو د مقـــاومت مرکـــز گڼل کـېده، د هغـــې وينـــا لـــه مخـــې چـــې پخپلـــه يونانيـــانو ليکلـــې وايـــي، چـــې ســـکندر او د هغـــه جـــنرالان د لومـــړي ځل لپـــاره د يـــوې داســـې مظبوطـــې کـــلا او جـــدي مقـــاومت ســـره مخـــامخ شـــوي دي.

دسکندر او د هـــرات د خلکـــو ترمنـــځ د جـــگړې، بـــري او مـــاتې کيســـه او پـــېښه يـــوه ځانـــگړې موضـــوع ده، خـــو لکـــه څنـــگه چـــې پـــه تـــاريخ کـــې يـــې يادونـــه شـــوې ده ســـکندرچـــې کلـــه د دې خلکـــو مقـــاومت او بيـــا بيـــا پاڅونونـــه وليـــدل، پـــه وېره کـــې شـــو او هـــوډ يـــې وکـــړ، چـــې دلتـــه يـــوه ســـکندريه جـــوړه کـــړي، چـــې هغـــه د (ســـکندريه هريـــوس) او يـــا د هـــرې رود پـــه ســـکندريه شـــهرت لـــري.

د اسلامي دورو په ماخذونو کې د هرات د لرغوني ښار د جوړونې او جوړونکي په هکله ډېر داستانونه او مختلفې کيسې موجودې دي، چې يقيني توګه تر اسلام دمخه د پخوانيو زمانو په اسطورو کې يې انعکاس او انځور پېدا کولی شو.

شيخ ابو نصر عبدالرحمان د عبدالجبار فاني زوی اوتر هغه وروسته سيف د محمد زوی او د يعقوب لمسي دا داستانونه پرله پسې په خپلو آثارو او تاليفاتو کې را اخيستي او نقل کړي دي او بيا سيفي هروي په خپل وار سره د هغو انعکاس زموږ غوږونو ته رارسولی دی. ډېره عجيبه دا ده، چې دسکندرد ډېرو ستونزو انعکاس د افغانستان په غرونو کې د هري رود له سيمې تر امو سيند او سند پورې په شفاهي او ليکلي ډول له لرغونو اوسېدونکيو نه تر ۱۰-۱۱ هـ (۱۶ او ۱۷ مسيحي) پورې د دې هېواد د اوسېدونکو په منځ کې لاس په لاس ګرځېدلی او د هغو شفاهي او تحريري ليکنو نه څرګندېږي، چې سکندر د دې ستونزو په اړه له خپلې مور ملکه اولمپياس سره په يونان کې مکاتبه درلوده.

په داستانونو کې د يوه له منځه نه په تحريري بڼه ماخذ په ماخذ او بالاخره د سيفي هروي په ذريعه تر موږ رارسېدلی دی، چې د هري (هرات) په سيمه کې د ښار جوړونې په اړه د سکندر له خپلې مور سره مکاتبه ده.

که چېرې دا واقعي تاريخ د تعبيرونو په قالب کې ونيسو، نو بايد ووايو، چې سکندر دمخه تر دې، چې په هرات کې د ښار په جوړونه پيل وکړي له خپلې مور سره يې مکاتبه او مشوره کړې ده.

د دې داستان له مخې، چې سکندر د هري رود سيمې ته ورسېد او وې غوښتل چې د سترې کلا جوړول پيل کړي، د سيمې له خلکو نه يې مشوره وغوښتله، مګر خلکو د دې پخوانۍ کلا د جوړولو مشوره ورنه کړه، سکندر دغلته پوره دوه کاله زړه نا زړه پاتې شو تر هغې وروسته يې مور د هغه د حال پوښتنه وکړه، بالاخره يې خپلې مور (ملکه اولمپياس) ته وليکل، چې د دې سيمې خلک زما اطاعت نه کوي او د هغې سترې کلا جوړول،

چې زه يې غواړم د جوړولو مشوره هم نه راکوي. دسکندر مور له خپل زوی نه هيله څرګندده کړه، ترڅو د دې ښار د مختلفو ځايونو اوکوڅوڅخه يوه اندازه خاوره ورواستوي،چې دهغې له رنګ، بوی او خوند څخه د څه کيفيت تر معلوملو وروسته يوتدبيرونيسي.

سکندر يوګډی خاوره په څو غوټو کې خپلې مورته واستوله د دغه غوټو خاورې په مختلفه بڼه وې، يوه پسته خاوره يوه کلکه بلنه سپينه او څلورمه تپوره وه.

ملکه اولمپياس د هري رود د سيمې د بېلا بېلو برخو خاوره په خپل دربار کې د فرش د لاندې خوره کړه او وروسته له هغې يې د يونان مشران او استازي راوبلل او دسکندرد انتظار مطابق يې په هري رود کې دسکندرله خوا د نوې سترې کلا د جوړولو مصلحت ترې وغوښت د يونان مشرانو له سوچ او فکرکولو وروسته مخالفه رايه ورکړه او ويې ويل، چې د هري رود سيمه د يرغل پر لاره واقع ده او هلته د لويې کلا جوړول زموږ مصلحت نه دی..

کله چې مشران رخصت شول، ملکې هغه خاوره ټوله کړه او په بله ورځ يې بيا د قوم استازي راوغوښتل د خپلې پوښتنې او دسکندرد انتظارپوښتنه يې مطرح کړه. داپلاټولومشرانودبلې ورځې په خلاف په يوه خوله دهري رودپه سيمه کې دسترې کلا په آبادولو کې موافق وو او په دې کې يې خپله ګټه اومصلحت ليده.

ملکه اولمپياس سمدلاسه پوهه شوه، چې د هري رود په خاوره کې کوم تاثير شته، نو خپل زوی ته يې وليکل، چې په هغه خاوره کې، چې تاسو ياست ډېر عجيبه تاثير دی، چې د هغه ځای خلک يې هر يو د رايې مخالف او بې اتفاقه کړي دي، له هغوی نه مشوره مه غواړه او سمدلاسه د سترې کلا په هکله، چې په پام کې يې لرې اقدام وکړه وروسته له هغې، چې سکندرڅنګه غوښتل د کلا په جوړولو يې پيل وکړ او لکه څنګه چې پوهېږو د افغانستان په خاوره کې يې لومړی لويه، ستره او مظبوطه کلا د هري رود په سيمه کې جوړه کړه، چې په يوناني ماخذونو کې د (سکندريه

هریوس) او یا د (سکندریه هریون) په نامه شهرت لري او کولای شو، چې هغې ته د هري رود سیمې سکندریه ووایو.

دا ستره متسحکمه کلا د یو شمېر یونانیانو مرکز او استوګنځی شو او څه موده دسکندرد نظامي سالاکار ((اناکزیپوس)) استوګنځی هم و، تر هغه وخته، چې سکندر د فراه رود پر لور لاړ او دا سالاکار د هرات د خلکو له خوا ووژل شو او دا ثابته شوه، چې د دې خاورې تاثیر لکه، چې نمونه یې یونان ته استول شوې وه، د هري رود اوسېدونکي په خپله خاوره کې د پردیو په پاتې کېدو او اوسېدنه راضي نه وو اوپه بیا بیا پاڅونونو له دښمن سره جنګېدل.

لکه څنګه چې ما وویل دا داستان پرته د ماخذونو له متونو څخه د افغانستان د اوسېدونکو په خاطرو کې ثبت دی او خوله په خوله یې نقل کوي.

لکه څنګه چې مې ۱۸-۱۹ کاله دمخه هغه د لومړي ځل لپاره واورېده د هغې په اساس مې یو تاریخي ډرام د (مردان پاروپامیزاد) په نامه ولیکه. دغه داستان پرته له دې، چې د سکندرپه مقابل کې یې د ملي مقاومت انعکاس او دسکندرپه ځوانو عسکرو د غرونو په لمنو کې څه تېر شوي و، لیا ٔسې څه چې زموږ غوږونو ته یې هم رارسوي.

هغه مخالفت او ممانعت، چې د هري رود پخوانیو اوسېدونکیو دسکندرپه مقابل کې د نوې سترې کلا د جوړولو په اړه کاوه رښتیني وګڼئ او له بله پلوه د تاریخ په لحاظ دا هم څرګنده ده، چې سکندرمقدوني لرغوني، ستره او مظبوطه کلا په هري رود کې جوړه کړه.

۱۶/۱۱/۱۳۳۸

سکندري سار یا سکندري کلا

د سکندر مقدوني شخصیت په افغانستان کې دومره شهرت لري، چې لوستونکي او نالوستي ټول هغه پېژني او یا یې لږ تر لږه د هغه نوم اورېدلی دی، دا د حیرانتیا ځای نه دی، چې سکندر مقدوني د هري یا هرات پر سیمه د حملې او یا تېرېدنې پر وخت تر اراکوزي (الرخج، رخد، کندهار) اکسوس (امو سیند) او اندوس (اباسین، سیند) پورې د دې سیمې د خلکو د شدید مقاومت له امله په مختلفو برخو کې کلاګانې جوړې کړې چې د هغو کلاګانو ځایونه د حوزو په نوموړو سیندونو کې چې په تاریخي ماخذونو کې یې یادونه شوې او د ځینو ځای او موقعیت هم تر یو حده د لرغون پېژندونکیو له خوا ټاکل شوی دی او ځینې نورې خاطرې یې د خلکو په حافظو کې پاتې دي.

د کوم حصار یا کلا په باره کې، چې دلته بحث کوو نظر ماخذونو او تاریخي کتابونو ته د خلکو پر ژبو ډېر شهرت لري او که تر دې یې څرګنده ووایو په هېڅ یو ماخذ او کتاب کې د دې سترې کلا یادونه شوې نه ده، مګر د سیمې اوسېدونکیو د هغې لپاره نوم ټاکلی دی او له سکندر سره یې د ارتباط په مناسبت په اولسي ژبه کې یې (سار سکندري) بولي.

دا ستره کلا او یا یې خرابې او پاتې شونې د پخوانۍ کاپیسا په سیمه (په اوسني کوهدامن کې) خواجي سرای ته نژدې موجوده ده که چېرته پخوانۍ د پښتو لارې په نظر کې ونیسو، نو ویلی شو، چې دا کلا د کابل او خواجي سرای ترمنځ واقع وه او البته د کلا خرابه له سراي خواجي سره ډېر نزدېوالي لري او د جنوب ختیځ پلو ته د (۲) کیلو متروپه واټن واقع ده، کوم کسان، چې د دې زړې کلا د کنډوالو لیدلو سره علاقه لري، نو باید د تلو راتلو په لاره بلد وي او دا لنډ معلومات سیلانیانو او جهان ګرځندو ته هم ګټور دي. د سکندري کلا لاره همدغه د کابل شمالي پلو ته موجوده لاره ده. له کابل نه نژدې ۲۵ کیلومتره وروسته د ختیځ پلو ته د انګورو باغونه، زراعتي ځمکې او یو لړ غونډۍ تر سترګو کېږي.

دغه ځای کې باید موټر ودرول شي او په پښو د باغونو په کوڅو کې د خاورو غونډۍ پلو ته متوجه شي او د سیمې له خلکو پوښتنه کول که په هره نقطه کې حاضر وي ینوه حتمي خبره ده. دلته د باغونو په منځ کې کوڅې، هوارې زراعتي ځمکې او د انګورو باغونه کوز څرګندېږي او په پورته خوا کې نږدې کنډوالې له ورایه ښکاري تر هغې، چې لویه ویاله یا وړوکی خوړ رارسېږي او د دې خوړ په هغه خوا کې له تیږو او خاورو جوړې غونډۍ د پاسه د لویې کلا کنډوالې څرګندېږي. د هغې سیمې د نژدې کلیو خلك دغه د خاورو ډېرۍ ته، چې شواهد او اثار یې په دننه کلا کې څرګندېږي معمولاً (سار سکندري) وایي او دا له احتمال نه بهر نه ده، چې د سار د کلمې نه یې مقصد (سار) (حصار) (شار) او یا (شهر) وي داسې لوستوال خلك هم شته، چې دې کنډوالو ته (حصار سکندري) وایي او که چېرته د ستراتیژیکۍ او (سوق الحبشی) له نقطې نظره وکتل شي، نو په قطعې توګه ویلی شو، چې دا کنډوالې د پخوانیو او کلکو کلاګانو پاتې شوني دي.

همدغه ویاله یا خوړ چې د مخه مو یادونه وکړه د کلا لویدیځ او شمال پلو ته یې یو ډول طبیعي خندکونه جوړ کړي، د دې کلا ډېرې برخې ګودال او شنېدلي دي چې نښې نښانې یې موجودې دي، نو په همدغه ترتیب نومورې کلا د شنېدلو دېوالونو د اوبو لارې او په چارچاپېره کې طبیعي خندق او لاره ده او خپله کلا د یوې مورې د پاسه، چې دا موره د ډبرو او خاورو لرونکي ده، پرته ده.

د کلا چاپېره یو ډېر بردار (سورور) دېوال له مستحکمو برجونو سره موجود و او نن یې وران شوو دېوالونو د ماهي د شا په څېر ښه غوره کړې ده. احتمال لري، چې دې کلا څلور دروازې درلودې ختیز او جنوبي برخو د دروازو موقعیت ښه تشخیص کېدلای شي او پرته له شك نه ویلی شو، چې د دې کلا عمومي ستره دروازه جنوبي پلو ته ده. له دروازې نه، چې کومه لاره دننه تللې وه له لنډ شان دوزې وروسته یو برج ته ورغلې وه، چې دا د کلا مرکزي او لوړه برخه وه.

د سار سکندري په کنډوالو کې تراوسه کومه علمي پلټنه نه ده شوې او د هغې سیمې د لنډو کلیو خلك د دې کلا خاورې خپلو زراعتي ځمکو ته د سرې په ډول وړي. د دې خاورو د وړلو په وجه په ډېرو ځایونو کې په دهلېزونو کې څرګندې شوې خښتې، چې د دېوالونو په جوړولو کې ترې کار اخیستل شوی ډېرې غټې، غټې او خامې دي، د اندازې او لوېوالي له مخې د بګرام له خښتو سره هېڅ توپیر نه لري. لکه څنګه چې پوهېږو بګرام د دویمې مخزېږدي پېړۍ په نیمایي کې د یونانیانو پر وخت د لویو کوشانیانو په دوره کې جوړ شوی، چې له لومړۍ تر

دریمې مسیحي پېړۍ یې د خپل عروج دوره ترسره کړې، لکه څنګه چې یې د جوړولو استنباط له ق م نه کیږي، نو بیا (سارسکندري) د مقدوني سکندر له خوا جوړه شوې ده، نو باید چې هغه د پروان د سکندري ښار سره د یوې زمانې وګڼو.

دا کلا حتمي د کوشانیانو په دوره کې جوړه او آماده وه، چې د ابادۍ او جوړېدو د تحول تاریخ یې د کاپیسا بګرام له ښار سره په موازي ډول مطالعه کولی شو.

هغه مقالې، چې کابل راډیو ته مې لیکلي د هغو ابادیو په اړه دي، چې د کوهدامن کوهستان په سیمه کې دي، چې د هغو نسبت سکندر مقدوني او تر هغه وروستنیو یونانیانو ته کېږي، لکه د عبدالله برج ستره کلا او د پروان سکندري ښار، نو بیا داسې کوم دلیل نه لرو، چې (سار سکندري) دې په دې کتار کې ونه شمېرو.

وراندې مو یادونه وکړه، چې تراوسه په دې کنډوالو کې کېندنې نه دي شوي، خو د خلکو له خوا د خاورو وړلو په وجه پخوانې شواهد لکه مسکوکات، نګینې، مرۍ او نور چې د یونانیانو او کوشانیانو په دورو اړه لري، موندل شوي دي، د دې دورې د مسکوکاتو شهادت د نوموړو دورو لپاره د دې تاریخي کنډوالو د ارتباط ښه نښه ده او د تاریخي سنجش او موازنې له مخې په اسانۍ سره سمون او مطابقت لري.

د بهرنیو پوهانو له ډلې څخه هغه چا، چې دلته لنډه شان مطالعه کړې ده مشهور فرانسوي ختیځ پېژندونکی موسیو ګیرشمن دی، چې د دویمې نړېوالې جګړې پر کلونو په افغانستان کې د فرانسې د لرغون پېژندنې د پلاوي مدیر و او په اتفاق سره مو یو ځای د صدق آباد، ریزه کوهستان او د سار سکندري کنډوالو دپاتې شونیو څخه لیدنه ترسره کړه. نوموړی فرانسوي پوه دې ته متمایل و، چې دا کنډوالې د ((اورتسپانا)) د ښار پاتې شونې و بولي، چې معمولاً د هغې موقعیت د کابل سیمه ګڼي. بل فرانسوي ختیځ پېژندونکي موسیو فوشه د اورتسپانا د ښار موقعیت د بودایي کابل مربوط د چکرۍ او خورد کابل سیمه یادوي په هر حال دا ځانګړی بحث دی، چې د هغې شرح دلته نه شي کېدای او د سار سکندري د کنډوالو کیندنې د دې لنډې مقالې هدف یوازې د دې کنډوالو نوم، نښې او موقعیت پېژندل دي، چې له کابل نه د شمال په لور د ۲۵ کیلو مترو پر واټن پروت او ترڅنګ یې نن یو لوی او له خلکو ډک کلی (خواجه سرای) پروت دی.

۷/۵/۱۳۴۱

ایوتیدم باختري یوناني پاچا

په باختر کې د یونان له لویو پاچاهانو څخه یو هم ((ایوتیدموس)) دی، چې هغه په ساده ژبه (اوتیدم) لوستلی شو. هغه نه یوازې په باختر کې د یونان د خپلواکې شاهي کورنۍ غړی و، لاچې بنسټګر او د سرکښ هم و، چې وروسته د (دیودوت) له کورنۍ څخه په باختر کې د یونان سلطنتي کورنۍ د هغه په نامه شهرت لري.

یوتیدم پر ۲۷۰ م زکال د بلخ د سلطنت په تخت کېناست او تر ۲۳۰ م زکال پورې یې نژدې څلوېښت کاله سلطنت کړی دی. لکه چې ټول پوهېږو، چا چې په باختر کې د یونانیانو مستقل سلطنت اعلان کړ هغه (دیودوت) و، مګر د هغه د تړواک لاندې سیمې ډېره برخه د هندوکش شمالي برخه وه یا وویو، چې په باختر کې محدود پاتې شو او زوی یې دویم (دیودوت) هم له همغه ټاکلو پولو نه دباندې ونه وتلی شو، د پلار د واکمنۍ په حدوداتو کې پاتې شو تر هغې پورې، چې (ایوتیدم) ته وار ورسېد.

تر کومه چې تاریخي پېښې رابښيي اصلا ایوتیدم د دویم دیودوت تر وژلو وروسته تاج او تخت ترلاسه کړی. لکه څنګه چې پردغه وخت یوناني شاهي دولت د (سلوسي) کورنۍ سره د باختر د نوتشکیله یوناني دولت سره سیالي او د ښمنې درلوده د یو شمېرنظریو له مخې دویم دیودوت دیو شمېر یوناني تحریکاتو له مخې د یوتیدم په لاس ووژل شو.

د باختر د یوناني پاچاهانو په ډله کې ایوتیدم پیاوړی مقام لرونکی دی، ځکه چې هغه په سیاست، واکمنۍ، فتوحاتو، نوې ابادۍ او همداراز د هغې دورې د تجارت په پراختیا او روابطو کې تر ډېرو واکمنو پورته ګڼل شوی. کله چې یوتیدم په بلخ کې واکمنۍ ته ورسېد، دوو مهمو مسئلو د هغه پاملرنه ځانته واړوله. یو د بلخ د سترې کلا ټینګښت او په هېواد کې د ابادۍ پراخوالی او بل د هندوکش دواړو خواوو ته د جغرافیایي واحد له نظره د ایالتونو، ولایتونو او سیمو ترمنځ اړوندي اوتړاو و.

استرابون یونانی جغرافیه لیکونکی، چې تقریبا د باختري یوناني پاچا (ایوتیدم) هممهالی و، بلخ یې د (اریانا مرغلرې) په صفت یاد کړی او د اریانا حدود یې د یو ستر هېواد په حېث یاد کړي د (اریانا د مرغلرې) صنعت او د (هزار قلعه) اصطلاح، چې دا زمان د باختر په باره کې ویل شوي، ځرګندوي چې ایوتیدم د خپلې واکمنۍ په اوږده دوره کې د هېواد په مرکز او ولایاتو کې ډېر اوږده او تلپاتې کارونه کړي دي.

ایوتیدم د سلطنت پر تخت له کېناستو سره سم له یو یا دوه خطرونو سره مخامخ و له یوې خوا دلویدیځ له پلوه د سلوسي یوناني شامي دولت په ځانګړې توګه د هغوی پاچا انتوکوش غوښتل، چې د هغه خپلواکي تر پښو لاندې کړي او له بله پلوه د هندوکش جنوب ته هندي (موریایي) دولت تېرې کړی و او د ارغنداو د سیمې ترځنګ نژدې برخې یې نیولې وې. دا وخت د باختر او شام ترمنځ جګړه وشوه انتیوکوش یوناني شامي د باختر پر لور لښکر وخوځاوه، د ده او د باختر یوناني پاچا ترمنځ لومړی شخړې د هري رود په سیمه او بیا یې د بلخ د لویې کلا په چاپېریال کې صورت ونیو او تقریبا دوه کاله د بلخ یونانی پاچا په محاصره کې پاتې شو بالاخره د باختر د خپلواکۍ د پېژندنې او د تېري کونکیو د پر شا تللو په اړ صلح منځ ته راغله.

وروسته تر دې انتیوکوش د هندوکش له درو څخه کابل ته ستون شو او د جنوب او لویدیځ له لارو یې خپلې منطقې ته مراجعه وکړه. کابل ولایت او ارکوزي

(کندهار) څخه د تېرېدلو پر وخت یې د هندي موریایي څواکونه او د هغوی وروستي واکمن (سوناګازنس) شاته کړ او دا ځایونه یې تخلیه کړل. په نتیجه کې لکه څنګه، چې دا ختیز او لویدیز پرغلګر پر وړاندې تللو بریالي شوي وو، خپلو متقابلو خاورو ته راستانه شول او د باختري سلطنت خپلواکي یې ومنله او "ایوتیدم" چې ډېر وخت په لانجه کې پرېوتی و له بلخ نه د هندوکش په دواړولویو سیمو باندې د یو مستقل واکمن پاچا په توګه وپېژندل شو او د (اریانا) ټول ایالتونه او ولایتونه یې په ځان راټول کړل په بله وینا د هېواد د خاورې وحدت یې عملي کړ او حتی د یادې شوې خاورې له قلمرو څخه د باندې که هغه شمال شرق پلو ته له پام نه هاخوا د سنګیانګ په لور وه او که هغه شمال غرب پلوته په پارتیا (د کشف رود او اترک حوزه) وه او که هغه لمر خاته پلو ته د اباسین په غاړه کې و، پر فتحو بریالی شو. یو له نویو کارونو څخه یې د هېواد په دننه کې د امارتونو تشکیل و، چې دوه یې د (پاروپامیزوس) او (اراکوزي) د امارت په نامه یادېدل لومړی امارت د (مارکوس) (مرغاب) د حوزې له نژدې نه چې هري رود هم ورپکې شامل و او دویم امارت په جنوب لودیځ کې د ارغنداب حوزې ته نژدې په ډېرو برخو محدود و.

د ایوتیدم سکې د ده د اوږدې څلوېښت کلنې واکمنۍ او د پراخو لاس لاندې سیمو د سلطنت په وجه څو ډوله او ډېرې دي، چې د هغوله جملې څخه یې دوه ډوله ډېرې مشهورې دي، یوه یې ګرده نقره یې سکه ده، چې یو پلو ته یې له فولادي خولۍ سره دپاچا تصویر دی او بل پلو ته یې د (هرکول) مجسمه ده، چې په یوه لویه هواره تیګه ناست څرګندېږي. دویمه ګرده طلا یي سکه ده، چې په یو مخ یې د هر کول نیم بنې خوا ته مخ ښکاري او په بل مخ کې یې اس په څغاسته دی او په هغې کې یې (بازیلوس ایوتیدموس) یعنې (ایوتیدم پاچا) لیکلي دي.

۲۰/۱/۱۳۳۸

د کاپیسي ـ بګرام د ښار په پلان کې د یوناني او محلي ښار جوړونې بنسټونه

د تاریخ د متنونوپه شهادت ویلی شو، چې د کوهستان او کوهدامن په حوزه کې مو د کاپیسې په نامه لرغونی ښار درلود، چې په ۵-۶ پېړۍ کې د سیروس او ایراني هخامنشي داریوش له خوا اباد شوی و. د دې لرغوني ښار موقعیت په ځرګند ډول معلوم نه دی، خو په دې کې شك نه شته، چې په بګرام کې به د برج عبدالله ترځنګ واقع و، خو د پېړیو په تېرېدلو اوپه وروستیو دورو کې د نوو ابادیو په جوړولو او هغه سیمه په زراعتي ځمکو له بدلون سره د هغه ښار اثار پاتې نه دي، نو موږ د بګرام په خرابیو کې دوه ساحې په مشخصه توګه لیدلی شو او تقریبا دواړه سره نښتي دي، چې زموږ د ورځنیو اصطلاحاتو له مخې یوه یې د ((برج عبدالله)) او بله یې د((بګرام)) په نامه ګڼلی شو، چې هغه دواړه دوه پېړۍ یا تر دې هم ډېر دمخه تر میلاده د یونانیانو له خوا جوړې شوې دي.

امکان لري، چې په برج عبدالله کې د دې سترې او کلکې کلا بنسټ پخپله سکندر ایښی وي او که داسې نه وي، نو باختري یونیانو به د هغه د امر په سر ته رسولو کې اقدام کړی وي، مګر د بګرام په باره کې د لرغون پېژندونکو د ربښتیني کتنې نه ځرګنده شوې ده، چې دا ښار دوه پېړۍ دمخه تر میلاده د یونانیانو په لاس جوړ شوی دی.

د ښار جوړونې له نظره د بګرام د کنډوالو مطالعه ډېره پر زړه پورې ده او دا کار له کیندلو پرته ممکن نه و، خو له نېکه مرغه کله، چې په دویمه نړیواله جګړه کې د موسیو ګیرشمن فرانسوي له خوا کیندنې وشوې، داسې نتیجې لاس ته راغلې، چې د هغې په رڼا کې د بګرام د ښار پلان او تدافعي سیستم یې ځرګند شو او معلومه شوه، چې د ښار پلان د یونان د کلاسیکو ښارونو پر اساس وضع شوی او په دفاعي سیستم کې یې له محلي اساساتو نه کار اخیستل شوی دی.

نوموړي فرانسوي پوه د مطالعاتو له مخې د کاپیسې ښار د عمومي جوړښت له نظره د یوناني ښارونو په اصولو د (هیپودام) په شکل یعنې په مربع ډول جوړ

شوی و، چې یوې جادې یې له یوې ضلع نه تر بلې ضلع پورې امتداد درلود او د ښار عمده ځایونه د جادې دواړو خواوو ته جوړ شوي وو په همدې ترتیب د ښاري پلان له نظره د کاپیسې - بګرام ښار د یوناني ښار (دورا - اوروپس) له ښار سره یې کامل ورته والی درلود، چې پاتې شونې یې په امریکا کې د (یال) د پوهنتون پوهانو په لویدیزه اسیا کې کشف کړي وو.

د یوناني ښار جوړونې پر اساس د بګرام او دیورا ښارونه ډېر ورته والي لري، چې موسیو ګیرشمن یو شمېر ورته والی داسې بیانوي: په دواړو یادوو شوو ښارونو کې هغه دېوال، چې د جلګې په لور واقع دی مظبوط والي ته یې ډېر ارزښت ورکړی شوي دی په دواړو ښارونو کې هغه لارې، چې د سیند پلو ته وتلې دي، په سیند حاکمې دي، په دواړو ښارونو کې عمومي دروازې جنوبي خوا ته د جلګې پلو ته ویستل شوي دي او د ښار اساسي جاده له همغې دروازې نه پیل شوی او پای یې سیند ته رسیږي.

په دې کې شك نه شته، چې د دې دواړو ښارونو ډېر ورته والی د دې سیمې د اراضي د ورته والي پر اساس منځ ته راغلی، مګر د موسیو ګیرشمن په نظر د دې دواړو ښارونو جوړونکیو د یوناني ښار جوړونې له اصولو څخه خبر وو او د دواړو ښارونو جوړونه یې د یوناني ښارونو په موازنه ترسره کړې ده. لکه څنګه چې دا نظر د (یورا) په ښار کې ثابت دی، نو هېڅ بل دلیل نه شته، چې د کاپیسا - بګرام په اړه رصالت ونه لري. البته د دې یادونې حاجت نه شته، چې ږ بګرام د ښار په تدافعي اصولو کې د ایراني نظریاتو، چې محلي بڼه یې خپله کړې وه کار اخیستل شوی، چې د هغو اثر په یوناني ښارونو کې نه شته.

د(کاپیسا - بګرام) دښارجنوبي پلوته لویه ضلع او ورسره نږدې برخو او مخصوصا هغه لوی برجونه چې دښار په کنجونو کې وضع شوي دسیمه ایزې تدافعي مفکورې استازیتوب کوي چې سوابق یې په اردواو دهماغې زمانې په غربي نړۍ کې نه لیدل کیږي. تومورې فرانسوي لرغون پیژندونکی دخپلو پورتنیو نظریاتو دثبوت له پاره دلوستونکي پاملرنه دخوارزم یعني هغې سیمې ته اړوي چې دامو سیند دښي خوا ښکتنیو غاړو کې پراخه سیمه ده چې یوه موده دیوناني پلوو باختري واکمنو په لاس کې وه. پدې کې شك نشته چې پروفیسر تولستف روسي لرغون پیژندونکی چې ذافغانستان او شوروي د دوستی دټولنې مشر و خوارزم کې یې یو لړ پراخې کیندنې او څیړنې ترسره کړیدي لکه څنګه چې مې وویل دخوارزم ځمکه دامو سیند دکوزنۍ برخې پره لاره په دواړو خواوو لکه چې یې پورته یادونه وشوه پرته ده، لکه چې دوخت په تیریدلو بادونو شګه وړاندې راوړې اکثرا پخواني ښارونه یې پټ کړیدي او دښارونو خرابې چې هرڅومره دامو سیند تر لارو لرې پرتې دي زړې اوچې هرڅومره ورته نژدې پرتې دي نوې ښکاري.

دامفکوره لرغون پېژندونکيو داسې څرګنده کړې چې په درې لومړنيو مخزېږديو پيړيو کې جوړ شوي ديوالونه برجونه نلري او تيرکشونه ډېر نژدې په خپله ديوال کې کښل شويدي چې(جانبازکلا) يې ډېره ښه بيلګه ده. لږ وروسته خو په همدې دوره کې په داسې حال کې چې ديوالونه تيرکش لري او ټول مربع شکله برجونه له ۱۸ نه تر ۲۶ مترو پورې څرګنديږي اوپرته له مربع او مستطيل ډولو کلاګانو څخه دګردوکلاګانو جوړول هم پيدا شوي. د ديوال په امتداد کې دبرجونو فاصلې دخوارزم دکلاګانو اوبګرا ترمنځ ورته والی پيدا کړی دی.

دبګرام ښار دستري کلا دبرجونو اوديوالونو اثار دموسيو ګيرشمن دکيندلو په وجه څرګند شو دښاردلويې کلا اوږدوالی(۴۰۰) متره او عرض يې د (۴۵۰) مترو په شاوخوا کې و. دښار دستري کلا دپنډو ديوالونو اثار په درې خواوو ختيځ،لويديځ او سويل کې معلوميدل او دبرجونو بنيادونه وروسته ترکوششونو څرګند شول. دښار شمالي پلوته يوڅوخوړونه دپنجشير درودخانې پر لور متمايل وو. چې خامخا يې هغې خواته هم لاره درلوده چې اوس يې هوري د زراعتي ځمکې ښه خپله کړې دښارديوال په خپل اوږدوالي او سورکې وتلي ننوتي ځايونه درلودل چې دعسکرو دځای پر ځای کولو له پاره يې ښارته استحکام ورکاوه،

دښار جنوب غربي کنج ډېر کلك و څکه هلته دستر برج پاتې شونې موندل شوې دي چې يواځې غربي خواته ديوال ۵۰ متره اوږدوالی لري حال دا چې دشمال کنج برج په څوځله وړوکی و او فقط ۱۶/۶ متره اوږدوالی او ۸/۹۰ متره سور يې درلود.

دښار ستره دروازه چې دداخليدلو اساسي لاره وه دجنوبي ديوال په منځ کې دکوهدامن دجلګې پر لور کښل شوې وه. له دغې لارې څخه دښار په منځ کې يوه کوڅه تيره شوې وه او دجنوبي ضلع لورته د رودخانې پر غاړه .دبرج عبدالله ترڅنګ ختمه شوې وه اوله همدغه ځايه دښار اوسيدونکيو اوبه اخستې

نو لکه څنګه چې په تاريخي نظرياتو دلرغون پېژندوونکيو پر څيړنو، دلويديزې اسيا له پخوانيو کلاګانو اوښارونو او خوارزم سره يې شرح اودمقايسې يادونه وشوه دکاپيسا- بګرام ښار دډېر توافق لرلو پر وجه چې له يوناني ښارونو سره يې لري دهغې استحکام زموږ په محلي مفکورو اومنطق باندې استوار و.

دانقطه ډېر ارزښت لري چې ديوناني ښار جوړونې ته قانوني نظر کولی شي چې دبګرام په پلان کې يې مطالعه کړو. پدې چې لويو کوشانيانو ديونانيانو ځای ونيو خو په اصل کې دښار په پلان کې يې کوم ډېر بدلون رانه وست او ټول پخواني جوړشوي اساسي خطونه پاتې شول چې لرغون پېژندونکي هم همدغه نظريه تائيدوي

۱۳۳۸/۲/۱۲

پروان یاجبل السراج کې

دقفقاز سکندریه

دمقدوني سکندر له عادتونوڅخه یو د ختیځ پر لور فتح شویو ځایونو کې دمستحکمو کلاګانو اوښارونو جوړول و چې دده په خپل نوم (سکندریه) باندې شهرت لري، لکه په مصر کې چې (سکندریه) له ۲۳۰۰ کلونو را په دیخوا په همدغه نوم موجود ده.

ألبته ددغو کلکو ښأرونو او کلاګانوپه جوړولوکې داسیا دمختلفو نقطو اوافریقائی جنګیالیو اووسله لرونکیو خلکو دمقاومت روح ډیر دخالت لري، ځکه چې سکندر ځای پر ځای داودانۍ دخپلو عسکرو داستوګنې له پاره دمجبوریت او اړتیا له مخې جوړې کړي نه دشوق او ښکلا لپاره.

سکندر دافغانستان دخاورې په مختلفو برخوکې دخپل تګ لوری له شمال لویدیز برخو یعنې له اوسني هرات څخه دسند رودترغاړو پورې څوکلکې کلکې کلاګانې جوړې کړي چې دتاریخ دپاڼو په شهادت دهرات، فراه او کندهار له سکندریو نه پوره اطلاعات په لاس لرو، یوله همدغو کلاګانو یا سکندریونه همدغه د (قفقازسکندریه) ده چې دهغې محل یا موقعیت دپوهانو دڅیړنو په

رښاکې دپخوانې پروان یا په جبل السراج کې دسالنګ ددرې خولې ته نژدې سیمه ټاکلې شو.

ولې مؤرخینو او یوناني جغرافیه لیکونکیو دامستحکمه کلا د (سکندریه قفقاز) په نامه یاده کړې ؟ په دې کې شك نشته چې دقفقاز دغرونو لړۍ. دترکیې په شمال ختیځ، دایران آذربایجان او دشوروي آذربایجان په سرحداتوکې پرتې او دیونان خاورو ته نسبتاً نژدې وې او یونانیانو هغه ښې پیژاندې.

کله چې ئې سترګې دهندوکش پرواورینه لوړه څوکه ولویدې نو دورته والی په وجه یې قفقاز وباله او تصور ئې کاوه چې دغرونو دغه لړۍ چې داسیا په زړه کې پرته ده دشرق نهائی حدودات دي او ددې لپاره چې دسکندر فتوحات یو خارق العاده پرمختګ وښیي فکر یې کاوه چې ددنیا پاي ته رسیدلی او په حقیقت کې دسند رود اود رود ترصدختیزې علاقې ددنیا د ختیځ پای ښکاریده.

او دپروان کلکه کلا (سکندر) تر اوسه زمونږ په منځ کې معموله او مشهوره ده، دپروان نوم زمونږ په لرغوني ادب کې د (پروانتا) دیو غرني نامه پر بنه په (اوپستا) کې یاد شوی دی چې همیشه سوړ باد چې دسالنګ له واورینو غرونو څخه راپورته کیږي لري او د (پروان باد) باندې مشهور دی، تر دې پورې چې امیر حبیب الله خان ۲۳۰۰ کاله دسکندر تر آبادۍ وروسته په هماغه ځای کې دیو ستر ارګ جوړول پیل کړل. که چیرته اولسی داستانونوته پاملرنه وشي داسې بریښي چې دسکندر له یرغل او دهخامنشیانو له بریو دمخه مو په (پروان) او (بګرام) کې مستحکمې کلاګانې درلودې چې دغوربند، شتل، پنجشیر اوسالنګ سیندونو له اوبو څخه جوړ ډك سیند ددواړو کلاګانو په منځ کې تیریده.

په اولسي داستانونو کې داسې نقل شوي چې په یو وخت کې دوه پاچاهانو چې یو (مروان) او بل (پروان) نومید چې یو دبګرام او بل دپروان واکمن و د دواړو کلاګانو ترمنځ یې درودخانې دپاسه یوځنځیر غځولی او ددواړو کلاګانو په برجونو پورې تړلی شوی و چې دواړه برجونه په خپلو کې سره وصل شوي وو.

دواړو واکمنو په خپلو کې سره ویلي وُ چې کله ددښمن له خوایو ته خطر متوجې شي سم له لاسه به دځنځیر په خوځولو بل ته خبر ورکوي او دواړه به په ګډه دښمن له منځه وړي.

وایې چې له دې دواړونه یو تن دبې احتیاطۍ په وجه څو ځله بل ته دخطر خبر دځنځیر په واسطه ورکړ، کله چې به دویم ګړی سره له لښکر مرستې ته ورسید وبه یې کتل چې دښمن نشته او دوي پرې مسخرې کړیدي، کوم ځل چې په رښتیا

دښمن په کلا یرغل کړی و او دوي هر څومره دځنځیر په واسطه خبر ورکړ مرستې ته ونه رسیدل، ځکه چې بیا هم پرې دمسخرې شک شوی و، او په نتیجه کې کلا سقوط وکړ. داویلی نشو چې دابې احتیاطي دچا له خوا شوې وه خو نتیجه داشوه چې بګرام او پروان دواړو سقوط وکړ. که چیرته داداستان ذ سکندر دزمانې له یرغل او بریو سره تطبیق کړو نو ویلای شو چې لومړی بګرام او بیا پروان سقوط کړی دی.

سکندر د ۳۲۸ مخزیږدي کال دمنی پر موسم بګرام ته ورسید او دپنجشیر درود پر غاړه په اوسنی (برج عبدالله) کې پاتې شو او بیا له رودخانې نه هغه پلو ته په پروان کې دهندوکش دلوړ غره دپاي سیمه دسالنګ ددرې په خوله کې په ډیر تلوار دیوې مستحکمې کلاپه جوړولو پیل وکړ.

څرنګه چې سوړ ژمی او دهندوکش پر واورین غره داوښتلو امکان نه و نو دپروان دسکندر یې جوړولو له پاره ډیره هڅه او زیار ایستل پکار و. یوناني عسکرو اودکاپیسا ددرو خلکو په ګډه په دوه درې میاشتو کې کلا اودهغې برجونه اباد کړل او د سکندردخپلو یوناني عسکرو سره ژمی په همدغه کلا کې تیر کړ.

کله چې سکندر دراتلونکي کال پر پسرلي د((بسوس)) دمقابلې لپاره چې دپاچاهۍ اعلان یې کړی و دشمال پرخوا لاړ، یوشمېر عسکریې له دې ویرې چې دکاپیسا او کابل خلک کوم عکس العمل ښکاره نه کړي دپروان په سکندریه کې پریښودل.

دپروان دسکندریې داصلي ابادۍ کومه نښه نښانه پاتې نه ده، خو د ۱۹ پیړیو په اوږدو کې چې کومې سکه لرونکې پیسې هلته موندل شوي او اوس هم پیداکیږي څرګند وي چې دلته یو وخت دژوند کولو یومهم مرکزو.

۱۳۴۸/ ۸/۷

په افغانستان کې یوناني میتولوژي

میتولوژي یوه یوناني ترکیبي کلمه ده چې په هغې کې (میت) او (الوزي). یعنې افسانه،داستان، د ډول ډول خدایانو کیسې او له هغوي سره معرفت او پیژندګلوي دزړې زماني دقومونو کیسې دمعشوقواوودونو داستانونه، قهروغضب، دوستي اومخالفت دومره پراخ، زړه راښکونکي او رنګین دي چې دپخوانیو یونانیانو پرمختګ یې په هنر اومختلفوڅانګو لکه انځورګرۍ، پړګرۍ، موزیک او نوروکې همدوي ته مربوط او وابسته بولي، او وروسته دیونان له کلاسیکي دورې نه ددې میتولوژي یوناني داستانونو اغیزه داروپا په راپیداشوي هنر او ادبیاتوکې بې پدله نه ده.

یو له هغوموضوعاتو نه چې په ختیځ کې، د سکندر له برېاو دافغانستان په سکندریو کې دیونانیانوترپاینښت وروسته ددې دوارونه روابطودیونان خاوره ددقت او کتنې وړ ده، په افغانستان کې همدغه دیوناني خدایانو دډولونو دکبسو انعکاس دی چې هغه هم دوه متقابلې جنبې لري، یو دافغانستان داوسیدونکیو په منځ کې دیوناني میتولوژۍ،افسانوي،اسطوره ئي او داستاني خاطرو انعکاس دی او بل دیونانیانو په منځ کې دپهلوانانو او سبمه ایزې میترا رژی اسطورې اودداستانونوتاثیر او انتشار دی، چې دلته یواځې دلومړۍ جنبې نه یعنې د افغانستان په غرنیو سیمو کې دیوناني خدایانو دډولونو له افسانوي اغیزې څخه لږ بحث کیږي هغه یونانیان چې د سکندر په وخت او یاوروسته له هغه نه دافغانستان په سکندریوکې ددې وطن استوګن شوي وو، د سکندر دامپراطورۍ او دیونانیانو په اسیائي اوافریقائي خاورو کې دسلطنتي تشکیلونو ترتجزیې اوړنګیدلو وروسته دهغوي رابطه دیونان له خلکو سره پرې شوه او ډیر شمیر یې دافغانستان په غرونو کې لکه دمحاصرې په ډول پاتې شول او ځمونږ دسیمو له اوسیدونکیو سره ورو ورو حل او یو ځای شول، دهمدغه یوځای والي په وجه

دهغوي عقايد او افکار په تدريج سره دهغوي دچاپيريال دخلکو په منځ کې ورداخل شول او کم کم ديوناني ميتولوژۍ کيسو ،دخدايانودډولونو نمونه او ديونان پخواني داستانونه زمونږ دسيمه ايزو کيسو سره يوځای شوي.

يوناني صنعتګرانو، لکه مجسمه جوړونکيوانځورګرانو ددې داستانونو په رواجولو کې مهمه ونډه ترسره کړې او دباختر ديوناني پاچاهانو سکه لرونکې پيسې چې لاس په لاس ګرځيدلې ديوناني داستانونو او حماسو دخپريدلو له پاره ډيره ښه وسيله وه په همدې لحاظ د(باختري يوناني) شاهانو دواکمنۍ په مستقله دوره کې يعنې دمسيح له وخت نه دوه پيړۍ دمخه يوناني اسطورو زمونږ دهيواد دټولو اوسيدونکيو طبقو په منځ کې له وړاندې رواج موندلی و.

د لومړنۍ يوناني باختري سلطنتي کورنۍ بنسټګران ديودوت زوې او پلار وو چې په خپلو سبکو کې به يې د (زوس) يعنې ديونانيانو دخدايانو دخدای سکه وهله او بيا هيلو کلس يوناني باختر پاچا چې دهندوکش په شمال کې پاچاهي کړې وروستی واکمن و، چې د (زوس) سکه يې په داسې حال کې چې په تخت ناست دی په خپلو سکو کې وهلې ده. همداراز ديوکراتيدس ديونان باختري سلطنتي کورنۍ دريم موسس بيا داپولون تصوير چې هغه يې دطوفان،طبابت، ادبياتو اوصنعت ځانګړې خداي باله دخپلو سکو پر مخ وهلی دی . او ديوناني، باختري دويمې شاهي کورنۍ غړو بياد (هرکول) تصوير ته په خپلو سکوکې ترجيح ورکړې.

لکه څنګه چې (هرکول) دپهلوانۍ او حماسې جنبه درلوده په افغانستان کې يې ډير محبوبيت ترلاسه کړی و، دهغه تصوير پرته له سکونه په بدخشان کې پريو نقره يي جام موندل شويدی ، چې اوس دلندن په برتش موزيم کې موجوددی او په دې جام کې له ديونيزوس سره چې دشرابو اوانګورو ځانګړی خدای ګڼل کيده يو ځای ليدل کيږي. ديونيزوس هم په پخواني افغانستان کې حتی له سکندر نه دمخه شهرت درلود.

يوشمير په دې فکر او نظر دي چې يونيزوس اصلاً (ديونيسه) و يعنې د نيسته دښارځانګړی خدای او حامي و، چې ددې ښار موقعيت يو شمېرپه بګرام يوشمېر يې دلغمان په مندروړ او همدارنګه يو شمېر نور يې د هډې په سيمه کې ټاکي. ديونيسته يا (ديونيزوس) دانګورو او شرابو ځانګړي خداې ددهقانانو او انګورتاک لرونکيو په منځ کې ډير شهرت پيداکړی و. اوترټولو ډير شهرت يې په کاپيسا او ننګرهار کي و، همدارنګه دباختراوبدخشان خلکو هم ښه پيژانده،ديو شمېر پوهانو له ډلې نه (مدام ترور) روسی په دې نظر دی چې کيدای شي په سيمه کې چې نوم

اونښان يې له مونږ څخه پټ دی داسې کوم ځانګړی خدای به و چې دیونان دشرابو له ځانګړي خداي سره به ډیر ورته و نو ځکه به یې دافغانستان په خاوره کې دډیر شهرت باعث ګرځیدلی وي. یو تن بل یوناني پاچا اګاتوکلس چې دهندوکش جنوب پلوته واکمن و هغه خپل ملاتړ بولي او خپل تصویر دیو داسې ځوان په بڼه چې دانګور تاك شنه تازه لښته دسر دپاسه د تاج په بڼه لري په خپلو سکو کې وهلې ده، پاتې دې نه وي چې دوه سوه کاله وروسته " پولونیوس دوتیان" دپاروپامیزاد یعنې دکابل په غرنۍ سیمه کې پریوغره د "دیونیزوس" عبادت ځای لیدلی او لکه څنګه چې یې تشریح کوي دعبادت ځای چارچاپیروني ولاړې وې چې د اپخپله دیونیزوس کرلې وې، انګورتاك او پر ونو ختونکي بوټي پرې دپاسه ختلي وو، دونو ترڅانګو لاندې دهمدغه یادشوي ځانګړي خداي مجسمه یې له سپینې تیږې څخه دیو ځوان په بڼه جوړه کړې وه.

له دې کیسې نه څرګندیږي چې (دیونیزوس) دانګورو اوشرابو ځانګړي خدای دافغانستان دغرونو په لمنو کې (عبادت ځای) هم درلود او معمولاً دخپل عبادت ځاي چاپیر به یې انګور تاکونه کښینول او دځانګړي خداي مجسمه به یې هلته اېښودله، خودهغه ځای دموقعیت ټاکل مشکل کار دی چې پکې داعبادت ځای جوړ و. مګر له احتمال نه دباندې نه ده چې داځای به دکاپیسا او ننګرهار ترمنځ په هغو ځایونو کې چې هلته ډیر انګور لرو، په کوم ځاي کې و. باید هیر نکړو چې د (دیونیزوس) تصویر او مجسمه دواړه په بګرام کې دکیندلو پر وخت په لاس راغلې چې دیوښیبنه یې لوښي دپاسه دګداپه حال کې لیدل کیږي، او دهغه څېره دیوې ګنې ږیرې په لرلو په یوه فلزي پارچه کې هم په لاس راغلې ده.

لکه څنګه چې مو وړاندې ورته اشاره وکړه چې (هرکول) د (ژدپي تیر) زوی دیونان میتولوژي پهلوان په افغانستان کې ډیر محبوبیت درلود، وایي چې ددې قوي فوق العاده پهلوان په څېر یوبل پهلوان هم دافغانستان په غرونو کې مشهور و، تصور ونکړې چې دا پهلوان (رستم زابلی) دی چې دفردوسي له شهنامې سره یې شهرت ترلاسه کړی بلکه دلرغونو دورودحماسې پهلوانانو له ډلې څخه دی. لکه څنګه چې له یوناني کیسوڅخه راڅرګندیږي زمونږ هیوادته دهغوي دراتللو پر وخت یې ددې وطن په لوړو غرونوکې یو پهلوان له غشي اولندې سره په داسې حال کې لکه چې دغرونو دساتنې دنده ورسپارل شوې وي لیدلی و، چې دې پهلوان ددوي له هر کول سره ډیر ورته والی درلود.

۱۳۳۷\۶\۲۴

په پښتونخوا افغانستان کې

دیوناني لیک دود رواج

سکندرمقدوني د (۳۳۱- ۳۳۶) مخزېږدیو کلونو په اوږدوکې افغانستان له لویدیځه ترختیځه اوله شماله تر جنوبه دخپلو عسکرو په واسطه کچ کړ وروسته تر دې چې ددې وطن داوسیدونکیوله خوا له سختو مقاومتونو سره مخامخ او په ډیرو فتوحاتوبریالی شو.

سکندر مقدوني ددې بریو په جریان کې که هغه دسیمې دخلکو دمقاومت په وجه ؤ او که دنظامي ارتیاوو او غوښتنو په اثر ؤ. اوکه دعسکرو دسترپیا یاناروغتیاپه وجه خو یو شمېر مستحکمې کلاګاني یې د(سکندریه) په نامه دهري رود په حوزه، فراه رود، ارغنداو، دکابل رود، بلخ آب او نورو ځایونوکې جوړې کړي چې دتاریخ په پاڼو کې دسکندریه هري، سکندریه پروفتازي، سکندریه اراکوزي، سکندریه قفقاز او دسکندریه اورنیس په نامه ثبت شوي. دپورتنیو کلاګانو له جملې نه یواځې ددوو کلاګانو ځای اوموقعیت دکندهار په زاړه ښار او پروان کې تثبیت شوي دي. یونانیان په نسبتاً ډیر شمېر په دې سکندریوکې پاتې او مېشت شول چې دیونان باختري حکومت له ۳۳۰ نه تر ۱۳۰ مخزېږدې پورې په دوه سوه کلنه دوره کې یې فرهنګ، معارف اویوناني هنر داموقع ومونده چې دیونانې باختري حکومت تراغیز لاندې دازادۍ په رڼاکې پرمختیا وکړي.

په دې دوه سوه کلنه دوره کې دیوناني ژبې دلیکنې له پاره خامخا دیوناني الفباء توري کاریدل او پرته دده له وهل شویوسکو څخه دمشهور (اشوکا) ډبر لیک چې دکندهار په چهل زینه کې کشف شوی په ښکاره څرګندوي چې ددریمې مخزېږدې پیړۍ په لومړیو کې یوناني لیک دود زمونږ په هیواد کې څرنګه رواج موندلی ؤ.

په افغانستان کې دیوناني باختري پاچاهانو دواکمنۍ په دورو کې یوناني لیك دود خپور شو او وروسته له هغې په نورو پیړیو کې دلویو کوشانیانو او وړو کوشانیانو په دورو کې پاتې شو لکه څنګه چې یې لیك ساده او اسان و نوځکه یې لیك دافغانستان په محلي ژبو کې داستعمال وړ وګرځید.

اصلاً یوناني الفباپخپله په خپل ذات کي ۲۴ حرفه وه. خو دلویوکوشانیانو پر وخت دداسي یوې سیمه ایزې ژبې په صفت چې نوې باختري شوې وه دصوتي اړتیاله مخې یې د (ش) حرف دمخرج داداکولو له پاره په الفبا کې ورزیات کړ چې پردې اساس نوموړې الفبا د ۲۵ حروفو لرونکې شوه.

لکه څنګه چې ښاغلي لوستونکي او اوریدونکي خبر دي چې په دې وروستیو ۸ کلونو کې دسره کوتل په کیندلوکې یو شمېر دپام وړ ډبرلیکونه له یودیوال څخه لاس ته راغلي چې له تیرو او خښتو جوړ وو. یو له دې ډبرلیکونونه په یوه ستره تیږه کې حك شوی دی چې ۴۵ کرښې ورکې شاملې دي چې دادلوې ډبرلیك په نامه مشهور شوی، یوه بله مجموعه چې له ۵۳ ډبرینو پرچو څخه مرکبه ده له یوه کوهي نه په لاس راغلې چې په پخوانۍ دوره کې د عادي تیږو په حیث ترې د کوهي په دیوال کې کار اخستل شوی و.

دسږ کال په کیندلو کې څو بیلابیل ډبرلیکونه چې په دیولونو کې ځای په ځای نصب وو لاس ته راغلي او پرته له دغو څخه دسره کوتل دکشفولو پر وخت په جلا ډول څو دخښتو نورې ټوټې هم لاس ته راغلي دي چې ټولو ډبر لیکونو غربي پوهان دخه مودې لپاره په ځان مشغول کړي وو خو په پاي کې فرانسوي پوه موسیو (بن ونیست) په دې بریالی شو چې ددغو ټولو ډبرلیکونو څخه په لاندې ډول څلور ډبر لیکونه وڅیړي.

لومړی: هغه ستر ډبر لیك چې په یوه کاڼي لیکل شوی.

دویم : دهغه ۳۲ کاڼو مجموعه ده چې له کوهي څخه ایستل شوی او یو ډول ډبر لیك تشکیلوي.

دریم : دهغو نورو ۲۱ کاڼو مجموعه ده چې هغه هم له کوهي څخه ویستل شوې او یوبل ځانګړی ډبرلیك تشکیلوي.

څلورم : هغه خښتې چې په دیوال کې لګیدلي دهغو خښتو سره چې دکیندلو پر وخت په پراګنده ډول پرتې وې . څلورم ډبر لیك تشکیلوي.

داډبرلیکونه چې دکوشانیانو په وخت پورې اړه لري ټولې دیونانیانو په الفباء او لیك دود لیکل شوي دي چې له همدې څخه اندازه لګیږي چې یوناني الفباء اورسم الخط څومره دود و او په ځانګړې توګه دلویوکوشانیانو پر وخت دډېرې استفادې وړ و، دچینایي ګرځنده (هیوانتشنګ) په شهادت د اوومې زیږدې پیړۍ تر لومړۍ نیمایي پورې یې هم رواج درلود.

په افغانستان کې یوناني لویې سکې

افغانستان دسکندر له فتوحاتو او دده دامپراطورۍ تر تجزیې اوتباهۍ ددریمې مخزېږدې پېړۍ له نیمائی وروسته دمسیح تر دورې پورې پوره دوه سوه پنځوس کاله داسیایي یونانیانو دتمدن اوفرهنګ مرکزؤ.

کله چې ۲۵۰ کاله دمخه تر میلاده دباختر واکمن (دیودوتس) دیوناني باختري سلطنت مستقل تشکیل اعلان کړ دهندوکش په شمال اوجنوب کې یې یو ډول ښکلې سکه ووهله چې دځینو ځانګړتیاو له امله له هغو سکو نه هم ډېره ښکلې وه چې یونان کې وهل شوې وې.

یوناني باختري پاچاهانو چې دواکمنۍ مرکز ئې عموماً (بکتریا) یا بلخ و ددوی یوه سلسله سکې چې نقش پرې وهل شوې و، اوډېرشمېرېې لکه دښکلیو مډالونو په ډول له سپینو زرو جوړې دي چې اوس هم وروسته له ۲۲۰۰ کالوځلېږي،ددې غټو سکو په منځ کې یوشمیر ډېرې لویې دي چې قطر یې دوه نیم انچه اووزن یې تر ۱۶۸ ګرامو پورې رسیږي او دامیر حبیب الله خان دوخت له پنځه ګونوځخه ډېر غټ دی. ښایې چې ګران وطنوال خبر وي چې دپاریس په ملي کتابخانه کې یوه دسرو زرو سکه شته چې ۱۶۸ ګرامه وزن اودوه نیم انچه قطر لري چې داسکه دیونان باختري سلطنتي کورنۍ ددریم موسس (ایکوراتیدس) پورې اړه

لرى چې د ۱۶۵ـ ۱۶۰ مخزېږديو کلونو پـه منځ کې دبلـخ سلطنت تـه رسيدلى او دټول افغانستـان په خاوره يې واکمني کړې ده.

يونانى دسروزرو سکه چې دغـټ والـي پـه وجه پـه ټولـه نړۍ کې سـارى نـه لـري دبلـخ د واکمـن ((ايوکراتيـدس)) ځانـګړې سـکه ده او ختمـاً پـر دې سـکه نقـش دافغانستان په خاوره کي وهل شوى دى.

ډيره عجيبه ده چې تر اوسه يوناني غټې سـکې يـوازې پـه افغانسـتان کې ليدل شوي اوددې هيواد له خاورو نه لاس ته راغلي دي.

جنرال قريـه فرانسوي نژدې ۱۳۳ کالـه وړانـدې دامـير دوست محمـد خـان دواکمنى پرمهال چې سردار کهندل خان پر کندهار اووزير يارمحمد خان پر هرات حکومت کـاوه افغانسـتان تـه راغـى، هـرات، بلـخ اوکندهارتـه يـې سـفرونه وکـړل، نومـوړى پـه (قـره بـاغ) کې چـې (شـهرک) تـه نـژدې او دغـور شـمال پلوتـه واقـع دي دډيرغټو سکو په باره کې خبرې کوي چې تر اوسه يې دنوعيت دځرنګوالي پـه بـاره کې معلومات نشته.

جنرال قريه ددې سيمې دملك (سعادت ملوك) له قولـه وائـي چې د (قـره بـاغ) پـه کنډوالو کې ډيرې غټـې طلايي او نقره يـې سـکې پيداکيږي چې زمونږ دوخت لـه سکو نه ډيرې غټې دي چې قطر يې ۳،۱ انچوته رسيږي.

د ۱۳۵۱ زيږدي کـال پـه شـاوخواکې چې ((ميجرتـات)) انګليـس پـه هـرات کـې اوسيده همدغه سعادت ملوك ده ته يـوه يـادوه درنـې سکې وربښودلې وې نومـوړې ويلي وې چې په هغو سکوکې د سکندر نقش ځرګنديـده. دا پـه زړه پـورې موضـوع ده چې فرانسوي جنرال يې سيمه ييز ملك (سعادت ملـوك) تـه او هغـه ځه چې سعادت ملوك يې دانګليس ميجر لـه قولـه بيـانوي داسې ځرګنديږي چې د (شـهرک) ختيـځ لورته به خامخا کوم ښار وې چې ديونانيانو پرمهال به يو مهم مرکز شمېرل کيـده خو متاسفانه په ۱۱۳ کلونوکې ددې ځاى او ددې سکو دځرنګوالي پـه اړه يـوه خبـره هـم وانه وريدل شوه اودامهمه موضوع تراوسه په تياره کې پاتې ده.

يوه بله ډيره مهمه موضوع چې دې مسئلې پورې اړوند ده هغه دکـابل پـه موزيـم کې دپنځوغټو نقره يې سکو شتوالى دى چې دايوناني نقره يي سکې په جهان کې تـر ټولـو غټـې سکې وې،ددې سکې پـه يـوه خـوا کـې نيـم مـخ او نيمـه شـاهي تنـه ځرګنديږي او داکټ مټ د (ايواتيدس) يوناني بـاختري پـاچادهغې سکې پـه څير ده چې له سروزرو جوړه او دپاريس په ملي کتابتون کې موجوده ده. ددې سکو پـه نقش کې ځرګنديږي فولادي (کسك) ژۍ لرونکې خولـه يـې پـه سرنوم يې (اميـن تـاس) او

دفاتح پاچا په نامه یې یاد کړی. داپاچا په افغانستان کې دیونانی [illegible] په دوله کې ډیر مجهول شخص نه دی. ځکه چې دهغه وړې سکې لږ [illegible] کاله دمخه تر زیږدي یې دهندوکش جنوب پلو ته او دګندهارا پر ډیرو ختیزو [illegible] یې واکمني درلوده، نوموړی خو تریوه حده بې نومه اوبې نښانه پاچادی چې په سملاسي ډول یې همدغه غټې سکې ګورو چې ((امین تاس فاتح پاچا)) پرې لولو.

داد(امین تاس) پنځه غټې دسپینو زروسکې چې دیونانې نری سترې سکې ګڼل شوي، که له هغو سکو سره یو ځاې شي چې له دې وړاندې په افغانستان کې موندل شوي او یا په دې خاوره کې لیدل کیږي داثابتوي چې په دې هیواد کې دیونانیانو دواکمنی په لومړی دویمې او دریمې مخزیږدې پیړی کې دسرو او سپینو زرو پر غټو مډالونو اوسکو نقش لګول کیده. ددې پوښتنو ځوابونه شرح غواړي چې داسکې له کومه ځایه، څه وخت او په څه ډول دکابل موزیم ته راوړل شوي دي ؟. په کابل موزیم کې دنورو سکوپه ترڅ کې دسکو یوه لویه مجموعه یا کلکسیون موجود دی چې له ۶۰۰ سکو څخه مرکب دی او دامجموعه دځرنګوالي ، کمیت اوکیفیت له نظره په باختر کې دهغو یوناني پاچاهانو دسکو چې دهندوکش شمال او جنوب پلوته یې واکمنی درلوده ډیره په زړه پورې او لویه مجموعه ده. چې دامجموعه دکندز دکلکسیون په نامه شهرت لري چې څوکاله وړاندې دیو رسمي لیك په واسطه دقطغن دنائب الحکومه له خوا څرګنده شوې وه دادکندز په بالاحصار کې دیو موټروان له خوا کشف کړاي شوې وه، چې ټولې سکې یې له سپینو زرو جوړې او په مختلفو یوناني پاچاهانو پورې یې اړه درلوده چې دغه وخت یې فرانسوي متخصصین په پاکولو مشغول دي. چې ددغه لوی کلکسیون په منځ کې پنځه سکې چې له سپینو زرو جوړې دي، هره یوه یې (۹۱) ګرامه وزن او دوه نیم انچه قطر لري.

۸ـ ۱۰ـ ۱۳۳۹

مرکزي اسیا او چین ته دافغانستان

دګریک او بودیک دمدرسې خپریدل

د (ګریک او بودیك) صنعتي مدرسې داسلام دظهور لـه دورو دمخه دمسیح دوخت په څلور پنځو لومړیو پیړیو کې په یو خاص مفهوم تاکلی ځای لري، یا داسې ووایو چې ددې هنري مدرسې ترکیبي اجزاء له ختیځ ولویدیځ، یونان او هند څخه دافغانستان خاورې ته ورداخل شوي او بیا دلته دافغانستان دهنرمندانو په لاس اخته شوي، ترکیب شوي او همدلته یې روزنه شوې وه، ځکه خودهمدغې کتنې له مخې یو شمېر پوهانو او دښکلو هنرونو کارپوهانو د (هندوافغان) دمدرسې په نامه یاده کړې ده.

وروسته له دې چې بودائی دین ددریمې مخزیږدې پیړۍ لـه نیمائی څخه وروسته په افغانستان کې خپور شو، دمسیحي دلومړۍ او دریمې پیړۍ په اوږدو کې داهیواد دبودائي دین اوهنریو سترمرکز وګرځید. دافغانستان پـه ویاړلي تاریخ کې داوخت مرکزي اسیا، ختن، کاشغر اوچین ته دمبلغینو اوصنعتګرانو داستولو وخت دی لکه څنګه چې دلویـو کوشانیانو پـه وخت کـې دمرکزي اسیادخاورې دویشنې پر مهال ((سنګیانګ)) او ((ختن)) ازاد شول، د دین، فرهنګ او هنر لاره هم خلاصه شوه، پـه دې مقاله کې همدغه مطالعه کوو چې څنګه لـه افغانستان څخه یادو شوو سیمو ته دګریك او بودیك هنری مدرسه خپره شوه.

باور پدې دی چې همغه ډول چې بودائي دین له دوو خواوو دامو سیند د (سغد) له لارې او واخان ته یې دپامیر دشرق لوري لاره پرانسته د (یونان اوبودائی) هنري مدرسې هم همدغه لاره تعقیب قدم په قدم دپورته یادو شویو لارو په اقتدار کاشغر،

ختن اود ((سنګيانګ)) نورو نقاطو ته يا په پخوانۍ اصطلاح چيني ترکستان ته داخل شو.

لکه څنګه چې سمرقند ته نژدې اودختن دعبادت ځاى په خرابو او ويرانو کې د ((ګريك او بوديك)) کشف شوي اثار ددې مدعا شاهدي وايي. لومړۍ نقطه چې ددې مدرسې شواهد هلته څرګندشوي هغه (روك) ده چې دختن په ختيځ دهغه بودائي رنګه تصويرونوچې دعبادت ځايې په ديوالونوکې موندل شوي او سراويل استين انګليس دهغو نقل اوعکس اخستى، دبودا له هغو مجسمو سره چې دننګرهار ولايت له هډې لاس ته راغلي ډيـرورته والى لري. دهډې اثار په افغانستان او درواك اثار په ختن کې دواړه هم عصره او په مسيحي لومړيوپيړيو پورې اړه لري.

وړاندې دختيځ په لور په هغه نقطه کې چې سر اورل استين انګريز مدقق دديوال تصويرونه موندل چې د (ګريك اوردمن) له نمايش سره چې بې شکه په ۳ - ۴ مسيحي پيړۍ پورې تعلق نيسي ورته والى لري، او ګندهارا داثارو ترمنځ ددې اثارو ډير نژديوالى موجود دى.

دهغو پراخو اودوامدارو کشفياتو په وجه چې له ۱۹۲۲ زېږدي کال نه وروسته د ۳۰ کالو په موده کې دګودارو هاکن اوبرتوپلاوو په هډه، باميان او بګرام کې ترسره کړې ثابته شوې ده چې همدغه عوامل ددې سبب شوى دى چې له اسيائي خاورو (ګريکورومن) يعنې دلبنان، شام او عراق له سيمو څخه يې داکلاسيك صفت دګوبي سيمې ته انتقال کړى دى همدغه دافغانستان د (ګريك او بوديك) سبك اومدرسه ده.

دباميان اوهډې دمجسمو ګچين سرونه او رنګين تصويرونه او دمرکزي اسيا دبيلا بيلو برخو له هنري اثارو سره لکه د (رواك) او (ميدان) اولږ څه لرې دګوبي په خوالکه (قزل) او (کمتورا) او دچين مر (تورن هوانګ) پورې نژدې ورته والى لري چې دافغانستان دصنعتي مدرسې نفوذ ثابتوي.

دفرانسې دفقيد ختيځ پيژندونکي ((رونه ګروسه)) په عقيده دهډې دديـوال انځورونه دمرکزي اسياله اثارو سره دروم دامپراطورۍ دوروستۍ دورې داثارو ترمنځ دارتباط بنيي. همداډول دميران په تصويرونوکې د باميانو دمجسمو دطاق چې ۳۵ متر اوږدوالى لري دبنګليواو رنګينو تصويرونوډيره اغيزه څرګنديږي اوپه مجسمه تورنه کي هم همدغه مطالب څرګندذي.

هغه له ګچ نه جوړ د (بودا) (بوديس اتوا) او کوشاني قبيلې دنورو سرونه چې دکابل دموزيم تاخچې اوالمارۍ پرې ښکلې دي راښيي چې هغه له هغو اثارو سره چې دختن له (رواك) څخه موندل شوي ديو قطار اثار دي او دومره سره نږدې او ورته دي چې ددواړو په منځ کې په اسانۍ سره توپير نشي کيداى.

دګندهارا او دافغانستان دنورو سيمو دهنري مدرسو نفوذ دچين په خاورو کې ۳ او ۴ پيړۍ پورې ځانګړې نه دي، بلکه هغه څيړنې چې ددرې تنو چين پيژندونکيو فرانسوي،الماني اوانګليسي يعنې (پول پليو) (فن لوکوك) او (سراوړول ستين) له خوادکاشغر په شمال (تمشك) ، (کوتچه)، (قره شهر) او (تور خان) کې منځ ته راغلي عموما ددې ځايونو اثار ندي او د ۶-۷ او ۸ پيړۍ محصول ګڼل شوي دي.

همدغه شان ددې ځاې، هډې او تيکسلا دوړو مجسمو په منځ کوم ستر توپير نه تر ستوګو کيږي اود ګندهارا دمدرسې د نفوذ کولو ښه او برجسته مثال دی چې دوام يې دمرکزي اسيا په مختلفو سيمو کې تر اتمې پيړۍ پورې ثابتوي.

هغه مجسمه توړنې او د ديوال پر مخ دنقاشۍ سبك چې په افغانستان کې دبودايي وخت معمول و ، پر مرکزي اسيا کې هم ځاې په ځاې ونه دريد بلکې دبودايي دين له پرمختګ سره پرمخ ولاړ.

د (تورخان) په سيمو کې چې دچين له سرحداتو سره تماس لري او په نورو نقاطو کې لکه ((مورتګ)) او ((بازاکليق)) کې د ګندهارا دهنري مدرسې هنري اثار په سترګو ليدل شوي.

فرانسوي ختيځ پيژندونکی (رونه ګروسه) يقين لري چې په نوموړو سيمو کې تر ۹ مه زيږدې پيړۍ پورې دهډې او تکسيلا دکارونوله مخې تقليد شوی دی اودامفکوره په نوموړيو سيمو کې دمجسمو دسرونوورته والی دهډې او تکسيلا، اثارو سره ثابتوي. چې له تور خان نه ورتير شودګوبي صحرا جنوبي خواو ته څينې برخې اواثار پوهانو ليدلي دي چې په هغوي کې دافغانستان او په ځانګړي توګه دباميانو اوقندنستان بودايي اثار بې اغيزې نه دي.

لنډه داچې پرته له دې چې په جزئياتو خبرې وکړو په عمومي ډول کولاي شوووايواو ثابت کړو چې دمجسمه تراشۍ او دنقاشۍ دنورو ډولونومدرسې چې دعبادت ځاي پر ديوالونو دود وې هغه وخت چې له افغانستان څخه دبودايي دين رواج له سرحداتو دباندې ووت نو ورسره نوموړې مدرسو په تدريج سره کاشغر، ختن اوترچين پورې سرايت کړی دی.

۱۳۳۷/۵/۲۲

په لرغوني افغانستان کې

دموسیقۍ درې آلې

دخلکو پیژندنې څیړنو، فیلوژوي اوتدقیق دبشري ټولنو په منځ کې دخبرو پیل له آهنګونو اوشپیلیو څخه ثابتوي ، وائي چې ټول بشري نژادونه پرته له رنګ،پوستکي او جغرافیایي سیمو دخپل ژوند په پخوانۍ او لومړیو پوړو کې دسندرو دډولونو دیو ډول په ویلو روږدي وو او ددې طبیعي ورکړې څانګړتیا کوم نژاد پورې اړه نه لري، لکه څنګه چې انسانان دژبو له ډیرو ډولونو نه په یوه ژبه ګړیږي نوځپلو کلمو ته یې وزن او اهنګ هم ورکړی، کله چې یې څو کلمې دوزن او اهنګ پیدا کړې ورسره جوخت یې دسندرو ویلو لاره چاره هم پیدا کړې ده.

دافغانستان په هیواد کې له ۳۰ حتی له ۵۰ زرو کلو دمخه دهندوکش په زړه کې دغار اوسیدونکیو ښکاریانو دژوند اثار موندل شوي او له هغه وخته چې دغار اوسیدونکي ښکاریان له غرونو او کمرونو څخه ښکته راغلي دي او دلویو خانو پر غاړو لکه : هیرمند واکسوس(آمودریا) اندوس (سند) هري رود ، مرغاب، ارغنداب او کابل رود میشت شوي نو دمالدارۍ او کرهنې دورې یې تیرې کړې دي چې عجالتاً دکندهار د (منديګك) دتپې دکیندلو جریان چې ۵ زره کاله دمخه تر تاریخ یې دژوند دوره ترسره کړې زمونږ په مخکې دی.

داریایي ادبي اثارو دشهادت له مخې ویلی شو چې په ویدي عصر کې یعنې وړاندې تر هجرت کولواوهجرت کولو په دوران کې سندرې ویل نڅا او اتڼ کول په افغانستان کې داوسیدونکیو ترمنځ دود وو.

لکه څنګه چې شعر ویل دکورنیو په منځ کې یوه عنعنوي دنده ده، نوځکه یې دسندرو انتقال له یونسل نه بل نسل ته یو معنوي میراث ګڼل کیده نو خامخا دخلکو په منځ کې دسندرو ویل دود و.

(ویدې) سرودونه او اوېستایي (زرتشتي) ګاتا(سندرې) چې دهغو ډیره برخه په افغانستان کې منځ ته راغلې او داپخپله ددې څرګندویه ده چې سندره له سندر غاړي او سندرغاړي دموسیقۍ له یوې آلې سره تړلي توکي دي . پروفیسر (ګیټ)

اروپائي ختيځ پيژندونکی په دې عقيده دی چې " په ويدي زمانه کې موسيقی خپله لومړنی دوره ترسره کړې وه"

دپروفيسر گيټ په نظر اريايان په هغو پيړيو کې چې ددوو لويو سيندونو امو او اباسين ترمنځ يې ژوند کاوه، نه يواځې داچې دموسيقی مفکوره يې په دماغ کې پيداشوې وه، بلکې په دې برخه کې يې يو پړ هم وهلی و، ترکومه ځايه چې له سندرو څرگنديږي دموسيقی درې گوني الات يعني هغه الات چې په پوکونه غږول کيږي، هغه الات چې تار لرونکي دي او دريم بې تاره الات داټول په ويدي زمانه کې دارياياني ترمنځ په افغانستان کې معمول او رواج و او هر يو ځانته نوم درلود لکه (دنوبهي)(وانا) او (يونا).

دريگ ويد له شاعرانو څخه يو تن وايي چې "دشپيلی غږ ديامايعني جمشيد له استوگن ځاي څخه اوريدل کيږي"

دټولو داستانونو او اسطورو پر اساس ديام يا جمشيد استوگن ځاي په بلخ کې و او دا لومړی پاچاو چې په بلخ کې يې پلازمينه درلوده.

شپيلی دموسيقی يوه ډيره ساده اله ده چې دافغانستان دغرونو په لمنو کې رواج لري او دا په ځانگړې توگه دځوانانو دموسيقی اله ده چې دمالدارې په لومړيو وختونوکې دشپنو، هلکانو او ځوانانولخوا منځ ته راغلې. شپيلی په افغانستان کې دملي موسيقی يو اله شميرو او ارتباط يې له بلخ اوباخترسره پرته له دې چې ويدي ورته اشاره کړې نور داسې داستانونه هم شته چې دشپيلی يادونه کوي دهغې له جملې څخه دچين زوړ داستان ديادونې وړ دی. هغه هم په دې ډول چې وايي دچين پخواني امپراطور (هيوان ـ تي) چې ترميلاد ۲۲۰۰ کاله وړاندې يې ژوندکاوه، نو ،ړي (لنگ ين) د.(يوان ـ يو) شمال پلو ته واستاوه ترهغې وروسته شپيلی دچين دموسيقی اساس وگرځيد.

دفرانسي ديو مدقق شاوان له نظره (يوان ـ يو) دباختر يو برخه او يا وو ايو چې دافغانستان په شمالي برخو کې يوه سيمه ده او له دې پخواني چيني داستان څخه څرگنديږ چې ۴ زره کاله دمخه ترميلاده دنل شپيلی دود له باختر نه چين ته تللی دی او بيا هلته دچيني موسيقی اساس گرځيدلی دی.

دتارلرونکو موسيقي الاتو تر ټولو پخوانی څرك اودرك دهندوکش دغرونو له لمنو کې لگوو دا هغه (سرود) دی چې په ډير ساده او بسيط ډول جوړ او د دوه تارونولرونکی دی چې نمونې يې اوس هم دافغانستان په نورستانونو کې لرو او همدارنگه دکابل په موزيم کې يې اوس هم نمونه موجوده ده.

د ډنمارکي خلکو پيژندنې پلاوی له څيړنو څخه څرگنديږی چې وائي دادموسيقی اله وړاندې له (سومريانو) يعنې له نن څخه څلور زره کاله دمخه يې دافغانستان په غرونو کې وجود درلود له عملي څيړنو څخه داڅرگنده شوې ده چې

کوم اهنگونه چې نن نور ستانیان په خپلو موسیقي الاتو کې غږوي دادڅلور زره کلو
د مخه اهنگونو یاد دی چې په دې ترتیب یې اهنگونواو سرودونوله څلور زره کلو را
په دې خوایې خپله لرغوني بڼه خوندي ساتلې ده.

په دې ترتیب سره ویلای شو چې شپیلۍ او دموسیقۍ په آلو کې (سرود) په افغانستان کې کم ترکم څلور زره کلن قدامت لري. دافغانستان دموسیقۍ په آلو کې کوم شی چې له تار لرونکیو پرته په دریمه ډله کې راځي تر ټولو طبعي اومروج ډول دی چې دافغانستان دخلکو دورځني ژوند په ټولو پړاوونو کې له ودونو نیولې تر ویالو کیندلو، عمراني او زراعتي چارو او رزم او بزم کې برخه لري. ډول له ملي افغاني اتڼ سره همیشه و او دی او لرغونتیا یې دموسیقۍ ددوه نورویادو شویو آلو په څیر زرګونه کاله دمخه یادولی شو.

دمسیحي دورې په پیل او درې څلورو لومړیو پیړیوکې چې پژګرۍ ټیکر تورنې او دعبادت ځایونو پر دیوالونو نقاشي دود شوې وه یعنې چې دلویوکوشانیانوپه دوره کې یې لکه دډیروادبي مظاهرو، موسیقي هم ډیر پرمختګ وکړ، اصلاً دکوشانیانو دوره چې له نیکه مرغه اوس یې د ډیرو جزئیاتو سره اشنا یو،داسې له عظمت او پرتم نه ډکه وه چې د واکمنو پاچاهانو تر سیوري لاندې یې دځانګړې پاملرنې او هڅونې په وجه معماري، مجسمه جوړونې، ادبیاتو اوموسیقۍ ډیر پیاوړتیا او پراختیا تر لاسه کړه.

دننګرهار ولایت دهډې داسې توډل شوې مجسمې په لاس لرو چې موسیقي غږونکي یې یواځې نه بلکې په اوسني مفهوم د (بالت کنسرتونو) نمایش کوي. نڅا کوونکي او موسیقي غږونکي یې له ډول او دبلې سره په میدان کې ښکاري.

دنڅاکوونکیو دحرکاتو شرنګ او دموسیقۍ غږوونکیو موزون اهنګ اوپه ډله ایزه توګه ددوي غږونه بې له هغو بې ساډبروڅخه زموږ ژوندیو غوږونو ته رسوي. لنډه داچې دموسیقۍ له اساسي ډلو څه درې نمونې: شپیلۍ، سرود او ډول له ۴-۵ زره کلو نه را په دې خواد افغانستان له غره ییزو ابادیو کې دود لري اوزمونږ دخلکو له عنعنوي ژوندانه سره یې سمه پیاوړتیا او پراختیا کړې او دلومړنیو ابتدائي وختونو بیلګې یې تر اوسه دغږونو په تنګو او ژورو درو اوهمدارنګه دغرونو دننه په کلکو کلاګانو کې شته او حتی یوشمیر لرغوني سندرې، غږونه او زمزمې لاتر اوسه په بشپړه توګه هیرې شوي نه دي اوانعکاس یې غوږونوته رسیږي.

۱۳۳۷/۶/۱۱

په لغمان او کندهار کې

داشوکا ډبر ليکونه

((اشوکا)) د ((بندوسارا)) زوی د ((چندراګوپتاموريا)) لمسي دهندي (موريائي) کورنۍ دريم پاچا چې د ۲۳۲ او ۲۷۴ مخزېږدي دوريمې پېړۍ په لومړۍ نيمائي کې واکمن و.

نوموړی دهندي پاچاهانو په ډله کې يو لوی پاچا و چې وروسته د "کلنګا" د مشهورې جګړې، چې له يونيم لك تنوڅخه ډېر پکې مړه شول دوينو وياله او خيرې خيرې جسدونه وليدل سمدلاسه يې حال بدل شو، له ډېرو هيلو اوخواهشاتو څخه تيرشو ځان غوښتنې او بشري سرغړونې يې په ځان کې ختمې کړې او ديو مذهبي مشر (راهب) په توګه وپيژندل شو چې دخپلې واکمنۍ پاتې کلونه يې دفقر او روحانيت په بڼه تير کړل.

لکه څنګه چې دهغو جګړوپه وجه چې دده نيکه ((چندراګوپتا)) او يوناني ((سلوکوس نيکاتور)) ترمنځ پيښې شوې وې، او ((سلوکوس نيکاتور)) پکې دافغانستان جنوبي سيمو ته په شا راغې داسيمې دارغنداو تر حوزې پورې دموريا دامپراطورۍ تر تاثير اونفوذ لاندې شوې او دې وضعې دپنځوسو کلونو په شاوخوا کې دوام وکړ.

دغه وخت چې اشوکاد (موريا) په تخت کښيناست دموريا د کورنۍ نفوذ لا دافغانستان په جنوبي برخو کې لږ ډير برلاسی و.
خو کوم کار چې (آشوکا) په وار سره تر سره کړ هغه دادوس په لويديځ کې فتح شويو سيمو ته دبودايي مبلغينو استول وو لکه څنګه چې ټول په دې پوهيږو چې ددې کار په کولو سره بودايي دين دخپله (آشوکا) له وخت نه يعني ددريمې مخزيږدې پيړۍ دلومړۍ نيمائي نه وروسته ورو ورو د افغانستان په خاوره کې خپور شو چې څه دپاسه يوزر کاله يې دوام وکړ او دهغه ديانت دحيرانتيا وړ اثار اوس هم په افغانستان کې پاتې دی.
دآشوکا دواکمنۍ دوره يوه روحاني او اخلاقي دوره ده چې په هند کې دهغه اخلاقي نصيحتي فرمانونه دتيږو پر ستنونقش کړاي شوي چې (وهمه کمبهاني) يعني (اخلاقي ستنې) ورته وايي او تر اوسه په افغانستان کې ددوه اخلاقي ستنو نښې نښانې چې يوه له بلې ډيره لري يعنې په (ډرونته) دجلال آباد او لغمان تر منځ او بله دکندهار په زوړ ښار کې پيدا شوي دي.
هغه ډبر ليك چې پکې دآشوکا دزيږدنې ځاي ډرونته ښودل شوې ده. د مثلث په بڼه ده چې لس انچه اوږدوالی او بر يې اته (۸) انچه دی چې اوس هم دکابل په موزيم کې خوندي دی. ددې ډبرليك عکس دلومړي ځل له پاره دکابل مجلې په يوه ګڼه کې خپور شو او ناروېژی پروفيسر مارګنستين دلومړي ځل له لپاره هغه په اروپا کې لويديزو پوهانو ته ورو‌پيژاند او دوه تن پوهان ((پرکلند)) و ((التهم)) دهغې ليکنې په ژباړنه او مطالعه بوخت شول او دوروستي ځل لپاره پر ۱۹۴۹ ز کال پروفيسر(هنيګ) (په لغمان کې داشوکا د (آرامي) ډبرليك کشفول) تر عنوان لاندې دهغه په چاپير يال يوه مقاله خپره کړه.
داډبر ليك په آرامي ليك دود ليکل شوی او اته نيمې کرښې لري خو لکه څنګه چې ياده شوي ډبره ماته او دمثلث بڼه يې خپله کړې، تر ډيره ځايه يې کرښې نيمګړې شويدي او له ترجمې څخه يې مسلسل مضمون په لاس نه راځي سره له دې هم داخلاقي درس روح ترې څرګنديږي، چې مفهوم يې دهغه پاچا له ډبر ليك څخه چې دکندهار په زاړه ښار کې پيداشوی ؤ اخستلای شو.
دکندهار ډبرليك چې دچهل زينې سيمې ته نژدې دکندهار د زاړه ښار دکنډوالو شمال پلوته د(کندهار ـ ګواکران) اوسنی سرك ته نژدې کشف شويده داپه دوه ژبو او دوه ليك دودو مشتمل او جوړ ډبر ليك دی، يعنې په يوناني ژبه او ليك دود او همدارنګه په آرامي ژبه او ليك دودليکل شوی دی.

اشوکا دخپلو خاصو او ښو اخلاقي ښیګڼوله مخې خلك دحیواناتو له زورولو او وژلو همدارنګه دماهیانو له ښکار نه منع کړل او وایې چې همغه شان چې مادانسان له وژلولاس واخیست شاهي ښکاریان دې دحیواناتو او ماهیانو له ښکار څخه لاس واخلي.

دموریاپاچا خلك د مور، پلار اومشرانو اطاعت ته رابولي دنفسیاتي خواهشاتو دله منځ وړلو او ټولو ژوندیو ته ددرناوي بلنه ورکوي داجمله هم په ډبر لیک کې راغلې چې دده (پیواسي) دترحم او مهربانۍ له مخې دځمکې په مخ ټول انسانان نیکمرغه اوخوشحاله شول.....

(پیوداسې) چې دلته دکندهار په ډبر لیك کې یې یادونه شوې ده د (اشوکا) بل نوم دی چې دهغه په یو شمېر نورو ډبر لیکونوکې هم لیدل شوی دی. په همدې ترتیب دډبرلیك په متن کې کومه ناڅرګنده خبره نشته او معلومیږي چې دموریا پاچا که په لغمان کې چې دګندهارایوه برخه ده او که دکندهار په زاړه ښار چې دارغنداو دحوزې ترڅنګ دختیځ له ډیرو پخوانیو ښارونو څخه دی په دواړو ځایونو کې یې یادښت پر ډبرو لیکونو شته چې یو یې یواځې په (آرامي) ژبه او لیك دود دی او بل یې په دوه ژبو اودوه لیك دودونو یوناني او آرامي باندې لیکل شوی دی.

اشوکا به داډول فرمانونه اخلاقي ستنې زیاتره دکاروانونو لارو ته نږدې دتیریدونکیو دلیدلو لپاره نصب کولې ترڅو په لاره دتیریدونکیو خلکو دپاملرنې وړ وګرځي.

تر کومه ځایه چې لیدل کیږي د (ډرونټې) او کندهار ډبر لیکونه ددوه لویو لارو پر سر او دهغه وخت ددوه پخوانیو ښارونو ترڅنګ یو په ګندهارا کې پخوانۍ هډې ته نږدې او بل په کندهار کې دلویې لارې په سر زوړ ښارته نږدې په یوه لویه تیږه کې کیندلی شوی دی.

له دې دوه ډبر لیکونو څخه څرګندیږي چې له میلاد نه دمخه ددریمې پیړۍ په اوږدو کې،هډې او اوسنی جلال اباد ته نږدې او همدارنګه کندهار ته نږدې دوه لویې مرکزونه اوښارونه ابادُو اودکاروانونو تګ راتګ هم تقریباً له همدغو لارو ترسره کیده.

دکندهار ډبر لیك په یو لوړ ځای دلارې په لور مایل ډول واقع دی ترڅو یې لا روَیانو وګوري، ددې ډبرلیك له وضعې نه پخپله څرګندیږي چې دیو مشخص

ترتیب له مخې دلارویانو دلیدلو له پاره پر همدغه ځاي او په همدغه بڼه جوړه کړاي شوي ده.

ددې ډبر لیك له مخې په ځرگنده ویلاي شو چې ددرېیمې مخزیږدې پیړۍ په اوږدو کې آرامي لیك دود په افغانستان اوپه ځانگړي توگه په جنوبي افغانستان کې معمول او رواج و او یو بل ډبر لیك هم په همدغه ژبه او لیك دوه په(ټیکسلا) کې کشف شوی دی،ترټولو مهمه په دریمه م ز پیړۍ کې دیوناني لیك دود ارزښت او ځرگندیدل دي.

مونږ همیشه فکرکاوه چې داژبه او لیك دود دیوناني باختري پاچاهانو دواکمنۍ په دوره کې تر (۲۵۰) مخزیږدي وروسته ورو ورو معمول اودود شوي ده، خو گورو چې په دریمه مخزیږدي پیړۍ کې اویالږ تر لږه ددریمې مخزیږدې پیړۍ په نیمائي کې نوموړې ژبه اولیك دود دی حتی په جنوب غربي افغانستان کې معمول او خوره ده او دومره ارزښت یې درلود چې هغه به یې دډبرلیکونو دلیکنې پر مهال له آرامي ژبې او لیك دود څخه مخکې گڼله.

۱۳۳۷ \ ۴ \ ۲۰

په کندهار کې داشوکا ډبر لیک کشف

(هغه ډبر لیک چې په دوه ژبو یوناني او ارامي لیکل شوی)

په افغانستان کې ۱۳۳۷ هـ ش کال په پیل کې یو ارزښتمن ډبر لیک کشف شو چې دتاریخ له نظره په افغانستان کې دبودائي دین دپراخوالي، فرهنګ او ادبیاتو له مخې ډیر ارښتناك و.

داډبرلیک په دوو ژبو (یوناني) او (ارامي) اوهمدارنګه په دوه لیك دودونو یوناني ارامي باندې لیکل شوی دی. او هغه په افغانستان کې ددواړوژبو او لیك دودو دخپریدلوله املّه هم ډیرارزښت وړ ده، چې دادی لومړی یې دکشف دڅرنګوالي په اړه څوکرښې لیکو او بیا پخپله دډبرلیك اودهغې دیوناني ژباړې په اړه خبرې کوو.

د ۱۳۳۷ کال په دویمه نیمائي کې مې یو شخصي لیك دیو پخواني دوست عبدالباري اشنا له خواچې پخوا په کندهار کې داحمد شاهي لیسې مدیر و ترلاسه کړ، چې په هغې کې یې دکندهار له یوه سپین ږیري سره دخپلې مرکې په اړه څرګندونه کړې وه، هغه دحمل په ۱۵ نیټه لیکلې و. چې دکندهار په ښار کې دسرپوزي غره ته نژدې یوه ډبره څرګنده شوې چې پر مخ یې یو ډول لیك کیندل

شوی اودسپین ږیري په ملګرتیا یې هغه ځای او ډبره لیدلې دي. لکه څنګه چې دښاغلي اشنا دلیك نه څرګندیدله ډبر لیك په کندهار کې چهل زینې ته نږدې دسرپوزې دغره په پوزه کې په یوه طبعي ستره ډبره کې کیندل شوی او تر اوسه خاورو اوختو لاندې پټ و، کله چې دوخت په تیریدلو دسیمې بزګرانو له دغه ځایه خاوره وړې ده نوموړې ډبر لیك کشف او راڅرګند شو.

داډبر لیك چې خبر مې ورته دکابل په راډیو او نورو افغاني مطبوعاتو کې خپور کړ دهغه ارزښت له مخې چې لري یې دپېژندګلوۍ وړ یې بولو او دادی تاسوته یې درپېژنم. داډبر لیك دکندهار دزاړه ښار دننه دسر پوزي کلي ته په څوسوه متري، دپوزې دپای په برخه کې یو تووړل شوی ستر کاڼی دی چې له چهل زینې وړاندې ددوه کاڼو لرونکیو تپو په مخ کې واقع دی. داډبر لیك هغه سرك ته ډیر نږدې دی‌چې له موجوده کندهار څخه دارغنداو په لوري تللی او هغه سرك ته هم ډیر نږدې دی چې له عمومي سرك نه دکندهار د زاړه ښار دکنډوالوپر لوري تللی دی.

هغه لویه ډبره چې لیکنه پرې کیندل شوی مستطیل شکل لري چې اوږدوالی یې دوه متره پنځوس سانتي اوسورېې یو متر اولس سانتي دی. ددې لویې ډبرې په منځ کې دمربع په شکل غیر منظمه سطحه د(۵۵) سانتي په اوږدوالي اود ۴۵ سانتي بر او همدارنګه (۵۰) سانتي ښکته پلو ته پاکه او صافه شوې ده او د ډبرلیك متن په دوه لیك دودونو یوناني او ارامي لیکل شوي او کیندل شوی دی. دډبر لیك په پورته برخه کې مضمون په یوناني لیك دودلیکل شوی چې ټوله شمیره یې دیارلس نیمې کرښې ده او بیا دارامي لیك راځي چې شمیره یې اوه نیمې کرښې ده.

وړاندې تر دې چې ددې مهم ډبر لیك نقل او عکس (روما) او (پاریس) ته ورسیږي ما صرف دهغه ډبر لیك دموقعیت له مخې چې داراکوزي ولایت دکاروانونو دپخوانۍ لارې ترڅنګ واقع دی اوداچې په دوه لیك دودونو یوناني او آرامي لیکل شوي ښه اټکل کړي و چې داډبر لیك دریمې ق م پیړۍ پورې اړوند اود (موریا) کورنۍ لوې پاچا (اشوکا) پورې مربوط دی لکه څرنګه چې پر نوموړي ډبر لیك کې په یوناني ژبه لیك شوي دالیك نسبت آرامي لیك ته اسان دی، په روم اوپاریس کې پوهان ددې لیکنې په ترجمه بوخت شوي دروما په ختیځ اولویدیځ کې په مجلو او دپاریس په (لوموند) ورځپانه کې په دې باره کې مقالې لیکل شوي اوخپرې شوې دي.

اشوکا دهندي (موریا) کورنۍ هغه پاچا دی چې پر هند دلس کاله واکمنۍ وروسته یې افغانستان ته دبودایي دین دتبلیغ له پاره مبلغین راواستول داهغه وخت و چې دافغانستان په شمال باختر کې یوناني باختري شاهانو تازه په واکمنۍ پیل کړي و. اودافغانستان په جنوب کې دسلو سي کورنۍ (سلوکوس نیکاتور) یوناني پاچا ترماتې وروسته دموریا دکورنۍ موسس (کوپتا) داندوس (سند) له شاوخوا څخه دافغانستان جنوب پلوته دارغنداو تر غاړو پورې یې خپل نفوذ ته پراخوالی ورکړی و. دکندهار په سر پوزه کې داشوکا دډبر لیک مضمون سراسراخلاقي اوعبارت دنوموړي پاچا له نصیحتونو څخه دی.

څنګه چې ټول پوهیږو اشوکا عادت درلود چې خپل اخلاقي نصیحتونه.به یې دفرمانونو په بڼه په ډبر ولیکل اوتیتول لکه چې ډیر دډبرو فرمانونه یې په هند کې کشف شوي دي. اویوله دغو فرمانونوڅخه دجلال اباد په ډرونته کې پر یوه توږل شوې ستره ډبره موجود و چې یوه ناقصه پارچه یې دکابل موزیم ته رسیدلي اوهلته خوندي ده.

موسیو روبرت دفرانسې دادبي متون او ډبر لیک داکاډمۍ غړی اوداروپا دختیځ مجلې مدیر دواړه دې نتجې ته رسیدلي دي "چې (اشوکا) پاچا دکندهار په ډبر لیک کې په خپل مستعار نوم (پیوداسي) یادشوی او څرنګه چې یې پخپله دټولو موجوداتو له ازارولو او زورولو څخه لاس اخستی دی باید چې دهیواد ټول ښکاریان او صیادان د حیواناتو له وژلو او دماهیانو له نیولو څخه لاس واخلي. چې په ځمکه کې لاخوشالي او ارامي خوره شي، سپارښتنه شوې ده چې دمور پلار او مشرانو ته اطاعت او دنفسیاتي خواهشاتو مخنیوی دې وشي او په ځانګړې توګه دې دهر ژوندوي له زورولو ډډه وشي"

په همدغه ترتیب داشوکا کوم ډبر لیک چې تازه دکندهار زاړه ښار ته نژدې کشف شوی دیو شمېر اخلاقي پندونو لرونکی دی چې ۲۳۰۰ کاله دمخه لیکل شوی.

دارامي ډبر لیك متن تر اوسه لوستل شوی نه دی، خو ډیر احتمال لري چې دمضمون متن یې دیوناني ډبر لیک له متن سره توپیر ونه لری اوددواړومتنونو مضمون یو شی وي.

د(اشوکا) یا د(کندهار دسرپوزي) ډبر لیک لومړنی یوناني ډبر لیک دی چې اوس په افغانستان کې کشف کړای شوی، تر دې وړاندې په سره کوتل کې ډبر لیک کشف شوی و. چې یوائې په یوناني لیک دودلیکل شوی او ژبه یې دافغانستان

دژبو له ډلې یوه محلي ژبه ده. دکندهار ډبر لیك لومړنی ډبر لیک دی چې زمونږ په هیواد کې په یوناني ژبه او لیك دود لیکل شوی. نو داچې له آرامي ژبې نه پورته ګڼل شوی څرګندیږي چې زمونږ په هیواد کې دیوناني ژبې ارزښت ددریمې مخزېږدې پیړی په نیمائي کې ډیر زیات و.

دکندهار ډبر لیك لومړنی ډبر لیک دی چې په دوه یوناني او ارامي ژبو لیکل شوی، ددې لپاره چې نوموړی ډبر لیك په دوه ژبو او دوه لیك دودونو لیکل شوی په همدغه وجې یې ارزښت ډیر زیات دی او دیوناني ژبې په مرسته به دپوهانو معلومات دادبي جزئیاتوپه اړه او دآرامي حروفو دلیکلو په برخه کې پراخوالی ومومي.

هیله لرو چې ژر به پوهان ددې ډبر لیك د (ارامي) متن په لوستلو بریالي او په دې برخه کې به بله مقاله خپره کړي.

په ډبر لیك کې راغلي چې د (پیوداسي) دترحم اومهربانۍ له مخې دځمکې ټول انسانان نیکمرغه اوخوشاله شول.

په کندهار کې دیوناني ډبر لیك دمتن اساسي مفهوم لکه څنګه چې یې وړاندې یادونه وشوه په اخلاقي نعمتونو مشتمل دی. ددې ډبر لیك (آرامي) متن اووه کرښې لري چې تر اوسه کوم شخص یا علمي موسسې دهغې په ژباړه لاس نه دی پورې کړی. خو احتمال لري چې دهغې مضمون به هم ددې ډبر لیك دیوناني برخې سره یوشان وي.

داروپایي علمي حلقې په روما او پاریس کې هغه ډبر لیك ته چې تازه په کندهار کې کشف شوی ډیر ارزښت ورکوي او دا ډبر لیك په لرغوني افغانستان کې دتاریخ،ادیبانو، ژبې پیژندنې او دژبو دتاریخ له نظره ډیر ارزښت لري، ځکه چې دالومړی ځل دی چې یوډبر لیك په دوو ژبو (یوناني) او (آرامي) لیکل شوی او زمونږ دهیواد له یوې مشخصې سیمې نه په لاس راځي.

۱۳۳۷\۱۲\۲۱

په افغانستان کې دبودیزم خپریدل

پنځلس کاله دمخه مې دافغانستان تاریخ دلومړي ټوك په ۳۴۲ مخ کې د "محفل مذهبي واعزام مبلغین" تر سر لیك لاندې ولیکل چې " دا شوکا له سترو کارونوڅخه چې دواکمنۍ یوولسم کال (۲۵۹ مخزیږدي) اټکل کیږي دمذهبي محفل ریاست، دشاهي ښکار موقوف کول، یادعیاشۍ منع کول اوترټولو لوی دمبلغینو داستولومفکوره ده" دا محفل په (پټالي پوترا) چې عبارت له (پټنه) څخه دی دایر شو او دهغې په اثر اشوکا تصمیم ونیو چې دبودایي دین د خپریدلو لپاره په دهند جنوب اولویدیځو هیوادونو ته مبلغین استوي.

ټول پوهیږو چې دغه مهال دیونانی شامي سلوکوس نیکاتور دموریاکورنۍ دموسس چندراګو پتامور له لاسه پر ۳۰۵ م ز کې دمقابلې په ترځ کې ماته خوړلې وه اوله ګندهارا څخه تر ا راکوزي (له کابل نه تر کندهار) پورې دموریا کورنۍ برې موندلی و اواشوکا ډیره هڅه کوله چې په فتح شویو سیمو کې بودایي دین مروج کړي نودهمدې مطلب د تر سره کولو لپاره یې د (مجهان کیته) (دهمهاره کیڅه) او(مهاره کیته) په نامه خو تنه مبلغین دکابل او ارغنداو د سیمې په لور واستول او په همغه ترتیب چې پوهیږو ددریمې م ز پیړۍ له نیمائي نه وروسته بودایي دین دافغانستان په خاوره کې له لمر خاته ترکاپیسا اوله کابل نه دشمال په لور تر بلخ پورې اوهمدا راز دجنوب لور ته دارغنداو تر سیمې خور شو. تر اوسه پورې داسې فکر کیده چې دنوموړي دین دخپریدلووخت نظر جنوب ختیځ ته دلویدیځ او شمال

پر لور ژر صورت نیولی، خو کیسه داسې نه ده څکه چې داوخت د هندوکش جنوب دموریا دکورنی ترلاس لاندې ؤ او په شمال کې یوناني باختري پاچا واکمن ؤ.

بودایي دین له ګندهارا څخه دارغنداو سیمې ته ډیر ژر حتی پخپله د (اشوکا) په وخت ددریمې م ز پیړۍ په نیمایي کې خپور شوی دی.

چیني ګرځنده(هیوان ـ تسنګ) چې کله داوومې عیسوي پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې له (کاپیسا) نه ننګرهار ته ورغی په بګرام او دجلال اباد په هډه کې ورته یو شمېر دعبادت وړ ځیزونه اټکلیده څکه چې دمبلغینو داستولو له وخت نه دعبادت وړ ځایونو تر جوړولو پورې ډیروخت پکار و، مګر داشوکا داخلاقي ډبر لیك په رڼا کې چې تازه دکندهار په زاړه ښار کې موندل شوی او دهغه ډبر لیك له مخې چې ۲۵ ـ ۳۰ کاله دمخه دجلال اباد په ډرونټه کې لاس ته راغلي څرګند یږي، څومره چې دبودیزم دخپریدو په هکله فکر کیده له هغې څخه ډیر تیزو، او یو شمېر عبادت ځایونه په ننګرهار او کاپیساکې پخپله داشوکا په وخت ددریمې م ز پیړۍ په نیمائي کې جوړ شوی وو، چې خاطرې اونوي پیداشوي څیزونه یې دچیني ګرځنده (هیوا تسنګ) تر وخت اومې مسیحي پیړۍ پورې له منځه تللی نه ؤ.

اصلاً داشوکا له خوا په یوستره مذهبي غونډه کې فیصله وشوه ، ترڅو دهندوکش جنوب ته دغربي هیوادونو په لور چې په هغې کې پخوانی افغانستان هم شامل دی یو شمېر دبودایي دین مبلغین واستوي،داغونډه د ۲۵۸- ۲۵۹ م ز په شاوخوا کې دهند دبیهار په ضلع د (پټنه) دښار په (پټاپوترا) کې تر سره شوه لکه چې وړاندې یې یادونه وشوه یوشمیر مبلغین دافغانستان په لور هم واستول شول.

اشوکا استولي بودایي مبلغین یواځې په افغانستان کې تم نه شول بلکې دلویدیځ پر لور یوناني شامي شاهانو او دلویدیزې اسیا شاهانو ته لاړل او لاتر هغې لرې دافریقا په شمال کې دمصریوناني واکمنو ته هم ورغلل اودهغو پاچاهانو دنومونو په استناد ، چې یادونه یې داشوکا په پنځم نمبر ډبر لیك کې شوی، ویلای شو چې دبودایي دین مبلغینو دمدیترانې په ختیزه سیمه کې داسیایي اروپایي او افریقایي هیوادونو لکه مصر، یونان او شام کې یې خپل تبلیغونه وکړل، خوله افغانستان څخه لرې داسیا لویدیځ لور ته یې چندان تاثیر ونکړ او حتی په افغانستان کې هم نیمه ختیزه خواد(کندهار ـ بلخ) دخط ختیځ لور ته دادین ومنل شو او په هغه نیمه لویدیزه خوا کې زردشتي دین لږ ډیر باقي پاتې شو او بیا داسلام

دمقدس دين دمبلغينو تر رارسيدلو هم ځايې پر ځاې و. لکه چې ددې مرحلو کليات موږ ټولو ته روښانه دي.

کله چې اشوکا په ډېر ليک کې داسيا له يوناني واکمنو سره دبودائي دين دمبلغينو داستولو په اړه کې خبرې کوي ديونان باختري دمستقل سلطنت دموسس (ديودوتس) په باره کې څه نه وايي له دې وينا څرګنديږي چې تر دې وخته لاباختر خپلواکي تر لاسه کړې نه ده، لکه څرنګه چې په ډېر ليکونو کې دسلو سي شامي کورنۍ ديو تن (انتياکا) يعنې دويم انتيوکوش دنوم يادونه شوې ، په ښکاره څرګنديږي چې باختر تر اوسه دسلوسي شامي کورنۍ دواکمنو له خوا اداره کيده.

نن دامسئله روښانه ده چې اشوکا پر (۲۵۸ م ز) پرلويديز په لور دبودايي دين دمبلغينو په استولو لاس پورې کړی و او "ديودوتس" پر ۲۵۸ م ز ديوناني باختري دولت خپلواکي اعلان کړې په دې ترتيب ددې دواړو پيښو ترمنځ د(۸) کلونو په شاوخوا کې مهالنی واټن دی. اوورانديې تر دې چې يوناني باختر خپله خپلواکي اعلان کړي، داشوکا مبلغينو دافغانستان په ختيځ او جنوب لويديځ کې له ګندهارا څخه دارغنداو تر سيمې پورې دبودايي دين په تبليغ لاس پورې کړ. او دافغانستان په يوه برخه کې دموريايانو دبريو ارزښتناکه پايله همدغه دبودائي دين د نظرياتو خپريدل او چې وروسته دهغوي دسياسي واکمنۍ له نسکوريدو څخه چې تر پنځوس کلونو يې ډير دوام ونکړ. بوديزم ځاى په ځاى پاتې شو ريښې يې وځغلولې پرمختيا يې وکړه او پراختيا يې وموندله او زر کاله يې ډير يې دوام وکړ او افغانستان دلومړۍ مسيحي پيړۍ په پاى کې ددويمې پيړۍ په پيل کې دبودائي دين ديو ستر مرکز په حيث وپيژندل شو چې مبلغين يې کاشغر، سنګيانګ او چين ته ورسيدل او دافغانستان په مرکزي غرنيو برخو کې دنهمې مسيحي پيړۍ تر پيل پورې موجود پاتې و.

۱۳۳۷\۱۳\۱۲

شابهار

په غزني کې بودايي "شاهي عبادت ځای"

هغه مقالې چې " دشابهار په دښته کې دغزنوي عسکرو درسم ګذشت میدان" او د"شابهار میدان اونغاره خانه "په نامه دي د ۱۳۳۷ هـ ش کال په اوږدو کې مې ژوندون مجلې او کابل راديو ته وليکلې، دادواړه مُقالې پر ۳-۴-۱۳۳۷ او ۷-۹- ۱۳۳۷ نيټو له راډيو خپرې شوې (ددې دواړو مقالو متن ددې اثر په دويم ټوک کې راخستل شوې)

شابهار مې داستاد ابوالفضل بيهقي دليکنو، امير فرخي اوامير عنصري له قصيدو څخه دعسکرو درسم ګذشت په ميدان او دغزنوي عسکرو دعرض په ځاي کې شرح ورکړې ده.

(شابهار) دغزنويانوله دورې دمخه او همداراز له اسلامي دورو وړاندې اصلاً دبودايي دين لويې عبادت ځای و. چې دموجوديت ريښتينوالي يې پر ۱۳۳۸ کال دلرغون پيژندونکي دهڅو په نتيجه کې کشف شو.

دسلطان محمود غزنوي دارامګاه باغ او دروضې دکلي جنوب لويديځ ته په درې کيلو مترۍ کې دلويې او پراخې دښتې په منځ کې (چې حتماً همغه دغزنويانو دوخت مشهور دشابهار دښته ده) يوه دډبرو غونډۍ پرته ده چې نن دعوامو په ژبه

(تپه سردار) (تیپه نقاره) او د (بتخانې) په نومونو یادیږي داهر یو نوم فولکوري توضیح لري چې دلته يې دشرحه کولو امکان نشته اویواځې د (بتخانې) وجه تسمیه دپاملرنې وړ ده او راښيي چې دزمانې په تیریدو ، ورانیو او کنډوالو سره سره دعوامو دخاطرو په دفتر کې دبوایي عبادت ځای په واقعي مفهوم او بودتون پاتې دی.

(شابهار) یو ترکیبي نوم دی او له دوه وییو څخه جوړ دی (شا) چې همدغه د (شا) دکلمې متعارفه ده او بل (بهار) چې داکلمه دسنسکریت (یهاره) څخه اخستل شوې ده چې نسبت یې بودایي ٠عبادت ځای ته کیده چې په سلګونو او زرګونو (ویهار) کلمې مو دافغانستان په بیلا بیلو برخو کې لکه هډه، کاپیسا ، کابل، بامیان، غزني، بلخ، فرخار، سمنګان، کندهار او نورو ځایونو کې درلودلې چې له هغو څخه یو دبلخ د (نوبهار) خاطره پاتې ده او ډیر شهرت لري، چې داهم ترکي نوم دی او اصلاً له دوه کلمو (نوا) ا و (یهاره) څخه جوړه ده چې لومړی د(نوي) او دویم هماغه دبودایي عبادت ځای مانا درلوده او دا(نواویهاره) په دري ادب کې (نوبهار) شو که تردې پکې نوره زیاته څیړنه وکړو د(نوبهار بلخ) په شهرت به بسیا شو.

ترکومه ځایه چې دګرځنده چینا یانو له یادښتونو اود عربي منابعو له تذکرو څخه څرګندیږي دسلګونو اوزرګونو ویهارونواوبهارونو ترڅنګ مو ډیرې او شاهي عبادتګاوې درلودې چې یو شمیر يې دشابهار په نامه او صفت مشهورې وې.

پرته له شکه په کابل ، هډه، بګرام، غزني،بامیان او حتماً په نورو هغو ځایونو کې چې پورته مې یادونه وکړه (شاویهار) او (شابهار) نومونه درلودل چې دهغو دموقعیت تاکنه به دلرغون پیژندونکیو هڅې اوڅیړنې روښانه کړي.

لکه څنګه چې ددې اتو کلونو په ترڅ کې دایتالیا دلرغون پیژندنې پلاوی د غزني (شابهار) له کیندنواو څیړنو وروسته دهغه ځای موقعیت، شکل او ابادۍ دطرز ترڅنګ نور ډیر جزئیات روښانه شوي دي ددې کشفیاتو په ترڅ کې برهمي لیکنې چې دریمې یا څلورمې مسیحي پیړیو پورې مربوطیږي او نورې له ختینې بودایي وړې مجسمې او ددې ترڅنګ د ۱۰ – ۱۲ متری لویو مجسمو دشواهدو پیداکیدل اونور ددې عبادت ځای دجزئیاتو نور اړخونه دي چې څرګند شوي ددې ټولو شرح په دې لنډه لیکنه کې امکان نه لري.

دغزني دشاه بهار عبادت ځاې دلويې صوفي چارچاپيره څونورې ورې صوفي هم کشف شوي چې څلورو خواو ته زميني لري چې دغزني بت پرستانو دنورو ډيروبيهوده کيسو ترڅنګ فکر کاوه چې (کله چې بودا دهوا له څپو رابښکته شو په همدغه ځاې کې چې دغزني د (شا بهار) عبادت ځاې دى کيوت، البته چې په بودايي داستانونوکې يې دبښکته کيدو ځاې د (شانکارا) په نامه چې بنارس ته نژدې يوه سيمه ده ښودل شوى دى.

په دې ورکي مقاله کې اساسي مقصد دادى چې (شابهار) دغزنويانو په دوره کې درسم ګذشت اومذهبي جشنونوشريك ميدان وئ، اصلاً تر اسلام دمخه د اوسيدونکو دبودايي دين عبادت ځاى و چې د (شاهي معبد) يا عبادت ځاى په نامه ياديده او ددې ډېريني غونډى څخه دغزني ښار ډير لرې ښکاريده.

لکه څنګه چې مې شل کاله دمخه (دافغانستان پخواني تاريخ) په دويم ټوك ۵۴۳ او ۵۴۴ مخونو کې اوهمدارنګه (دافغانستان تاريخ) په دويم ټوك چې پر ۱۳۳۶ کال دتاريخ ټولنې له خوا چاپ شوى شرحه ورکړې چې يو له شابهارونو څخه دکاپيسا يا بګرام او يا هم دګلبهار په لمنوکې دغوربند ددرې په خوله کې واقع و چې دجبريل دزوې ابراهيم په امر ديحى دزوي فضل پر وخت چې دهارون الرشيد زمانه وه پر ۱۷۶ يا ۱۸۶ هـ ش کال وران کړاى شو.

ددې لپاره چې دغزني د (شابهار) په هکله علمي هڅې جاري دي نوځکه ډير دجزئياتو په نتايجو پسې نه ګرځم او هيله لرم چې په دې اړوند به په راتلونکي کې له هره اړخه پراخې مقالې وليکو.

۹-۶-۱۳۳۹

په افغانستان کې بودايي مبلغين

افغانستان او هند لکه دنورو هېوادونو په څېر سره خوا تر خوا او متقابل واقع دي چې په بېلا بېلوتاريخي مواردوکې يې يو پر بل نفوذ او اغېزه درلودلې چې اثار اونښې نښانې يې په دواړو هېوادونو کې محسوسېږي.

په افغانستان او هند دواړو هېوادونو کې متقابل اثار او اغـېزې ډېرې غښتلې دي چې شواهداو نښې نښانې يې ډېرې څرګندېږي.

پر افغانستان هنـدي بنسـټيز او پـراخ اغـېز دبوديـزم خپرېـدل دي چـې دسند داندوس له رود خاني څخه يي دراتېريدوله ورخې څخه په افغانستان کې ددوام د وروستۍورځې پورې له زرکلونو څخه واوښت او ددې يوزر کلونـو پـه اوږدو کې يې ددې هېـواد داوسـيدونکو پـه فکـر او دودانيـوپـه جـوړښت کـې ژور او پـراخ اغېز ترسره کړی دی.

داچې څنګه، څه ډول او کله بودايي دين په افغانستان کې خپور شـو؟ دې پوښتنې چـې ددې هېـواد پـر برخليـک يـې يـو بشـپړ بدلـون رامنـځ تـه کـړی، دپوهيدلو او پلټنې وړ ده.

تول پوهيږو چې بودايي دين په ۶ م ز پيړۍ کې له (ساکياموني بودا) سره دهند په خاوره کې څرګند شو، چې نژدې درې پيړۍ دادين دهند په خاوره کې محدودو، تر هغو چې د (موريا) يا په پخواني هند کې دلومړي سلطنتي کورنۍ له خوا منځ ته راغی.

(چندراګوپتا موريا) ددې سلطنتي کورنۍ موسس و او ددې لړۍ ددويم پاچا (پاندوسارا) تر مرګ وروسته يې زوي (اشوکا) واکمنۍ ته ورسيد او نوموړی دواکمنۍ پر لسم کال ۲۴۹ م ز کال بودايي دين ته ورداخل شو چې ددې دين دپرمختياواوپياوړتياله پاره يې ډيرې هڅې او هلې وکړې.

ددې زماني له مهمو پيښو څخه يوه هغه ديوې لوی مذهبي غونډې جوړيدل وو چې په (پتالي پوترا) يعني اوسنۍ (پتنه) کې چې هغه مهال دموريا د امپراطورۍ پلازمينه او دهند له مشهورو ښارونو څخه شمېرل کيده ترسره شوه.

غونډه دمشهور عالم (موګالي پوتاتيسا) په رياست او د روحاني مشر اوپاچا (اشوکا) تر سرپرستۍ لاندې وشوه، په دې غونډه کې ډير ارزښتمن تصميمونه ونيول شول، ډبيلګي په توګه دمذهبي قوانينو تنظيم، ترتيب اودبودائي دين دخپريدلو دپاره دهند په دننه اوله سرحدي حدوداتو نه دباندې دمبلغينو استول په هند کې دمذهبي غونډې ډير پام جنوب پلو په ځانګړې توګه د "سيلان" خاورو ته و لکه څنګه چې اوس بودايي دين په هندوستان کې له منځه تللی مګر دسيلان په جزيره کې په ښه قوت او قدرت دوام لري او دهغه هيواد رسمي دين پيژندل شوی. بله نقطه چې مذهبي غونډې ته دپاملرنې وړ ده هغه داندوس (سند) درود لويديزې خوا سيمې يعني داوسنی افغانستان خاورې وې چې هغه وخت يې دجنوب يوه برخه دارغنداو تر سيمې پورې دموريايانو له خوا فتح شوې وه او په نيمه نوربرخه کې شمال لور ته يونانيان مېشت وو. کشمير او ګندهارا ته دمبلغينو داستولو دموضوع يادونه داشوکا په يو شمېر ډبرليکي فرمانونو کې شوې ده، مثلاً "۱۳" نمبر فرمان دمبلغينو داستولو په باره کې دی او کومو ځايونوته چې يې استولي هم لوستل کيږي. همدغه شان په "۵" نمبر فرمان کې دنوروځايونو په ترڅ کې د "ګندهارا" دنامه يادونه هم شوې ده، تر کومه ځايه چې له دې منابعو څخه څرګنديږي، يو له دې مبلغينو څخه چې د کشمير اوګندهارا په لور استول شوي وو

مجهان تیکا یامدهیان تیکا نومیده، پرته له هغه دوه تنه نور هم له هغه څخه لرې دسند درود لویدیز پلو ته استول شوي چې نومونه یې په لاندې ډول دي:

"دهه ماراکي تا" او "مهاراکي تا" چې دهمغه په جغرافیایي اصطلاح یو یې "لویدیز هیوادونو" ته او بل یې یونان ته استولی و.

لکه څنګه چې دهند لویدیزې سیمې داوسني افغانستان سیمې دي او یونانیانو دهمدې هیوادله شمال برخې څخه دبحر روم تر غاړو او مصر دخپلې واکمنۍ په کړۍ کې راوستې و، نو په اسانۍ سره اندازه لګیږي چې داشوکا مبلغین ګندهارا او دافغانستان نورو سیمو ته تر راتلو وروسته دلویدیز پر لور وراندې تللي دي.

په دې کې شك نشته چې په خپلو ډبر لیکونوکې په ویاړ چې مبلغین یې "یاوانا" یعنې یونانیانوته استولي دي. دتیر کال تر پیل پورې چې داشو کا ډبر لیك په کندهار کې کشف شوی نه وه دا (یاوانا) یې ډیر لرې لټاوه، مګر اوس څرګنده شوه چې دکندهار په یوه سکندریه کې چې دارغنداو رودخانې ته نژدې ده ډیر شمېر یونانیان میشت وو او اشوکا ډیره هڅه کړې ده چې دوي بودایي دین کې داخل کړي نو ځکه یې دهغوي په ژبه فرمان په هغه ډبر لیك ورته کیندلی و چې تازه دچهل زیني ترڅنګ موندل شوی دی.

نو ویلای شو چې بودایي مبلغین داشوکا په ژوندانه ددریمې م ز پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې ددین دتبلیغ له پاره دافغانستان جنوبي برخو ته راغلي او دغه دین ته په رونق ورکولو کې بریالي شوي، ځکه چې څه دپاسه یو زر کاله دادین په دې خاوره کې تم شوی.

۱۴-۳-۱۳۳۸

کوشانیان دافغانستان په تاریخ کې

دڅېړنې دلمنې په پراخېدو او ددرسي، مسلکي او افغاني کتابونو دخپرېدو په وجه به نن سبا په افغانستان کې داسې څوك نه وي چې هغه د (کوشان) یا (کوشاني) نوم نهٔ وي اورېدلی دالوړ او مشهور نوم هغه اوازه ده چې دګاونډیو هېوادنو لرېوسیمو ته هم رسېدلی دی.

کوشانیان د (سیستي) یا(یوچي) په نامه توکی له مرکزي اسیا څخه پورته شوی،په افغانستان کې یې دیو ځواکمن او مقتدر سلطنت په تشکیل لاس پورې کړی او دهند او پاکستان دپراخې نیمې قارې په فتوحاتو بریالي شوي دي.

له دې سره سره دکوشانیانو تاریخ درې پړاوونه لري چې لومړی یې په مرکزي اسیا او درېم یې په نیمه قاره هنداو پاکستان کې تېرېږي او هغه ستره اومهمه مرحله یې چې منځنی پړاو دی په افغانستان کې تېره کړې ده، اوداد کوشانیانومهمه او تاریخي دوره ده چې دهغې په اوږدو کې دافغانستان دمدنیت خېزې خاورې له خوي بوي او کړو وړو سره وخت تېر کړ او دباختر دمتمدنو خلکو له مدني خاورې سره په تماس یې دسلطنت نظام جوړ ددین، فرهنګ ، رسم الخط ادبیاتو، هنر صنایع او پرتمینو ودانیو خاوندان شول.

لکه څرنګه چې ختیزې چیني (منابع) او لویدیزې یوناني منابع رابنیي کوشانیان دهغو سختو جګړو په ترڅ کې چې له هیوانګنو یا (هنونو) سره منځ ته راغلي په ۷۰ م ز کې دامو له سیند نه راتیر او په باختر کې یې دیوناني باختري پاچاهانو کورنۍ ونیوله ، ددوي داوسیدلو تر ټولو مهم مرکز دهندوکش په شمال کې دبغلان سیمه ده، چې دکوشانیانو ددین اوفرهنګ اثار او نښې نښانې یې له مختلفو برخو څخه کشف شوي دي.

کوشانیان پنځوس کاله دمخه ترمیلاده دکابل اوکاپیسا حوزو ته ورداخل شول او دیونانیانودوروستی پاچا ځای (کابل) یې ونیو، او په بګرام کې یې دیوناني ښار ترڅنګ یو لوی، نوی او مستحکم ښار جوړ کړ اودابنار دلویوکوشانیانو دکورنۍ ددوبي پلازمینه شوه.

ددوي پلازمینه (پایتخت) مود دې له پاره یاد کړ چې لویو کوشانیانو پرته له بګرامه دوه نور مرکزونه هم درلودل چې یو یې په (پاروشاپورا) یعنې پیښور کې او بل یې دګندهارا په یوه منځنۍ نقطه کې و.

دلویو کوشانیانو دوره دمسیح له پیل نه پنځوس کاله وړاندې شروع او ددریمې مسیحي پیړۍ تر لومړۍ نیمایي پورې دوه پیړۍ وخت نیسي او دا دوه پیړۍ دپخواني افغانستان په تاریخ کې له لویودوروڅخه شمېرل کیږي.

له څنګه چې ساساني ایران دساسانیانوپر وخت (ایرانشهر) نومول شوی وهمدارنګه افغانستان دکوشانیانو پر وخت پر کوشانشهر یې شهرت ترلاسه کړی و.

وروسته له هغې چې کوشانیانو په کوشانشهر کې میشت او ځای په ځای شول دنورو هیوادونو دفتح کولو له پاره ې دشمال شرق په لور چیني ترکستان یا سنکیانګ ته اودشرق په لور یې دهندنیمې قارې او پاکستان ته مخه وکړه.

په پخواني افغانستان کې دلویو کوشانیانو دوره یوه لویه عمراني(آباده)، مذهبي هنري او ادبي دوره ده چې دهغې اثار او شواهد دسکو، عبادت ځایونو لوړو چوترو، تووږل شویو مجسمو په بڼه پاتې دي چې دهغې دورې دهرې پاتې شونې ډلې مطالعه ځانګړې څېړکې. رسالې او کتابونه غواړي.

دکوشانیانو دورې ته ځکه (لوي) صفت ورکړی شوی چې په دې دوره کې په مختلفو برخو کې لکه حیاتي، مدني، مذهبي او فرهنګي چارو کې ډیر بې ساري

پرمختګ په خپله کوشانشهر(دهغې دورې افغانستان) او نورو فتحه شويو سيمو کې ترسره شوی دی.

په دغه دوره کې ډیر پرتمین بودايي عبادت ځايونه په ګندهارا (هډه اوپيښور) په کاپيسا کې دپهلوان غره ترڅنك، بګرام کې، دچاریکا د لويديځ لور ته په توپ دره کې او نورو ډيرو سيمو کې جوړ کړاي شوي دي ،داعبادت ځايونه یواځې دبوديزم له پاره ځانګړي نه و، لاچې په دې عصر کې ډيرو مذهبونو آزادي درلوده، يوله هغو کلونوعبادت ځايونو څخه چې بوديزم پورې اړه نه لري هغه دسره کوتل اورتون دی چې لـه شپږ کلونو راپه دې خوا دافغانستان په شمال کې کشف شوی دی.

دافغانستان کوشاني مبلغينو بودايي دين دختيزي اسيا تر وروستيو ځايونو خپور کړ،همدارنګه ګلکاري په نوي او مذهبي رڼا کې ددې جوګه شوه چې ډيرې ښکلې ابادۍ او ګنبدونه يې جوړ کړی چې ديو شمېر پاتې شونو په ليدلو يي نن ورځ هم خلك حيرانيږي.

په افغانستان کې ديوناني بودايي مجسمه توږنې مدرسې ډير پرمختګ وکړ او په ځانګړي توګه دکوشانيانو په دوره کې ددوه پيړيو په اوږدو کې يې بې شانه پرمختيا او پياړوتيا وموندله چې په دې دوره کې دوړو او ډيرو لويو مجسمو جوړول دود وې پخپله کوشانشاهانو او دسلطنتي کورنۍ غړو دمجسمو او کالبدونو توږلو ته ډير زيات ارزښت ورکاوه چې دافغانستان له بيلا بيلو سيمو څخه ددې حقايقو شواهد راڅرګنديږي.

دافغانستان په پخواني تاريخ کې دسياست او اداري چارو له نظره دکوشانيانو دوره يوه لويه دوره ګڼل کيږي اوهره ورځ دنويو توږل شويو مجسمو، ډبرليکونو،سکو اومډالونو موندل په پخوانيو اسنادو ورزياتيږي چې دلويوکوشانيانو ددورې عظمت دافغانستان،ختيځ او اسيا په تاريخ کې ثبت او سجل کيږي.

۵-۱-۱۳۳۸

کجولوکدفیزس

دافغانستان لومړنی کوشاني پاچا

کوشانیان چې د (یوچي) قبیلې په نامه دمرکزي اسیا د(سیستي) له کتلي څخه بیل شوي او دډیرو فتوحاتو دترسره کولو په وجه یې دختیځ په لور پر هند او پاکستان کې شهرت ترلاسه کړی. خو وړاندې له مرکزي اسیا او هند څخه یې په افغانستان کې ځانګړی او اساسي نقش لوبولی دی او دهغوي دوره چې په لویو او وړو کوشانیانو ویشل شوې دلرغونی افغانستان له لویو تاریخي دورو څخه ده.

داکوشانیان چې د(یوچي) په نامه یې هم یاد کړی دی. ځانته کورنۍ او پاچاهان لري چې د هغو لومړی سلطنتي کورنۍ د (کدفیزس) په نامه یادیده او لومړی پاچا یې "معمولاً کدفیزس" یا "کوزولاکدفیزس" نومیده او په (۸۷-۴۰مسیحي) کې ژوندی و، زیاتره په دې عقیده دي کله چې کوشانیان دآمو له سیند نه راپورې وتل او دهندوکش شمال لور ته دباختر سیمو ته ورسیدل، دوي پنځه قبیلې وې او هرې قبیلې خپل مشر لاره په دوي کې دیوې قبیلې مشر (کجولوکزفیزس) څلور نورو ته تر قناعت ورکولو ورسته دپاچاهی اعلان وکړ دهغه نوم په چیني ماخذ کې د (کیوتسوکیو) او دهغه په خپلو سکو کې د (کوزولا کدفیزس) یا (کوزولوکدفیزس) په بڼه یادشوی دی. دده نوم داول یالومړني مانا

ورکوي (کوزولو) یا (کوزولا) اویاهم (کجولو) همدارنګه دویمه کلمه دده دکورنۍ نامه دی، نو په همدغه مناسبت هغه د (لومړی کدفیزس) په نوم هم یادشوی،

کله چې دوي له امو سیند نه دهندوکش شمال لوري ته راتیر شول دپنځو واړو قبیلو مشرانو دملوك الطوایفي په ډول واکمنی درلودې ترهغې چې د (کوي شوانګ) دقبیلې مشر چې همدغه (کجولا) و پر نورو یې بري وموند اوپه ۲۴۰ م کال کې یې دپاچاهۍ اعلان وکړ. داوخت دباختر اصلي اوسیدونکی چې دچیني منابعو له مخې یې (تاهشیا) ورته ویل، دوي سوداګر او مالدار خلك و چې دهغوي مالداري او شتمني دکوشانیانو ددولت په جوړښت کې ډیره اغیزه درلوده.

کله چې کوشاني لومړی فیزس دپاچاهۍ اعلان وکړ، دخپل نفوذ دډیر والي لپاره یې ددوو خواوو څخه په فعالیتونولاس پورې کړ. یو لویدیځ خوا ته د(پارتیا) په لور او بل دهندوکش جنوب خوا ته د (کي پن) او (کاونو) یعنې دکاپیسا،(کوهدامن او کوهستان) او کابل په لور.

دکوشانیانولومړی پاچا کجولاکدفیزس دکابل سیمه دیونانیانو له وروستني پاچا (هرمایوس) څخه ونیوله او داخبره دهمغه وخت سکې په ښه ډول څرګند وي. ځکه اوس داسې سکې په لاس لرو چې په هغې کې دکوشانیانو دلومړي پاچا (کجولاکدفیزس) اودیونانیانو په کابل کې دوروستي پاچا (هر مایوس) نومونه لیکل شوي له هغو سکو څخه معلومیږي چې کابل ته دکوشاني پاچا په رسیدو یې دیونان واکمن ترماتې وروسته دهغه له سکو څخه کار اخستی اویوازې خپل نوم یې پکې ورزیات کړی دی چې یو څه موده وروسته یې دخپلو سکو په جوړولو لاس پورې کړی، هغه وخت یې دیوناني پاچا نوم(هرمایوس) له منځه وړی، او خپل نوم یې په سکو کې کیندلی دی.

له ویلو دې پاتې نه وي چې په همدغو سکو کې یې هم ځانته د (کوشانیانو دینادا رئیس) ویلی دی او له دې څخه هم څرګندیږي چې کوشانیان دقومي عنعنوي عادت له مخې دپاچاهۍ پر مقام هم دریاست دمقام خطاب باك نه بولي. خوهمدغه دکوشاني رئیس چې په ترتیب سره یې دخپل نفوذ او واکمنۍ لمن پراخه کړه، نو خپل القاب یې له لوې نه پسې لوی کړل، تردې پورې چې ځانته یې (شاه شاهان) او (داسمان زوي) وویل. لکه څنګه چې ټولو ته معلومه ده دادګاوندیو هیوادونو دایران دپاچاهانو او دچین دامپراطورانو القاب وو.

دکوشانیانو لومړی پاچا کجولاکدفیزس چې کله په کابل کې دیونانی وروستنی واکمن دنفوذ ساحه تنګه کړه او ټول ځایونه یې تر ونیول نو بیا یې دادرانه (شاهنشاه او داسمان زوي) القاب ځانته غوره کړل چې وروسته تر هغه نورو کوشاني شاهانو هم پسې تکرار کړل.

وړاندې مو وویل چې (کجولاکدفیزس) خپل ځان د(دیندار) په صفت هم یادکړی، باید ووایو چې کوشانیان له هغه وختنه چې دامو پر سیند د هندوکش شمال لور ته راتیر شول دیندار خلك وو او ټولو کوشاني پاچاهانو ددین داصلاح او پیاوړتیا لپاره ډیرې هڅې کړي او ددوي لومړی پاچا (کجولاکدفیزس) هم یو ډیر دیندار شخص و.

دچینایي منابعو له مخې لومړی کدفیزس څه دپاسه (۸۰) کاله ژوندی و. او دهغې اندازې له مخې چې هغوي یې ټاکي باید په ۷۸ م کال کې مړشوي وي، ځکه چې دواکمنی نیټه یې په ۴۰ م کال کې ټاکي، نو په دې حساب به یې ۳۸ کاله واکمني کړې وي.

کله چې کجولاکدفیزس دهندوکش جنوب پلو ته راغی دکاپیسا اوکابل په سیمو یې بسیا ونکړه اودخپلې واکمنۍ ساحه یې په هیواد کې جنوب پلو ته تر وروستي سرحده او همداشان لویدیځ لور ته تر وروستي سرحده وغځوله.

دکجولاکدفیزس مرکز اوپلازمینه(کاپیسا) یا بګرام و او دسکو په کیندلو کې یې دیوناني ((هرمایوس)) او درومن دامپراطوري لکه د ((اګوست)) ((کونستانتن)) او ((کلودیس)) دسکو تقلید کړی دی. دا باید هیر نه کړو چې دروم‌ې امپراطورۍ سکې دتجارتي راکړې ورکړې په وجه افغانستان ته راوړل کیدې، نو ځکه کوشاني پاچاهانو دخپلو سکو په کیندلو کې دهغو له سکو نه تقلید کړی دی.

۱۳۳۷\۶\۱۹

کنیشکا تاریخي پاچا او

امپراطور

کنیشکا دافغانستان ،هند او مرکزي اسیا په لرغوني تاریخ کې پیژندل شوی او مشهور نوم دی، دښوونځیو له زده کوونکیو نیولي بیا تر پوهانو پورې ټول دنوموړي شخصیت په اړوند لږ ډیر معلومات لري، اودالږ ډیر معلوات نظر په زمان اومکان سره توپیر لري، په دې مانا چې دمرکزې اسیا په پخوانیو منابعوکې کنیشکا دبودايي دین دمبلغ په توګه اومشهورې (یوچي) قبیلې ته منسوب ګڼل شوی، په هند کې ډیر شمېر خلکو هغه دبودائي کیسو له مخې دیو نیمه افسانوي او نیمه خیالي پاچا په توګه معرفي کړي.

•په دې کې شك نشته چې دهند له فاتحانو څخه یو هم کنیشکادی او هغه لکه دافغانستان دمځکنیو پاچاهانو په څیر په تدریج سره له بګرام اوګندهارا څخه لومړۍ ځان دپیښور سیمې ته رسولی او بیا دپنجاب له سیندونو څخه ورتیر او دهغه اثارو په شهادت چې دډیلي په جنوب کې موندل شوی، ځان یې دهندوستان مرکز اولاترهغې هم وړاندې رسولی وُ.

کنیشکا په هند کې ډیر مشهور دی. دبنارس،ډهلي او ګنګا د سیمې هندیانو نوموړی دیوهندی پاچا په توګه پیژندلی،خودمرکزي اسیا اوهندوستان دمورخینو او منابعو له نظره یو مطلب په کُلي ډول لویدلی او هغه داچې کنیشکا په افغانستان دکوشانیانو یومقتدر پاچاوُ.

یو ډیره ارزښتمنده او په زړه پوري نتیجه چې دسره کوتل په کیندلو کې زمونږ لاس ته راغلې داده چې دکنیشکا په اړوند چې څنګه، هندي بودایي منابعو فکر کاوه هغه خیالي، تصوري، اونیمه داستاني پاچا نه و، بلکه حقیقت او تاریخي وجودیې لاره، چې تر کلونو انتظار وروسته مو دهندوکش په شمال کې دپخواني بغلان له ولایت څخه لوې عمراني اثار، سکې،مجسمې او دهغه ډېر لیکونه تر اوسه کړي دی، نوځکه هغه یو ځل بیا دتاریخ په پاڼو کې په واقعي ډیره دیومقتدر او باعظمته پاچا په حیث ګورو.

دهغو معلوماتو په رڼا کې چې په دې وروستیو وختونو کې تازه دسره کوتل دکیندلو په ترڅ کې تر لاسه شوی څرګنده شوي ده چې کوشا نشاه کنیشکا ددویمې مسیحي پیړۍ په دویمه نیمایي کې دهندوکش دواړو خواو ته یو مقتدر دولت تاسیس کړی و، چې دلرغوني افغانستان دډیر مقتدرو دولتونو په قطار کې شمېرل کیږي.

دتازه معلوماتو په رڼا کې کنیشکا تردې وروسته هندي واکمن ګڼلی نه شو، بلکې هغه باید په صحیح او اساسي ډول دافغانستان کوشاني پاچا او دهندوستان فاتح وګڼو.

لکه څنګه چې محمود زابلي ، سلطان غیاث الدین او معز الدین غوري په افغانستان کې مقتدر اوپیاوړي دولتونه تشکیل او پلازمینې یې هم په فیروز کوه او غزني کې موجودې وې. وروسته له هغې هر یو په خپل وار سره دهندوستان په بیلا بیلو سیمو کې سوبې وکړې، هلته یې مرکزونه جوړ او په هغه پراخ، هندوستان کې یې واکمن وټاکل، لوی کنیشکا هم وړاندې تر دې چې په هندوستان کې سوبې وکړي دلرغوني افغانستان په دننه اوتر ټولو سرحداتو پورې یې یومقتدر دولت تشکیل کړ چې په کوشاني دولت شهرت لري، البته چې وړاندې ترکنیشکا نور هم په کوشنانیانو کې واکمنی ته رسیدلي دي خو دکنیشکا پر وخت دکوشانیانو قدرت خپل لوړ حد ته رسیدلې و.

دعلمي، هځواو لرغون پېژندونکيو دڅېړنو له مخې چې په دې وروستيو اتو کلونو کې منځ ته راغلې په قطعي ډول ثبوت ته ورسيده چې کنيشکا دافغانستان په شمالي برخو کې غالبا په بلخ او حتماً په غوري او بغلان کې لوی مرکزونه او ښارونه درلودل او پرته له شکه دحکمرانۍ يو ستر مرکز يې داوسني پلخمرې جنوب لويديځ لور ته په شل کيلو ميترۍ کې په سره کوتل کې و، او تر دې حده يې واك او ځواك موندلي و، چې پرته له مبالغې کولی شو نوموړی دروم دامپراطورانو اودچين دفغفورانو په قطار کې وشميرو، ددې دواړو لويوختيزو او لويديزو هيوادونو امپراطورانو له کوشاني دولت سره ددوستانه اړيکو احتياج محسوساوه

نو ويلای شو چې کنيشکا پاچا دافغانستان دمقتدر و پاچاهانوله ډلې څخه و چې دفتوحاتو له مخې يې دهندوستان زړه ته ځان ورساوه ډيرې سيمې يې فتح او دکوشاني افغانستان فرهنګ او تمدن يې په لوی هندوستان کې خپور کړ او هلته يې دخپل واك چلونې لپاره يو شمېر ښارونه او مرکزونه جوړ کړل.

۱۲_۱_۱۳۳۹

سور کوتل

له ۱۳۳۰ (۱۹۵۱ز) کاله راپدیخوا نه څوکاله کیږي چې د (سره کوتل) نوم په کورنیو او بهرنیو جرایدو او علمي مجلو کې اخستل کیږي او ورځ په ورځ دانوم نور هم پورته کیږي. ولې دانوم دفرهنګ، لرغون پیژندنې اوتاریخ ډګر ته راووت ؟

سورکوتل ، لکه دتیروشویو سلګونو کلونوپه څیر کوتل نه دی، بلکې دلرغون پیژندنې او دافغانستان دتاریخ یوه حیرانوکې نقطه ده او نه اویاکاله کیږي چې هلته دافغانستان دمذهبي میراث ښکلي او پرتمینې بیلګې کشف شوي دي.

دافغانستان داسلامي عصر په تاریخ او ادبیاتوکې دبلخ او ګشتاسپه، زردشت او دقیقي، زردشتي دین او دبرزین مهر اومهر بر زین عبادت ځایونه، مزدیسنادین، زردتشتي حکیمان (طبیبان) او همدارنګه دتوران او دتورانیانو دحملې کولو او په نتیجه کې یې زرتشت دوژلو موضوع په څو څو ځله راغلې ده اوداسې څوك نشته چې دنظم او یا نثر دلوستلو پر مهال یې دا نومونه اوریدلي نه وي. له دې حرفونو څخه دلرغونو دوروانعکاس له یوه عصره تر بل عصره اوله یوه نسله تربل نسله په تکرار تر موږ رارسیدلي دي.

مونږ ټولو اوریدلي وو چې په بلخ او دباختر په سیمو کې یو شمېر عبادت ځایونه وو مګر هیچا ویلي نشول چې چیرته؟ نه اویا کاله دمخه په یو ناڅاپي ډول یوه یادوه داسې خبنتې چې دیوناني الفباء حروف پرې لیکل شوي وو دیو لږعلمي

هـخو ترخنګ دلوې مذهبي عبـادت ځاې آثـار دسـره کوتـل ترخنـګ غونـډۍ کـې څرګندې شوي، چې بيا وروسته دکيندلو په دوام سره لانوره هم څرګنده شوه چې دايـو لوې عبادت ځاى و ځکـه چې ددې ځاى مرکز يا داور تانـه لـه ايـرې او نـور شواهد څخه پرله پسې راڅرګند شول چې په پاي کې دغـه عبادت ځاى تقريبا رښتينې بڼه غوره کړه.

ايادغـه اورتون يا عبادت ځاي دپخوانـۍ باختري مزديسنايي ديـن پورې چې عوام يې اتش پرستي بولي کومې اړيکې لري؟

دکوشاني دورې ديوشمير آثارو له مخې چې ډير شميرېې په کنيشکا پورې اړه لري او دهغـو مجسمو لـه مخـې چې دکوشـانيانو دکورنـۍ دغـړو انځورونـه پـرې جوړدي، څرګنديږي چـې دسره کوتـل عبـادت ځاې پـه دويمـې زيږدې پيـړۍ او پـه ځانګړي توګه دمقتدرپـاچـا کنيشـکا او دهغـه يوتـن وارث هوويشـکاپـورې اړه لـري، پردغـه ترتيب دزرتشت او دکنيشـکا او هوويشـکا د زمـانې ترمنځ زر يـا يـو زر دوه سوه کال فاصله ده.

نوويلاي شو چې دادکوشانيانو عبادت چې دبغلان په سره کوتل کـې دود و، سره له دې چې دباختر دزرتشتي عصر خاطرې ترې څرګنديږي خو هغـه يو ځانګړى ديـن و اوپـه دې ديـن کـې ډيـرو سـلطنتي سـپـڅلتيـاوو او پـاکيزګۍ يـا (کولـت ديناستك) په لوړه کچه يوځاى والى او ګډون موندلى و.

دکاپيسا دپخوانيو کيسو نه يوه کيسه چې چينائي ګرځنده هيـوا ن تسـنګ هغـه په اوومه مسيحي پيړۍ کې اوريدلې وه، نکل کاوه: (کله به چـې کنيشـکا پـه قـهر شو ټول ځان به يې داور لمبه شو) برسيره پردې پـه دغـه دوره کـې بـه اور لـه سلطنتي قدرت څخه دجلا کوونکې علامې په توګه هم شمېرل کيده، لنډه داچې کوم مزدك يا عبادت ځاې چې پـه سره کوتـل کـې کشـف شوى، ددې مزدك شـهرت دلويـو کوشانيانو پر دوره دويمه مسيحي پيړۍ کې دکنيشکا اوهويشکا پر وخت کې خپل اوج تـه رسيدلي و، او ديـوډول ځانګړي ديـن نمـايندګي يـې کولـه، چـې پـه آتـش پرستـۍ کـې دکوشـاني سلطنتي کورنـۍ دپاکـۍ اوپـاکيزګۍ لـه پـاره يـو اخـلاص موجود و. چې ددې عبادت ځاي پـه حساسو برخو کې دکوشـاني شـاهانو دمجسـمو موجوديت پورتنۍ مفکوره تائيدوي.

داوړ پرستو عبادت ځاي یا سره کوتل چې په پخوانی نامه یې دبغلان داور پرستو عبادت خاي بللی شو. دایو لوی او باعظمته ځای و ځکه ((بکولانګو)) یا بغلان چې یو لوی ولایت پر دغه نامه یې شهرت تر لاسه کړی و. ددې لوی باعظمته ومجلل عبادت ځاې دمرکز ختیځ لوزې ته پر غونډۍ کې و. ډیرې زینې یې درلودې چې تقریباً (۷۰) پله پایې یې شمېرل شوي چې هر پته یې ۷ متره عرض درلود چې د بغلان دجلګی له خوا دغونډۍ په لور جوړې وې. دخوشحالی په لویو ملي ورځو کې به دبغلان اوسیدونکیو حتی دلریوسیمو خلکو هم دالمبې لیدلاې شواې او دلمبو په منځ کې به دکوشاني پاچا کنیشکا مجسمې له ډیرو لیرو سیمو ښخه څرګندیدې.

هغه لوی ډبرلیك چې له نوموړي ځای ښخه په لاس راغلي دکوشانیانو دعصر په یوناني رسم الخط لیکلی شوی او پردغه ډبره دوه ځله دکوشاني پاچا کنشکا دنامه یادونه شوې ده او له دې ښخه پوهیدلاې شو چې دغه مقتدر امپراطور دهیواد دمختلفو مذاهبو اوادیانو مرسته او ملاتړ خپله دنده ګڼله، او ددې عبادت ځاې په جوړولو کې مستقیم دخیل و. کنیشکا دخپل بودایي دیانت په لرلو او دین ته په ځانګړې پاملرنه یې عبادت ځایونه ډیر ښکلي او پرتمین کړي وو.

دافغانستان په شمالي برخه کې (بغولانګو) بغلان دخپل جغرافیائي پراخ مفهوم په لرلو دکوشانیانو دلومړی فرهنګي مرکز حیثیت درلود. او دعلمي هڅو په وجه دهرې ورځې په تیریدلو ددې سیمې دخاورو لاندې نوي شواهد راڅرګندیږي او په افغانستان کې چې دکوشانی دورې پر دوه زره کلن تاریخ کومه پرده پرته ده، هغه ورو ورو لرې کیږي.

۱۸-۶-۱۳۳۷

هخامنشیان اودتاریخ پرمخ دافغانستان خاورې

هرهیواد تـاریخي، دمخـه ترتـاریخ،لرغونـي (پروتوهسـتوار) داسـتاني اونیمـه داستاني دورې لري، چې په هرې یوې مې څومره چې دراډیـو دخبرونو ټاکلي وخت مناسبه ګڼله رڼاچولې ده.

اوږدې دورې، تـاریخي،ترتـاریخ دمخـه درسـم الخـط اولیکنـې دورې دي، چـې زمونږ دهیوادلیکلي تاریخ داریایانودیوې قبیلې هخامنشیانو له کورنۍ څخه پیـل کیږي.

اصلاً اریائي قبیلې چې هند، افغانستـان او ایران ته خپرې شوې دي یو وخت په شمال کې دامو سیند په اوږدو کې دسردریا او دخزر په څنډوکې یوځای اوسیدلې، او بیـا وروسـته لـه بیلابیلـو لاروڅخـه دجنـوب پـر لـوري ښکتـه راغلـي دي، چـې دلویدیځ پر لوري دزګروس له غرونو اوښتي اودختیځ پر خواداباسین ترڅنـډو خپرې شوې دي. لویدیځ لور ته له غیر اریائي وګړو سـامیانو (آشوریانو) سره اوهمدارنګه دختیځ پر لور دانډوس یاسند پر لور له (دراویدي) وګړو سره مخامخ شول او ډیرې خونړۍ جګړې یې ترمنځ پیښې شوې. چې دلویدیځ په جبهه کې (مـاد) اریایـانو د (اشوریانو) مقاومت مـات کړ او ددې په تعقیب سره د (هخامنشي) قبیلې دایـران جنوب پلو ته دفارس په سیمه کې دیـو مقتـدر سلطنت پـه جوړولـو بریالـی شوې، او

ددې تېر مؤسس لوی (سیروس) یا (کوروش) و، چې دلرغونې زمانې دسترو شخصیتونو اونابغه وو په ډله کې شمېرل کیږي چې پر "۵۵۰ م ز" واکمنۍ ته رسیدلی دی، او پایځوږ یې بیا تر "۳۳۰ م ز" پورې ددوه سوه کلونو په اوږدو کې واکمني ترسره کړې چې دهغوی په ډله کې څو تنه (داریوش) او (خشایارشا) ډیر شهرت لري .

دهخامنشیانو دولت چې لومړی یواځې دفارس په ولایت کې محدود و، ورو ورو یې دختیځ اولویدیځ پر لور پراخوالی وموند .تر دې پورې چې دولایتونو شمېره یې له ۲۸ څخه واوښته اودپراخوالي ساحه یې دهغه وخت دځلورو نویو اومشهورو سیندونو لکه داینوب ،نیل ، شیعون او جیحون ترسیمو یې پراخیت وموندله اودغه وخت لومړنۍ اریایي اوتاریخي امپراطوري منځ ته راغله

تاریخي دوره یا دافغانستان راټول شوي تاریخ همدغه دایران دهخامنشي له کورنۍ نه پیل کیږي،ځکه چې ددې دورې په یو شمېر کانو کې دځینو ځایونو اودهمغو سیمو دخلکو او حتی دسترو شخصیتونو دنومونو یادونه په میخي خط شوې ده ..... او دیوشمیر شخصیتونونومونه یو شمېر مطالبو سره دتاریخ زړه ته سپارل شوي دي،نو ویلای شو چې ۵۵۰ م ز کال اویاد شپږمې م ز پیړۍ نیمائي دافغانستان دتاریخي دورې پیل دی، اوتراوسه داسې کوم ډېر لیک چې ددې خاورې په تاریخي پیښنو پورې اړه لري نه دي موندل شوي نو باید چې همدغه کال او همدغه زمانه دافغانستان دتاریخي دورې پیل وګڼو.

په دې کې شک نشته چې په دغه دوره او دغه زمانه کې دهندوکش شاوخوا سیمو کې ختیځ ، لویدیځ، شمال، جنوب پلو ته ټول خلک آباد وو اوډیر زراعتي،معدني او حیواني پیداوار یې درلودل، خلکو یې دوخت وسله په لاس درلوده او په هر ولایت کې دقوم مشرانو او سردارانو واکمني درلوده او دغه ټول ځیزونه له یوناني او ایراني منابعو هخامنشي پاچاهان په باختریش (بلخ) هارموا (دهري رود حوزه) هراویتي (هر مندحوزه) زرنګا یادرانجیان (سیستان) تت ګوش (غزنۍ مرکزي سیمې) او ګندارا (ننګرهار او ټول مشرقي سمت) باندې تر یو لړ یرغلونو وروسته واك وموند او ددې ولایتونو نوم او شهرت دهخامنشي امپراطوري په فتح شویو ولایتونو کې وشمیرل شو.

دهخامنشیانو داداري ډول ، څرنګوالی، دمالیاتو اخستل او نور ډیر مطالب مفصلې رسالې غواړي، خو یوعمده ټکي دادي چې بیا هم قومي او سیمه ایزو سردارانو په هر ولایت کې نفوذ او حکومت درلود چې استان بانو او ستاتراپانو به دهمدغو مشرانو په مرسته خپلې نائب الحکومتي دندې سرته رسولې.

ددې مقالې دلیکلو اساسي مقصد دادی چې دافغانستان دخاوري دمختلفو ځایونو او مشهورو شخصیتونو نومونه او همدارنګه ددې خاورې دیو شمېر تاریخي پیښو شرح په همدغه د هخامنشیانو په دوره کې لیکل شوې، او دافغانستان دتاریخ ډولو نه له همدغه وخت نه پیل کیږي.

دولایتونو دنومونو له یادونې دمشهورو شخصیتونو له کتنې او دځانګړو حیواناتو له لیدنې پرته دهرې سیمې خلک له خپلو سیمه ایزو جامو سره پر جمشید تخت یادهخامنشیانو پر پلازمینه په لویوتوږل شویو مجسمو کې ثبت او نقش شوي دي.

دافغانستان په لرغوني تاریخ کې دهخامنشیانو دوه سوه کلنه دوره دفرهنګ، معمارۍ سبك مطالعه، ادب او هنر له نظره ډیر ارزښت لري.

مونږ دفرهنګ او هنر په دنیا کې ډیر ځیزونو په یونانۍ دورې پورې تړو. داځرګنده ده چې دیونانیانو دوه سوه کلنه دوره حتماً پر ټولو هنري اوفرهنګي برخو اغیز لري، خو باید هیڅکله تر هغې وړاندې دهخامنشیانو دوه سوه کلنه دوره هیره نکړو. ځکه چې دډیرو فرهنګي، هنري او ادبي مسائلو پیل په هغې دورې پورې اړه لري. دایراني یوناني هنر، آرامي اوخروشتي لیك دود ،یوشمیر معماري سبکونه دعمومي لاروجوړول،دلارو په اوږدو کې دکاروان سرایونو دجوړولو مفکوره. داړیکو پراخول دبحري لارو پیژندل او نور ډیر مطالب په دې دورې پورې اړه لري. باید ووایو چې دیونانیانو ددورې پیل له همدې دورې څخه کیږي.

۱۳۳۸-۱۱-۷

بغلان

دافغانستان په شمال کې دکوشانیانو لومړنی اداري اوفرهنګي مرکز

دنړۍ ختیځ پیژندونکی او په ځانګړي توګه هغه چې په اسیا کې دناخرګندو سیمو په اړه لږ ډیر معلومات لري، هغه ټولنه چې دمرکزي اسیاپه شمال دبیکران په لویو دښتو کې کوچیان یا دخیمو اوسیدونکي وو او دمسیح له وخت نه څو پیړۍ وړاندې خواره واره شوي وو چې د (سیت) او یاد(سیتي قومونو) په نامه یې یادوي.

مورږ دخپلو اوګاوندیو په فرهنګي او ادبي حلقو کې دغې ټولنې ته چې دمسیحیت له څرګندیدو څخه پیړۍ دمخه زمورږ دهیواد شمالي پوړلو بعني دآمو دسیند خواوو ته راننژدې شوي وو د (توراني) او (تورانیانو) په نامه یې یادولي شو.

هغه خلك چې مورږ یې تورانیان اوغربیان یې سیتې بولي دآس په سپرلی کې ډیر ماهر،غشي ویشتونکي، جنګیالي، کبرږدی، اوسیدونکي او دنورو ډیر صفاتو لرونکي وو چې (اوستا او هشنامي) پیژندلي ډیرو دغسې قومونو دژوند په بیلا بیلو دورونو کې مدنیت هم درلود چې نر ډیره حده یې دیرغل، ښکار اوسوارکارۍ جنبه خپله کړې وه، دزور او ځواك ترڅنګ یې سترتیا هم درلوده، دسروزرو ځینې ځیزونو،نورو ګاڼو او دهغوی وسلو به دپړك وهلو په وجه سترګې بربښولې. دهغوی له قبرونو څخه چې معمولاً په ګنبدي ډول دخاورو له ډیریو نه جوړ دي دزیوراتو، وسلو اوحتی په هغو ځایونو کې چې هوا ډیره سړه ده، لکه سائیبریاکې دبافت ځنې ټوټې او یو شمیر قالینچې چې اکثرا دآستونو دپلان په بڼه جوړې دي لاس ته راغلي

دي . داټولنه جوپه پر جوپه لکه :اسکايي، تخاري، کوشاني او نور وخت پر وخت له مختلفو لارو څخه داسيا له شمالي او شمال ختيځو برخو نه لويديځ لوري ته راغلي دي او يو شمېر يې زموږ له هيواد سره موازي له سنددريا او آمو سيند څخه راتير او زموږ په هيواد کې تيت شوي دي .

دچين دپخوانيو مورخينو څخه يو تن دوه پيړۍ دمخه ترميلاده د (لويديځ هيوادونه) په نامه يوکتاب وليکه چې دلومړي ځل لپاره يې زمونږ دهيواد په اړه ليکنه کړې ده او هغه دغه دسيتي قبيله يعنې کوشاني (يوچي) يادکړې او هغوي يې په وړو او لويو ويشلي دي. حقيقت دادی چې يوچيان هغه مهال په کوشاني نامه مشهور شول چې په لومړي قبل ميلاد پيړۍ کې له آمو راتير او په باختر کې ميشت شول، او بيا وروسته ترهغې چې له پنځو قبيلو څخه يوه چې (کوي شوانګ) نوميده پر څلور نورو غالبه او دوروستي يوناني باختري پاچا هيلو کلس ځاي يې ونيو او د (کوشان) او (کوشاني) په نامه او صفت مشهور شول.

کوشانيانو دهندوکش په شمال کې ديونانيانې ځاي ونيو(يوناني باختري) شاهان دهمدغه غره جنوب لور ته دکاپيسا حوزه کې بګرام ته داوسني کابل شمال لور ته خپل سلطنت ټينګ کړ. کوشانيان ياخودهندوکش ستونزمنې لارې او يا دمينځنۍ او يا په بګرام کې ديوناني باختري ځواکونو دمقاومت او يا خو هم دځواکونو دلاډير والي په وجه دافغانستان په شمال کې دباختر په لويديزو برخو کې پاتې شول،او په مختلفو سيمو کې په ځانګړي توګه دبلخ اوکندوز ترمنځ يې دجنګي کلاګانو اوښارونو په جوړولو لاس پورې کړ.

چې داوسني بلخ دحصار په لاندې بنيادونو کې ديو لړعلمي هڅو په ترڅ کې د کوشانۍ دورې اثار ددې وينا ثبوت دي.

هغه څه چې زه غواړم په دې مقاله کې يې څرګند کړم هغه دهندوکش په شمال کې دکوشانيانو د اداري،ودانيز او فرهنګي مرکز بغلان پيژندنه ده.

په دې کې شك نشته چې ددې وينا ثبوت هغه مهال څرګند شو چې هلته په سره کوتل کې اورتون او عبادت ځاي کشف کړاي شو او مخصوصاً وروسته دکنيشکا او هوويشکادډېر ليك له موندلو څخه چې په هغې کې لوی کوشانشا لوستل شوی داخبره لاثابته شوه چې دکوشانيانو دعروج ددورې يو لوې عبادت ځای په همدغه ځاي(بغولانګو) کې آباد و. بغولانګو دهمدغه بغلان پخواني نوميز

شکل دی چې اصله معنا یې د (اورمرکز) او (اور ځای) دی او دخپل تاثیر اوشهرت په وجه یې دټول ولایت نوم په همدغه نامه ونومول شو.

لکه څنګه چې دهڅو ،علمي څیړنو او یوناځاپي کشفیاتو نه اندازه لګیږي دکوشاني عصر دودانیزو اثارو شواهد دغه عبادت ځای او دې یوې نقطې ته لکه سره کوتل ځانګړې نه وو، بلکه دغه ټوله پراخه ساحه لکه (غوري) (دهن غوري)، (بغلان) او (دهن شیر) په برکې نیولې ده. دغونډیو او تپو دپاسه او په هوارو برخو کې چې اوس زراعتي ځمکې شوي دي په دغو ټولو کې دلویو کوشانیانودعصر دآبادۍ شواهد په پټ و ښکند ډول محسوسیږي.

په بغلان کې دغونډۍ دپاسه چې په تیرو وختونوکې (کافه ستاره) جوړه شوې یوه مجسمه په لاس راغلې دبغلان دبزکشۍ دمیدان په هغه برخه کې چې دغونډۍ دپاسه دننداړچیانو لپاره ځاې هواریده دعقاب په بڼه یوه توږل شوې مجسمه او نور څیزونه په لاس راغلي.

اودسره کوتل له تپې نه دوه کیلو متره لرې ختیځ لوري ته په هوارو زراعتي ځمکو کې یوه صفه چې له تیږو او خښتو جوړه شوې وه کشف شوې ده چې جګوالي یې (۱،۵۵ متره) اوږودوالي یې (۱۷،۵۰ متره) او پلنوالي یې (۱۴متره) دی. ددې صفې دپاسه یو شمېر پایې او دمجسمو ټوټې ولیدل شوې چې دتناسب له مخې ویلای شو چې دغې مجسمو پنځه متره جګوالی درلود اوتر اوسه معلومه نه شوه چې داستنې په کوم منظور جوړې او په صفه کې ځای پر ځای شوي دي.

له سره کوتل عبادت ځای څخه ددوه کیلو مترو په فاصله ایسته لویومجسمو چې پنځه متره لوړ والی لري دبغلان کوشاني عصر ته ډیر ارزښت ورکړی دی.

لنډه داچې داټول شواهدورو ورو تثبیتوي چې کوشاني پاچاهان دمخه تر دې چې دهندوکش سیمه یې بغلانَ ټاکلې وه، او په دغه ۶-۷ کلونوکې داسې شواهدلاس ته راغي چې ددې مفکورې ملاتړ کوي،دتاریخ دنیاتراوسه دلویوکوشانیانو دژوند له فصل نه په هیڅ خبر نهٔ دی او دالومړی ځل دی چې بغلان ته متوجه شول، په دغه وخت کې اودافغانستان په دغه نقطه کې دکوشانیانو دوړاندې وختونو عظمت او لویوالی تر سترګو کیږي.

۱۳۳۷-۱-۱۶

دبغلان ارزښت دلرغون پېژندنې له نظره

لرغون پېژندنې په دغه وروستيو پنځوس کلونو کې دکشفياتو او کيندلو په نتيجه کې ځرګنده کړه چې په عمومي توګه دافغانستان خاوره دلرغونيو آثارو اوبيلابيلو دورو دخرابيو له نظره ډېره غني ده.

په دغو وروستيو پنځوس کلونو کې ددې هيواد په ځينو ځايونوکې څېړنې او کيندنې شوي دي او يو شمېر سيمو لکه هډه، بګرام،باميان بلخ، شترك، فندقستان، ککرك، ايبك، کندوزاونورو شهرت پيدا کړې او له هغو سيمو څخه کشف کړاي شوي آثار دکابل په موزيم کې موجود دي.

په دې کې شك نشته چې ددغو ټولو سيمو کشف کړاي شوي آثار دتاريخي اوفرهنګي دورو له نظره يوشان نه دي يوشمېر آبادۍ چې هغه دبودائي دين عبادت ځايونه وو مشهور شوي، لکه هډه او باميان،همدارنګه په ځينو نورو ځايونو کې داسلامي مدنيت دآباديوشواهد لکه په غزني او لشکرګاه او هرات کې په لاس راغلي دي.

بغلان چې دلته يې په اړه لږ څه بحث کوو هغه سيمه ده چې په دغه وروستيو کلونو کې يې ډېر ارزښت پيدا کړی اوپه هغه شرح چې ورته دپاي ټکی ږدو په حاضر دم وخت کې دلويو کوشانيانو په عصر کې دفرهنګ او آبادۍ له نښو نښانو سره ارتباط لري.

بغلان په حاضر وخت کې دهغې سيمې نوم دی چې دپلخمري شمال ختيځ لور ته يې ۶۰ يا ۷۰ کيلو متره مربع ځاي نيولی دی اودرې نوی ښارونه دپل خمري، بغلان صنعتي او بغلان اداري پکې جوړ شوي دي. تر ۵ کاله دمخه بغلان د همدغه مساحت په

لرلو چې يادونه يې وشوه دقطغن ولايت پورې اړوندو اودنويو اداري تشکيلاتو لـه مخې يو ځانګړى ولايت وپيژندل شو اواداري مرکز يې ديو لړتغيراتو اوبدلونونو څخه وروسته همدغه بغلان وټاکل شو او دموجوده قطغن ولايت اداري مرکز بغلان اداري يابغلان دى چې له هغو مهمو او ارزښتمندو کنډوالو څخه چې دچم کلا په نامه ياديږي .

داوسني بغلان جنوب لويديځ لور ته دغوري په نامه يوه بله سيمه لرو چې پـه داسې ډول دپلخمري کوچنى ښار ددې دواړو سيمو تر منځ پروت دى. له دهن غوري څخه دهغې لوې لارې پـه سر چې لـه غورې څخـه دايبك تاشقرغان اومزار شريف پـه لور ورځي دخاورو اوډبرو ديوې غونډۍ په څنډه کې چې پـه سره کوتـل مشـهور دى، فرانسوي لرغون پيژندونکى پلاوي ديوې لوى آبادۍ په کشفولو بريالى شول چې دلويو کوشانيانو پـه دورې پورې اړه لري.

دفرانسې دکيندلو او سپړلو دپلاوي مدير موسيو شلوم برژه دسره کوتل دکيندلو او نتايجو پـه بـاره کـې مقـالې خپرې کړې. خو لکـه څرنـګه چې سږ کـال پـه دغـه ځاى کـې دکيندلـو مرحله پاي ته ورسيده پوښتنـه پيداکيـږي چې راتلونکـي کـال بـه پـه کـوم ځاى او کومه نقطه کې دکيندلو اوسپړلو کارپيل کيږي؟

دبغلان په يوه برخه (سره کوتل) کې خو په ښکاره ډول يو عبادت ځاى څرګند شوى دى خو ددوي د مجسمه جوړونـې،معمـارۍ او پـه ځـانګړې تـوګه دژبـې او رسم الخط لـه ژورې مطـالعې نـه ثابتيـږي چـې دا ولايـت داسيمه او دانقطـه د لويوکوشـانيانو پـر وخـت دمسيحي پـه دريـو لومړيـوپيړيـو کـې ډيـره آبـاده او پر مخ تللې وه، نـو ددغـه ځاى نـورې کيندنې به دکوشانيانوپه عصر نوره ډيره رڼا هم واچوي.

په دې کې شك نشته چې دبغلان له سره کوتل څخه کشف شويو شيزونو کې هغه څه چې ډيرارزښت لري يو شمېر ډبرليکونه دي چې دافغانستان په هيڅ يوه نقطـه کـې داسې يوډبرليك نه دى کشف شوى چې دکميت له مخې له دې ډبرليك سره سيالي وکړي .

پوښتنه داده چې ايا په دغو کشف کړاي شويو ډبرليکونو کې داسې يو هغه شته چې دبغلان دنامه اصل او پخوانى ډول بغولانکو او بغلانګ نوم ترې کشف شوى وي؟ هويوتن داکسفور له استادانو څخه متسرهيننګ په دې بريالى شو چې دبغلان دنامه پخوانۍ بڼه ولولي. همدارنګه په يو بل ډبـر ليـك کـې دکوشـانيانو دلـوې پـاچـا کنيشـکا نـوم دوه ځله لوستل شوى نه دى؟! هو ښايي داډبر ليك پخپله دکنيشکامربوط نه وي تر کومه چې فکر کـوي احتمـال لـري دااليکنـه پـه هوويشـکا اويـادلوې کنيشـکا دکورنـۍ پـه کـوم غـړي او

جانشین پورې اړه ولري. نوهغه څه چې ښه څرګند دي هغه څه دپاسه ۶۰ ډېرليکونه دي چې تړول په کوشانی. دورې اوپه ځانګړي توګه په کوشاني پاچاهانو پورې اړه لري.

زموږ دهیواد په تاریخ اولرغون پیژندنه کې ددې ډېر لیکونوپیداکیدل چې تړول دلویو کوشانیانو په دورې پورې اړه لري ډېر ارزښت وړ دي. حتی ویلی شو چې ددې کشفیاتو ارزښت نه یواځې دافغانستان لپاره، بلکې دګاونډیو هیوادونو هند، ایران او ماوراء النهرلپاره هم ډیر دی.

ددې ډېر لیکونو په رڼا کې دکوشاني عصر له ژبې او رسم الخط څخه ورو ورو پرده پورته کیږي او کومه کومه ژبه چې په دې ډېر لیکونو کې کارول شوې ده هغه سیمه ایزه لهجه ده چې اروپائي پوهانو دباختري یا بلخي ژبې په نامه نومولې ده او موسیو هیننګ باور لري چې دسره کوتل دډبر لیك ژبه له خوارزمي، سغدي اوپارتي ژبې سره قرابت اونژدې والی لري.

ددې ډېر لیکونو رسم الخط یوناني دی چې دکوشانیانو په وخت کې یې پوره رواج درلود، دسره کوتل دکیندنې له نتایجو او په بغلان اونورو برخو کې ترامو سینده دخاورو له کتنو څخه ډیر داسې عوامل څرګندشوي دي چې دهغې له مخې ویلای شو چې دافغانستان له نورو برخو څخه دغې برخې دکوشاني عصر تمدن اوفرهنګ ډیر پراخوالی درلود.

په همدغه سیمه کې دسره کوتل په څیر نورې غونډۍ هم شته چې دډیرې پاملرنې وړ دی له هغې جملې څخه یوه هم (چم کلا) غونډۍ ده چې داداري بغلان په لس کیلو متری کې د جمیر دنهرشمال لور ته پرته ده. په اوسني وخت کې چم کلا دمربع په شکل یوه غونډۍ ده چې هره ضلع یې نژدې دوه سوه متره اوږدوالی لري، او یواځې په جنوبي ضلع کې یې یوه ګرده وتلې برخه لیدل کیږي چې ددې غونډۍ کیندل به بې شکه دکوشانیانو په برخه کې ډیر معلومات راکړي، او پرته له دې غونډۍ نورې هم داسې شته چې له هغې ډلې نه یوه دآي خانم غونډۍ ده چې هغه بیا دآمو سیند خوا ته نژدې پرته ده او له هغه ځایه لوې دتیږو سرتاقونه موندل شوي دي نوطبعاً دکیندلو او څیړنو په نتیجه کې به دکوشانیانو او یونانیانو په دوره ډیره رڼا واچوي. نو ویلای شو چې بغلان او دهغه ځای کیندنې اوڅیړنې په افغانستان کې دکوشانیانو دعصر دتمدن دڅرګندلوله پاره ډیر زیاتې ارزښتمنې دي.

۱-۱-۱۳۴۱

سره کوتل نړیوال هنري باختري مقام ـ تثبیت کړ

پر ۱۸۳۰ ز کال یوشمیر لویدیز او ختیز پوهان دهنداوافغان دخاورو په پوله دکابل دسیند په کوزنیو برخوکې (چې په حقیقت کې همغه پخواني ګندهاراده) په یو ناخاپي توګه دیو نوي هنري مکتب له شته والي سره مخامخ شول چې هغه ته یې د (ګریك وبودیك) دمکتب نوم ورکړ.
نوموړی مکتب دهندي دودیزواثارو، سبکونو او ځیروبرعکس نوي ځیرې درلودې، په هغوکې دیوناني هنر نفوذ او کړه وړه ډیر څرګند و، مشهور فرانسوي ختیځ پوه "فوشه" په همدغه نامه دګندهارایي صفت موضوع هم ورزیاته کړه اود (ګندهارګریك وبودیك) په هر ځای کې شهرت ومومند او ددې هنري مکتب نښې نښانې ورو ورو په سلګونو زرګونو اودلس زره ګونو په شمېر دکابل سیند په اوږدو کې دهندوکش په غرنیو سیمو کې دسنددرود تر غاړو پورې ومومندل شوې دکابل، پیښور اولاهور موزیمونو چې ددې اثارو مرکزونه دي، ټول خلك حتی دعوامو طبقه یې له دې اثارو سره اشنا کړه، دامکتب د نوم، صفتونو، ځانګړو مشخصاتو

او جغرافيايي ساحې له نظره مشهور شو، خو له هغه وخت نه تر اوسه څه دپاسه يوه پيړۍ تيره شوه، مګر اصلي مبداء يې دپردې دننه پټه پاتې ده.

ددې څه دپاسه يوې پيړۍ په اوږدوکې بيلا بيلوختيز پوهانو نوموړي موضوع ته مخه وکړه او ددې مکتب دپيل په اړه ډول ډول مفکورې اونظريات منځ ته راغلل چې په پاي کې دوه ډلې شوې او حتى په مقابله يې لاس پورې کړ. هغې ډلې چې فوشه يې په راس کې واقع وه وويل چې ددې مکتب په منځ ته راتللو کې دبحرالرومي دغاړو يوناني هنردخيل دی او دويمې ډلې چې دانګلوساکسن پوهان پکې راټول وو، په دې اړه يې دفوشه نظر رد کړ او زياته يې کړه چې دګندهارا دهنر په مبداء کې ديوناني رومي هغه هنر دخيل دی چې دروميانو په روم کې دامپراطورۍ په وخت يې دتجارتي تلو راتلو په مهال دختيځ په دې سيمه کې ترسره کړي دي، او بيا دانګريز(مسترويلز) دبګرام په آثارو ډيره اتکاء کوي او دګندهارا دمکتب په مبداء کې دروميانونقش قاطع ګڼي.

ددې دواړونظريو طرفداران په يوه خبره کې سره متفق دي،او هغه داچې پخپله باختر په هيڅ وجه دګندهارا دمکتب په تشکيل کې کوم اغيز او دخالت نه درلود او نه يې لري.

په سره کوتل کې کيندلو،ختيځو اودتيرو مجسمو اوپه ځانګړي توګه دکوشاني شهزاده ګانو دډبرين مجسمو ترکشفولو وروسته چې په يو ناڅاپي توګه يې ددواړو پلويانو په ادعاګانو دباطل کرښه راښکله او دايې ثرګنده کړه چې نه يواځې ددوي دادعاګانو پر خلاف دګندهارا دمکتب په تشکيل کې دخالت لري، بلکې ددې هنر او ددې مکتب مبداء باختري هنر دی چې هغه په صحيح توګه د دورو په ترتيب سره (يونان باختري) او(يونان کوشاني) دمکتبونو په نومو يادولای شو.

موسيوهاکن له دويمې نړۍ والې جګړې دمخه او په کندز کې له يوعبادت ځای نه دراپيدا شوويو آثارو وروسته چې دادهندوکش په شمال کې دمجسمې جوړونې لومړۍ نښې نښانې وې، دلومړي ځل له پاره پر ۱۹۳۶ز کال دانظريه رامنځ ته کړه چې دګريک وبوديک دمکتب مبداء بايد دهندوکش په شمال دباختر په سيموکې ولټول شي.

دامفکوره نورو ختيځ پيژندونکيو نه يواځې داچې په ارامۍ سره رد کړه بلکه بې ارزښته يې وګڼله، ترڅو چې په دې نژدې وختونوکې له سره

کوتل څخه نوې اوتازه نښې نښانې وموندل شوې اوپه غوڅه توګه يې څرګنده کړه چې دګندهارا دهنر بنسټ په شمال کې دباختر له سيموڅخه دی.

دکوشاني له هغه مجسمو سره دسره کوتل دآثارو ورته والی چې دګنګا د (مات) او (ماتورا) په سيمو کې تردې وړاندې کشف شوي وو او ارتباط يې له هيڅ يوې هندي مدرسې يامکتب سره نه و، نودامفکوره پياوړې کوي چې کوشاني باختري هنر دمسيحي په لومړۍ اودويمه پيړۍ کې دومره پياړوی اوپراخه شوی و چې دآمو سيند له سيمې څخه ترګنګا پورې يې عمومَيت حاصل کړی و چې دهغې تاثير په مختلفو هنري مکتبونو لکه دګندهارا په ګريک او بودايي مکتب باندې ثابت وي. په بل عبارت دګندهارا دګريک اوبوديک مکتب همغه دباختري کوشانيانومکتب دی چې بودايي دين او فلسفې ددين له نظره هغې ته يوه خاصه جنبه ورکړې ده او کوشاني امپراطورانو په ځانګړې توګه کنيشکا او هونشکا دنظامي قدرت او سياسي حمايت له نظره چې له مختلفو مذاهبو سره يې ترسره کړيدی، چې په هغه جمله کې دبودايي دين په باختر کې ديونان کوشاني هنري مکتب په پراخوالي کې پوره ګډون لري.

د کنیشکا عبادت ځای

په بودایي کیسو کې راغلي دي چې (کنیشکا) لکه د موریالوي پاچا (اشوکا) په څیر اتیازره خیریه او مذهبي ودانۍ ترخپل واک لاندې سیموکې جوړې کړې وې.

سره لدې چې داشمیره دمبالغې جنبه لري، خود کوشانیانو دلوی پاچا دپراخې آبادۍ په رابطه دهغه شوق، نیکې هیلې او اراده ترې څرګندیږي.

لکه څرنګه چې کنیشکا دکوشانیانو ترټولو لوی او تر ټولو مقتدر پاچا دی (۱) نو خامخا یې دخپلې واکمنۍ په دوره کې ډیرې پرتمینې او ښکلې ودانۍ جوړې کړې دي او لکه څنګه چې دافغانستان په دننه او دهند په شمالي برخو کې یې دخپل پراخ قلمرو په ساحه کې یې له ټولو مذهبونو او ادیانو څخه ملاتړ کاوه، نو دټولو مذهبونو او ادیانو لپاره یې عبادت ځایونه جوړول.

لومړنۍ ودانۍ چې په حتمي او یقیني توګه یې نسبت پخپله کنیشکا ته کیږي هغه دپیښور په علاقه کې دبودایي دین یوه لویه عبادتګاه وه چې دهغې استوپې دځلورو سوو قدمونو په شاوخوا کې جګوالی درلود او دډبرینو لوړو سوپو دپاسه په دیارلس طبقو کې له لرګي نه جوړه وه او ۵۸ کاله دمخه پر (۱۹۰۹) کال دیو اوسپنیز صندق ترکشف وروسته چې دکنیشکا نوم او صورت پکې ثبت دی، دلومړي ځل لپاره لومړۍ مذهبي

ودانی چې ددې لوي کوشاني پاچا له خوا جوړه شوې وه دعلم نړۍ ته وروپېژندل شوه.

وروسته له نژدې پنځو کلونو راپه دېخوا دادی دعلم نړۍ دیوبل خبر په اخستلو بريالۍ کیږي چې دایو بل عبادت ځای دی او داهم دکنیشکا په وخت کې جوړه کړای شوې او دهغه په نامه پورې تړلی دی،داودانی دبغلان له عبادت ځای څخه عبارت ده چې هغه (دبغلان عبادت ځای)(دکنیشکا عبادت ځاي) او په نورو نومونو یې هم یادولی شو.

او په عامه توګه یې د(سره کوتل مزدك• په نامه شهرت ترلاسه کړی دی چې ما په دې باره کې پرله پسې مقالې دانیس په ورځپاڼه ، ژوندون او آریانامجلوکې لیکلی دی.

هغه لاسوند چې داوینا دهغې په اتکا لیکل شوې ده،عبارت له یوستر ډبر لیك څخه دی چې په یوه ناڅرګنده نیته کې په باختر"بلخ" کې په یوناني لیك دود لیکل شوی دی او دوه ځله پکې دکوشاني پاچا کنیشکا دنامه یادونه شوې ده *سره له دې چې تراوسه متاسفانه د ۱۵ میاشتو په اوږدو کې موسیو"ماریګ" بلژیکي متخصص چې نوموړی دفرانسې دکیندلو دپلاوي غړی دی، ددې تاریخي سند په لوستلواوبشپړه ژباړه بريالی شوی نه دی، خو ددې ډبر لیك دیوې یادوو کرښو لوستل څرګند وي چې دالویه ودانۍ دکوشاني کنیشکا په امر اواراده جوړه کړای شوې ده، په دې ډبر لیك کې کنیشکا دفاتح پاچا په توګه یاد شوی دی او داسې څرګندیږي چې کله یې دعبادت ځای دجوړولو کار پای ته ورساوه، نو په خپل نامه یې ونوماوه یعني کنیشکا عبادت ځای یې وباله.

لکه څنګه چې مې وړاندې یادونه وکړه دکنیشکا نوم په ۱۹۰۹ کال کې دیو وړوکي اوسپنیز صندق پرمخ ولوستل شو چې دپېښور په عبادت ځای کې وموندل شو،همدارنګه باید یادونه وکړو چې دکنیشکا نوم دهغې مجسمې پر لمن هم لیکل شوی دی چې دډهلي په جنوب کې د "ماتورا" په سیمه کې موندل شوې او اوس د"ماتورا" په موزیم کې ځای په ځای ده خو هغه څه چې ډیر او په ځانګړي توګه دعبادت ځای دجوړولو له پاره څرګند وي،همدغه په بغلان کې دسره کوتل ډبر لیك دی چې دعبادت ځای او

---

* دکنیشکا رساله، ددې مقالو دلیکوال تالیف کړي اثر ته دې مراجعه وشي.

دکنیشکا کیسې کوي. اودهغه په نامه يې شهرت درلود . په همدغه مو هغه په دې مقاله کې چې زمونږ دخېړنو پیل دسره کوتل له کشفیاتو څخه کیږي د "کنیشکا عبادت ځاي" په نامه یادکړ.

لکه څرنګه چې په سره کوتل کې دکیندنو دکار وخت له یونیم کال څخه نه ډیریږي، اوتر اوسه په دوه دریو علمي هڅو ډیرې نه دي ترسره شوي نو ځکه دیادې شوې مودې له معلوماتو پرته دکار دپاي په هکله څه ویلای نه شو اوشاید دډېر لیکونولوستل بیا ډیر وخت ونیسي، خو اوس چې څه لیکو او وایو په ډیر احتیاط سره يې وایو او مقصد ترې دیو لرغوني او ارزښتمن ځای له کشفولو څخه دعوامو او دراډیو افغانستان داوریدونکو خبرول دی، چې زمونږ دهیواد شمال ته دبغلان په ولایت سره کوتل کې چې دپلخمري شمال لویدیځ پلو ته په ۱۸ کیلو مترۍ کې پرهغه لویه لاره چې بغلان، سمنګان او مزارشریف ته تللې پریوه غونډۍ حتماً یوه ستره عبادت خانه وه چې له یوشمیر ډبرلیکونوسره کشف کړاي شوه.

او دهغې له مخې ویلای شو چې کوشانیانو په بغلان کې ډیرې آبادۍ درلودې او لوی کنیشکا دیوې غونډۍ دپاسه په خپل نامه یوه ستره عبادت خانه جوړه کړې وه.

۴-۸-۱۳۳۷

دکنیشکا مجسمه

دافغانستان دمختلفو کورینو دپاچاهانو له جملې څخه له پخوانیوزمانوڅخه تر اوسه یواځې دیوې سلطنتي کورنۍ مجسمې لرو چې له هغو څخه دلوی کوشانشا (کونیشکا) نامه په څرګنده دمجسمې په لمن کې لیکلي شوې ده.

کوشانیان په عام مفهوم دکوچي قبائلو او دمرکزي آسیا دصحراګشتو په توګه چې کله دآمو سیندحوزې ته رانږوتل او مخصوصاً وروسته تر هغې چې دلومړي ق م پیړۍ په اوږدو کې باختر ته راغلل ، نو یوناځاپه له یوې زرخیزې اوزړو مدنیت لرونکې خاورې سره چې داوخت دیونانیانو له تهذیب اوتمدن نه ډیره متاثره وه، مخامخ شول

کوشانیان په باختر کې تر میشت کیدلو وروسته ددې ځای له خلکو سره یوځای شول او هغه څه چې په دوی کې دیادونې وړ دي ځانته دخلکو راړونه او له ځان نه نورو ته انتقالول دي لکه چې په فرهنګي،دیني او هنري برخوکې یې وښودل .

کله چې کوشانیانوپه باختر کې استوګنه غوره کړه نه یواځې له یونان باختري څخه یې اداره او واکمني واخسته، بلکه ټول مدني ،هنري او

فرهنګي کړه وړه يې په خپله خوښه ومنل او دهغو دپرمختيا او پياوړتيا له پاره يې ډيرې هڅې ترسره کړې.

ديولړ څيړنو په ترڅ کې چې په "کوشانشهر" او دکوشانيانو د امپراطورۍ په نورو سيمو کې له امو سيندنه تر ګنګا پورې منځ ته راغلي دي،پرته له سکه يې اثارو څخه يوشمير مجسمې په (سره کوتل ((بګرام)) ، ((پيښور)) او ((ماتورا)) کې ترلاسه شوي دي، چې په هغو کې ديوشمير شهزاده ګانوله تصويرونو اومجسموسره پخپله دامپراطور کنيشکا تشخيص هم کولای شو.

دې مجموعې ته که پاملرنه وشي،څرګنديږي چې دکوشانيانو کورنۍ دخپلو تصويرونو او مجسمو نمايش ته چې هغه هم په ولاړه اومخامخ بڼه وي (نه داچې په نيم مخ) ډيره علاقه مندي درلوده

دادود او سليقه دغور او پاملرنې وړده، ځکه چې ديونان باختري واکمنو يواځې اثار په لاس کې لرو چې سر يې څرګنديږي اوکه کله يې هم نيمه تنه په کوم ډول سکو کې کيندل شوي وي، نو بيا به يې خامخا يوخوا مخ څرګنديږي او دهيڅ يوتن يونان باختري پاچا انځور په سکوکې ولاړ ليدلی شوی نه دی. خو ددې برعکس کوشانيانو چې په افغانستان او هند کې يې ددوی ځايونه نيولي دي په سکو اومجسمو کې ولاړ ښکاري.

کوشانيانو چې ددين، ژبې او الفبا په بلنه کې هيڅ ډول تعصب څرګند نه کړ، دخپل لباس په ساتنه کې يې ډير ټينګار درلود او داخبره دهغوي په مجسمو، مذهبي مجلسونو او سکو کې مشهوره ده.

په افغانستان کې دلومړيو مسيحي پيړيو په اوږدوکې ددوی کړه وړه ، څيرې او دجامو دتصور له نظره دهغو برش ډير په زړه پورې دی.

دکنيشکا مجسمه چې په لمن کې يې دهغه نوم هم کيندل شوی دی، څوکاله دمخه دګنګا په حوزه (ماتورا) کې کشف شوی او دامجسمه چې پر يوه ګلابي رنګه تيږه جوړه ده په پوره قد ليدل کيږي، دهمدغې مجسمې په ډول نورې مجسمې په سره کوتل کې هم ترلاسه شوي چې هغه هم په پوره قد بلکه له طبيعي قامت نه لوړه ده ، خومتاسفانه چې کوزنۍ برخه يې ماته شوې او ورکه ده ددې مجسمې نسبت ددې له پاره چې ليکنه نه لري او مجهوله ده، کوشاني شهزاده ګانو ته شوی دی.

دابنکلي مجسمه چې متانت، استوار والی او دزښتي څرګندیږي دلمنې په لوړو ژورو کې یې ګلبدزوي په مرواریدوسنګار کړې او دکوځیو په څیر ول ول لوی کمیس نه یې شاهانه سترتیا له ورایه څرګندیږي.

د (ماتورا) په مجسمه کې دکنیشکا په ښي لاس کې درنه توره په داسې حال کې لیدل کیږي چې دتیکې څوکه یې ددواړو پښو په منځ کې دهغه فرش په مخ لیدل کیږي چې دپاچا مجسمه پرې ولاړه ده.

دهغه نویو هڅو په رڼا کې چې له سره کوتل څخه په دې وروستیو کې په شمال دآمو سیند په حوزه کې د (بغلان) او همدارنګه دهندوګنګا په حوزه کې دماتورا ترمنځ دکوشانی په دوره کې خاص ارتباط موجود و او دهمغه شان عبادت ځای چې یې دهندوکش په شمال کې دخپلې سلطنتي کورنی له پاره (ماتورا) کې یې هم جوړ کړی و، او دکوشاني شاهانو مجسمې په ځانګړي توګه دکنیشکا مجسمه چې ددې کورنی یو قدرمن واکمن و، په دواړو ځایونوکې ځای پر ځای کړای شوې ده.

دسلنطنتي کورنی دمقام اوموقعیت په ساتلوکې دشاهي مجسمو جوړولو او دتوږلو مفکورې ډیر ارزښت درلود، دهمدغې مفکورې له مخې شاهي کورنی او په ځانګړي توګه کوشانشاه دمجسمو په جوړولو کې ډیره هڅه کړې ده او دهمدغې مفکورې عملي کول ددې سبب شوی دی چې د ۱۹۰۰ کلونو په اوږدو کې ددې لوی پاچا دمجسمو ننداره کوو.

۲-۱- ۱۳۳۹

هغه استوپه چې بنسټګر يې کنيشکا دی

له اسلام نه دمخه دافغانستان په تاريخ کې دلويو کوشانيانو کورنۍ چې دمسيح(ع) دوخت له پيل نه يې را په دې خوا درې پيړۍ په افغانستان کې واکمني کړې، نسبت ټولو سلطنتي کورنيو ته ډير شهرت لري.

دکوشاني کورنۍ پاچاهانو پرنومونو دکنيشکا نامه ډيرې ورانګې لونلي، سره له دې چې ددې لوی پاچا په اړه تاريخي حقايق لابنه څرګند نه دي خوله دې سره سره يې دنامه هنګامه ډيره لوړه ده او ديو پاچا اويوامپراطور په توګه يې پر يوپراخ قلمرو واکمني درلوده چې لمنې يې داکسوس (آموسيند) له غاړو څخه ترجمنا دهند تر زړه پورې پراخوالی درلود.

سره له دې چې دهغه له سکو څخه په څرګنده بريښي چې کنيشکا دهغه وخت(لومړۍاو دويمې مسيحي پيړيو) په اوږدوکې په افغانستان کې ټول مروج اديان آزاد پريښي وو او ټولو ته يې احترام درلود، خوبيا هم هغه دبودايي عبادت ځايونواو استوپو بنسټګر،لاربنود او مينه وال بولي، تر دې پورې چې هنديان يې دمذهبي چارو له نظره دموريا کورنۍ له اشوکا سره اودمسيحي دين پلويان يې له کلوديس دفرانکس له پاچاهانو سره پرتله کوي.

ټول په دې پوهيږو چې په افغانستان او په ځانګړې توګه دبلخ اوکندهار په نيمه ختيزه کربنه کې په سلګونو بودايي عبادت ځايونه شته چې تر اوسه لالرغون پيژندونکي دهغوټولو په پيژندنه بريالي شوي نه دي او دادحيرانتيا ځای نه دی چې ډيرو عبادت ځايونو او مذهبي ودانيو

نسبت د کوشانیانو لوی پاچا کنیشکا تـه کیږي، البتـه پـه دغـه نسـبت ورکوٌو کـې ډیـرې ولسـي کیسـې او عنعنـوي روایـات برخـه لـري مـګر سمدلاسـه بـاید ووایـو چـې پـه غـالب بـاور دا کیسـې تـر اسـلام دمخـه پخوانـۍ ریښې لـري او بیـا لرغـون پیژندونکیـو پـه ځینـو برخـو کـې دې کیسـو تـه ریښتینـي بڼه ورکـړې ده.

هغـه څه چـې دډیـرې پـاملرنې وړ دي هغـه دا چـې پـه هرځای کـې یـې ډیـرې ودانۍ لویـه استوپـه یـا لویـه مجسـمه لیـدل شـوې او یـا یـې پـاتې شـونې لیـدل شـوي دي دهغـو ټولـو دجوړونـې نسـبت دکوشـانیانو لـوی پـاچـا کنیشـکا تـه ورکوي، یاداسې ووایوچې لـه بلخ نـه تـر ایبـك ،بامیـان،بګرام، هـډه ،پیښور او تـر کزیـلاو مـات اوماتورا پـورې یعنـې دامـو لـه سیند نـه ترجمنـا پـورې پـه ټولـو سیمو کـې دبودایـيِ سترو ودانیـو نسبت همدغه پاچـا تـه کـوي.

ایا پـه پیښور کـې یـې څو فـوټ جګه اولویـه استوپـه نـه وه جـوړه کـړې ؟ او پـه اوومـه عیسـوي پیـړۍ کـې چینـائي ګرځنـده هیـوان تسـنګ هغـه نـه ده لیدلـې او دهغـې پـه اړه یـې دکیسـو نقـل نـه دی کـړی؟ اوبلاخـره هغـه فلـزي صنـدق چـې دوړې استوپـې بڼه لـري او دهمدغـې استوپـې پـه کنـډوالو کـې کشـف شـوی دکنیشـکا صـورت او نـوم پـرې انـځور شـوی نـه دی؟!

همدغـه چینـایي ګرځنـد لـه بامیـانو څخـه دتـیریدلو پـه وخـت نـه دي ویلـي چـې هغـه لویـه استوپـه چـې پـه ازاده هواکـې د ۳۵ مـتره مجسـمې ترڅنـګ موجوده وه پاتې شونې یـې اوس هـم پـه کرونـد وکـې شـته دیـوپخوانـي پـاچـا پـه امـر جـوړه شـوې ده؟! او داپخوانـی پـاچـا یـې داټکـل لـه مخـې کنیشـکا نـه دی ښودلـی؟! ایادسـره کوتـل عبـادت ځای دکنیشـکا پـه عصـر کـې نـه دی جـوړ شـوی او هغـه لـوی ډبـر لیـك چـې لـه هغـه ځایـه پـه لاس راغلـی دوه ځلـه دکنیشـکا دنوم یادونـه پکـې نـه ده شـوې ؟

ددې روایـاتو، کیسـو او حقیقتونـو پـه اسـاس چـې لاس تـه راغلـي څرګندیـږي چـې امپراطـور کنیشـکا دمذهبـي عبـادت ځایونـو پـه جوړولوکـې ځانګړې پاملرنـه درلـوده او دده پـه لویـه امپراطـورۍ کـې ډیـر شـمېر عبـادت ځایونـه دده پـه اراده او امـر جـوړ شـوي دي. یـوه لـه ډیـرو لویـو استوپـو څخـه چـې پـه ځانـګړي تـوګه دکنیشـکا پـه استوپـه شـهرت لـري همدغـه دتـوپ درې استوپـه ده چـې دهغـې پـه بـاره کـې مـې تـردې دمخـه یـوه مقالـه خپـره کـړې ده، او پـه چاریکـارو کـې ددوه درېیـو سـوه مـترو پـه فاصلـه سـرك تـه نـږدې واقـع ده،

چې په دې نژدې وختونو کې یې تر خپلې استوپې پورې نوی سرك هم جوړ کړای شوی دی.

دکنیشکا له خوا ددې استوپې دجوړونې په رابطه،چینائي گرځند هیوان تسنگ هغه وخت چې یوه میاشت یې دبگرام پهلوان غره کې د (شترك) په پوزه دچنیاني یرغملو په عبادت ځای کې استوگنه درلوده، یوشمیر داستانونه اوریدلي دي چې لنډیز یې دلته تشریح کوو. اوناشونې نه ده چې داداستان به په گلبهار کې دکوم عبادت ځای په اړه وي.

دکاپیسا (بگرام دکیشکا داوړي پلازمینه) شمال لویدیځ لور ته د پغمان د واورین غره پر څوکه یو ډنډو او په هغه ډنډ کې داوبودمارانو پاچا ژوند کاوه، یوه ورځ دیوبودایي راهب دیوشاگرد په ښیرو ناروغه او مړ شو، دهغه تر مړینې وروسته دهغه ځای بل ونیو. دویم پاچا له روحانیونوڅخه دانتقام په خاطر ټول داوبو ماران سره راټول او باد او باران ته چې دهغه په واك کې وو امر وکړ ترڅو باد، باران او سیلاب هغه عبادت ځای چې دغره په لمنه کې اباد ؤ وران کړي.

داوخت امپراطور کنیشکا دایوناځاپي باد او باران ته حیران شو او دعلت پوښتنه یې وکړه، خو کله چې داوبو دمارانو (ناگا) له مداخلې څخه خبرشو نو په دې هڅه کې شوچې دغره په لمن کې یوه لویه استوپه او عبادت ځای چې سل فټه جګوالی ولري، جوړکړي، نوسمدلاسه یې معمار او نوره امله او کارگران هغه ځای ته واستول او هغوي په کار پیل وکړ، مگر هر څومره چې به یې جوړ کړ دمارانو پاچا به ورانا وه، تر دې پورې چې شپږ ځله یې هلته آبادي وکړه او دمارانوپاچا هغه شپږ ځله ورانه کړه.

په اووم ځل کنیشکا امپراطور پخپله دلښکر سره دغره سر ته وخوت او امر یې وکړ، چې دمارانو دپاچا ډنډ ډك کړئ داوخت ناگا دمارانو پاچا دیو (برهمني) په بڼه ځان جوړ کړ او پر لاره دپاچا مخې ته ودرید او په عذر یې ورته وویل چې دمارانو له پاچا سره له مقابلې نه تیر شه، خو پاچا عذر ونه مانه او بیایې دډنډ دډکولو امر ورکړ، لږ ساعت وروسته یوډیر شدید طوفان او سیلۍ راغله، باران پیل وکړ باد دونو شاخونه مات کړل، سیلابونه راغلل نژدي و چې اسونه، پیلان او عسکر په مخه کړي لکه څنگه چې کنیشکا یو مذهبي پاچا ؤ، یوناځاپه یې داوراد په ویلو پیل وکړ

اوخپل نیك او حسنه اعمال به یې شفیع کول او له ډیره قهره د اور لمبه ګرځیدلی وې.

داوخت (ناګا) دمارانو پاچا ددې منظر تر لیدلو وروسته باد او باران ودراوه، او بیا دیو زاړه برهمني شخصیت په بڼه پاچا ته ودرید او وې ویل :

زه داوبو دمارانو پاچا یم اودې ته حاضر شوی یم ، چې دپاچا داطاعت کړې په غاړه کړم، پاچا یې عذر ومانه او تر هغې وروسته دمارانو پاچا ورته وویل چې ماران په فطري ډول بد ذاته دي هسې نه چې خود خواهي او سر کشی ته مې بیا راکاږي نو په دې وجه زه دپاچا له حضوره غوښتنه کوم چې که چیرته دغره په لمن کې بیا د عبادت ځای دجوړولو اراده لري نو لوی زنګ دې په پلازمینه "بګرام" کې جوړ کړي، هر کله چې کار کوونکیو دغرونو پر سرو وریځ لیده نو زنګ دې وهي چې زمونږ ملاقات وشي او مخرب کسان په ورانکارۍ لاس پورې نه کړي، کنیشکا لوی زنګ په بګرام کې وځړاوه،او کله به دزنګ غږ دغرونو په درو کې انګ واخیست کارګارنو به په کار پیل وکړاو دغره په لمن کې دپلازمینې لویدیځ لوري ته یې لوی عبادت ځای جوړ کړ.

دالویه استوپه همغه دګل درې استوپه ده چې اوس هم **۷۵** متره یې دمنځنی برخې اوږدوالی دی او خامخا یې ۱۰۰ فوټه یعنې **۳۵** متره جګوالی درلود او لکه په بامیانو کې دبودا دلویومجسمو په څیر مجسمې هلته شته چې په افغانستان کې دبودا دوخت دلویو مجسمو له ډلې څخه شمیرل کیږي. له بګرام څخه دهغه ځای اټن ۱۲ کیلو متره او له چاریکارو څخه ۳ کیلو متره دی

ددې کیسې په اساس چې وشوه چینائي ګرځنده هیوان تسنګ هغه په خپله کنیشکا ګڼي او دماخذ په وجه نوموړې استوپه دکنیشکا داستوپې په نامه یاده شوې او مونږ هم کولای شو چې دتوپ درې استوپې ته دکنیشکا استوپه ووایو او داخلي اوخارجي ګرځند ویان او پوهان یې لیدلو ته وهڅوو.

۱۲ - ۴ - ۱۳۳۷

ديوناني اوباختري هنري مكتب

يوناني او كوشاني سبك

له دويمې نړيوالې جګړې څخه دمخه يوې روسي ميرمنې (مدام تره ور) د (يونان اوباختر صنعت) په نامه يوكتاب خپور كړ چې په هغه كې ديو سلسله هغو اثارو په استناد چې دمركزي اسيا له بيلا بيلوبرخو څخه ترلاسه شوي وو دلومړي ځل له پاره يې د هنر په نړۍ كې يوځانګړى مكتب د (يونان اوباختري مكتب) يا (ګريك وبكتريان) ثابت كړ،خو دلويديځ پوهانو دې اثر ته چندان توجه ونكړه او دنوموړې ميرمنې نظريه په ځاى ددې چې ورته پاملرنه وشي غلې پاتي شوه.

لكه څرنګه چې د هنر په دنيا كې دافغانستان ددې ښكليو او ښايسته صنايعو شتوالي ځانګړى ارزښت درلود، نو څكه دافغانستان دتاريخ په دويم ټوك يوناني اوباختري څپركي كې اود (ګريك او بوديك) بيايونان او بودائي صنعت په څپركي كې ورته ځانګړى ځاى وركړى شوى دى.

دسره كوتل كيندنو چې په ډيروبيلابيلو تاريخي، ادبي او هنري برخوكې يې ډير پخواني افكار تازه منځ ته راوړي دي نو د هنر ددنيا په پيل كې دافغانستان اوګاونډيو هيوادونو مختلف مكتبونه اوسبكونه راځي،

دانـوي ځيزونـه دي چـې دهغـو پـه منـځ کـې د (يونـان اوبـاختري) او دځانـګړي سبك (يونـان او کوشـاني) ځرنګوالـی يـې د ډيـرې پـاملرنې وړ دی.

دبـاختر زړې پخوانـی سـيمې اودامـو دسـيند سـيمې دتـاريخ دمخـه مدنيـت او دکيسـو اوداسـتانونو ددورې دبنسـتونو لـه مخـې دهخامنشـيانو او يونانيـانو انـځور ګرۍ او معمـارۍ تـه يـې لوړتيـا ور وبخښلـه.

سـکندر تـه يونـاني افکـارو دروم بحـر لـه غـاړو څخـه دختيـځ زړه تـه لاره ومونـدلـه او ديونانيـانو دوه سـوه کلـن سـلطنت دايرانـي او سـيمه ايـزې بـاختري او يونـاني عنـاصرو سره پـه ګډون او مرکـب صنعـت (ايـران يونـاني) او (يونـان بـاختري) دهندوکـش پـه شـمال کـې منـځ تـه راغـی، وده يـې وکـړه او وغوړيـده چـې ديونـان بـاختري ښکلـې او زړه وړونکـې سـکې يـې پيژندنـه او بيلـګې دي.

کوشـانيانو چـې پـه افغانسـتان کـې ديونانيـانوځای ونيـو، لکـه څنګه چـې يـې ديونـاني ژبـې لـه الفبـاء څخـه دبـاختر ژبـې پـه ليکنـه کـې کـار اخسـته، همدارنـګه يـې دبيلابيلـو نظريـاتو دعبـادت ځايونـو چـې دسـيمه ايـزو بيـلا بيلـو نظريـو چـې اور پرسـتې او بودائـي واکمنـو کورنيـو دنمـانځنې لـه پـاره تـرې کـار اخسـتل کيـده دودانيـو پـه جوړولـو کـې يـې لـه يونـاني بـاختري سـبك څخـه اغـيزمن شـوي وو پـه نتيجـه کـې ټولـې هـنري جوړونـې، هيکـل تراشـی، معمـارۍ اودنقاشـی ډيـر سـبکونه منـځ تـه راغلـل چـې هغـه بـايد د (يونـان اوکوشـاني) يـا (کوشـاني او بـاختري) اويـا يوازې کوشـاني وبولـو.

ديونـان اوبـاختر هـنري سـبك د (يونـان کوشـاني) لـه فرعـي سـبك سـره او دهيـواد لـه هغـه پراخوالـي سـره چـې لـه اکسـوس (اموسـيند) څخـه تـر انـدوس د (سند رود) او ګنګا تـر حوزې پـورې رسـيده نـور هـم پراخوالـی ومونـد.

دډيردقـت او پـاملرنې ځای دی چـې ځوکالـه دمخـه پـه جمنـا (مـاتورا) او د (مـات) پـه قريـه کـې چـې ورتـه نـژدې واقـع ده، دلـوې کوشـاني فـاتح امپراطـور کنيشـکا لويـه دتيـرې مجسـمه ومونـدل شـوه او پـه دې لـړ کـې يوشمېر غـوره مجسـمې هـم پـه لاس راغلـې.

دامجسـمې پـه ځانـګړې تـوګه تـوړل شـوې وې چـې معمـولا دلويديـځ هـنر پيژندونکـي يـې د (ګريـك او بوديـك) يـا (يونـان او بودايـي) مشـهورې مدرسـې تـه اړونـد بولـي، مـګر پـه دې نـه پوهيـدل چـې څرنـګه داځانـګړی سـبك پـه يوناځاپي تـوګه دجمنـا پـه حوزه کـې منځ تـه راغـی.

په سره کوتل کې دمجسمو ترکشف وروسته په (ماتورا) کې دکنیشکا د کشف شویو شکمنو مجسمو له مخې له مجهولو حقایقو پرده پورته کړه اوپه یوناخاپي توګه څرګنده شوه چې دلویو کوشانیانو په عصر کې یوهنري سبك په دوه لیرې پرتو برخو دامو سیند په حوزه او دجمنا په حوزه کې پرمختیا او پیا ورتیا موندلې ده.

داسبك همغه د ((یونان اوکوشاني)) اویادکوشاني باختري سبك دی چې اصلا دیونان اوباختري یوه فرعي څانګه ده او دکوشانیانو په ځانګړې توګه دامپراطور کنیشکا په دوره کې منځ ته راغلې او پراخوالی یې موندلی دی چې دګنګا په حوزه کې د (ماتورا) دمجسمه تورنې او دسره کوتل یابغلان سبك چې سر چینه یې دیونان باختري مدرسې داساساتوله مخې طرح شوی وه. دګریك اوبودیك مکتب چې د لویدیځ یوشمیر هنر پیژندونکیو به یې کله مبداء له یونان او کله هم درومیانو له ختیځ سره دسوداګرۍ راکړې ورکړې په مناسبت له روم سره ګانه، ملتفت شول چې باید اساسات یې دایران یوناني او یا په افغانستان کې دیونان باختري په مکتب کې ولټوي. په حقیقت کې دګریك او بودیك دمکتب پیلامه نوموړي مکتبونه دي چې په ځانګړې توګه یې دبودایي دین دخدمت له پاره څرګندویې کړې ده او په هغې کې دافغانستان دکوشانیانو او کوشان اوباختري سبك مهمه اواساسي ونډه لري.

۸-۴-۱۳۲۹

افغانستان دګریک اوبودیک مجسمه تورنې مکتب

هر هغه چاچې دکابل او پېښور دموزیمونو محتویات په غور کتلي دي، په دې پوهیږي چې ددې دواړو موزیمونو دمجسمو او هیکل تراشنو لویه برخه د هنروسبک په لحاظ دګریک او بودیک دهیکل تراشنې دمکتب په نامه یادیږي. لکه څنګه چې څرګندیږي دانوم یو ترکیبي نوم دی چې له دوو ځانګړوعنصرو (ګریک) او (بودیک) یا (یونان) او (بودایي) څخه منځ ته راغلي دي.

د ګریک اوبودیک صنعت لکه څنګه چې یې دنوم او ترکیب او وضعې نه څرګندیږي هغه هنري مکتب دی چې ددوه روحونو دتماس په اثر، ددوه فرهنګنونو په جوړښت، ددوه تهذیبونو په ترکیب، ددوه عقیدو په یوځاي والي، اوپه یوټاکلي ځای کې ددوو سلسله یزو افکارو له جریان څخه منځ ته راغلې دی دګریک اوبودیک دمکتب روش له داسې صنعت څخه نمایندګی کوي چې هغه ترکیبي دی چې بودایي مذهبي افکار دیوناني هنر له روح سره دیوځای والي په نتیجه کې دافغانستان د خاورې

دهندوکش په دووخواوو کې زیربیدلي دي، روزل شوي دي او ددې ځای داوسیدونکیو داستعداد له مخې منځ ته راغلي دي.

ددریمې او څلورمې پیړۍ په اوږدوکې چې سکندر مقدوني ختیځ لور ته په فتوحاتو لاس پورې کړی و په ځینو هیوادوکې له مقابلو سره مخامخ شو دهغوله جملې څخه په هند کې ورسره عکس العملونه وښودل شول، په افغانستان کې یوشمېرجریانونه منځ ته راغلل چې دنوو هنري اومذهبي نظریاتو راپیداکولو یې ژور او دوامدار اغیز رامنځته کړ چې دهنري مکتب دپراختیا او پرمختیا له نظره یې دوه عامله دپام وړ دي.

(۱) دیوناني روح خپریدل.

(۲) دبودایي دین خپریدل.

تاریخي پېښې شاهدي ورکوي چې له ختیځ اولویدیځ څخه دادوه فکري جریانونه دمدیترانې له چاپیریال اودهند له زړه څخه نژدې په یو وخت کې یو دبل په مقابل کې راغلي دي او دواړه زموږ هیواد افغانستان په خاوره کې مخامخ شوي دي تېرول په دې پوهیږو چې د سکندر له فتوحاتو وروسته دیونان مستقل دولت دیونان باختري په نامه دهندوکش په شمالي برخو کې د (۲۵۰ م ز) په شاوخواکې تاسیس شو،اودهمدغې زمانې په شاوخوا کې دهندموریائي دولت دنوموړي غره په جنوبي برخه کې فتوحات ترسره کړل او بودایي دین له ګندهارا نه نیولې دارغنداب ترحوزې پورې خپور اوتیت شو. دادوه فکري،تهذیبي، مذهبي او هنري جریانونه په دوو ځانګړو یادو شویو ځایونو کې محدود پاتې نشول بلکې په متقابله توګه یودبل په ځای کې خپاره شول، لکه چې بودایي دین دبکتریان سیمه سراسر نیولې او لیك دود او دبودایي هنر روح دګندهارا اودکابل درودخانې په سیمه کې خپور شو.

سره له دې چې په دې وخت کې دافغانستان اوسیدونکیو خپل دین، فرهنګ اوهنر درلود، دبورتني جریان تراغیزې لاندې راغلل دلیك دود او هنر په لحاظ دهندي بودایي عقایدو څخه اغیزمن شول او په کومه اړه چې یې اقتباس کړی و په خپل ځان کې یې تحلیل ،تجزیه او ترکیب کړ، نو نتیجه یې داسې شوه چې ددې هیواد اوسیدونکیو له یوځای نه روح او له بل ځای نه قالب اخستی دی او خپل مشخص هنري مکتب یې منځ ته راوړی دی چې نه هندي و او نه یوناني مګر ددواړو مشترکه بڼه یې درلوده

او همدامشترکه بنه ده چې دمسیح له وخت نه دوه پیړۍ دمخه اودوه پیړۍ وروسته دافغانستان دظریفو صنایعو د (ګریک اوبودیك) دمکتب په نامه یادیږي اودبدلونونو په رامنځ ته کیدو یې لمنه دوه درې پیړۍ نوره هم اوږده شوې ده.

معمولا افغانستان داسیا څلور لاره اودمدنیتونو او فرهنګونو دیوځای کیدلو ځای بولي داصفت یوځل بیا د (یونان باختري) دهنري مکتب دپیداکولو په مورد کې رښتنی بولي.

ددې بهیر په یادونه کې یو بل ټکی دډیرې پاملرنې وړ دی او هغه دادی چې دادواړه فکري جریانونه او دواړه هندي اویوناني تمدنونه یوازې ددې له پاره نه وو یوځای شوي چې ددواړو له یوځای والي اوتماس څخه دې دیونوي فرهنګي او هنري تمدن درامنځ ته کیدلو سبب شي، بلکه ددې خاورې موقعیت او ددې هیواد دهنر مندانو استعداد دنوي مکتب دپیداکیدلو اصل سبب شول.

ټول په دې پوهیږي چې دیوناني باختري پاچاهانو هغه سکې چې په افغانستان کې مهر پرې کیندل شوی دصورت اوښکلا له نظره ترهغو غوره دي چې پخپله په یونان کې جوړې شوې دي. او داهم څرګنده ده هندي بودایانو د (سانشي) معبد یا عبادت ځای په شهادت چې داسیمه بمبئ ته نږدې ده دهیکل تراشنې په صحنه کې یې دبودادنمایش ورکولو جرئت کولی نشو.

او دسمبولیزم له روش یعنې نښو او علایمو څخه یې کار اخیست او دبودا نمایش دلومړي ځل لپاره په انساني شکل کې په ګندهارا کې عملي کړی شو، پر دغه ترتیب یوناني اوهندي چې په لومړیو وختو کې او په خپلو خاورو کې څنګه وو هسې به وو، خو کله چې دا روح اوقالب دافغانستان دهنر مندانو لاس ته ولوید په رښتیا چې دخپل قابلیت او مهارت له مخې یې نوی څیز منځ ته راوړ چې واقعا غوره او ځانګړې بڼه یې درلوده.

په افغانستان کې دهنر تاریخ ددارنګه اقتباساتو او ترکیبونو ډیر مثالونه لري او زمونږ دهیواد جغرافیائي موقعیت ایجابوي چې هلته باید مدنیتونه په تماس کې وي، هوهغه څه چې دپاملرنې وړ دی هغه په اصل کې دافغانستان دهنر مندانو خپل استعداد دی چې تر اقتباس وروسته یې

دخپـل فرهنـګ لـه دود سـره يـوځاي او لـه هغـې څخـه يـې نـوي فکـري او هـنري مکتبونـه او مدرسـې منـځ تـه راوړې.

کـه چيرتـه هغـو زرګونـو مجسـمو تـه چـې يـوائـې پـه هـډه کـې کشـف شـوي دي، دقـت وشـي نـوپوهيدلـی شـو چـې پـه يوعبـادت ځای کـې دزرګونـو ښکليـو مجسـمو جـوړول ديـو يـادوه تنوکـار نـه دی ، پـه دې کـې سـلګونواو زرګونـو مـاهرو کسـانو لاس درلـود چـې دومـره ډيـرې دحيرانتيـا وړ مجسـمې يـې منـځ تـه راوړي دي.

پـه هـر حـال دګريـك اوبوديـك مدرسـه يـا ديونـان بودايـي مکتـب دپخوانـي افغانسـتـان دهيکـل جوړونـې اوهيکـل تراشـنې هـنري مکتـب دی چـې دوه پيـړۍ دمخـه ترميـلاد اودوه پيـړۍ وروسـته تـر مسـيح يـې دهندوکـش پـه دواړو خـواوو کـې رواج او پرمختـګ درلـود چـې تـر اوسـه يـې دکميـت او کيفيـت پـه لحـاظ دهـډې لـه سـترې غونـډۍ نـه نـبني نبنانـې پـه لاس راځي.

۱۵-۴-۱۳۳۷

دسره کوتل کتیبې پر ډبرینو

خښتو یوناني توري

څه موده کیږي چې دهندوکش په شمالي برخه کې دسره کوتل په نامه ځاي کې کیندنې اوڅیړنې ادامه لري، هغه څوک چې په افغانستان کې دلرغون پیژندنې دڅیړنې په تاریخچه کې وارد وي پوهیږي چې له ۱۹۲۳ کال څخه تر ۱۹۵۰ کال پورې چې دهندوکش په شمالي برخو کښې هر څومره پلټنې وشوې نو په ځانګړي توګه دباختر په پراخه سیمه، دبلخ دښار په کنډوالو او چاپیریال کې یې ترسره شوې لکه څنګه چې ترې هیله کیږي داسې کوم څیز په لاس رانغی څکه چې اووه کاله دمخه دباختر لمر خاته پلوته دبغلان ولایت دپلخمري جنوب لویدیځ خواته په ۱۷ کیلومترۍ کې چې کومه سیمه واقع ده دهن غوري یې بولي اوهلته بیاد (دهن شیر) په علاقه کې دسره کوتل پر غونډۍ لوی اورتون (اتش) ګاه له نورو ابادیو سره یوځاي په مفصله توګه کشف کړای شوه او دپلټنو لړۍ یې لادوام لري.

پدې کې شك نشته چې د ۷ کالو په اوږدوکې له یوې نقطې څخه ډیرې خاورې رادیخوا شوي او داباديو بیلابیل ډولونه لکه اورتونونه، احاطه شوي ځایونه حجرې دیوالونه او برجونه، زینې او دحیواناتو دمجسمو ټوټې او نور په لاس راغلي دي چې په مجموع کې داټول په یولړ مهمو تاریخي مسایلو رڼاچوي.

نور ډیر څیزونه چې تر لاسه شوي هغوی کې یو شمېر کتیبې هم شته سرخ کوتل په افغانستان کې لومړی ځای دی چې هلته دکتیبو یادبرلیکونو په کشف بریالي شوي یو.

په سرخ کوتل کې چې لومړی ډبر لیك وموندل شو هغه دډبرو په خښتو لیکنې دي چې یوه یادوه داني یې دمخه تردې چې په غونډۍ کې دکیندلو کار پیل شي دغونډۍ دلمنې دپاي په برخه کې دسرك نر خوا په لاس راغلي دي او همدغه خښتو دلرغون پیژندونکیو پاملرنه ځان ته راواړوله.

وروسته دکار په جریان کې پنځه خښتې نورې هم په لاس راغلې چې مجموعاً اووه خښتې شوې، نن ورځ همدغو اووه ښکلو خښتو چې په یوناني لیك دوو پرې (توري) لیکل شوي دي دسره کوتل دکیندلو عجائب تشکیلوي.

دهرې خښتې پرمخ درې توري نقش دي، خو لکه څنګه چې دخښتو اصلي ترتیب ګډ وډ شوی دی نو ځکه یې اصلي شمیره هم نه څرګندیږي چې څو عدده به وو، نو په همدې دوه لاملونو یې فعلاً لوستل معطل دي او دحروفو دڅرنګوالي او یا نورو مطالعاتو کار په دې باره کې ځنډیدلی دی.

په سره کوتل کې دویم ډبر لیك دیواهکي جنس ډبرې په تخته باندې دیوشمیر حروفو څخه عبارت دی چې رنګ یې سپین زیړ ته نژدې دی او داډبره ددې اورتون داور له ځانګړي کوټې څخه په لاس راغلې ده.

ددې ډبرې مخ منځنۍ برخه له ړه تورېل شوې څرګندیږي او دافرضي پایې یې درلودې او لکه څنګه چې ددې ډبرې دپاسه اجاق وړاندې وروسته شوی، نو ځکه یې توږلي ځایونه څرګندیږي، په هر حال ددې ډبرې دپاسه هم اووه تورې کیندل شوي دي. اوداډبر لیك ناتمام پاتې شوی دی، اونابشپړ تیایې له دې څخه څرګندیږي چې دکیندل شوو تورو په امتداد دنورو تورو شکلونه هم په خارجي خطوطو څرګندیږي اوکیندونکي یا حکاك دحك کولو یا کیندلو له پاره وخت نه دی پیداکړی.

دسرخ کوتل دریم ډبر لیك دداسې یوې ډبرې په مخ لیك دی چې دعبادت ځای په منځ کې دداخل جنوبي خواته کشف شوی دی او نظر دډبرو خښتوته اوهغه تخته کاڼي ته چې وړاندې یې یادونه وشوه په مفصله توګه لیکنه لري چې دحروفو ټوله مجموعه یې درې کرښې کیږي.

موسیو کوریل دفرانسې دکیندنو دپخواني پلاوي غړی چې په سره کوتل کې دکیندنو پر مهال پخپله هلته موجود و، دخپل نظر څرګندونه کوي اووایي چې دډبر لیك ټول توري یوناني دي، مګر له کومې ژبې څخه چې کار اخستل شوي هم یوناني ده اوهم دباختر یوه سیمه ایزه ژبه ده چې هغې ته کولاي شو (کوشاني) اویاهم تخاري ژبه ووایو.

دنوموړي څیړونکي دنظر له مخې دډبر لیك ددرې کرښو له جملې څخه دریمه کرښه یې یوناني ده او په هغې کې په څرګنده دیواسم خاص

تشخیص شوی په لاندې بڼه به یې تلفظ کړو داخاص نوم چې په جمله کې استعمال شوی په لاندې ډول یې تعبیر اوترجمه کولای شو.

(دپالامد په مرسته) (دپالامد دپاملرنې په وجه) (دپالامد په کوښښ) دانه څرګندیږي چې د (پالامد) په نامه یوناني شخص معمار دی او که اجاره دار اویاهم په دې برخه کې یې کوم ماموریت درلود، لکه ناظم،ناظر او یاهم متولي باشي چې دمعماری کارونویې تر پاملرنې لاندې تر سره کیدل.

له دې ډبر لیك څخه څرګندیږي چې یونانیانودکوشانیانو تروخت پورې هم په ځینو کارونو کې دخالت درلود.

ددې مضمون ددوه نوروکرښنو ژبه دباختر دناڅرګندې نیتې سیمه ایزه ژبه ده چې سمدلاسه یې (کوشانی ژبه) ګڼلی شو اوکولای شو چې دتخاري په نامه یې هم یاده کړو دادهغو ژبو له ډلې څخه وه چې دمسیحي په لومړۍ پیړۍ کې دبغلان په سیمو کې دود او معموله وه.

له سره کوتل نه څلورم کشف شوی ډبر لیك ډیر لوی او په مفصله توګه په یوې لویې هوارې ډبرې لیك شوی چې اوږدوالی یې یو متر اوشل سانتي عرض یې ۸۰ سانتي دی او دکرښنو شمیره یې ۲۵ او په هره کرښه کې له ۴۰ څخه تر ۴۵ توري لري، داډبر لیك چې له سره کوتل څخه وروستی راوښستل شوی‌ډبر لیك دی ۱۱ میاشتې دمخه دغونډۍ له لاندینۍ برخې څخه په لاس راغلی او ټول دکوشانیانو دعصر په یوناني حروفو لیکل شوی دی، ددې ډبر لیك ژبه او هویت تر اوسه معلوم شوی نه دی، مګر ډیر باور لري چې ددې لیك هم ددریم ډبر لیك دوروستیودوه کرښنو په څیر سیمه ایزه کوشانی یا تخاري ژبه وي، یعنې یوه دباختر یا بغلان سیمه ایزه ژبه وي دلوی کوشاني امپراطور (کنیشکا) دنامه پکې دوه ځله یادونه شوې ده.

ددې ډبر لیك له موندل کیدو راوروسته ژب پیژندونکي او ختیځ پوهان دهغې په مطالعه بوخت دي او موږ سترګې په لار یو چې په حل به یې بریالي شي او هر کله چې یې دژباړې متن خپور شي دابه دافغانستان دفرهنګ او ادب په تاریخ کې دیوې نوې صفحې زیاتوالی وي.

۱۳۳۷-۴-۲۸

افغانستان دروحانیونو له خوا په چین کې دبودایي دین تبلیغ

په افغانستان کې دبودایي دین تاریخ په کتاب کې ددې هیواد دبودایي علماوو تبلیغ اوفعالیت دچین په خاوره کې یوه لویه او ځلیدونکې صفحه نیولې ده.

داصفحه نظر له لیکنی رابطې، ددین او فرهنګ په خپریدلو، دهنر او ځرنګوالي له نظره اودچین،افغانستان ترمنځ دکلتوري اړیکو له نظره ډیر ارزښت لري او تر کومه ځایه چې زما په یاد دي ماپخپله په چین کې ولیدل چې چینایان هغو ته له موږ نه لږ ارزښت نه ورکوي.

په دې کې شك نشته چې په هندوستان کې بودایي دین دشپږمې م ز پیړۍ په اوږدوکې ځرګند شو اودموریاکورنۍ په وخت او په ځانګړي توګه داشوکا په زمانه کې دهندي مبلغینو له خوا دافغانستان په جنوبي برخه کې دارغنداو درود ترسیمې پورې خپور شو او څهل زینې سره نژدې داشو کا دډبر لیك کشف دانظر یه په قطعي توګه ثابتوي چې له اشوکانه

وروسته دغه دين څه دپاسه يوزر کاله په افغانستان کې دود و او افغانستان په خپل وار سره دبودايي دين يو ډير فعال او ډير مهم مرکز وګرځيد او دې فعاليت دکوشانشاهانو په دوره کې ډير شدت اوپراخوالی ومونند.

لکه څرنګه چې دافغانستان لويوکوشانيانو دخپلې خاورې دپراخوالي لپاره په سنګيانګ،طورفان اوختن کې دپاملرنې وړ هڅې وکړې، همدارنګه يې دبودايي دين دتبليغ له پاره هم ډيرې هلې ځلې ترسره کړې، دبودايي روحانيونو ډلې ډلې کاروانونه به دافغانستان له سرحداتو نه ورتيريدل اومرکزي اسيا ته او له هغه ځايه دګوبي صحرا خواته دچين ځينو برخو ته اوله هغه ځايه وړاندې د (جاوا) په استقامت او ختيځ لور ته داقصی شرقي لورته اوهمدارنګه شمال لور ته دمنګوليا په لور وړاندې لاړل او دبودايي دين دتبليغ له پاره يې هڅې ترسره کړې.

که چيرته په تاريخ کې ددې هڅو پاڼې واړول شي نوديوشمېر بودايي عالمانو اوپوهانو له نومونو سره به چې هغه دګندهارا، کابل کاپيسا، باميان اوبلخ دي،مخامخ شو چې په ځانګړي توګه ډلې ډلې سل کسيزې او زرکسيزې ډلې دتبليغ له پاره وتلې دي او دچين په سنګيانګ وترکستان څخه پخپله دچين له لور وړاندې تللي او دبودائي دين دتبليغ له پاره يې هلې ځلې تر سره کړي دي.

دچين پخوانی کيسې او روايات په هغه سيمه کې دچينائي دين دخپريدلو زمانه دمسيحي دلومړۍ پيړۍ منځنی وخت ښيي دارو ايات په دې باوري دی چې وروسته له هغې چې جنرال (پان چاو) دکاشغر په سيمه کې په فتوحاتو بريالی شو، نوله بودايي عبادت ځايونو څخه يې مجسمې له ځانه سره چين‌ته يوړلې، کله چي دچين له لويديزې برخې څخه يو شمېر مبلغين دبودائي دين دتبليغ له پاره راوستل شول، نو لکه څنګه چې داوخت کوشانيانو په افغانستان اوګاونډيو هيوادونو کې واکمني درلوده نو ځکه تصميم ونيول شو چې دچين دخاقان په غوښتنه يوشمير مبلغين هلته واستول شي وايي چې لومړی ځل دوه تنه مبلغين چې چين ته واستول شول.يوتن يې (ګويهارانا) نوميده چې اصلا دګندهارا اوسيدونکی و.

دلومړۍ پيړۍ په پای او ددويمې پيړۍ په اوږدوکې (چې دامپراطور کنيشکا دواکمنۍ له وخت سره سمون خوري) چين ته دمبلغينو ورتللو ډير

شدت وموند او په ډير شمېر به ورتلل، تاريخي منابع شهادت ورکوي چې په چين کې دمبغلينو فعاليت ورو ورو په مخ ولاړ تر دې پورې چې يوبل تن چينائي امپراطور (تسن) نه يواځې بودائي دين ومانه، بلکې پر ۳۳۵ کال يې دبودايي دين درسميت په هکله په چين کې رسمي فرمان صادر کړ. په دې وخت دګندهارا اوکاپيسا دعلماو ډير فعاليت ځرګنديده. دافغانستان روحانيونو نه يواځې دبودائي دين دخپريدلو له پاره هڅه کوله، بلکې دمعبدونو يا عبادت ځايونو په جوړولو کې يې هم ډيره برخه اخيستله اوپه چين کې يې دمذهبي اثاروترجمې اوخپريدلو په برخه کې ډيرې هلې ځلې کولې، لکه چې په چينائي ماخذونوکې ددې اباديو اوددې ترجمو خاطرې دليدلو وړ دي.

۱۹ - ۱ - ۱۳۳۹

خروشتي ليك دود

تر كومه ځايه چې دپخوانـي افغانسـتان دادب او فرهنـګ پـه تـاريخ كـې څيړنه ترسره شوې څرنګه چې په لهجو او ژبوكې (چې ډيره برخه يې هند اواروپايي اوهند اريـايي اوهمدارنـګه هنـد او اريـاني ده) ډيـربښت موجـود و، نو ډير ليكدودونه هم معمول وو چې دهغوي په چاپيريـال كـې نسـبتا لـږه څيړنه اومطالعه شوې ده.

په دې كې شك نشته چې په لرغوني افغانستان كې دليكدود ژوره او عمومي مطالعه دهيـواد دټولـو جغرافيـايي سـاحو لـه لـټون سره لازم او ملزوم ده ترڅو چې يوشمېر اثار كه هغه دځمكې پر مخ وي او يا ځمكې لاندې وموندل شي او دايو وروستني او اوږد كار دی چې دوخت په تيريدلو بـه انكشاف وكړي، لكـه چې په دې وروسـتيو كلونـو كـې دكشـف شـويو ډبـر ليكونو ډيرې خبرې مو تر غوږ كيږي او هيله لرو چې دلرغـون پيژندونكيـو داعلمي هـڅې چې په تـاريخي او ادبـي برخه كـې يـې ترسره كـوي، ډيـر برياليتوب يې په برخه شي.

يوله هغوليكدودوڅخه چې له اسلام دمخه دوروكې يې رواج درلـود (خروشتي) ليك دود دی چې ددريمـېم ز پيـړۍ لـه نيمـايي څخـه تـر څلورمـې او پينځمې پيـړۍ پـورې يـې ۷-۸ سوه كالـه دوام كـړی دی.

معمولا پوهان په دې عقيده دي چې د (خروشتي) ليك دود اصل او مبداء د (ارامي) په نامه يوبل ليكدود و چې دپيداكيدو اوتحول د ځرنګوالي شرح يې د (سومريانو) دلومړي عصر ميخي ليكدود ۳۵۰۰ دمخه تر ميلاده او هغه بدلون چې پكې فنيقانو، كلدانيانو او اشوريانو منځ ته راوړي دايوه بيله موضوع ده چې كار پرې نه لرو اودارتباط له مخې همدومره بايد ووايو چې (ارامي) ليكدود ۷ يا ۸ /۹ سوه كاله دمخه تر ميلاد ختيځ اولويديځ يعني ايران او هند له خوادافغانستان خاورې ته راننوت. پاتې دې نه وي چې په عمومي ډول په ايران، افغانستان او هند كې چې كوم ليكدودونه دود شوي دي مبداء يې همغه ارامي ليكدود دى،

يوبله عقيده هم شته چې (ارامي) ليكدود له ۴-۵ م ز پيړۍ راپه دې خوا دهغه عصر له منشيانو سره چې يې يهودي او ارمني وو دافغانستان په خاورو او زمو ږ په هيواد كې رواج موندلى دى.

په هر حال سمه خبره داده ارامي ليكدود چېډ هخامنشي عصر ديوان او رسمي دفترونو ته يې لاره وموندله او عام شو په افغانستان كې دفتري او اهل قلمو په دې رسم الخط كې يو ځه بدلونونه راوستل او په نتيجه كې ددريمې م ز پيړۍ په نيمايي كې يونوى رسم الخط منځ ته راغى. لكه ځرنګه چې د ((خروشتي)) ليكدود مبداء او دپيداكيدلو ځاى افغانستان و او دلومړي ځل لپاره ددې ليكدود نمونې له افغانستان ځخه په لاس راغلي نو په علمي ټولنو كې د ((اريائي رسم الخط)) ((باختر اوبالي)) ((باختر او هندي)) ((ګندهاري)) شمال لويديځ رسم الخط اودخروشتي په نومونويې شهرت پيداكړ اوبالاخره دپوهانو اوژب پيژندونكيو په منځ كې د ((خروشتي)) په نامه مشهور شو اوپه علمي حلقو كې دګندهارا په نامه ډير ښه شهرت لري.

خروشتي ليكدود د ((ارامي)) په ځبر له ښى خوا ځخه چپې ته ليكل كيږي دهغې علت دحروفو نيمګړتيا وه. خروشتي ليكدود په علمي طبقو كې چندان دود نه و، بلكې په ديوان اودفترونو كې دكسب ګرو، سوداګرو اوعامو خلكو ترمنځ ډير دود و، همدارنګه په اوقافو او دقبرونو په كاڼو به استعماليده، وړاندې مووويل چې دخروشتي ليكدودلومړنۍ نمونې په افغانستان كې تر لاسه شوي دي اومعمولا دپياوړتيا اوپراختيا ساحه يې

دهندوکش جنوبي برخه اوډېره اندازه دجنوب ختیځ سیمه او تر ټولو ډېر په ختیځ کې دګندهارا سیمې ته متناسبه ده.

همدارنګه یې شواهد د نومړو غرونودشمالي او جنوبي برخو دلړیو له استوپو اوله هډې، بګرام، جلال اباد، بلخ، بامیان اوورډګو څخه موندل شویدي.

خروشتي لیکدود تر میلاد دمخه په دریمه پیړۍ کې منځ ته راغی اوپه پېنځمه مسیحي پیړۍ کې له منځه ولاړ چې په دې حساب یې اووه سوه اوډېر تر ډېره اته سوه کاله دوام وکړ. یواځنی واکمن چې له خروشتي لیکدود څخه یې په خپله سکه کې کار اخستی دی یونان باختري پاچا ((دمتریوس)) دی چې دهند په فاتح شهرت لري لکه چې له باختر څخه دهندوکش جنوب پلوته یې دواکمنۍ لمن پراخه شوه پخپله هم راغی او له هغه ځایه یې دواکمنۍلمن تر ګندهارا او بیایې له هغه ځایه دسند رود تر غاړو پورې پراخه شوه، نو ځکه یې ددې لکیدوددرواج اړتیا محسوس کړه. نومړي واکمن دخپلو سکو پر یومخ یوناني ژبه او لیکدود اوپر بل مخ یې خروشتي لیك دود استعمال کړی‌دی، طبیعي خبره ده چې سیمه ایز لیکدود معمول او دختیز هندوکش جنوب پلوته هم پکار شو پوهان پرته له دې چې په جزئیاتو کې ورداخل شي هغه یې د (پراکریت) په نامه یاد کړی دی چې دپیژندګلوۍ صحیح ټاکنه یې لاتر اوسه نه ده شوې په هر حال دنته اصلي مقصد دخروشتي لیکدود په چاپیریال کې بحث کول دي او داسې معلومیږي چې باختري پاچا ددې له پاره چې خپل هویت او نوم او نښان خلکو ته لاښه معرفي کړي علاوه پر یوناني لیکدود دافغانستان له سیمه ایز لیکدود څخه یې هم کار اخستی دی او دخپلو سکو پر شا یې دلومړي ځل له پاره خروشتي لیکدود استعمال کړی دی وروسته له هغه څخه ډیرویوناني او باختري واکمنانو اسکائي کورنیو او ترخنګ یې لویو کوشانشاهانو لکه فنیرسینو، کنیشکااوهوویشکا هم همدا رویه او لاره تعقیب کړه دخروشتي لیکدود اثار له پنجاب او حتی له ((ختن)) څخه هم په لاس راغلي دي مګر ډېر یې داسې ګڼي چې دختن ډبر لیك اصلا په ګندهارا کې لیکل شوی او وروسته له هغې هلته لیږدول شوی‌دی.

دخروشتي لیکدود اثار اوډبر لیکونه تر اوسه پورې د (بیماران) له قریې، هډې او دورډګو له ((خوات))، جلال اباد، بګرام، بامیان او بلخ

ثخـه پـه لاس راغلـي دي. چـې دموندنـې شـرح او دليکنـې موضـوع يـې ځانګړې مطالعه غواړي.

لـه دې سـره سـره خوشـتي ليکـدود پـر ډبـرو ،فلـزي لـوښو ،پـر سـکو پـر ختينـو لـوښو، پـر پوسـتکو اونـورو شـيانو دپاسـه ليـدل کيـږي. پرفلـزي لوښودحروفـو دليکلواصـول عمومـا دنقطـو دتسلسـل پـه بـڼه ليـدل کيـږي. پـر فلزي لوښو معمـولا ليکنـې يـې پـه کرکيـچ يـاددورمي دقلـم پـه واسـطه او يـا هـم دلرګي پـه قلم پـه تور رنـګ شـوې دي.

خروشـتي ليکـدود دخپلـو اتـوپيرپـو پـه عمـر کـې دافغانسـتان پـه فرهنـګ ، ادب او تـاريخ کـې مهمـه ونـډه درلودلـې ده او ژورې مطـالعې ايجـابوي ، اودهيـواد د ادبـي تـاريخ دپړاوونـو پـه روښانولـو کـې ښيـره پـه زړه پـورې موضـوع شمېرل کيـږي.

۱۳۳۷-۴-۳

بلخ کوچنۍ شاهي ښار

(شاه واران) یا (راجاګریه)

بلخ دتاریخ په اوږدوکې دخپل اوږده او افسانوي تاریخ په لړلو چې پیل یې دتاریخ له برید او حد نه پورته داتکل په لفافو کې ،شاعرانه خیالاتو اوخیالي داستاني تصوراتو کې نغښتۍ او په ډول ډول نومونواوبیلابیلو صفتونو یاد شوی دی، چې هر یو یې دتاریخ دیوې دورې یادګار او دیو عصر تهذیب ژبه او دین دی.

بلخ په ډیر لوي صفت "دښارونو مور" یاد (ام البلاد) په نامه یادشوی دی. دبشر دپخواني روزګار او پخواني وخت درك پکې لرو چې ددې ښار داوږده عمر زړې خاطرې پکې لکه درنا په څېر شغلې وهي.

اریایان دخپل روزګار په لومړي تمدن کې همدې ځای ته ورسیدل او ((بلهیکا)) یې دخپل ژوندانه لومړی زانګو جوړه کړه (موجي دیګر) له همدغو آریایانوڅخه وو چې ډیر یې ښار اوسیدونکې او بزګرشول چې پر (بخدي) یې لوړ بیرغونه وریول.

هخامنشیانو چې دلومړی اریایي تاریخي شاهنشاهی بنسټ په (پاستارګاد) کې کیښود، داښار یې، په خپلو ډبر لیکونو کې د (باختر ش)

په نامه یاداوه او یونانیانو مخصوصاً سکندر مقدوني هغه د (بکتر) او (بکترا) په نامه وباله.

که له یوې خوا دابنار په پخوانیو ژبو (ویدي او اوستا) کې د(بلهیکا) او (بخدي) په نومونویاد شوی له بلې خوا په منځنیو ایراني ژبو پهلوي او بله یې له پیړیو را په دې خوا هیره شوې (بلخي) چې تازه راڅرګند شوې ده (باخل) یا (بخل) او (بهل) یادوي، اوبلخ ددوه زره کاله دمخه اوسیدونکیو منقلب شوی نوم دی چې د (بخل) تحول په (بلخ) دانظریه په اسانۍ سره څرګندوی.

زمونږ بلخ د تاریخي اودخیالي ښار په یو شمېرصفتونو لکه ((بلخ ګزین)) ((بلخ الحسنا)) ((بلخ بامي)) هم مشهور دی اود((بامیك)) کلمه چې په پهلوي ادبیاتوکې یې یادونه شوې ده دځلیدونکي، له نوره ډك او پړك وهونکي معنا لري.

دبلخ دښار یوصفت (شاه واران) دی چې دادبي لغوي ترجمې له مخې یې (شاه وران) یا (شاهوار) یا (شهوار) هم لیکلی شو. او په اسانه توګه هغه د (لایق شاه) او (سزاوارشاه) په ښه ژباړلی شو مګر اصطلاحي معنایې څه بل ډول ده چې هغه باید دشهر کوچك شاه یعنې (دشاه وړوکی ښار) یا شهر کوچك شاهی (دشاهي وړوکی ښار) وژباړو.

د (شاه واران) اصطلاح داسلامي دورو ددري ژبې د ادبیاتو په تاریخ کې راغلې ده او که چیرته داوي چې په اصلي او واقعي توګه یې پیدا یښت ومومو، نو باید دبودایي دورو فرهنګ او ادب ته مراجعه وکړو.

کله چې داومې پیړۍ منځنیو کلونو کې چینائي کتونکي (هیوان - تسنګ) دجیحون له رود نه تیریده دلویدیز ترکانو کورنۍ پر تخارستان چې بلخ یې یوه برخه وه واکمني درلوده اومرکز یې کندز یا (کهندژ) و چې په چینایي لهجه (هوو) باندې یادشوی. څکه چې ترك چیني خان دکندز واکمني د (تاتو) په نامه او د(شهه) په صفت یاده کړې ده چې مقصد یې د(شاه) کلمه ده چې دادخیرنې له مخې په بلخي ژبه کې موجوده وه او ترکي شهزداه یې په سیمه ایزه ژبه کې (تاتوشه) باله.

په کندز کې دچیني کتونکي داوسیدلو پر مهال دحرم دننه تحریکات چې ختیځ یې بیلکې ډیرې په خاطر کې لري، ترکې شهزاده نومول کیږي او بل شهزاده یې په ځای واکمن کیږي اوبیا هغه وخت له چیني کتونکي نه غوښتنه

کوي چې د (راجاګریه) یعنې د "شاهي ورو کی بنار) لیدلوته ولاړ شي داوړوکی شاهي بنار او دا (راجاګریه) همغه دبلخ بنار وي چې دعلماوو اوبودایي عبادت ځایونو په لړلو دبودایي دین دپلویانو په وړاندې دیو مقدس ځای حیثیت پیدا کړی و او تر دې حده دټولو په نظر کې ښاغلی وي چې دکندز شهزاده نه غوښتل چې چیني کتونکي دهغه ځای دکتلو پرته ستون شي.

په دې وخت کې دبلخ بنار ښې پرتمینې ودانۍ او په سلګونو عالمان او پوهان درلودل چې دشهرت ګنګوسیو یې داسمان فضا نیولې وه، دامهال بلخ هر څه درلودل خودعبادت ځایونو او پوهانو په حلقو پورې اړوند وو.

له اسلامي دورو څخه دمخه "راجاګریه" (شاهي ورکوټی بنار) او داسې نور ډیر صفتونه داسلامي دورو په تاریخ او ادبیاتو کې منعکس شوي دي، لکه څنګه چې مو ولیدل دغه انعکاس د (شاواران) په بڼه ځلا کړې ده او په حقیقت کې د پراکریت په دري ژبه ددوه کلمو ترجمه ده چې په هغې کې د(شاه) کلمه د(راجا) په ځای اود (واران) یا (وار) کلمه د (ګریه) په ځای راغلې ده.

د (واران) په کلمه کې "وار" داحاطې، کلا او حصار په معنا هم راغلی دی، او د(شاه وارن) په ترکیبي کلمه کې د (شاوبهاره) آهنګ هم اورو چې دشاهي معبد یاعبادت ځای معنا ورکوي.

۱۳۴۰ -۱-۱۷

نوبهار معبد(عبادت ځاي)

یا - ناواویهارا

دافغانستان داسلامي ، بودايي او دزربښتی دوري تاريخ کې دنوبهار معبد ډير مشهور عبادت ځای دی. ددې معبد شهرت په افغاني آثارو کې ،دغربي، پهلوي او دسانسکريت په ژبو کې ليدل شوی دی. او دا ټول ماخذونه ترې په یو ډول بحث کوي.

دافغانستان د دري ژبې په بيلا بيلو مواردوکې ترې يادونه شوې ده که هغه په نظم کې ده او که په نثر کې او دافغانستان شاعرانو او ټولوليکوالانو يې له دقيقي بلخي څخه راوروسته يادونه کړې ده.

يوه تېروتنه چې دختيځ پوهانو اوافغاني پوهانو ترمنځ رامنځته شوې ده او هغه هم وروسته اصلاح شوې ده هغه دنوبهار دعبادت ځای تعلق له زردښتي يا (مزديسنا) سره ښيي او حال دا چې د (نوبهار) معبد يا عبادت ځای له آتش پرستۍ دين سره کومه رابطه او اړيکی نه درلود او اصلاً دبلخ يو ډير مشهور بودايي معبد يا عبادت ځای و.

دنوبهار معبد دپخواني افغانستان په خاورو او ګاونډ يوهيوادونو لکه چين، هند اوايران کې ډير شهرت لاره.همدا رازچيني او عربي ماخذونو يې هم يادونه کړې ده.

په دې کې شك نشته لکه څنګه چې فرانسوي ختيځ پيژندونکي موسيو فوشه وايي چې دنوبهار دمعبد ياعبادت ځایٔ به يې (نوی معبد) باله او داصفت تر هغې

پورې چې ترڅو دامعبد رنګ او په کنډواله بدل شو دخلکو لـه خولـې ونـه لوېده خو په دې هیڅ نه پوهیږم چې کله جوړ شوی او ددې بنسټګر څوك وء ؟

کله چې تر ۱۲۲۵ کال دمخه چیني ګرځنده هیوان تسنګ بلخ ته راغـی دخپـل سفر په یادښتونوکې یې دنوبهار معبد دجوړولو نسبت یوپخوانی پاچا ته وکړ. بـاید پام وکړو چې چینـائي ګرځنده هیـوان تسنګ یـو دقیـق او بـاریك بیـن سړی و او دا یواځینی سړی دی چې ددې مشهور عبادت ځاي نوم یې صحیح راختـی اوسم یـې لیکلـی دی چې هغـه عبـارت دی لـه (ناوویهاره) څخه، چې لومړۍ کلمه یې (نـاوا) یعنې (نو) یانوي ته او (ویهاره) یې بودایي عبادت ځاي ته وایـي او هغې کلمې تـه پر بله بڼه (سنګهارمه) هم موجوده وه، دهیوان تسنګ او یوتن بل بودایي دین راهب (ئي- تسنګ) دنظریو پر بنسټ دنوبهار بودایي معبد دبودایي په طریقه (دخلاصون وړه لار) او تر ډیره حده دهمدې طریقي دپلویـانو پـه (سر اوسنی وادن) پـورې اړه درلوده او دا یواځینی معبد وء چې ددې طریقې پیروانو دهندوکش په شمال کې لاره. دنوبهار دمعبد شهرت بـه یـې معمولاً پوهانو او مفکرو علمـاو تـه کـاوه حـال داچې دشهرت لوی عامل یې دعوامو پر نظر دبودا یـوه قیمتـي مجسمه اودهغـه څو یادګارونـه وو ، لکـه دهغـه غـاښ، داوبـو لـوښي او جـارو، داقیمتـي یادګارونـه چـې دمعبد یا عبادت ځای په دننه ساتل کیدل نو دبودا پلویان یـې دلـیرو لـیرو ځایونـو، لکه چین او هند څخه بلخ ته جلبول چې له دې درکه په بلخ کې دمعبد محـافظینو تـه لویه ګټه وراوښتله.

په دې کې شك نشتـه چې پـه عربي اوفارسي مـاخذونوکې د (نوبـهار) لـه نامـه سره همیشه د (برمکیانو) یادونه متصل شوې ده او لکه څنګه چې یې معبد داتش پرستۍ عبادت ځای تصور کړی دی نو (برمکیانو) یې هم دمویـد او مویـدان ورثـه او پاتې شونې ګڼلي دي حال داچې دلته هم بیلا بیلې نظریې موجودې دي.

موسیو فوشه د (برمك) دکلمـې ریـښه د (نواکرمیکـا) پـه کلمـه کـې ګوري او لیکي چې له(نواکریکا) څخه مقصد دیوې لویې دندې وء چې دشاهي دلویې ودانـۍ څارنه ترې مطلب وه او دا دومره لویه دنده وه چې پاچا او (نواکرمیکا) بـه پـه یـوځای ټاکل کیدل. ددې لوی دندې یادونه په هغه مسي لوښي کې شوې ده چې دکنیشـکا نوم پرې لیکل شوی او دپېښور له معبد یاعبادت ځای څخه کشف شوی دی پـه دې اساس برمکیان اودبرمکیانو کورنۍ چې دعربي او فارسي ادبیـاتو پـه فرهنګ کـې شهرت لري او پاتې پـایځوړ یـې پـه اسـلامي دوره دبغـداد دخلیفـه ګانـو پـر وخـت دوزارت ترمقامه ورسیدل اصلاً دبودایي دورو پـه وخت کې دبلخ د عبادت ځایونو

نوبهارساتونکي او څارونکي وو او په اوسني اصطلاح کولای شو ورته دهغه مشهور عبادت ځای (متوالي باشي) ووايو.

دلغوي ورته والي له مخې هم د (برمك) او (کرمك) کلمې چندان لرې والی نلري او له بلې خوا دهغه مفهوم له نظره چې عربو دنوبهار معبد ته ورکړی و هم کولای شو ثابت کړو چې نوموړی نوبهار بودايي مزدك په ځکه چې په عربي متون کې دګنبدې يادونه شوې ده چې دبودايي استوپې پر نظر انځوريږي.

دنوبهار په معبد کې لويه ګنبده داحاطې په منځ کې ليدل کيږي داپه مربع ډول جوړه وه او چار چاپيره يې دراهبانو له پاره ۳۶۰ حجرې درلودې او دا تعريف داتشکدې له تعريف سره هيڅ برابری نه خوري، نو لکه څنګه چې دبودايي ګرځند مفصل تشريحات په لاس لرو په دې کې يو کوچنی شك هم نشته چې دبلخ دنوبهار معبد بودايي دی او يو شمير راهبانو علماوو او روحانيونو دمعبد چارچاپيره داوسيدلو حجرې درلودې دمعبد عمومي څارنه او دعايداتو جمع واري اودبودائي آثارو محافظه دهمغو متواليانو پر غاړه وه چې دبرمکيانودکورنۍ غړي وو.

په دې ټول پوهيږو چې دبلخ دديوالونو جنوب پلو ته لويه دروازه موجوده ده چې معمولاً هغې ته (درنوبهار) ياد (نوبهار دروازه) وائي او دعامو طبقو په ژبه د (دروازه بابه قوه) په نامه هم شهرت لري، داوړوکې خاطره چې دزمان اومکان له يوې خلا څخه تر موږ رارسيدلې ده ډير ارزښت لري. ځکه چې عقلاً دپخواني او لرغوني معبد ځای ګی راښيي او له نيکه مرغه د همدې دروازې ترڅنګ دخاورو دوې غونډۍ موجودې دي چې يوې ته ((رستم تخت)) او بلې ته (توپ رستم) وايي. چې وروسته دموسيو فوشه له ډيرو هڅو څخه وپيژندل شوې چې ديوې بودايي استوپې بنه يې لرله او دهغې پر اساس ويلای شو چې اقلاً دنوبهار ددروازې ترڅنګ ديوې لويې بودايي استوپې پاتې شونې تراوسه پاتې دي او ډيراحتمال لري چې همدغه استوپه همغې د(نواوبهاره) معبد پورې اړونده او تړلې وي.

دالويه استوپه درې پوړونه لري چې دمربع په بنه يو دبل دپاسه دي او ددې درې ړاوپوړونو اضلاعو ته دپايو اوستنو قطارونه ليدل کيدل او ددريم پوړ دپاسه داستوپې لوړه ګنبده جوړه کړای شوې وه، دالويې استوپې خپلو څلورو خواوو ته څلور لويې زينې لري چې پاتکويې داستوپې مرتبو پلو ته لارښوونه کوله.

۱۳۳۷ — ۸-۷

دبلخ نوبهار یاناواویهارا

بلخ هغه لرغونی ښار دی چې دآریایانو دلومړي استوګن ځای نه تر اوسه پورې په ټولو دورو ټولو ماخذونو او په ټولو لهجو او ژبوکې شهرت لاره او لري یې، همدې بلخ یومشهور معبد یاعبادت ځای درلود چې د (نوبهار) یا(ناواویهارا) په نامه یادیده چې دشهرت آوازه یې زموږ له خاورې نه دباندې وتلې او په ګاونډیو هیوادونو لکه هند، ایران او چین کې یې انعکاس شوی و او ددنیا دبودایي نړۍ له ګوټ ګوټ نه به یې کتونکي او راهبان زیارت ته راتلل.

(نوبهار) یوه ترکیبي کلمه ده او له دوو برخو (نو) او (بهار) څخه مرکبه شوې ده چې دسانسکرت بڼه یې (ناوا) او (واویهارا) ده چې لومړی (نو) یعنې نوی او دویم معبد یعنې عبادت ځای معنا لري، او ترکیبي مفهوم یې (معبدنو) یا (نوي عبادت ځای) کیږي. دانوم په ټولو اسلامي دورو کې له منځه نه دی لاړ، یوه محله اودبلخ دسترې کلایوه دروازه دنوبهار په نوم یادیده لکه څرنګه چې دنوبهار دروازه او لوی کمال یې دحصار په جنوبي برخه کې تر اوسه موجود او ډیر مشهور دی.

دبلخ نوبهار دتاریخي ارزښت او سوابقو له مخې او همدارنګه دجغرافیائي موقعیت او مذهبي رسوماتو اوادابو مفصله تاریخچه لري چې دامختصره مقاله دهغې دتشریح توان نه لري هغه څه چې غواړم په دې مقاله کې یې څرګند کړم هغه ددې معبد

په افغانستان کې دبودايي او کوشاني دورې يوه مشخصه تاريخي دوره ده چې دلومړۍ پيړۍ په پای اوددويمې مسيحي پيړۍ په پيل کې شروع شوې ده.

نوسمدلاسه يې هغه پخوانۍ دورې په ځاې پريږدو او (نوبهار) ديوبودائي معبد ياعبادت ځاي په توګه معرفي کوو.

داله امکان څخه ليرې نه ده چې دنوي عبادت ځای (نوبهار) پر ځای به کوم بل زوړ او پخوانی معبد هم و خو تاريخ ويلی نه شي چې دبلخ بودايي پخوانی اونوی معبد ياعبادت ځای په کوم عصر اووخت کې جوړ کړای شوی دی، تر يوه حده داڅرګنده ده چې دبلخ (نوبهار) دافغانستان دکوشاني کورنۍ د تر ټولو لوی پاچا امپراطور کنيشکا په زمانه (دلومړۍ پيړۍ په پای او ددويمې مسيحي پيړۍ په نيمايي کې جوړ شوی و.

لومړی شخص چې دبلخ يومعبد ياعبادت ځای يې د (ناواويهارا) په نامه يادکړی دی هغه چينائي ګرځنده هيوان تسنګ دی چې په بلخ کې يې د ليدلو کتلو ۱۲۲۷ کاله تيرېږي.

نوبهار يوه لويه عبادتګاه وه چې په شاوخوا کې يې ۳۶۰ حجرې دبودايي راهبانو له پاره جوړې شوې وې او دبلخ يو ډير شمير روحانيون به په هغو حجرو کې اوسيدل او دې معبد ته يې دېو لوی مذهبي پوهنتون حيثيت ورکړی و.

داوومې ميلادي پيړۍ په لومړي نيمايي کې ددې علماوو سرحلقه (پراجناکارا) نوميده چې دمشهور چينائي ګرځندوی يې په بلخ کې استقبال کړی و اوذهغه په افغانستان دپاتې ټول سفر له پاره يې ورته لارښوونې او مرستې کړې وې.

دبلخ په هواره لويه ساحه کې ډيره زياته زمکه ددې معبد له پاره وقف کړای شوې وه، دبودا غانښ لويه مجسمه او جارو يې په معبد ياعبادت ځای کې ايښودل شوي وو ددنيا له لريولريو ځايونو څخه به دبودايي دين پلويان اوکتونکي هر کال هلته دزيارت له پاره ورتلل .پاتې دې نه وي چې په سانسکرېټ کې ټولو بودايي معابدو ياعبادت ځايونو ته سنګهارمه ويل کيدل او دا کلمه دبلخ دمعبد له پاره په ځانګړي توګه هم استعمال شوې ده، يوبل چينائي ګرځندوی چې تسنګ نوميده وائي چې دبلخ دنوبهار معبد يا عبادت ځای ديوې طريقې متعلق د (خلاصون ور لاره) وه او دا بايد هير نکړو چې دبودايي دين پلويان په عمومي توګه په دوو طريقو پورې اړه درلوده يودخلاصون دلويې لارې پلويان او بل دخلاصون دوړوکې لارې پلويان.

موږ تول دخپل هیواد په اسلامي تاریخ کې دبلخ له (برمکیانو) څخه لږ ډیر خبر یو چې دبغداد دخلافت په دربار کې یې دوزیرانو په حیث څومره ارزښتناکه اوستره ونډه درلوده او په څومره ښه ډول یې چارې پر مخ بېولې، هغوي اصلاً دبلخ دنوبهار دمعبد یا عبادت ځای دمتوالي باشیانو اولاده وه.

موسیوفوشه فرانسوي ختیځ پیژندونکی دبرمکیانو پخوانی نوم په (نواکرمیکا) کې موندلی او لیکي چې (کرمیکایان) یا دبلخ دنوبهار دمعبد متوالیان یوه منوره کورنۍ وه او دمعبد دمتوالي توب دنده ډیره لویه او ستره دنده وه .

کرمیکیان چې وروسته یې ترې برمکیان جوړ کړل دوي په بلخ کې ډیر معنوي قدرت او نفوذ درلود او دنوبهار معبد دعلماوو او پوهانو دروزنې مرکز شمېرل کیده، چې له همدې وجې یې دپخواني افغانستان په فرهنګي تاریخ کې ډیر مهم نقش لوبولی دی.

۸_۷_ ۱۳۴۱

دوریښمو لار او دهغې په اوږدو

کې دافغانستان دریځ

دبحري لارې ترکشفېدو دمخه، راکړه ورکړه، تلل راتلل اودتجارانو مالونه وړل راوړل دحیواناتو په واسطه کیدل چې د (مدیترانې) یا سپینې بحیرې ختیزو خواو دچین تر منځ (داسیا ترمنځ) پورې اوږدوالی درلود. ویلی شو چې دبحري لارو ترکشف وروسته سفر کول په سیندونو کې له خطرونو څخه ۰خالي نه وو، خوبیا هم تر څه موده پورې وچې لارې خپل موقعیت له لاسه ورنکړ. هغه چاچې دیونان اوبکتریان یاباختر ترمنځ لاره کشف کړه هغه دمقدوني یوتن سوداګر ماتسن تي تیانوس نومېد، دغه سوداګر په دې کشف سره دافغانستان په شمال کې مخصوصاً دبلخ تجارتي مرکز دبحرالروم له څنډو او ښارونو سره وصل کړ.

ددې اکتشاف اصلي لامل دوریښمو د پېرو پلور (سوداګرۍ) موضوع وه ځکه چې نوموړي سوداګر په شمال کې تجارت خانه درلوده او ډیره هڅه یې کوله چې د وروریښمو دتولید له نقطې سره دهغه مرکز رابطه قایمه کړي چې هلته درنګولو او تاو ورکولو مخصوص مرکز وو. دادواړه نقطې یوه له بلې لرې پرتې وې ځکه چې هغه وخت دوریښمو مهم تولیدي مرکز ختیز ترکستان یادسنګیانګ ښېمه وه چې په هغه وخت کې یې هغه ځای ته (سیرند) یعنې هند او چین ته دنژدیوالي په علت یې (هندوچین) وې چې پرته له هند او چین څخه مشهور ؤ او په هغه وخت کې دوریښمو دتولید مشهور ښارونه له (کاشغر) او (ختن) څخه عبارت وؤ.

وریښمو او وریښمین ټوکرانو د رومي امپراطورۍ په ساحه کې ډیر رانیونکې درلودل اوپرلار دبیلا بیلو هیواداونو تجارانو لکه د شام، پارت او نورو له اخیستلو او حمل ونقله ډیره ګټه ترلاسه کړه اوداوښانو لوی لوي کاروانونه دکاشغر او ختن اوهمدا راز ترشامي ښارونو او بحر روم پورې به تلل راتلل. هغه مهمې نقطې چې

دوربښمو پر لار واقع وې له لويديځ څخه ترختيځ پورې عبارت وې لـه هر اپوليس (دفرات په غاړه يو ښار و) اوس ، سيبي ، هکتبان چې پکې پلورنه او پيرودنه کيده.

افغانستان دوربښمو لـه خاطره يوځانګړی شهرت او خاص موقعيت درلـود او دسوداګرو دمال له نظره يې له ترانزيت نه ډيره ګټه اخيستله. لکه څرنګه چې دلارې په منځنۍ برخه کې واقـع و او پـه دې سيمه کې لاره دشمال پر لـور تـر ماوراء نـهر اومروپورې او جنوب لور ته تر هند پورې نيميدلـه، نـو ځکـه يـې ترانزيتـي ګټـه ډيـره زياته وه اصلاً دغه بلخ ښار په داسې يوه نقطه کې پـروت و، چـې د هنـدي يـا جنوبـي شاخ او شاخ ياچيني هغوي دواړودوربښمو لارې هملته يوځای شوې وې او يو تر بله يې اړيکې پيدا کړي وو اود(بخدی) اوښان چې ددوه کـوپونـو (مـوړو) لرونکـي وو او شهرت يې په ټولـه نـړۍ کې خپـور دی دوربښمـو پـه کـاروانـونو کـي يـې مهمـه ونـډه ترسره کوله او دچين له بيلابيلو برخو څخه حتـی لـه پيکـن څخـه ددې اوښانـو دپـخې ختې مجسمې په لاس راغلي دي.

پرتـه لـه وربښمـو څخـه چـې دترانزيـت پـه ډول لـه دې خـاورې څخـه وارد شـوي اودآسيا لويديزو سيمو تـه ليږدول شـوي يوشـمير نـور معدنـي، نبـاتي اوحيوانـي محصولات هم وو لکـه لاجورد ، عقيـق، وړۍ، غالـۍ او وچـه ميـوه دهيـواد لـه داخـل څخه او ديو شمير سوداګرو مال لکه پنبه، خوشبويه نباتي مـواد ، نيـل او نـور دهنـد له خاورې څخه داسيا لويديزو سيمو تـه رسيدل چې لـه هغـه ځايـه رومـي او يونـاني سوداګرو دروم دامپراطورۍ له سيمو څخه وړل دوربښمو لاره چې پـه نړيوالـه سطحه شهرت لري سرتر سره دکاروانونو لاره ده چې تقريباً داسيا دوه برابره برخه يـې نيـولې وه اودتجارتي ګټو دلرلـو پـه خاطر دلويـو هيوادونـو لکـه چيـن،کوشـاني پـاچاهـانو اودرومي امپراطورۍ ترمنځ يې دارتباط عامل شميرلی شو.

۱۰ـ ۲ ـ ۱۳۳۸

اياتكارزريران يا ددقيقي بلخي دشاهنامې منبع

افغانستان دآسيا په څلور لاري کې مدنيت لرونکې او مدنيت روزونکې خاوره ده چې دعلمي هڅو له مخې مو تر ۵ زره کلودمخه خلکو دژوند او اوسيدلو نښې نښانې دارغنداو په سېمه کې تر لاسه کړي دي اوله هغې پورته دهندوکش په غارو يا لويوسمڅو کې چې د (ايبك) سيمې ته نژدې دی، بريالي شوي يو، چې دحجرو دلومړيو دورو دژوند آثار پيدا کړو چې پر زرګونو کلو وړاندې زمانې پورې اړه لري، د ۳۰ زرو څخه تر ۵۰ زره کلو دمخه زمانې دشهادت په توګه يې وړاندې کولی شو.

لکه څنګه چې دسپړنو دهڅوچارې دپخوانيو دژوند دسوابقو لمنه پراخوي او په دې هيواد کې له تيارو پرده پورته کوي، يوشمېر داستانونه،کيسې اواسطورې هم لرو چې له زرګونو کلونو راهيسې سينه پرسينه خوندي شوی دی او دهرې ورځې په تيريدلودپخوانيو پرژوند او دهغو په تاريخي پيښنو رڼا اچوي.

له دې سره سره ګورو چې دنړۍ يوشمېر هيوادونه اويو شمېر بشري ټولنې ددوه ډوله تاريخ لرونکې دي : يوواقعي تاريخ چې اسناد ثبت کړای شوي وي اريائي باختري ټولنه چې په ايران او هند کې اوسيږي چې د (هند اوايراني) په صفت هم پيژندل شوې ده، ددې دوه ډوله تاريخ لرونکې ده، په ډيرو مواردوکې يې اسطوره يې تاريخ ډير قوت لري او دهغه ډيره برخه دارزمي ادبيات اوحماسې تشکيلوي.

شاهنامې، داستاني کیسې او اسطورې چې په افغانستان هند او ایران کې له ډیره وخته را په دې خوامشهورې او مروجې دي دا داسطوره یې تاریخ دبڼا ایتوب دلیل دی چې دحماسیاتو دمنبع او زړوکارنامو په توګه یې وروستی دور تذریق کړې دی.

په افغانستان کې دشاهنامې دلیکنې په لړ کې یوه هم ددقیقي بلخي شاهنامه ده چې زربیتونه یې موږ ته رارسیدلي او داکار دشاعر دوژنې په وجه ناتمام پاتې شوی، ددې شاهنامې اصلي او پخوانی منبع تر ډیره وخته ناخرګنده او مجهوله وه، چې په تدریج سره له یو لړ پرله پسې مشترکو هڅو نه وروسته دباختر له ژب پیژندونکیو څخه کشف شوې.

دپهلوي ساساني ادبي آثاراو په جمله کې د (ایاتکارززیران) یا (قکارززیران) په نامه کتاب موجود دی چې په پهلوي ساسانی ژبه د زیږدې پرشپږمه پیړۍ لیکل شوی او تر دې وروستیو وختو پورې هغه دیوې منثورې رسالې په حیث کاریده.

یوشمیر باختري ژبپیژندونکیو لکه (پلیاردو) ایطالوي او (ګایګر) الماني له ډیرو کلونو دنومورې اثر په نثر شکمن وو، او حتی دځینو کلماتو او آهنګ له مخې یې دا اثر منثور باله تردې پورې چې پروفیسربن ونیست مشهور فرانسوي ژب پیژندونکی په خپل اثر کې په اثبات ورسوله چې (ایاتکار) منظوم اثر دی نه منثور.

اصلاً له شپږمې مسیحي پیړۍ نه دمخه او همداشان له ساساني عصر نه دمخه او حتی دپهلوي ساساني ژبې له پیدایښت نه دمخه په (پرشوي) یاپهلوي پارتي او یا هم پهلوي خراساني ژبه کې تر دویمې مسیحي پیړۍ دمخه یې موجود و او دیو ډیر پخوانی زیب اوزینت ورکولو وروسته دساسانیانو په عصر کې یې خپلې شعري او منظومې بڼې او ماهیت ته په کلي توګه تغییر ورکړی دی.

(ایاتکارززیران) یا (یاتکارززیران) چې په فارسي دري کې ورته (یادګار زریر) ویلی شو یوه حماسي رساله او یوه جنګ نامه ده چې کشتاسپه دبلخ دپاچا او دهغه دورور (زریر) او دهغه دوراره (پسته واري) او بسته واري دزوي (سپندات) یا اسفندیار یا ارجاسپ خیونې توراني په هکله یې درزمي عملیاتو اوجنګونو دشرح په بڼه سندریز کړی اولیکلی دی.

ټول پوهیږو چې دبلخ دپاچا کشتاسپه او دهغه دکورنۍ جنګونه له تورانیانو او په ځانګړې توګه (ارجاسپه) سره ایران دپخوانۍ حماسې یوه مهمه موضوع وه او انعکاس یې په متوالي دورو کې په تاریخ فرهنګ او ادب کې مشهور دی. او په حقیقت کې یوه مجادله ده دهغو اریایانو ترمنځ چې څه موده یې په بکتریان کې استوګنه دلورده اودهغو اریایانو ترمنځ چې دآمو سیند شمال لورته کډوال ووځ. یوشمیر خلکو دې جګړو ته مذهبي بڼه ورکړې او وایي هغه مهال " زرتشت سپنتمان" په بلخ کې یګانه پرستي اعلان کړه نوپه ملاتړ یې کشتاسپه دنوي دیانت

په خپرولو کې ډيرې هڅې وکړې او په پای کې دهغه اودارجاسپ ترمنځ جګړې ونښتې، کله چې داجګړې د (آريا) او (توريا) سپين پوستو او تور پوستو ترمنځ ونښتې دا په حقيقت کې ددوه مدني او غير مدني ټولنو ترمنځ وې چې دواړه زيايان او يوه ډله دآمو سيند په يوه او بله ډله په بله غاړه وه.

ددې جنګې ذاستانونو يو تن پهلوان (زرير) دبلخ دبادشاه ګشتاسپه ورور و، چې په همدې مناسبت داجنګي کارنامې د(يادګار زرير) يا (ياتکار زريران) په نامه ننل شوي، اودبلخيانو او بلخي پهلوانان حماسي خاطرې د راتلونکيو غورړونو ته رسوي " مسترونست" يوتن ختيځ پيژندونکی، (باتکار زريں) د (ګشتاسپه شهنامه) يا (پهلوي شهنامه) بولي اودبلخي پهلوان دنامه په مناسبت چې هغه پکې عمده ونډه لري هغه ته (زرير نامه) هم وايي.

ددقيقي ګشتاسپ نامه چې يو زر بيتونه يې ترموږ رارسيدلي دي له (ياتکارزريران) په حماسي روح درلودلواو يو شمير مطالبو سره چې حتی دپهلوانانو نقش پکې توپير نلري بلکه دواړه يوشيز دی او داوبستايي ادب لرغونتيا او تکرار يې په وروستيو دورو کې په دري او پهلوي ادب کې ځرګندوي چې عموماً حماسي منظومې او اسطوري پخوانۍ بنه لري چې لومړی منبع او حتی راتلونکيو ته الهام پکې ګنل کيدۀ.

بلخي شاعر دقيقي هر رنګ چې و که په (مستقيم ډول يا په څه بله واسطه) له (يادتکازريران) څخه يې ګټه اخستې ده، اودهغه په دري ديوزر بيتونو دحماسي خاطرو انعکاس د ((زريرنامه)) حماسي منظوم اثر چې دمخه د ۳ زيږدې پيړۍ موجود و تر غوږو کيږي او له دې سره ددې دواړو اثارو څه موده وروسته د ۷ سوه ۸ سوه کلونه حدودو کې او دواړه اثرو نه په بيلابيلو ژبو کې سندريز شوی دی، همداراز په يقين سره ويلای شو چې دواړه اثار يوشی وو اويو شمير حماسي خاطرې په ځانګړې بڼه چې ددې خاورې دنيکونو دکارنامو دخوندي کولو لپاره له يو نه بل ته ليږديدلي زمونږ غوږونو ته رسوي.

۳۱ _ ۱۲ _ ۱۳۳۷

نیسا

یوله ودانو ښارونو څخه اویاهم یو سترکلی چې په لرغوني تاریخ کې مخصوصاً دسکندر مقدوني دیرغلونو پر مهال شـهرت لـري هغه (نیسـا) ذی چې (دیونـیزوس) هم یاد کړی دی. په ختیځ کـې د سـکندر مقدوني لـه هغو یرغلونـو څخه دمخه چې دافغانستان پر خاوره یې کړې، دې ښار هغه مهال هم شبهرت درلـود، او ډیر شـهرت یې دهغه ځای دانګورو او شرابو په وجه و او حتی په داستانونو او اسطوروکې ویـل کیده چې " دیونیزوس" دانګورو او شرابو ځانګړي خدای ددې ښار بـاني و او پـه دې خاطر د (دیونیزوس) پهٔ نامه مشهور شوی وٸ. دیوشمیر نورو تعبیرونو پـه بنـا دشـرابو ځانګړی خدای ددې ښار اوسیدونکی، دنیسا دځانګړي خدای په نامه مشهور شو، لکه څنګه چې داتعبیرونه ډیر په یوناني ژبې پورې اړه لري ځکه (دیوس) (خدای) او نیزوس دښار نوم وٸ، او هغه یې دنیسا دښار خدای یاداوه او یـا خو عقلاً یونانیـانو دالقب ورکړی وٸ.

د (دیونـیزوس) یـا (نیسـا) ښار ختیـځ تـه دیونانیـانو لـه راتللوڅخـه دمخـه دیونانیانو په اسطورو کې مشهور وٸ او دیونانیانو دمشـهورو خلکو پـه منځ کـې یـې داسې شهرت درلود چې دشرابو ځانګړی خدای دهغوی میترلوژي اصلاً ددې ښار اوسیدونکی و.

ددې ښار دموقعيت په اړه ډيرې خبرې شوې دي دهغو تاريخي پيښو په اړه چې ددې ښار دشهرت سبب شوې دي داسې اټكل كيږي چې نوموړى ښار بايد دافغانستان په نيمه ختيزه خوا او ياپې كه په صحيح توګه ووايو دكابل رود دسيمې ختيځ پلو ته او ددې رود خانې او داندوس (سند) درودخانې ترمنځ يې بايد لټون وشي.

يوه له تاريخي پيښو څخه چې دانښار يې دسكندر دپوځي كارنامو په اړه مشهور كړى داده چې دسكندر مقدوني په دې سيمه دتيريدلو په مهال يې دنيسا دښار له ريس " اكوفيس" سره ملاقات شوى ؤ.

نوموړي ريس له سكندر څخه هيله وكړه چې د "بګوش" ديوناني ځانګړي خداي دشرابو په خاطر ددې ښار دخلكو آزادي ته دې په درنه سترګه وكتل شي او دهغوى په چاروكې دې مداخله نه كوي. اوسكندر هم داوړانديزومانه.

د(نيسا) يا (تيسايا) دښار موقعيت بايد دافغانستان په ختيزه برخه كې دكابل ولايت اوننګرهار دولايت ترمنځ ولټول شي. له هغو نښونښانوڅخه چې دې ښار درلودې، يوه داوه چې د (مروس) په نامه يوه غره ته نژدې ؤ، اوبله داچې هلته دعشقه پيچان بوټي ډير شنه كيدل چې يوناني، عسكرو به لكه دتاج په ډول له خپله سره تاوول اودا په پخواني يونان كې دځوانمردى او وياړ نښه ګڼل كيدله.

يوشمير پوهان د (ديونيزوپويس) يعنې ديونيزوس ښار دشرابو ځانګړي خداى د (هډې) په چاپيريال كې تشخيصوي، او ديوشمير نورو دتعبيرله مخې د(نيسا) ښار دننګرهار ولايت په منځني برخه كې دتلاقي په برخه كې چې دكابل رود دعلينګار او عليشنګ له رودونو سره يوځاي كيږي، يعنې دلغمان كوزنۍ برخه تاكي اوځينې يې په هغه ځاى كې ګڼې چې دكونړ سيند د(پيچ) له رود سره يوځاى كيږي چې اوس دچغه سراى په نامه شهرت لري اويوشمير كنډوالې هم ددرې په دننه كې ترسترګو كيږي.

د (نيسا) ښار يا په لغمان و يا په هډه او ياهم دكونړ په منځنۍ برخه كې خو په هر ځاى كې چې ؤ خو دادرې واړه دننګرهار په ولايت كې وو او يو دبل څخه ۶۰ كيلو متره واټن لري او كه دلوړ غره (مروس) دنژدې والي په نظر كې ونيول شي بايد موقعيت يې په لغمان او ياهم په كونړ كې وپلټل شي.

سربېره پردې پيچك او سبزه پيچان همغه دكونړ دغرونو په شمالي برخو كې چې دنورستان غرونه دي ډير راشنه كيږي.

هغه څه چې د (نیسا) دښار موجودیت دکونړ په چغه سرای کې تائیدوي دښار رئیس او سکندر ترمنځ ملاقات دی چې دبکوس شرابو دڅانګړي خدای دآزادۍ له رنګولو منصرف شوی وُ.

داله شك نه لري نه ده چې سکندر په هغه سیمه کې دغرونو داراضي له ویرې دنسیا دښار دریس غوښتنه په ظاهري ډول د"بکوس" په احترام له مداخلې نه منصرف شوی وي.

په هر حال داموضوع حقیقت ته نژدې ده چې سکندر مقدوني دنورستان په غرونو کې دننه شوی نه دی اودیوناني تعبیراتو له مخې دنه داخلیدو علت یې دشرابو دڅانګړي خدای احترام ګڼلی دی او که چیرته دې خبرو ته دصحت په بڼه وکتل شي نو په قوي احتمال ویلی شو چې د(نیسا) ښار دکونړ په دره کې و اوهند ته د سکندر دحرکت پر لاره واقع و او دسند له انډوس څخه چندان لرې نه و.

۱۳۳۸_۲_۱۱

ساکیان، سکستان، سجستان، سیستان

لکه دتخار اوتخارستان دبحث په څېر د(ساك) اوسیستان بحث هم ډیر په زړه پورې تاریخي او جغرافیایي بحث دی دلرغوني افغانستان په تاریخ اوفرهنګ کې ډیر ارزښت لري.

لکه چې دوخت په تیریدلو اودفرهنګ له بڼې بدلونې سره دتخار دکلمې مبداء مو په خپلو خاطروکې هیره کړه او دهغوي استوګنځی یعنې تخارستان اوس هم زمونږ په ذهن کې تازه دی عین په همدغه بڼه دساك یا اسکایي کلمې د تاریخچې مبداء مو هیره کړې ده او دهغود استوګن ځای (سیستان) اوس هم زمونږ پرژبه شته.

په لرغونو دروکې دافغانستان دتاریخ ارزښت په همدې کې دی چې هغه څه چې نن ګورو او مبداء اولرغونتیایې دپخوانیوپیړیو په تیارو کې هیره شوې مونږ ته روښانوي اوننني فرهنګي ریښې له پخوانیو لرې پرتوو ریښو سره مربوطوي.

ساکیان یااسکایان چې دلته ترښنه بحث کوو د (سیتي) ټولنې یوه لویه څانګه ده چې دچین په پخوانیو ماخذونو کې دسیت یا (سیك) یا (سي وانګ) په نامه یاده شوې ده، دفرانسې یوتن فقید ختیځ پیژندونکی موسیو رونه ګروسه چې داسیا په فرهنګی اوتاریخي لرغونتیا کې یې ډیر معلومات درلودل، وایي .

"ساکیان یاساسیان دکاشغر په سیمه کې دلوړو غرونو دپاي په برخه فرغار خوا ته او دایکزارس (سردریا) درود په ښي خوا څنډو کې داورال د وړوکي سیند تر غاړو پراته وو"

دکاشغر سیمې اوداورال دوړوکي سیند ترمنځ سیمه ډیره پراخه ده چې دافغانستان دشمالي سرحداتو سراسر برخه دمرکزي آسیا دروسیې شوروي جمهوریتونه رانیسي. دساك دځای تعریف ته که دپورته شرح له مخې په غور وګورو څرګندیږي چې دساکیانو دثقل مرکز په ختیځ ترکستان اویاد (سنګیانګ) په سیمه او سردریارود په سیمه کې پروت و .

اسکایان د ۵_۶ ق م دهخامنشیانو په عصر کې مشهور وو او دهخامنشیانو ډبرلیکونو تردې پورې چې دوی ښه پیژندل دهغوی په منځ کې دتقسیم قابل شوي وو اودهغوي دځانګړي تعریف دنامه یادونه یې کړې وه، یو یې (ساکي هوما وار) چې عبارت له همغو ساکیانو څخه دی چې دلته دهغوی په باره کې ګړیږو اوداوخت یې داوسیدلو ځای دفرغانې په چاپیریال اوکاشغر کې و .

دویم (ساکاتیګراخواد) یادمخروطي خولیو ساکیان چې دهغوی د اوسیدلو سیمه یې داورال دوړوکي سیندشاوخوا ښودلې ده .

دریم (ساکاتارادرایا) یا هغه ساکیان چې له سیند نه دې غاړه دي. چې عبارت له هغو ساکیانو څخه دي چې دخضر دبحیرې په ها پلو څنډو کې اوسیدل.

له دې درې تعریفونو څخه څرګندیږي لکه څنګه چې فرانسوي ختیځ پیژندونکی موسیو رونه ګروسه څرګندونه کړې اسکائی قدمونه له کاشغر نه د اورال تر وړوکي سیندپورې منبسط وو او داساحه د (سیتي) قومونو استوګنځی اومسکن هم وو اوهغوی چې (اسکائي) او (سیتي) سره ورته ګڼلی دی له حقیقت نه لیرې نه دی، منتها (سیتي) عام صفت دی چې ټول بادیه نشین اقوام اوقبایل که هغه دمرکزي اسیا دي او که تخاري اویاکوشاني اواسکایي او نور ټول دهغې جز کیدی شي.

د او داسکائي یا (ساك) دقوم عمومي تعریف چټې وړاندې تر دې چې دافغانستان خاورې ته راداخل شي حتی په ۵_۶ پیړۍ کې ختیځې منابع لکه

دهخامنشیانو ډېر لیکونو هغوی پېژندل او ډېر لږ یې دهغوی دنامه یادونه کړې ده، که لږ نږدې راشو وینو چې دوه تنه یوناني اولاتیني مورخین اپولو دوروس اوتروګوس په باکتریان (باختر) کې دیوناني سلطنت سقوط دلته دنورو قومونو دراتللو په وجه راښیي چې د (ازي ئي) (یازیاتي) (تخاري) او (ساکارولي) یې یادکړي دي.

که څه هم چې تروګس دتخاري قوم نوم هم یادوي مګر دباختري یونانیانو دسقوط نتیجه د(ازي ئي) او(ساکارولي) قومونو دراتللو په وجه ښیي او له دې لنډ تشخیص نه څرګندیږي چې دیونانیانو دهندوکش په شمال کې لومړی سقوط داسکائي قبایلو راتلل وو.

صحیح اوسمه خبره داده چې څلور ګوني قبایل ټول دق م په لومړۍ پیړۍ کې له آمو سیند څخه راتیر او (تخاریان) دآمو سیندپه دې بلې غاړې اوسواحلو کې پاتې شول او (ساکارولي) یعنې ساکیان وروسته له دې چې دآمو له سیند نه راتیر او دباختر په پراخو صفحاتو کې تیت شول او دهری رود تر سیمې پورې ورسیدل اوبیا لږ څه دلویدیځ په لوروړاندې لاړل چې له ډول ډول مقاومتونو سره مخامخ شول او بیا هغه وخت یې خپل تګ لوري ته بدلون ورکړ او جنوب لور ته متوجه شول او دفراه رود او هیرمند درودونو سیمې ته نږدې شول.

ټول پوهیږو چې (پارتیان) یا (اشکانیان) د ۱۴۰ ق م په شاوخوا کې دمیمنې خواته اولږ دمخه دختیځ په لورراغلي وو.

دختیځ په لور دساکیانو او پارتیانو ترمنځ سختې جګړې وشوې لکه چې داسترابن فرهاتش په قول یعنې فرهاد ارتبان په ۱۲۸ او ۱۳۰ ق م په کلونو کې په نوموړو جګړو کې ووژل شول تر دې پورې چې میتري داتش یعنې دویم مهرداد داسکائي قومونو دمهاجرت لاره دغرب په لور ونیوله اوپه نتیجه کې اسکایانو لاره بدله کړه او جنوب لور ته دهري رود سیمې ته دغربي افغانستان دررود خانو سیمو ته په ځانګړې ډول دهیرمند په سیمه اوبیا مخصوصاً په کوزنیو برخو کې ځای په ځای او میشت شول.

یوشمیر پوهان په دې عقیده دي چې په لومړۍ مرتبه کې تر دې قبیلې دمخه داسکائي یوبل قوم دهیرمندسیمې ته راغلی دی او هلته یې استوګنه اختیار کړې وه، داخبره چې حقیقت لري یا نه خو ددې قوم دراتللو څرنګوالی دتاریخ په تیارو کې پروت دی خواکثره پوهان په دې نظریه عقیده لري په هر حال داسکایي قومونو هیرمند په راتللو کې اړنګ نشته لومړی (امور جیزیان) او بیا(ساکاروبي) او نور

ډیر اسکائي قبایل دې سیمې ته راغلي دي او دسیستان په تاریخ کې چې هر ځومره پلټنه وکړو ګورو چې داریایانو له پخوانیو مهاجرتونو وروسته اسکایي قومونه هلته راغلي اوخپاره شوي دي او هغه سیمه د (سکستان) یا (ساکستان) اویاد (سکانوچ) دټاټوبي په نامه مشهوره شوې ده.

عربي مورخینو اومخصوصاً جغرافیه لیکونکیو سکستان له کلمې نه سجستان جوړ کړی اوددې کلمې دابڼه دټولو عربي جغرافیه لیکونکیو په لیکنه کې ځرګندیږي، ترڅو چې زموږخپلو مورخینو اوجغرافیه لیکونکیو ته وار راغي او ګورو چې دسیستان کلمې اوسیستاني صفت په شعر، ادب، تاریخ ، فرهنګ او جغرافیه کې لاره موندلی هر ځای لیکل شوی او وریدل کیږي اودسیستان تاریخ چې لیکوال یې ناڅرګند دي ددې خبرې ډیر غوره شاهد دی او داکتاب ډیر ښکلی اوبهترین تاریخي کتاب دی چې ددې سترې او مشهورې سیمې تاریخي بهیر په جزئیاتو سره تشریح کوي.

۹ـ ۶ـ ۱۳۳۷

تخار_ تخاري _ تغارستان

دجغرافيې اوتاريخ له هغو نښو نښانو څخه چې دقوم، ژبې او اوسېدنځی يعنې دپخوانې افغانستان اومنځنۍ پېړۍ داوسېدونکيو داوسېدلو ځای ژبې،تمدن و فرهنګ له په اړه معلومات راکوي يوهم تخار، تخاري اوتخارستان دی چې په ثبت او ضبط کې يې د(ط) توری هم استعمال شوی دی او داکلمات په عين بڼه (طخار) (طخاري) او (طخارستان) هم ليکلی شو.

د(تخار) دکلمې،(تخاري) صفت او د (تخارستان) داسم مکان دپيداکيدلو مبداء دقيقه مطالعه او تعريف غواړي، دادرې کلمې دي چې په اسلامي منځنيو پيړيو کې يې شهرت لاره، خويايد ووايو چې يو اسم مکان شهرت يې لږ څه ډير ؤ او په پخوانيو دوروکې تر اسلام دمخه داسم علم په حيث يې شهرت لاره.

اصلاً (تخار) دخلکو ديوې ډلې نوم دی چې په عموم ډول تر ميلاد دمخه پيړيو کې په مرکزي اسيا کې اوسيدل چې دهغوی په مهاجرت ، خوريدلو او داستقرارېې دافغانستان په يوه تاکلې برخه کې چې هغې حصې يې د(تخارستان) يعنې(دتخاريانو د استوګنځي) په نامه شهرت پيداکړی دی.

اروپائي مدققينودتخار دخلکو دتخاري ژبې اوفرهنګ په اړه ډيرې څيړنې کړې دي او تردې پورې چې له نيمې پيړۍ راهيسې يې لا هڅې قطع شوي نه دي خو تر

اوسه هم په مشخص ډول مخصوصاً دتخاري ژبې په رابطه کومې قطعي نتيجې ته نه دي رسيدلي او تر اوسه پورې يې په فکر کې يو شمير شکونه، اختلافات اونظريات شته.

هغه څوك چې دلرغوني افغانستان تاريخ معلومات او مطالعه لري، هغوی په عمومي خطوطو کې دومره پوهيږو چې يوشمير قبايل د مرکزي اسيا له شمال ختيزې زاويې څخه (دايګزارت له حوزو اوسردريا نه) افغانستان ته رانښوتلي دي، چې يوه ټولنه يې کوشاني قومونه دي چې هغوي ته سيستي يا سيت هم وايي، دسيت او سيستي کلمه په ډيرو ځايونو کې د (تخار) او (تخاري) دکلمو مترادفه هم راغلې ده، او يو شمير پوهان داسې هم شته چې سيتي او تخاري قومونه يوشی بولي او حسابوي. چې کوشانيان هم تخار او تخاري وګڼو.

پاتې دې نه وي دمخه تر دې چې دتخار کلمه دمعنا او تعبير له مخې وسعت پيدا کړي وروکې کلمه وه چې دمرکزي اسيا له قومونو څخه يوه قوم ته اطلاق کيدله او په دې باره کې يوناني او چينائي منابع ډيره مرسته کوي. يوناني بطليموس ديوناني مصري جغرافيه ليکنې يواځينی شخص دی چې د (تګوروا) په نامه ديوقوم يادونه کوي او دهغوی ښار (توګارا) په نامه دوريښمو په لويه مشهوره لاره واقع يادوي.

چيني منابع په دويمه م ز پيړۍ کې (توګارا) ديوقوم د(کانسو) په علاقه کې يادونه کوي ددې نامه يادونه چې پورته يې ذکروشو له تبتي ماخذ سره يې ژبه يو، ده او دهغو اسنادو له مخې چې په ختن کې موندل شوی او په ۸ زيږدې پيړۍ پورې اړوند دي نوموړي ښارپه (کانسو) کې تصديقوي.

ددې يادونو له مخې څرګنديږي چې (تخار) دسيسې خلکو يوه قبيله يا ټولنه و، او ددوی په څير دمرکزي اسيا دکانسو له علاقې نه دځای بدلونې له پاره پرختيز، خوا هجرت کړی او دامو سيند تر سيمې پورې رسيدلی او ددې سيند تر تيريدلو وروسته دهغې رود خانې کيڼ لور ته سيمې دپامير ترلمنو پورې يې دتخارستان په نامه شهرت حاصل کړی دی.

بطليموس ذمارينوس دياد ښتونو له مخې په څوبيلابيلو ځايونو کې د(کانسو او(باختر) دنوم يادونه کړې ده او داهغه نقطې دي چې ياخو هلته (يوچيان) مسکن وو او يا خو له دې ځايه تير شوي دي اګر چې دانومونه او دا يادونې په خپلو کې يوڅه اختلاف لري مګر دتخاريانو دحرکت پر تسلسل رڼا اچوي.

بطليموس په شمال کې د (کانسو) له علاقې نه تر (تاګوروا) پورې دايماروس نه (تاګوري وا) د (اسبك کول) وړوکي سيندترنژدې سيمو او تاګوري وا پورې اودسغديان په سيمه کې له تاخورو او په باختر کې د (تخاروا) دسيمې يادونه کوي.

لکه څنګه چې يوچيانوعينا له (کانسو) نه تر (باختر) پورې همدغه واښونه وهلي دي دکومو چې پورته يادونه وشوه نو يوشمير پوهان دچيني منابعو (يوچي يان) او ديوناني منابعو يونانيان يوبولي. لکه چې د چيني منابع په ماخذ کې په دې اړه څه توپير نشته، بلکې هندي منابع د (يوچي) دکلمې په عوض يې په هر ځاى کې د (تخاري) کلمه استعمال کړې ده او په دې ترتيب همغې نتيجې ته رسيږو چې ددې مقالمې په پيل کې يې يادونه وشوه يعنې کوشاني اوتخاري قبيلې دواړه د (يوچي) او (سيتي) له ټولنې څخه دي يواځې همدومره خبره ده چې دقبائلو په څير ځانته ځانته يې ژوند کاوه او نظر يو چي ته سيتي دمهاجرت لاره خپله کړې او زمونږ دهيواد شمال ختيزو سيمو يعنې دهندوکش شمال ته رارسيدلي دي.

داموضوع افغانستان ته له مرکزي اسيا څخه دقومونو دمهاجرت په تاريخ کې روښانه ده چې تخاري قبايل د (اري يي)، (ازپائي)، (ساکاروليي) (تخاروا) په نومونو د(يوچي) کوشاني قبايلو دمخه په دويمه ق م پيړۍ کې افغانستان ته راداخل شوي دي. يو "تن اپولو دوروس" ددې قومونو يادونه د (ازئي)، (ازياني)،(تخاري)، (ساکاروليي) په نومونو کړې ده، پوهان ددې دواړو نومونو دتوپير ترمنځ ددوه نورو نومونو فقط يوه نظريه لري اوهغه داده چې تخاري قومونو له (اسکائي) قومونه څخه بيلوي او داعمل هم د افغانستان په تاريخ کې يوه په زړه پورې خبره ده ځکه چې ټولو ته څرګنده ده مونږ دخپل هيواد په لرغوني تاريخ کې (اسکائي) او (تخاري) درلودل چې ددواړو خاطرې زمونږ دهيواد په دوو خواوو کې پاتې دي (سکاروليي يان) چې يودسکائي قومونو څخه و وروسته دآمو سيند تر تيريدو دباختر په برخوکې لويديځ لور ته دهريرود ترسيمې پورې تللي او هلته دجنوب پر لور يې هڅه کړې اودهيرمند په سيمه کې ځاى پر ځاى شوي دي. لکه څنګه چې يې هغه سيمه ددوى په نامه (ساکستان) (سجستان) او (سيستان) مشهوره شوه، تر اوسه په همدې وجه نومول کيږي او لکه څنګه چې مو وويل تخاريان دآمو سيندپه ښکتنيو برخوکې تيت شول اوهغه علاقه ددوى په نامه (تخارستان) ياده شوه.

تخارستان دجغرافيايي اوتاريخي مفهوم له مخې داسې يوه سيمه وه چې اوسنۍ دوه ولايته مزارشريف او قطغن اوهمدارنګه يو ښاغلى بدخشانى حکومت

په کې شامل و، په ځينو ځايونوکې يې دمفهوم لمنه پراخه شوې او ټول باختر يې رانيولی دی، او په ځينو وختونو کې يې مفهوم دهندوکش جنوبي برخو ته هم پراخوالی موندلی چې هغه يې سياسي مفهوم ګڼلی شو، ځکه چې يو وخت باميان دتخارستان مرکز ګڼل کيده، اويو شمير پاچاهانو، لکه دشنستباني غوري باماني سلسله له باميان څخه په ټول تخارستان البتـه شمال لور تـه اوهمدارنګه ختيځ لور ته په ټول کابل او حتی ترکشمير پورې يې سلطنت کاوه.

تخاري صفت د (تخار) او تخارستان دنامه له مفهوم څخه لويږي دی او دتخاري او حتی دتخاري اوکوشاني قومونو تمدن، فرهنګ، ژبه، اوادبيات سره تړاو لري اوهغه يو ځانګړي بحث دی چې دلته ورته ځای نلرو.

١٣٣٧_۶_١١

کاپیسي ـ بګرام

دکابل شمال لور ته یوه لویه پراخه تر اوتازه زراعتي او دباغونو لرونکې ځمکه او سیمه لرو چې له دوو خواوڅخه لویدیځ لور ته دپغمان له غرونواو شمال لور ته دپنجشیر له غرونو راګېره ده. اودوه نورو خواوو ته یې واړه او ګډ وډ غرونه پراته دي چې مهم یې دصافي غرونه (کوه صافي) دي چې دهغو تورو غرونو په مقابل کې دپغمان او پنجشیر دغرونو سپیني واورې دکال په ډیرو موسمو کې دمناظرو مخالفه وضع تولیدوي.

دالویه، پراخه، حاصل خیزه او ډیر نفوس لرونکې سیمه معمولاً په دوه نومونویادوو یو (کوهدامن) او بل (کوهستان) ددې دوه سیمو دفاصلې خط معمولاً څلور مشترکې رودخانې (دغوربند، سالنګ، شتل او پنجشیر) دي چې ټول په مشترك ډول دپنجشیر درودخانې په نامه ددې دواړو سیمو له منځنۍ برخې څخه تیریږي هغه څه چې شمال او یادرود کیڼې خواته لیدل کیږي کوهستان هغه سیمه چې جنوب پلو ته یا ښي خوا ته لیدل کیږي کوهدامن نومیږي.

دالویه سیمه لکه څنګه چې اوس ښېرازه تر اوتازه او ډیر نفوس لرونکې ده په پخوانیو زمانوکې هم همدغه شان ډیرنفوس لرونکې اوښیرازه وه دمعبدونو د کنډوالو او استوپوموجودیت له تاریخي منابعو سره یوځای دا ثابتوي چې دکوهدامن اوکوهستان سیمې له نفوسه ډکې وې ښارونه یې درلودل لوي کلي یې لرل ،معبدونه اولوي عبادت ځایونه یې درلودل داټول په ښه بڼه او لویه پیمانه هلته موجودوو.

لکه څنګه چې ټول پوهیږو د کوهستان، کوهدامن، په لویه اوپراخه دره کې لویه کنډواله چې د یو ښار په بنه شهادت ورکوي هغه دبګرام کنډوالې دي چې له چاریکا څخه دختیځ پر لور د ۵_۶ کیلو مترو په واټن پریوې وړې جلګې واقع دي چې دشمالي برخې غوړې اوژورې برخې یې دپنجشیر درود پرخوا پای ته رسیږي او ددې کنډوالو ختیځ لور ته په دوه کیلو مترو کې دپهلوان غر په مخروطي بڼه پروت دی چې په لمنو اوڅنډو کې یې ۷_۸ استوپو او دبودایي وخت عبادت ځایونه په ړنګه شوې بڼه ځرګندیږي.

نورې ډیرې کنډوالې هم دکوهدامن ، کوهستان په ډنډ کې شته لکه سار سکندري یا حصار سکندري چې سرای خواجه ته نژدې دی اویا په اوپیان کې کنډوالې چې دچاریکار شمال لویدیځ لور ته واقع دی، همداشان نورې خرابې په ریزه کوهستان کې چې هغه سیمې ته (کره تار) وایي مګر هیڅ یو دپراخوالي له مخې بګرام ته نه رسیږي. او له بلې خوا دیوناني اوکوشاني دوخت ۶۰ زره سکې موندل چې ۱۴۰ کاله دمخه دچارل مسن انګلیس له خوا په بګرام کې وموندل شوې، همداراز د عاج قیمتي کلیکسونونه او دښیښوګیلاسونه چې په ښکلي ډول انځور کړای شوي وو اومسې مجسمې هم تر لاسه شوي دي اوداسې نور څیزونه چې په دې نقطه کې له دویمې نړیوالې جګړې دمخه دفرانسې دپلاوي ترکیندلو وروسته داثابتوي چې دبګرام کنډوالې پرته له شکه ددې علاقې دمهمو ښارونو نمایندګي کوي.دامهمې خرابې دلرغوني تاریخ په اوږدوکې یواځې د (کاپسي) په نامه یادې شوي دي، سره له دې چې بګرام پخوانی نوم دی، مګر دې سیمې سره یې دانتساب په رابطه تازه او نوی دی.

لومړی تن چې دکاپسي نوم یې زموږ تر غوږونو راورساوه هغه پاڼي نې دسانسګریټ دصرف اونحوې عالم و چې په څلورمه م ز پیړۍ کې دپیښور مربوط داوسني اټک تر خوا اوسیده . داسړی دموږخینو دپلار یوناني هردوت همنهالی و. ده دکاپیسي دشرابو ډیر تعریف کړی دی، لکه څنګه چې فرانسوي ختیځ پیژندونکي موسیو افردوفوت وایي له پاڼي نې څخه تر هیوان تسنګ چیني پورې یعنې له څلورمې م ز پیړۍ څخه تر اوومې زېږدې پیړۍ پورې یو زر کاله وړاندې داسلام له دورې څخه دکاپیسې نوم اخیستل شوی دی او دا نوم دهندوکش دجنوب خواته دیوناني پاچاهانو په سکوکې یادشوی دی اودلرغونو موږخینو په ډله کې چې وروستی ځل یې داسیمه یاده کړې ده هغه البیروني دی او په بل عبارت داسلامي دورې لومړی مورخ دی چې دکاپیسا دا لرغوني کلمه موږ ته رایادوي او باقي عربي موږخین او جغرافیه لیکونکي له دغه نامه سره اشنائي نلري اودهغوي په لیکنو کې دکاپیسي پر ځای هر څه چې دي خو دکابل بحث شوی دی.

دپورته ځرګندونو له مخې چې دکاپیسي نوم په څلورمه م ز پیړۍ د (پاني ني) له خوا یادشوی نو مخکې له دې چې سکندر مقدوني دې سیمې ته راشي په دغه سیمه کې چې نن دبګرام کنډوالې پرتې دي دکاپیسي ښار پنجشیر ته نژدې و، لکه چې په ځینو ماخذونو کې دسیروس هخامنشي په اړه چې هغه په شپږمه م ز پیړۍ کې تیر شوی، او ددې ښار له خلکو سره یې مقاومت کړی یادونې شوي دي.

د ۱۹۴۱ کال په پای او د ۱۹۴۲ کال په اوږدو کې چې فرانسوي پوه موسیوګیرشمن کومې کیندنې ترسره کړې دهغو کیندلو په اثر داسې ځرګنده شوه چې دیوناني باختري په واکمنو دورو کې ددویمې ق.م پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې دلته ښار جوړ کړای شوی چې هغې ته یوناني کاپیسي ښار ویلی شو.

آیایونانیانو دخپل ښار بنسټ دکاپیسي دپخواني ښار پر ځای ایښی او که ترځنګ یې ورته جوړ کړی؟ دامسئله لانوره مطالعه غواړي موږ فعلاً په بګرام کې دوه معلومې کنډوالې لرو :یوبرج عبداله چې دپنجشیر ډیرې اوبه یې ترځنګ دي اوبل ۵۰۰ متره پورته شمال لور ته چې کنډوالې یې یوڅه زیاتې دي. یوشمیر په برج عبداله کې یوکلا ګوري چې د سکندر په وخت کې جوړه شوې وه نه پوهیږم چې دهغوی دلایل څه دي؟ دکیندلو په ترڅ کې یوشمیر خامې خښتې چې نقش کړای شوي وې او دیوناني الفبا حروف پرې لیکل شوي داهم هلته موندل شوي، آیا له دې نه نتیجه اخستلای شو چې هلته کلا د سکندر په وخت کې جوړه شوې ؟ هو ددې احتمال شته چې له سکندر نه وروسته یوناني باختري شاهانو هلته کلا آباده کړې وي.

موسیو هاکن پخپله دبګرام کنډوالې دنوي شاهي ښار په صفت یاد دې کړي دي چې بنسټ یې لکه چې پورته یې یادونه وشوه دګیرشمن دکیندلو پراساس چې وایي دا د دویمې م ز پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې ایښودل شوی دی.

همدغه ښار کوشانیانو دمسیحي پیړۍ په پیل کې له یونانیانو څخه نیولی دی چې دایې یو مرکز او یوپایتخت و، داښار په ټولو بدلونونو او دورو کې د (کاپیسي) په نامه یادیده او حتی د مسیح په اوومه پیړۍ او داسلام په پیل کې هم په همدغه نوم یادشوی او پوره شهرت یې لاره، او حتی هیچا په اوومه مسیحي پیړۍ او داسلام په پیل کې او همدارنګه دهجري په لومړۍ پیړۍ کې دبګرام په نامه ندی یاد کړی او زموږ قاطع ثبوت البیروني دی چې هغه هم داځای د (کاپیسي) په نامه یادوي نه د (بګرام)

البته موږ دبګرام اوبګرامي په نامه دوه سیمې لرو مګر دکلام روح دلته دی چې دپیړیو په اوږدو کې یوزر کاله تر اسلام دمخه همیشه دکاپیسي نوم اوریدل شوی او دداسې کوم ماخذ درك نلرو چې پدې ټاکلي ځای کې یې دبګرام یادونه کړې وي. آیا احتمال شته چې د (بګرام) نوم لویو کوشانیانو او یا وړوکوشانیانو

اویا هم یفتلي شاهانو منځ ته راوړی وي؟ مګر ولې چیني کتونکي هیوان تسنګ په اوومه مسیحي پیړۍ او څلور سوه کاله وروسته لـه البیروني څخه بیـا هم د (بګرام) په ځای د (کاپیسـي) دنامه یادونـه کوي؟ دایـو لـږ پوښتنـې دي چـې قـانع کوونکـي ځوابونه غواړي. هغه څه چې څېړل شوي او سم دي دادي چې :ـ

لویې کنډوالې دکوهدامن، کوهستان په سیمه یعنې بګرام کې موجودې دي او بګرام هغه نـوم دی چې دهغې پـه واسطه نږدې یـوه نیمـه پیـړۍ را دې خـوا دې کنډوالو شهرت موندلی دی ، هو په لیکنو او ماخذونو کې چې له یوې نیمې پیړۍ را په دې خوا لیکل شوي اومخصوصاً له هغه وخته چې "چارلز مسن" په دې سیمو کې تګ راتګ وکړ او یو شمیر سکې یې راټولې کړې نو وروسته لـه هغې دبګرام نوم په کتاب کې داخل کړای شو.

البته په دې کې شك نشته چې دنـوم وضع دعوامو لـه خوادسوابقو سـره امتـداد لري او په دې باور دی چې دبګرام نوم دسیمې دعوامو په خاطرو کـې پخوانـی دی او داهم لـه شك نـه لیرې نـه ده چې د (کاپیسـي) نـوم ورو ورو دخلکـو لـه خـاطرو او دماغو څخه وتلی او په ځای یې عام نوم لکه بګرام راغلی وي.

دانومونه کچ او اندازه شوي او تردیره په خاطرو اوحافظو کې راغلي او همهلته خوندي شويَ او لږ لږه په دغو دوو پیړیو کې څرګند شوی دی.

۳ـ۴ـ ۱۳۴۱

دکاپیسا ښار

دکابل په شمال کې یوه حاصل خیزه ،ښیرازه او له خلکو ډکه سیمه لرو چې نن ورځ د (کوهدامن اوکوهستان ډنډ) په نامه یادیږي. په پخوانیو زمانوکې (تر اسلام دمخه) سیمه عموماً د (کاپیسا) په نامه یادیدله او ځانته یې لویه او مشخصه ساحه درلوده چې اوږودوالی یې ۱۰۰ او سور یې ۵۰۰ کیلو مترو ته رسیده او ددې لویې ساحې شمال لور ته واورین سپین غرونه اوپه ځینو ځایونو کې تورغرونه و ددې لویې له نفوسه ډکې مدنیت پالونکې ساحې په منځ کې مود (کاپیسي) په نامه یوښار درلود چې داپه حقیقت کې دکاپیسا مرکز وُ. چاچې نننی شمال لیدلی وي اودادوه مشخصې منطقې (کوهدامن او کوهستان) یې لیدلی اوپکې گرځیدلی وي هغوي پوهیږي چې په عمومي توگه کوهدامن له کوهستان څخه دڅو سیند گوټو اوبه بیلوي چې دهغو ټولو تریوځای کیدلو وروسته دپنجشیر درود په نامه یادیږي چې دختیځ پر لور بهیږي چې دادکابل دسیند له لویو مرستیالانو څخه دی.

دکاپیسا له شمال لویدیزې برخې څخه څلور سیندگوټي چې تقریباً سیلابي بڼه لري ډیر مست اوڅپاند دي ددرو له برنیو برخو راښکته او جلگې ته ورداخلیږي چې دا په ترتیب سره دغوربند ، شتل، سالنگ اوپنجشیر سیندونه دي دا اوبه چې کله له درو څخه راوځي په ترتیب سره لومړی غوربند او شتل دویم سالنگ او پنجشیر سره یوځای کیږي او په همدې ډول جریان مومي ترهغې پورې چې دادوه ځانگې بیا په یوځای کې سره ملگرې کیږي او همدا سیمه عجالتاً دکنډوالو په مخه کې پرته ده چې نن ورځ یې هغې برخې ته ((بگرام)) وایو او په لرغونو زمانوکې یې ((کاپیسي)) باله چې داددې سیمې دیوې آبادي ښیرازې برخې څخه وُ.

معمولاً تر کومه چې تاریخي خاطرې مرسته کوي داسې ځرگندولی شو چې په ډیرو پخوانیو دورو کې مثلاً دهخامنشیانو په لومړیو دورو کې او د ((سیروس)) په

وخت کې یعنې پر ۵ م ز پیړۍ اویاترهغې هم دمخه مو په دې ځای کې کلا اویومستحکم حصار لاره او دهغې داوسیدونکیو مقاومتي انعکاس له سیروس هخامنشي سره دلرغوني تاریخ له پاڼو څخه زموږ تر سترګو کیږي.

له فرانسوي پوه موسیوفوشه څخه نیولې تر هاکن پورې موږ ته دارانبیي چې دابادۍ پخوانۍ نقطه او لومړۍ هسته په بګرام کې برج عبدالله و. چې دکنډوالو پاتې شونې یې لکه دیوې لویې دایرې په څیر دپنجشیر له اوبوڅخه تقریباً دشل مترو په لوړوالي له سیند سره جوختې واقع شوي دي او وروسته له هغې څخه دشل مترو په لوړوالي بیاله سیند سره جوختې دي او وروسته له هغې څخه دوخت دایجاباتو له مخې ۵۰۰ متره پورته دجنوب په لور دبګرام ددښتې په څنډه کې دکاپیسا دښار بنسټ ایښودل شوی دی.

هغه کنډوالې چې نن دبګرام په نامه یادیږي نژدې دوه نیم کیلو متره احاطه لري چې دریو خواوو لویدیځ، ختیځ او جنوب لور ته یې دلوی دیوال اثاري نښې نښانې څرګندیږي چې دوخت په تیریدلو اوبادباران له امله یې دیوې غونډۍ بڼه خپله کړې ده.

دې ښار شمال لور ته هم دیوال لاره خو لکه څنګه چې هغې لور ته یې رود واقع دی اوداوبو دډیرښت په وجه اودسیند تنګ لورې بدلولو په خاطر اویاهم دزراعت په وجه یې له منځه وړی اونښې نښانې یې تراوسه پاتې دي.

موسیوهاکن دفرانسې دکیندلو دپلاوي پخوانی غړی فقیدریس همدغه کنډوالې چې دکلادیوالونه یې تر اوسه شاهد او څرګند دي هغه یې د(بګرام شاهي نوی ښار) په نامه یادوي او داښار عبارت له همغه ښار څخه دی چې چینائي ګرځنده هیوان تسنګ په ۶۳۲ کال کې هغه د (کاپیسي) په نامه یاد کړی دی.

دا و دکاپیسي دښار لرغونتیا اوهغه شواهد چې دخاورو پر مخ پاتې دي او هر لیدونکی چې دبګرام له دښتې نه تیریږي هغهویني، خو لکه څنګه یولرغون پیژندونکی یواځې دکنډوالو په لیدلو اکتفا نه کوي او کیندنې هم ډول ډول دي چې یو ډول یې عبارت دښار او آبادیو دمشخصاتو له ټاکلو او دلرغونتابه له عمومي دورو څخه دی، یوتن فرانسوي پوه موسیوګیرشمن د ۱۹۴۱ کال په پای اود ۱۹۴۲ په پیل کې یې دکاپیسې دکنډوالو دکیندلو څرنګوالی عملي کړ چې دلته یې یو څولنډتکي دکارولوپه اړه راوړم:

دموسیوګیرشمن دعملي څیړنې پر اساس داسې معلومیږي چې دکاپیسي ښار دیونان باختري سلطنت پر دوره ددویمې م ز پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې جوړ کړای

شوی او دجوړولو سبب يې هم ددې دورې دواکمنو دواکمنۍ لوړوالی او ختيځ ،جنوب لور ته يې دواکمنۍ دساحې پرخوالی وُ،ځکه چې (بکتريان) يعنې بلخ چې دسلطنت مرکز وهندوکش په شمال کې وُ دواکمنۍ له نورو ډيرو برخو څخه ليرې پروت وُ نو په دې وجه چې ديونان باختري واکمنان د آمو له سيند څخه په فتوحاتو بريالي شول نو دې ته اړ وو چې دغرونو جنوب پلو ته يولوی مرکز پيدا کړي، نوپدغه لحاظ داسې يوه سيمه چې داجتماعي او سوق الجيشي په لحاظ مناسب وي دکاپيسې له مرکز څخه بل داسې يوځای نه و نو په همدغه اساس دمستوسيندونو ترځنګ يې ددويمې م ز پيړۍ په لومړۍ نيمائي کې يې دښار بنسټ کيښود او يونوی شاهي ښار يې جوړ کړ. ځکه بايد هير نکړو چې پخواني ښارونه، دمستحکمو لويو کلاګانو په بڼه وو او دکاپيسې دښار کنډوالي چې دوه نيم کيلو متره واټن لري، څرګندوي چې دادهغه وخت لوی ښار و اوتر خوايې خندق،کلا اوبرجونه وو ، ترکومه ځايه چې دهغو له نتايجو څخه څرګنده شوې ده دکاپيسې دحصار ديوال په خپلو بنسټيزو برخوکې ډير سورلري چې له ۲۰ مترو څخه زياتيږي دښار په څلورو ګوټونو کې ددروازو تر څنګ يې ډيرلوي برجونه وو او نور ديوال يې ځای په ځای وتلي برخې درلودې چې پدې ترتيب ښار ته ددښمن نژدې کيدل دخندقونو له لارې څخه اسان کار نه و.

دکاپيسې ښاريوڅه موده ديوښار په توګه اوبياوروسته دمرکزاو پلازمينې په حيث يې شهرت پيداکړی دی. وروسته ترهغې چې دهندوکش په شمال کې ديونانيانوځای کوشانيانو ونيو، نو يونانيانو قهراً په جنوبي سيمو کې سره محدود شول تر دې پورې چې په ۵۰ م ز کې کوشانيانو جنوب ته هم لاره وکړه او ديوناني وروستي پاچا هر يالوس چې دکابل پاچاؤ، کوشاني پاچا ويماکدنيزوس ته يې سيمه تخليه کړه او لدې تاريخه وروسته دکاپيسې نامه دکوشانيانودپايتخت په توګه شهرت ترلاسه کړ او دنوي کوشاني امپراطور کنيشکا دواکمنۍ پر وخت داوړنۍ پلازمينه (پايتخت) پيژندل کيده.

۱۹ـ ۵ـ ۱۳۳۷

دکاپیسې وروستۍ ورځې

(کاپیسي) دکاپیسا مرکز دی چې نن ورځ دبګرام، کوهستان اوکوهدامن په منځ کې پروت دی، داځای نه یواځې دپیړیوپه اوږدوکې دافغانستان یو مشهور ښار وُ، بلکې په بیلابیلو دورو کې له یو ناڼیانونیولې تر کوشانیانو پورې دافغانستان پلازمینه یاپایتخت پاتې شوی دی. داچې څه وخت بګرام دپایتخت مقام ترلاسه کړی؟ دا داسې یوه پوښتنه ده چې پخواني وختونه په ذهن کې ګرځي او په دې ډول خواب ورکولای شوکله چې دیونان باختري پاچاهان د (سیتی) قومونو تر فشار لاندې راغلل مجبور شول چې (بکتر) بلخ او وکتریان (باختر) نه کډه وکړي دوی دهندوکش جنوب پلو ته ښکته راغلل اوبرج عبداله سره نژدې یې (نوی شاهي ښار) جوړ کړ چې ددې دجوړولو نسبت پخپله سکندر ته ورکوي، یعنې اوسنی بګرام پورته یاده شوې کاپیسي چیني ماخذ و لیکلې په دقیقه توګه ویلای شو چې (هیلو کلس) دیونان باختري وروستی پاچا دی‌چې له بلخ نه کاپیسې ته راغلی دی اوددویمې پیړۍ له پیل نه کاپیسې مرکزي اودپایتخت حیثیت پیداکړی دی.

دیونان باختري پاچاهانو یوه نیمه پیړۍ له کاپیسې نه دافغانستان په ډیرو ځایونو اوهند باندې سلطنت کړی دی. او لکه دیونانیانو په څیر کوشانیان هم په لومړۍ مسیحي پیړۍ کې له باختر نه دهندوکش وجنوب لور ته راغلي‌دي اوپه کاپیسي کې یې دباختریونانیانو ځای نیولی دی اودلوی کنیشکا پر وخت بګرام دیو لوی باعظمته مرکز په حیث وپیژندل شو او همدا ځای دکوشان شاهانو داوړي مرکز وټاکل شو.

وروسته دلویوکوشانیانو څخه وړوکو کوشانیانو یا (کیدارانو) اوبیا وروسته ترهغو ځانګو لکه یفتیانو هم همداځای دمرکز په حیث وټاکه یوتن چینائي ګرځندوی چې په اوومه مسیحي پیړۍ کې یې کاپیسي په خپلو سترګو لیدلې ده

هیوان تسنگ دی هغه وایي چې په ۶۳۲ کال کې له بامیانو څخه کوهستان اوکوهدامن ته ورغی او پوره یوه میاشت هلته دښار ترڅنگ پاتې شو، دهغه دیادښتونو له مخې داوخت سلطنتي کورنی (کشاتریه) یادیدله چې لغوي معنایي (جنگیالي نجیا) وه اوعبارت د (کوشان اویفتلي) کورنی څخه وو چې دادکوشان اویفتل له کورنیو څخه یوه مشترکه کورنی وه اوکله چې هیوان تسنگ په ۶۴۴ کال کې له هند څخه بیرته راستنیده داکورنی په کاپیسي کې واکمنه وه او بگرام لا تر دې وخته خپل دپایتخت حیثیت دلاسه نه و ورکړی.

کله چې داسلام ددین مبلغین اولښکرې لویدیځ افغانستان کې څرگندې شوې اودسیستان په ځینو برخو لکه (زرنگ) (زالق) (کرکویه) کې مخ په وړاندې راغلې تر دې وخته بگرام خپله دمرکزیت اوپایتخت حیثیت :درلود مگر دکابل ښار چې دغرونو په لرلو او دلوېې کلا په موجودیت دسوق الجیشی له مخې تر بگرام نه ډیر غوره و، نو په دې وجه دبگرام اهمیت یو څه کم دثقل اواداري مرکز خصوصاً دنظامي چارو مرکز کابل گرځیدلی و، پردغه اساس رتبیل شاهان چې کوشان اویفتلي وو ددې ښار له استحکام څخه په غرونو کې له دیوالو څخه چې دیفتلیانو په وخت کې جوړ شوي وو داسې گټه پورته کړه چې تقریباً دکاپیسي نوم دخلکو هیر شو، چې دعربو په مقابل کې تولې منابع دهمدې ځای څخه دمقاومت کیسې کوي.

لکه څنگه چې دچیني گرځندوی یادښتونه شهادت ورکوي داوومې پیړۍ ددویمې نیمایي په پیل کې دعربي ځواکونو دموجودیت په وجه کاپیسې ته دتلو راتلو لاره لاښنده نه وه په دې لحاظ داوومې پیړۍ په دویمه نیمایي اود ۸ پیړۍ جریان چیني منابع له کاپیسا څخه اوهمدارنگه عربي منابع له کابل څخه د کیسې په ډول رااخلي.

ددې وجه داده چې چینایانو دکاپیسا ددولت ((کي پن)) په ملاتړ داکلمه ډیره په خپلو دفاترو کې ثبت او تکراروله اوعربانو چې د کابل استحکام اومقاومت لاره نولدغه ځایه یې ډیرې خبرې کړي دي حقیقت دادی چې کاپیسي چې دخپل عمر اوتاریخ وروستی شپې ورځې پوره کولې دکابل دسوق الجیشي موقعیت په وړاندې بې ارزښته شو

اورتبیل شاهان چې پخپله دنظامي فوځونوقوماندانان هم وو دکابل په مقابل کې یې دکاپیسي ارزښت له منځه یوړ ، په دې کې شك نشته چې دکاپیسا مرکزیت دکابل په وړاندې په یوناځاپې توګه له منځه نه دی تللی په دې ډول چې کاپیسي یودیني اومذهبي مرکزیت لاړه اوکابل یو نظامي اوسوق.الجیشي ارزښت درلوده اودې دواړو تر یوې مودې خپله موازنه په مساوي توګه ساتلې ده او ډیر ښه مثال ددې ثبوت له پاره دانظریه ده چې پورته یې یادونه وشوه ځکه چې په عین وخت کې چینایي منابع له یوځایه اوعربي ماخذ له بل ښار نه خبرې اوڅرګندونې کوي او داپخپله څرګندوي چې دې دواړو ښارونو شهرت درلوده په دې ترتیب چې کاپیسا ورو ،ورو مخ په زوال و ، اوکابل دعربو بریدونو اوقدرت دترلاسه کولو په وجه مخ په پیاوړتیاو.

پر ۷۵۱ او ۵۶۹ کلونو چې ((ووکونګ)) بل چیني ګرځندوی ګندهارا ته راغي تر دې وخته هم کاپیسي مرکزیت لري اودامسئله دموسیوفوشه په نظر تر ۱۷۶ هجري کال او ۳ــ ۷۹۲ میلادي کاله پورې دوام کوي اوداهغه موقع ده چې ابراهیم دجبرئیل زوې مرفضل دیحیی زوې برمکي دخراسان والي د (قوربند) یعنې دغوربند له درې څخه پر کاپیسا حمله وکړه دښار مذهبي ودانۍ یې ورانې کړې له دغه تاریخه وروسته دکاپیسا اوکاپیسي نوم چاوانه خست، پرته له البیروني څخه چې هغه په خپل مال الهندکې یادکړی دی. اوهغه هم دیوې کیسې په ډول چې دپخوانیو وختونو حکایت کوي. لکه څرنګه چې مو یادونه وکړه پردغه وخت دکابل نامه په عربي ماخذونوکې شهرت درلود. اورتبیل شاهان په همدغه ښار کې اوسیدل، خوترکومه ځایه چې مو ولیدل علت یې یواځې دسوق الجیشي والي دی اوبس.

په هر حال قراین په دې دلالت کوي چې د ۸ مې پیړۍ په پای اود ۹ مې مسیحي پیړۍ په پیل کې دافغانستان مرکز بیخي له کاپیسې څخه کابل ته منتقل شوی دی اودکاپیسې ښار څه دپاسه زرکلونو مرکزیت کابل ته پرېښودلی دی. تر هغې وروسته بیا منابعو دکاپیسې نوم هیر کړی دی. اودکابل نوم عمومیت پیداکړیدی.

۷ــ ۱۱ــ ۱۳۳۸

(سریکه اویهارا) معبد یا

(شالوکیا) اویاهم د(شترك) معبد

افغانستان په بودایي عصر کې دپرتمینواوښکلیو معبدونو په لرلو شهرت لاره تر دې پورې چې له یوې خوایې دښکلو معابدو او له بلې خوایې دبودایي علماؤ اوازه ترچین اوهندوستان پورې رسیدلې وه. هر یوپخوانی ښار یې، لکه، هډه، بلخ، کابل ، بګرام اوبامیانو په خپل چار چاپیر کې ډیر او مختلف ډوله معبدونه درلودل چې ځینې لویې او مشهور وو او یو شمیر یې دشابهار په صفت یادیدل.

په پخواني بګرام کې ، دښار له کلا نه دباندې مو یوشمیرمختلف ډوله معبدو نه درلودل چې ځای اوپاتې شونې یې تر اوسه معلوم او ځرګند دي.

دبګرام دښار ختیځ لور ته په درې کیلو مترۍ کې یو وړوکی غر دی چې دخلکو تر منځ (پهلوان غر) یا (پهلوان کوه) په نامه شهرت لري چې ختیځ، لویدیځ او جنوب خوا ته یې دبګرام دښتې دي او دشمال په لور دپنجشیر سیندګوټي په واسطه راچاپیر دی.ددې غره په لمنو کې ۷ یا ۸ بودایي معبدونه لیدل کیږي او داسې راښیي چې ددې غره ټولې ساحې دبودایي عصر دسپېڅلتیا جنبه درلوده دبودایي دین پلویانو معبد تر معبد استوپه په استوپه له دې غره څخه طواف ترسره کاوه. ددې غره په معبدونوکې یومعبد له ټولو څخه ډیر مشهور و ددې معبد دکنډوالو پایخوږ په یاده شوې سیمه (شترك) کې ځرګنده شوې اودامشرفه نقطه دپنجشیر داوبو دپاسه دریزه کوهستان په مقابل کې واقع ده. دشترك معبد په بودایي عصر کې د (شوالوکیامعبد) او یاد(سریکه ویهارا) په معبد

شهرت لاره او دشهرت وجه يي له دې امله وه چې له يوې خوا دامعبد ډير لوی وږ ډيرشمېرعلماء اوراهبان هلته وو او له بلې خوا دچيني يرغمليانو داستقرار ځای و چې يوشمېرچيني شهزداه ګان دچين په (سنکيانګ) کې دکوشانيانو دلويې پاچا کنيشکا له خوا په فتوحاتو کې نيول شوي وو چيني ګرځند ليدونکی هيوان تسنګ ددې معبد په اړه دارنګه ليکي چې دپايتخت يعنې د (کاپيسي دښار) ۳ يا ۴ لی(چې دوه يا ۳ کيلو متره کيږي) ختيځ لور ته دغره په لمنه کې (مقصد يې دپهلوان غر دی) لوی معبد دی چې ۳۰۰ راهبان پکې اوسيږي چې دپيړی او طريقې لاره دخلاصون وړ لاره بولي. دکنيشکا درواياتو له مخې په لرغونو زمانوکې ټولې سيمې اوګاونډ قومونه حتی دپامير تر ختيځو سيمو پورې يې قوي کړل او هغه يې يرغمل نيولی وو داوړي په موسم کې يې دلته ځای ورکړی وځکه چې په همدې مقصد جوړ کړای شوی و. په يو بل کتاب کې چې د (هيوان سنګ د ژوند) په نامه شهرت لري همدامعبد يې د (شالوکيا) په نامه ياد کړی دی.

دپورته ليکنې له مخې هغه څه چې چيني کتونکي د (شالوکيا) دمعبد دموقعيت په اړه لوستي او ليکلي هغه ټولې کټ مټ دپهلوان غره په شمالي لمنو کې د (شترک) معبد څرګندوي.

(شالوکيا) کله يوشمېرخيړونکي د (شارکه) په صورت اويوشمېريې د (سريکه) په ډول لولي. د (سريکه) کلمه حقايقو او مطلب ته نژدې ده ځکه چې (سريکه) هغه کلمه ده چې دچين له مورد سره يې تړاو لاره . د (سريکه) (چين) او چيني تغيير کيدای شي او له (سريکه او يهارا) څخه مقصد (چيني معبد) دی ځکه يې (ويهارا) او (يهار) يې بودايي معبد ته ويل کيدل اوداتعييريولړتاريخي نظرياتوسره هم سمون خوري ځکه چې يوشمېرنظريات په دې اړه شته چې وايي د (شالوکيا) بودايي معبد دچينائي يرغمليانوپه پيسو اباد کړای شوی و.

وړاندې مو ورته اشاره وکړه چې کوشاني پاچا کنيشکا چيني يرغمليانو ته په دې معبد کې ځای ورکړی و، دهندي او چيني منابعو پر اساس دامسئله په اثبات رسيدلې وه چې کوشاني شاهنشاه کنيشکا دکاشغر په سيمه کې دفتوحاتو پر مهال يوشمېريرغمل په لاس راوړي وو چې له هغوی څخه يو تن چينائي شهزاده هم و، ديوچيني تاريخ له ليکنې

څخه چې د (شاهان) په نامه شهرت لري اوتر ۱۱۳ عیسوي کال پورې یې پیښې لیکلي دي داسې څرګندیږي چې دچیني کاشغر پاچایوله خپلو خپلوانو څخه چې (شن پان) نومیده دګروګان په ډول دیوچې پاچا ته چې عبارت له کنیشکا پاچا څخه و استولی و. له دې چیني شهزاده سره یوشمېرنور کسان هم وو او دا ټول د کنیشکا له خوا داوړي دپایتخت تر څنګ په همدغه ځای کې چې د (شالوکیامعبد) آباد شوی. ورته داوسیدلو امرشوی و اوچینایانو دخپل شهرت له پاره یو په زړه پورې ښکلی معبد آباد کړ چې دخلکو تر منځ یې د (سریکه ویهارا) یعنې چینې معبد په نامه شهرت تر لاسه کړ.

وایي چې چیني شهزاده ګانو دبنسټ ایښودلو پرمهال یو مقدار پیسې او جواهرات د جوړولو یا بیا رغونې په خاطر هم له ځان سره ساتلي وو. خواتفاقاً په ۶۳۲ م کال کې کله چې چیني کتونکي هیوان تسنګ دکاپیسې ښار ته رسیږي او هغه دشهزاده ګانو دساتلو پیسو غوټه یې خلاصه کړه او معبد چې دامهال دمرمت یا بیا جوړونې وړ شوی و بیا یې ترمیم کړ پر ۱۹۳۷ کال دشترك معبد چې همغه د (شالوکیا) دمعبد پاتې شونی دی دپروفیسر هاکن تر څارنې لاندې د موسیومونیه له خوا وکیندل شو او په نتیجه کې یوه مستطیل شکله ودانۍ چې په برخه کې یې یوه استوپه وه، کشف کړای شوه. دغې ودانۍ لمر خاته پلو ته یوه بله احاطه درلوده . او دلته ډیرشمېرنورې وړوکې استوپې هم ابادې شوې وې چې ځینې یې لاتراوسه جوړې وې.

دشترك له معبد نه چې کوم اثار تر لاسه شوي هغه ټول دکابل په موزیم کې ځای پر ځای کړای شوي دي او یوشمیر د تیرې توږل شوې دحیواني مجسمې په لاس راغلي دي چې ډیرشمېریې دعیسوي په لومړۍ او دویمې پیړۍ پورې اړه لري او دې سیمې ته چیني ګرځند او کتونکي راتلل ،د ۶۳۲ زیږدي کال له هلته اوسیدلو څخه داسې څرګندیږي چې داوومې پیړۍ تر لومړۍ نیمائ پورې دامعبد له منځه تللی نه و او وروسته له هغې د اسلام په راتلو سره لکه چې په کاپیسا کې نور ډیر معبدونه هم رنګ کړای شوي داهم رنګ کړای شوی دی.

۱۳۳۷۱۶۱۳

په بکتریان کې ناهیده اود هغې

(عبادت ځای)

ناهیده چې داسم خاص په توګه دډیروجنکیواومیرمنوپه منځ کې همدارنګه دختیځ فرهنګ او افسانوي اوفارسي ادب له (وینوس) سره مترادفه ده دجنس لطیف دښکلا علامه ګرځیدلې ده دایوه تاریخي کیسه او سابقه لري چې یوه برخه یې عمومي جنبه لري او بله برخه یې په ځانګړې توګه دبکتریان دخاورې او دامو سیند له پاره ده.

په اوېستایي ادب کې دناهیدې دکلمې پخوانۍ بڼه د (اناهیتا) په شکل راغلې اوعموماً دبلې کلمې چې عبارت دی له(اردویسورا) سره ملحق دی. چې دیوشمیر پوهانو په عقیده دآمو دسیند نوم و. په اوېستایي متون کې (اردویسورا اناهیتا) کلمه په سلګونوځله تکرار شوې ده او په ځرګنده ښکاري چې دانوم دمخه له زرتشترا څخه نه، بلکې له تاریخ نه دمخه داوبو ځانګړي خدای هم په همدغه نامه مشهور و. په اوېستا کې داوبو دځانګړي خدای دویستورا اناهیتا په بڼه یادونه شوې ده.

(ګایګر) الماني یوه باوري دی چې په دغه ترکیبي نوم کې دوه خاص نومونه وو (آمو) درود نوم اوبل دنومورو اوبو موکل نوم لبدل کیږي، او (اناهیتا) دآمو د سند داوبو موکل نوم دی.

نوموړی داوېستا له متن نه دیوې پارچې یادونه کوي او دهغې له مخې استنباط کیږي چې د (اردویسورا) یا آمو سیندیو لوی مست او ځپاند سیند دی چې ددینا له لوړې برخې نه یې سرچینه نیولې ده اوپه سلګونو داوېستا په اصطلاح چې په زرګونو ښاښونه یې له غرونو څخه رابنکته کیدل او ددومره لاړې په اندازه چې په څلویښت ورځو کې تر سره کیدای شوه له خپلې سرچینې څخه لرې کیدل.

باید پاملرنه وکړو چې (آپان یشت) یا داوېستا پنځم پښت دځانګړې خدای ستاینه او یا دهمدغې لویې رودخانې موکل ته وقف ده چې دبکتریان له شمالي برخې نه تیریده اوتیریږي.

فرانسوي پوه "ډارمستېټر" پدې باوري دی چې (اردویسوراناهیتا) کولای شو (مظهر عالی قوه) ترجمه کړو او له هغې څخه مقصد طبیعي سرچینه ده له هغه ځایه چې لوړه څوکه یې په ستورو لګیږي او په اوېستاچې دځمکې دمخ ټولې رودخانې ترې سرچینه اخلي. په تازه ماخذ کې (ارودیسورا) درودخانې نوم او (اناهیت) دهغې دموکل نوم شویدی.

لنډه داچې دزمانې په تیریدلو سره د (اناهیتا) کلمه له (اردویسورا) څخه جدا شوه او (اناهیتا) دیوې عالي مظهري (ژنې) قوی صفت یادرودخانې دموکل دیوې ښکلې جلۍ دځانګړې قیافې صورت پیداکړ چې په هغه برخه کې هم پخپله اوېستا موږ ته ډیر ښکلي معلومات راکوي او وایي:

"اناهیتا یوه ځوانه اوښکلې نجلۍ ده چې دښکلي اندام لرونکې لوړه ونه لري پاکي او سپیځلتیا یې په سر او صورت کې څرګنده ده.

ملایې تړلې او زرین حاشیه لرونکی کمیس یې په تن ،لویې مربع شکله طلائي والۍ لري او غاړه کې یې پر سپینه غاړه لیدل کیږي. خپله ملاتړې او تر سینو پورې ښکلې اوبرجسته معلومیږي، په یې دطلا تاج پر ګرده ښه بریښي او سلخالونه لري چې هر یو۸ مخه لري چې ټول یې پر مخ پرک وهي"

لکه څرنګه چې کتل کیږي اوېستا اناهیتا داسې تشریح کوي لکه چې مجسمه یې په هغه وخت کې موجوده وه. داهم دیادونې وړ ده چې داوېستا دشهادت له مخې په باختر کې دکیسو اوافسانو پاچاهان لکه

پیشدادیان کواني او اسپه کورنۍ تر گشتا سپه پورې دوی ټولو له هغې مرسته غوښتې او پخپله زرتشترا هم څوځو ځله تري مرسته غوښتې ده.
هغه څه چې "اناهیتا" په ډیره اندازه دبکتریان خاورې ته مربوطوي هغه ددې په خپل نوم دیومعبد عبادت ځای وجودو.
دبکتریا په ښار کې یو ښکلی اوډیر شان اوشوکت لرونکی معبد د (اناهیتا معبد) یا "انانیتس" په نامه وجودلاره، باید هیر نکړو چې د "اناهیتامعبد" د"بکتر" په خاوره کې ډیره لرغونتیا لري او ډیر په دې عقیده دي چې دامعبد په دې ځای کې وړاندې ترهخامنشانو موجود وه. اوددې کورنۍ موسس "سیروس" په باختر کې وروسته له یرغملونو د"اناهیتا" دین (ائین) له ځان سره دفارس خاورې ته یوړاو دخشابادشاه په زمانه کې دناهید پرستش په هغه ځای کې خپل اوج ته رسیدلی و.

۱۳۳۸\۲\۱۲

وارا

په پخواني اریایي تاریخ کې په عامه معنا او د (هند ،اریاني) اریایي تولنې داستقرار اومهاجرت په تاریخ کې په خاص مفهوم او همدارنگه دافغانستان له تاریخ نه مخکښې دورو کې په ځانگړې توگه یوه مسئله ډیره مهمه چې دغور او څیړنې وړ ده هغه د(وارادارگ) جوړول دي. (وارا) چې دلته مې (ارگ) ترجمه کړی دی په نورو صورتونو هم ترجمه اوتعبیر کېدلای شي. کولای شو داکلمه مانی، کلا ،حصار، قریه کلی، ښار، داوسیدلو ځای او استوگنځی ترجمه کړو.

(وارا) لومړنی ارگ او لومړنی مقر دی چې (یاما) داریایانو لومړنی پاچا، دهند او اریاني تولني لومړنی پاچا او دبلخ دپیش دادیانو دکورنۍ لومړنی لوی پاچا جوړ کړی او په خپل ژوند یې دهغې په ابادۍ کې هڅې او هلې ځلې ترسره کړي دي.

داریایي داستانونو پراساس (یاما) دبرودت او یخنۍ په مقابل کې چې راتلونکی و، نو ځکه یې د (وارا) په جوړولو لاس پورې کړ، اریایي داستانونه وای وروسته له یوزر کالو سلطنت څخه په هغه وختونو کې چې د (یاما) دسلطنت دوروستیو دوروسره برابر یدله، پاچا یوه سخته یخني پیش بیني کړه. وایي چې هره اجوره یواځنی خدای یاما پاچا ته الهام

(زیری) وکړچي دسختي بخنی او واورې وریدنې په مقابل کې چې ممکن غرونه به ټول سپین کړي. ځانته داوسیدلو له پاره پناه ځای جوړه کړي.

پاچا د(وارا) داحاطې له پاره په کار لاس پورې کړ داوښتادشرحې له مخې چې په دې باره کې یې ورکوي داسې ترینه استنباط کیږي چې د (وارا) احاطې لویه او پراخه لمنه درلوده ځکه چې هربازو یې دآس ځغاستې په اندازه اوږدوالی درلود . یاماپاچا په داسې یوه لویه احاطه کې ښار جوړ کړ داوبو ځایونه، کورونه او ځانته یې داوسیدلو ځای جوړ کړ.باغونه یې کیښول او چارچاپیره یې لوړه کلا جوړه کړه چې لوړبرجونه او دروازې یې درلودې.

ددې تعریف له مخې په جرئت سره کولای شو حکم وکړو چې دجمشید (وارا) ارګ، حصار او یالوی اومستحکم ښار و. ځکه چې ځانته یې حصار لاره، برجونه او دیوالونه اودروازې یې درلودې او په دننه کې یې ابادی داوسیدلو ځایونه ، کوټې، ودانی ،باغونه دغفیري جم له پاره جوړ کړای شوي و. او حتی دمرغانو اوحیواناتو داوسیدلو له پاره ځایونه ځنګړي جوړشوي وو.

اربائي داستانونه نوره شرخه هم ورکوي اوداسې یادونه کوي کله چې د (وارا) کار تمام شو (یاما) پاچاښایسته سړي او ښځې چې دلوړو ونو لرونکی وو او په صحت ښه توانا وو له یوشمیر جفتو (جوړه) حیواناتو اوپرندګانو له اصیلو تخمونو اوجنسونو اودښو اصیلو نباتاتو سره ارګ یاښار ته ورداخل کړل د (یاما) پاچا (وارا) یا (دجمشید مرکز) لکه په کومو صفاتو چې اوښتایې وایي دامن اوامان ځای اودنیکوکارو خلکو ځای و.

وایي چې دې سیمې ته ناروغی نشوې راتللی امنیت او ارامي ددیوالونو دننه ښکاریدله، دبشر ښکلی اوښایسته نسل همداراز دمرغانو او حیواناتو رنګین اوښکلي ډولونه همداراز ګلان اونباتات هلته راټول کړای شوي وو.

تر دې وړاندې داستانونو نور ګامونه اخستي او وایي په دې ځای کې بدخلقي، جنګ جګړه، فریب او نور شیطاني خباثت نه لیدل کیدل. خلک یې ټول روغ رمټ تر اوتازه وو په هغه ټولنه کې بې ترکیبه غاښ لرونکی، پته سترګو ړوند، په خپه ګوډ او دیوې عضو نه لرونکی بلکل نه لیدل

کیده، مگر ددي برعکس داچاپیریال داستوګنې خوشحالی، اوسعادت چاپیریال و او پاچا له خپل رعیت سره په ډیره خوشحالۍ هلته ژوند کاوه.

ایاداوېستااصلي مطلب له وارا څخه څه وه؟ ایا (وارا) د ارګ، کلا، یا ښار په حیث خارجي مفهوم لاره! او که یايې مقصد دزمینداری، کښت اوزراعت دژوند د (وارا) په اړه له عمومي فهواو څخه داسې څرګندیږي چې (هند اواریاني) اریائیانو دتیرو دپخوانیو اونویو دورو دتیرولو څخه وروسته بالاخره یې دامو دریا اوسردریا دحوزو ترمنځ دځمکو په کښت او کار بوخت شوي، نوی ژوند یې له نعمت اوبرکت سره مونډلی دی.

د(پاراداتا) یا پیش دادیانو دوره دهند او اریاني اریایانو دزمینداری او بزګری دوره ده چې لرغونتیا یې هر څه چې وه خو له یوې مرحلې سره یې دامو دریا په حوزه مخامخ یو، لکه څنګه چې پیش دادیان او له هغې جملې څخه جمشید (یاما) له بلخ سره ارتباط لاره. ایا دنیمه تاریخي او نیمه افسانوي او اسطوره یې تعبیرونو یوڅه برخه د (وارا) شته والی په بخدي یا پخواني بلخ کې دیوې کلا په حیث ګاڼه؟

١٣٣٨١٣١١٠

د "زراسپه" یا "آزراسپه" ښار

دافغانستان دلرغونو ښارونو داثارو په اړه پلټنه اومطالعه دتاریخ او ادب له نقطه نظره ډېر ارزښت لري، دلته له تاریخ اوادب څخه مقصد دښارونو اومرکزونو ترمنځ ارتباط دی چې په ادبي لحاظ دهیواد پخوانیو ژبو ترمنځ دمطالعاتواودلچسپي ور پرانیزي، اودتاریخ له نظره دلرغونو ښارونو دموقعیت تاکل دګذارشاتو په پوهیدلو کې ډېره مرسته کوي ، لکه څنګه چې څوڅوځل ویل شویدي افغانستان داوږد تاریخ په لړلو مختلف مدنیتونه ترسره کړي دي او بیلابیل دینونه یې یو په بل پسې تیر کړي. ژبو اولهجو یوپر بل تاثیر کړی دی چې داټولې صحنې ډېرې په زړه پورې دي او دمرکزونو دنومونو مطالعه دنمونې په ډول دیوې وړوکې جهاني کلمې په قالب کې له ــ ادبي، تاریخي، فرهنګي اومذهبي معناوو څخه ډکه دسترګو پر وړاندې انځوریږي.

دهندوکش په شمال کې یودلرغونو ښارونو څخه چې نوم یې لږ اوریدل شوی دی اودهغویه هکله څه لیکل شوي نه دی داهغه ښار دی چې دلته یې د (زراسپه) یا (آزارسپه) ترعنوان لاندې قیدو ،اصلاً د باختر دښارونو په اړه لرغوني منابع لرو دیوناني مصري جغرافیه لیکونی (بطلیموس) او (استرابون) او نوروآثار په لاس لرو.

استرابون په داسې حال کې چې دبکتر (بلخ) دښار نوم اخلي هغه په لاندې ډول هم يادوي: يعنې (زراسپه) (داراسپه)يا (ادارسپه) "

"آرين" يوتن بل يوناني جغرافيه ليکونکی دباختر دمشهورو ښارونو په قطار کې د(زاراسپه) دښاريادونه هم کوي.او هغه يې د(زاريسپيس) په نامه هم ياد کړی دی د (زار اسپه) يا (زارپسيس) دښار ارزښت دسکندر مقدوني ديرغلونو پر مهال چندان روښانه نه دی، مګر د سکندر د يرغلونو ددوام پر وخت له باختر نه د (سغد) يا(سغديان) (ماوراء النهر) اودآمو دسيند شمال لور ته په نورو سيمو دبريدونو پر مهال يې ژمی په نومړي ښار کې تيراوه ځکه چې د زراسپه ښار مهم ښار و. اودجنګي پياوړتياوو اولوړو برجونو له نظره په زړه پورې ځای و اوکه داسې نه وای نو د سکندر په باختر کې دجنګ پر مهال له يوناخاپي سپرله ييز ګواښه په هغه ځای کې نه اوسيده. په عمومي ډول داسې راښيي چې (بکترا) يعنې ديونانيانو دعصر له بلخ ښار ياد سکندر معاصر اود(زاراسپه) له ښار يوشخه وو.

دپخوانيو جغرافيه ليکونکيو په جمله کې يوازينی شخص بطليموس دی چې دهغو دورو ترمنځ توپير کوي لکه چې د(بکتريا) اوزراسپه ښارونه بيل بيل ښارونه وو، خو ددې له پاره چې ډير سره نژدې واقع وو، يوشمير خلك دواړه يوښار بولي.

پاتې دې نه وي چې د(زراسپه) نوم پرته له ښار نه ديو رودپه باره کې هم راغلی دی چې نومړی ښار دهغه رود په غاړه اباد شوی و اوددې ښار اوسيدونکي د (زراسپه يانو) په نامه يادېدل.

دښار دنوم په شاوخوا غوز کول زموږ معلوماتو ته نسبتاً پراخوالی ورکوي اوپه دې کې شك نشته چې داښار دمخه ديونانيانو له زمانې اودمقدوني سکندر له يرغلونو څخه موجود و. او په دې کې هم شك نشته چې يونانيانو دسيمې له خلکو دانوم اوريدلی اوپه هغه بڼه چې پورته مو وليدل چې له جملې څخه يې يو هم (زراسپه) دی، قيد کړی وي. په دې دوو کلمو کې په کوم نامه کې شك ليدل کيږي؟ يو(زر) اوبل (اسپه) دويمه

کلمه ډیره روښانه ده چې عبارت له (اس) او(اسپه) څخه دی چې په فارسي اوپښتو ژبو کې یې تر اوسه تغیر نه دی کړی. لومړی کلمه ډیره مطالعه اوترجمه غواړي. ځکه چې تر اوسه یې د(زر) د(طلا) په معنا او(هزار) یې د زر په مانا ترجمه کړی او نومړی ښار یې د(یوزراسونو) اویاد (طلائي اس) په صفت توجیه کړی دی. اولکه څرنګه چې دباختر اسونوله پخواراهیسې شهرت لاره، دواړه تعبیرونه له حقیقت څخه خالي نه دی.

دهمدې کلمې له پاره یوه بله توجیه هم لرو چې هغه د (اذر) کلمه ده یعنې اور او لکه څنګه چې مو په لاپخوانۍ زمانه کې دبلخ ترڅنګ اورتون د (ازر اسپ) یا (ازر یاسپه) په نامه درلود نو کیدای شي یونانیانو همدغه نوم اوریدلی وي او اصلا دښار دواقعي نوم معنا د (اتشي اسپ) دمطالعې په باره کې وي چې داتشکدو له جملې څخه دیوې مشهورې اتشکدې داسم خاص په صورت ایښودل شوی وي لکه څنګه چې پوهیږو داسپ کلمه په باختر کې داوېستایي عصر په ځانګړو شاهانو اومشهورو شخصیتونو پورې ډیره اړه درلوده. چې دادبي اوتاریخي حلقو پدې تسلسل کې د (ادراسپه) دښار مبداء په اوېستایي عصر کې ترمیلاده یوزر کاله وړاندې رسولی شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تخاري ژبه د باختر اوتخارستان دخلکو آرني ژبه

د ۱۹۵۷ کــال دمــی ۴مــه نیـــتـه دافغانســـتان دلرغـــون پیژندنـــې دکیندلوتــاریخ یــوه ډیــره مهمــه ورخ شـــمیرل کیـــږي. خکــه چــې پــه دې ورځ دسره کوتل په کیندن ځای کې دتیږې یــوه لویــه لوحه کشــف شــوه چــې پــه لــوی ډبــر لیــك پــوښل شــوې ده ، دغــه چــې لــه یونیم کــال مطــالعې اوتدقیــق وروســته یوتــن موســیوماریك بلژیکــي چــې دفرانســې دکیندلــو دپــلاوي غــړی دی ، پــه دې وتوانیــد چــې هغــه ولولــي اویوشــمیر کلمــې اوجملــې یــې ترجمــه کــړي اوداخرګنده شوه چـې لـه کومې ژبـې نـه چـې پـه دې ډبـر لیـك کـې ګټه اخســتل شــوې دبــاختر اوتخارستــان اصلــي اومحلــي ژبــه ده، چــې بایدهغــه دتخــاري ژبــې پــه نــوم اصــلاً موســیو مــاریك داژبــه پــه فرانســوي اصطــلاح "اتوتخــارین" یعنــې د (تخـــاراصلي) ژبـــه ونومولـــه اوددې وجـــه تســـمیه داده چـــې لـــه دې ورانـــدې یوشـــمیر ژب پیژندونکیـــو داســـکایي یـــوه لهجـــه چـــې د "ســـنګیانګ" خوانان پـه علاقـه کـې کشــف شـوې د(تخـاري) پـه صفـت یـاده کـړېده (ددې وینـا تصحیـح ایجـابوي چـې دتخـاری اصلـي ژبـې دپیداکولـو لـه مخـې بـاید هغـه دتخاري داصلـي ژبـې پـه توګه یـاده کـړو او دا کـار موسـیو(مـاریك) پـه همـدې غـرض عملي کـړی دی چـې دپخوانیـو ژب پیژندونکیـو تـیر وتنـه اصـلاح شـي.

ټول پــه دې پوهیــږو چــې دافغانســتان خــاوره دهنــد اواروپــائي ژبــو دپــاتې شـونیوله نظـره ډیـره غنـي ده اوددرو پـه کـرلیچونو کـې کـم ترکمـه د (۲۰) بیلابیلـو لـهجو شـواهد تراوسـه خونـدي شـویدي. دادحیرانتیـا ځای دی چـې ددې لـهجو یوشـمیر دهنـدي کورنـی اویوشـمیر نـور یـې اریـاني ژبـو کورنـی تـه اړوند یــږي.

لکه څنګه چې دژبو اړوند له مطالعو څخه جوتیږي چې اریایي قبایل له هندي، اریاني کورنۍ یاله شمالي سیموڅخه اویاهم دهمدې خاورې له لرغونیو هغوڅخه به پیل شوي وي.

تخاري ژبه چې تازه یې له سره کوتل څخه دلوی ډېر لیك شواهد څرګند شوي دي،وروسته له پهلوي ، پارتي، سغدي، خوارزمي او اسکایي لهجې داریاني ژب لهجو شپږمه ژبه ده چې دډېرلیك په مضمون یې څرګوالی څرګند شوی اودافغانستان په ژبو کې یې دډېرې مطالعې له پاره نوی فصل پرانستی دی.

موسیوماریك عقیده لري چې وروستی تن چې دتخاري ژبې یادونه کوي هغه البیروني دی چې په خپل یوتالیف ددارو ګانودنومونو په باب کې دیوشمیر نباتاتو نومونه یې په تخاري ژبه یاد کړي دي.

کله چې چینائي ګرځند کتونکی هیوان تسنګ داوومې پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې دافغانستان شمالي برخو ته راداخلیږي په تخارستان کې دادب اولیکدود دمعنا اوڅرنګوالي په اړه چې په هغه وخت کې په دې علاقه کې رواج او معمول و معلومات ورکوي او له هغې نه داسې څرګندیږي چې زموږ دبحث وړ تخارۍ ژبې دادبي آثارو په نسبت یې له سغدۍ ژبې نه ډېر پراخوالی درلود. دنوموړي کتونکې نظریات ددې لیکدود له پاره ډېر په زړه پورې دی، څکه وایي چې لیکدود یې ۲۵ توري لري او په افقي توګه له چپ نه ښۍ خواته لیکل کیږي لکه څرنګه چې دتخارۍ ژبې لیکدود دسره کوتل په ډېر لیك کې څرګند شوی یوناني دی، ۲۴ یوناني توري پکې شامل دي او پنځویشتم توری یې د (ش) حرف دی چې د (ش) اواز لکه دکنیشکا په څیر اداکوي.

په دې ترتیب څرګندیږي چې دڅاګړو اړتیاو له مخې یې نوی حرف هم په الفباء کې اختراع او ورزیات کړی و.

موسیوماریك دمطالعې پر مهال دتخارۍ ژبې صفت دانتصاب څرنګوالي له پوښتنو سره مخامخ کیږي، چې پخپله یې ځوابونه ورکړي دي، مثلاً:

ایا طبعاً موږ په خاطر کې ... رځي چې نوموړې ژبه دمتهاجمو یامهاجرو قومونو ژبه نه ده چې دتخارۍ پر نامه دویمه م ز پیړۍ کې دآمو له سیندرا

تیره شوې او دافغانستان دغې ځنډې ته راغلې او دهغو دراتلو په تعقیب سره بکتریان په تخارستان شهرت وموند؟

نوموړې مدقق په ځواب کې خپله پوښتنه داسې ردوي چې هیڅ دلیل نشته چې یوډله کوچیانو اوکېږدي والو خلکو خپله ژبه دباختر پر خپلوخلکو چې دلته مېشت او ډیرې مودې اوسیدونکي وو، تحمیل کړې وي.

دهغه بله پوښتنه داده لکه ځنګه چې کشف کړای شوی ډبر لیک یورسمي ډبر لیک دی اوتقریبا دکوشاني امپراطور کنیشکا حکم اودیوې رسمي اعلامیې بڼه لري ولې ژبه یې کوشانۍ ژبه نه ده؟ ددې پوښتنې ځواب داسې ردوي چې که چیرته داژبه دشاهي کورنۍ اویادکوشاني پرګنیزه شاهي ژبه وای نو ډیرو پراخو ادبیاتو ځخه برخمنه کیده. ځودچیني ګرځندیا لیدونکي پر وینا داډیره پراخه ژبه ده او حتی له سغدي ژبې نه هم پراخ اوبډای ادبیات لري.

نودبلژیکي پوه په عقیده هغه ژبه چې دسره کوتل په ډبر لیک کې تړې کاار اخستل شوی دی دباختر اوتخارستان داصلي اوسیمه ایزو اوسیدونکیو ژبه ده او دلویدیزو اوختیزو ډلوترمنځ دایران ژبو کورنیو داستعمال عامل شمیرل کیږي.

دتخارۍ باختري ژبې رسم الخط داستعمال له مخې دمنځنۍ ایرانۍ ژبو د رسم الخطونوسره لکه پارتي، سغدي، اوخوارزمي توپیر لري ځکه چې نوموړي رسم الخطونه په مستقیمه توګه له ارامي رسم الخط ځخه مشتق شوي چې په ډیره پیمانه دهخامنشیانو ددفتري منشیانو تاثیر په کې ځرګند دی، حال داچې باختر اوتخارستان دیوناني عنعنوي لرغونتیا پر اساس یوناني الفبا په خپله لیکنۍ ژبه کې استعمال کړې ده او دارسم الخط دصوتي سیستم په لرلو دتخارۍ ژبې دصوتونو له پاره بشپړ غوره او مناسب و او په عین حال کې دباختر اوتخارستان ادبي ازادي هم راځرګند وي.

۱۳۳۷\۱۱\۲\۵

باختري يابلخي ژبه او د سره کوتل

د ډبر ليك وروستى ژباړه

د بغلان دسره کوتل ډبر ليك (۱۹۵۷م کال دمى ۴ مه ورځ) په افغانستان مرکزي اسيا هند او ايران کې ډېر تاريخي اوفرهنګي (تاريخ اوادب له نظره) ارزښت لري. له ۱۹۵۷ کال څخه تر نن (۱۹۶۷) کال پورې ددې لسو کالو په اوږدو کې چې له کشف نه يې پوره لس کاله تيرېږي يوشمير اروپائي پوهان لکه په فرانسه کې (پروفيسر بن وانيست) په انګلستان کې فقيد پروفيسر هيننګ) او پروفيسير ګرسه ويچ) په المان کې (پروفيسر هومنبخ اوګوبل) او دنړۍ په ډيرو برخو کې يې په تحليل، تجزيه، قرائت دالفاظو په سموالي اودمتن په راټولولو بوخت دي.

د (اتوتخاري) او (اصلي تخاري) صفت هغه صفت و چې دډبر ليك دکشف په لومړيو کې دموسيو (ماريك) دفرانسې لرغون پيژندنې دپلاوي دغړي له خوا ورکړای شواو (په تيره مقاله) کې مې دهغې يادونه وکړه نو موسيو" راوول کوريل" دفرانسې دلرغون پيژندنې دپلاوي غړی په (ازياتيك ژورنال) داسيا په تحقيقاتي مجله کې په دې باره کې په ځانګړي توګه دليکونکي له زاويې خپره کړه مګر يوډير مهم قدم په ۱۹۶۰ کال کې دفقيد استاد " هنينګ" له خوا په لندن کې واخستل شو، او نوموړی په

خپله مشهوره مقاله کې (دبکتریان ډبرلیک) ترعنوان لاندې ددې ډبر لیک ژبه د(باختر) یا (بلخي) ژبې په نامه یاده کړه.

استاد هنینګ په یوه مثلث ډوله کاڼي باندې چې له سره کوتل نه کشف کړی شوی، او ددري کرښولرونکی و، دلومړي ځل لپاره دبغلان دنوم په لوستلو بریالی شو. په دې ترتیب سره چې دډبرلیک په دویمه کرښه کې دانوم په لرغوني بڼه د(بغولانګو) په بڼه ولوست هغه باوري دی چې دا کلمه په سغدي ژبه کې د (بغدنک) (اوبغدنګ) په صورت راغلې اوټول داریاني له پخوانۍ کلمې (بغودانکه) څخه مشتق شوي او معنایي اتشګا اورتون دی او وروسته تر دې چې وروستی حرف یې حذف شوی له (بغولانګو) څخه لومړی (بغلانګ) اووروسته اوسنی نوم (بغلان) منځ ته راغلی دی.

لکه چې فرانسوي لرغون پیژندونکی پلاوی وروسته دسره کوتل له ستر ډبر لیك څخه دکیندلو په نهمه اولسمه مرحله کې (د ۱۹۵۸ کال دنومبر له ۲۰ څخه ددسمبر تر ۲ نیټې اوبیا د۱۹۵۹ کال دنوامبر له ۴ مې څخه دنوامبر تر ۲۶ نیټې پورې ۵۳ نورې دکاڼي خښتې چې دڅاه په سنکارۍ کې ترې کار اخستل شوی و.) نوي اسناد (لاسوندونه) و. چې په لاس راغلل او پروفیسر بن اونیست چې دواړه داریاني ژبې متخصصین وو او یوتن بل استاد کولشر دوفرانس په ۱۹۶۱ م کال کې دبغلان په ډبر لیکونو مطالعه پیل کړه او څرګنده یې کړه چې دغه ۵۳ ډبر لیکونه په حقیقت کې دهغه ډبر لیك دویم نقل دی چې پر ۱۹۵۷ کال پریوکاڼي کښل شوي وه. ددې لیکونو (۲۱ پارچې یونقل او ۳۲ پارچې کاڼي بل نقل دالیکنه بشپړوي) په دې ترتیب دبغلان له سره کوتل نه درې نقله ډبر لیکونه په لاس راغلي دي چې ټول دکابل په موزیم کې موجود دي.

له دې سره سره یې مطالعې دژبو دمتخصصینو له پاره دکلماتو دتفکیك اولوستلو اوترجمې کارنسبتا اسانه کړی دی. همدارنګه یوشمیر الماني پوهانو لکه (هومیخ) او (ګویل) هم دډبرلیکونو دکلمو په تعبیر اولوستلو اومتن په ترجمه کې نظریې ورکړي چې ټولې دقیقې اوډېرې علمي جنبې لري چې دټولو مقالو شرحه رسالو ته اړتیا لري چې په ډېره پیمانه به دژبو مدققین ورته پاملرنه وکړي اوپه دې ورکوټې مقاله کې یې دتشریح ګنجایش نشته.

لکه څنګه چې مې په پیل کې وویل چې دسره کوتل دلومړي ډبر لیک دکشف دغه لس کاله تېرشول، تر دې وروستیو پوهان دهغې په ژباړه کې بیلابیلې هڅې ترسره کوي، ددې ژباړو یوڅه برخې دځوکلمو په معنا اوتعبیر منحصرې دي، بلاخره ټوټه ټوټه څوکرښې ژباړل شوي او هغه وخت دټوټه کیدو په وجه دمتن عمومي ګټه استنباط شوه.

وروستی شخص چې دمتن په بشپړه ژباړه یې لاس پوري کړ دفقید هنینګ شاګردانو څخه یوتن پروفیسر (ګرشه ویچ) و چې تیر کال مې دایران پیژندنې په کنګره کې ولید او په همدې باره کې مې ورته دلرغون پیژندنې دځانګې خبرې واورولې چې مقاله یې د(چاه بغلان) ترسرلیک لاندې د(ریشیامیجر) په مجله کې خپره شوه.

په (فروغ فرهنګ) رساله کې چې دانیس په ۱۳۴۶ کالنۍ کې چاپ شوې له انګریزي ژبې نه یې یوه ډیر ازاده ژباړه پکې نشر کړه چې همغه کټ مټ دلته نقلوم:

" کله چې دکنیشکافاتح معبد جوړشو، یوپاچا په خپل نامه ونوماوه. اوبه هلته موجودې وې، مګر وروسته وچوبې اوداوبو دکم والي په وجه خدایان له خپلو ځایونونه پورته شول اومعبد شړ پاتې شو، اوس په دې حالت و چې (نوکرو نزوکو) (فریخ وادیو) چې دهیواد پورو، داسمان زوی ،عادل، شفق دټولو موجوداتو خیر غوښتونکی پاچا له سرېږیکړو پلویانو څخه و دثور په میاشت کې ۳۱ کوشاني عهد کې داخل شو اوامپراطور د اوامرو په اثر په ملګرتیا د(کوزګنک) زوی د (برزومهر) (خیرکمن) (سیتل ګانزیک) دمعبد چارچاپیر کلاجوړه کړه او څاه یې وکیندله اوهغه یې په ډبرو وپوښله او څاه ته یې څرخ نصب کړ اوداوبو ذخیره یې جوړه کړه او دمعبد محوطه یې تر لرې لرې ځایونوخړوبه کړه (اپومن) (مهرامن) او (برزومهرپور) ډبر لیک ولیکه"

البته دبغلان دډبر لیک دمتن لوستنې ترجمې اوتفسیر دمناظرې په اړه وړخلاص دی په همدې ترتیب راتلونکې پر راتلونکیو سپارو. سملاسي دبغلان دډبر لیک اصلي ژبې ته چې هغه لومړی موسیو مایك د اصیلي تخاري په نامه لوستی اوبیا فقیداستاد هنینګ د (باختري) یا(بلخي) په نامه ونوموله.یوه داریاني ژبو له کورنۍ ختیزه منځنۍ ژبه ده چې دکوشانیانو په دوره دمسیحي په لومړۍ پیړۍ کې دهندوکش په شمال

بغلان کې اودباختر په ډیرو برخو کې پرې خبرې کېدلې اوپخوانیو (سغدي) او (خوارزمي) ژبو ته یې ډیر ورته والی درلود.

لکه څرنګه چې دډیرو اریاني ژبو پرخلاف (که هغه پخوانی دي منځنی او که نوي دي) چې په سامي لیکدود لیکل شوی دی یواځې ددې کورنۍ مینځۍ ژبه چې دیوناني ژبې په لیکدود او حروفو لیکل شوی داپه ډبر لیك کې په سمه توګه تلفظ او خوندي شوې ده یواځې دکار په پیل کې چې کوم اشکال محسوس وو او شاید تر اوسه به هم په بشپړه توګه له منځه تللي نه وي هغه دکلمو بیلتون دی ځکه چې دډبر لیك یوناني توري چې په اسانۍ سره لوستل کیږي، هغه پرله پسې اوځنګ پر ځنګ لیکل شوي دي.

۱۳۴۶-۵-۷

کابل او دتاریخ په دوروکې یې پخوانې نومونه

کابل دطبقات الارضي په اصطلاح "ژوره کاسه" ده چې په هغې کې د شاوخوا نقاطو اوبه راټولې شوي دي په بل تعبیر داوبو دتوئیدو ځای دی. دکابل شاوخوا ته په یوې کتنې شمال لور ته دخواجه رواش چمن، غرب لور ته یې دبینې نیزار چمن، جنوب ختیځ لورته یې دقلعه حشمت خان چمن لیدل کیږي چې دطبقات الارض مفکوره او اصطلاح پکې حقیقت لري او یوه برخه اوبه چې د چاپیریال له غرونوڅخه ښکته راتللې او راځي لاره یې نه درلوده اوپه مختلفو "کاسوکې" راټولیدلې اوتراوسه یې دښار شاوخوا نښې نښانې لیدل کیږي.

داخرګنده ده چې په پخوانیو دورو کې رودخانې دتلو راتلو طبیعي لارې وې مهاجر به همدغو رودخانو ته تلل راتلل لوي کلي او ښارونه به دهمدغو سیندګوټو ترخوا ابادیدل دلرغون اریاییانو دیادګار دوید په سندرو کې دکابل درود نوم د"کوه بهار" په بڼه راغلی او په تکرار سره استعمال شوی دی. اوداخرګنده ده چې اریاییانو په افغانستان کې د استوګنې پر مهال او دجلګې " هفت دریا" یعنې پنجاب پر لور دهجرت په مهال رود پیژانده.

طبیعي ده چې دا وخت ښار او دښار اوسید نه نه وه او ددې سیندګوټي پر غاړه لاښار اباد شوی نه و او اریایي مهاجر دخیمو اوسیدونکي وو او دشنو رودخانو پر غاړو دمالدارۍ په چارو بوخت وو. دکوبهار دپخوانۍ کلمې چې دکابل درودخانې نوم دی "کو" د "اوبو" په معنا چې د"و" بدلیدل په "الف" تر اوسه د "کابل" په کلمه کې له منځه تللی

نه دی او دهغوی چې په شاعرانه صورت کې دکابل په کلمه کې "اوبه د "ګل" په منځ کې لیدل هغوی دفیلوژي حقایقو ته هم نژدې دی.

پخوانی کابل چې هر ځای و څو څرګندده داده چې پرغرونو ددیوالونو جوړولو وروسته دابادی. دثقل مرکز ددوو غرونو "اسمایي" او(شیر دروازي) په منځ کې یې پراخوالی وموند او دا وروسته له ۵ مسیحي پیړۍ نه پیدا شوی دی.

هماغه ډول چې "وید" دکابل درودخانې یادونه کړې ده اوبستا هم د۱۴ قطعوځمکو په یادونه کې۷ قطعې ځمکه د (ویکده ته) په نامه یادوي اولرغون پوهان ټول هغه کابل بولي اویوتن حماسي پهلوان ((کرسپه)) یې ډیرمشهورو چې بیاوروسته دکابل او کاپیسا دپهلوانانو یادونې شوي دي پیل یې له همدغه ځایه شوی دی.

ددریمې م ز پیړۍ په نیمایي کې یوتن مورخ چې اراتوستنس نومیده له دې [illegible] (اورتسپانا) یا(اورتسپنه) په نامه یادونه کوي چې پوهان دبطلیموس مصري جغرافیه لیکونکي په مرسته دویمه مسیحي پیړۍ کې داسیمه کابل تعبیر وي، البته یوشمیر ددې ښار موقعیت ښکته پورته کړی دی اودنوروځایونو وراندیز یې هم کړی دی لکه "حصارسکندري" دسرای خواجه ترځنګ اوداسې نور مګر دکابل دښار موقعیت د "اورتسپانا" دموقعیت ارزښت له دغې څخه څرګندیږي چې دپخوانیو کاروانونو لار چې دهند ،باختر او اراکوزي "قندهار" په لور تیتې شوي، موجودې وې اوفاصلې یې معمولا دموقعیت له مخې شمیري او همدې کتنې له مخې "استرابون" هغه ځای (څلور لاری) بولي دهمدې تعبیر له مخې څرګندیږي چې د "اورتسپانا" ښار چې اوس یې (فعلي کابل) بولو دکاروانونو پر لاره یې یو مهم موقعیت لاره چې دالارې له همدې ښار نه دهند ، بلخ، باخترو ارغنداو سیمې اودښارونو پر لور یې تیتې شوې وې او دکابل موقعیت داخصوصیت اوس هم لري او ددې درې تر خواوولارې اوس هم له همدې ځایه تیریږي. البته داصفت په سرای خواجه اوبګرام کې حصار سکندرې هم لري. مګر مدققین ډیر په [illegible] خوامتمایل دي چې کابل نوموړی (اورتسپانا) (ارانوستنس)[illegible] جغرافیه[illegible] جوړښت هم دانظریه تائیدوي.

بطلیموس یونانی مصري جغرافیه لیکونکی چې په دویمه مسیحي پیړۍ کې یې ژوند کاوه دښارونو او قریو په ډله کې (دپاروپامیزاد) ولایت د (کارورا) دښار په نامه یادوي چې پوهانو یې دتلفظ صورت د(کابورا) دښار په نامه هم کړی دی او د کابورا نوري برخې یې دښار داوسیدونکیو نوم (کارورا) تلقي کړی دی دبطلیموس د (اوراسپانا) او(کارورا) دواړه یوښار بولي او(کارورا) یې د(بازلیئوس) په صفت یعنې (شاهي ښار) هم یاد کړی دی. دبطلیموس نظریات د(کارورا) او(اواتسپانا) دښار په اړه دکابل تاریخچې په اړه ډیر ارزښت لري او په ځانګړې توګه داچې داښار د(شاهي)ښار په نامه یادوي. اوتر دې اندازې پورې چې دا ښار اداري مرکزیت څرګندوي.

لکه څنګه چې دنوموړي جغرافیه لیکونکي دقریوپه نومونو کې دکابل دچارچاپیره ځینونقطو لکه (لوکرنا_ لوګر) (ارګوده _ ارغنده) (بګرده _ وردګ) هم یادوي اوادارې نقطې دکابل په چاپیریال کې لوګر، ارغنده اووردګ یادوي دهغه لیکنې د کارورا، کایورا چې کابل دی داهمیت اوموقعیت په اړه ډیر ارزښت ور دي اوداڅرګندوي چې نوموړی نه یواځې دمرکزي ښار له موقعیت نه، بلکې دچارچاپیره مهمونقاطو څخه هم بې خبره نه وه، دکابل دنوم وروستی تلفظ (کاول) او کابل دی لومړی یې د(پراچې) او(اور مړي) لهجو دتاثیر په وجه اود یفتالیانو دتمرکز په اثر منځ ته راغلي او دویم دپهلوي ادبیاتو د(بنداهش) په متن کې یې یادونه شوې.

(کاول)، (زاول)، (کاولستان) او (زاولستان) به مو تل اوریدلي وي داتلفظونه دمسیحي له پنځمې پیړۍ نه له یفتلیانو سره معمول شوي و. لکه څرنګه چې (زاول) (زابل) شو همدارنګه (کاول) (کابل) شو او لکه څنګه چې وروسته له (کاول) څخه د کابل ضبط هم لرو کولای شو ووایو چې د (پ) اوښتل په (ب) چې دواړه قریب المخرج دي دکابل دنوم ضبط وتلفظ منځ ته راغلی چې تقریبا له یوزر کالو راپه دیخوا معمول اومتعارف دی.

۱۶- ۳- ۱۳۳۷

بودايي کابل

ديونـاني اوپـهلوي کلاسـيک متـون کـې دکـابل دنـوم دريـښې او ددې ښار دبيلابيلونومونو دضبط پـه اړه چې راډيـو تـه مـې يـوه لنډه مقالـه وليکلـه (تيره مقالـه) دلتـه غـواړم دبودايـي کـابل موقعيـت تصريـح کـړم.

پـه دې کـې شـک نشـتـه چـې کـابل ديـوې (وادي) پـه حيـث، ديـوې کـلا پـه حـيث ، ديـوې درې پــه حيــث،ديــو کلــي پــه حيــث اوبلاخــره ديــوښار اودافغانسـتان دپـايتخت پـه حيـث اوږد تـاريخ لـري. او کـه چيرتـه يـې دپخوانيـو اثـارو پـر اسـاس چـې يـوه مجموعـه يـې ۲۰ کالـه دمخـه لـه چمـن حضـوري اودمرنجـان غونډۍ لـه کوزنـۍ برخـې نـه کشـف شـوې او اوس هـم دکـابل پـه موزيـم کـې خونـدي ده وشـميرل شـي نوکـولای شـو چـې دکـابل تـاريخ تـر ميـلاد پنـخه پيـړۍ دمخـه دکـابل تاريخچـه شـروع کـړو. ـ ددې ۲۵ پيړيـو پـه اوږدو کـې کـابل دتـاريخ بيـلا بيلـې دورې تيـرې کـړې دي چـې لـه هغـې جملـې څخـه يــې يــوه هــم دبودايــي دوره ده چــې هغــې تــه دلويــو کوشــانيانو دوره هم ويلای شو.

پـه دې کـې شـک نشـتـه چـې دلرغـون پيژنـدا او دخيړنـو پـه وجـه بودايـي معـابدو اواسـتوپـو دکنډوالو اثـار دغرونـو پـه څنډوکې او دښار پـه مـاحول کـې دغونډيو دپاسـه پـه مختلفـو برخـو کـې لکـه چکـړي، کمـري، شـيوکي دشـاخ برنتـي دغـره لـه لمنـو، پنجـه شـاه، دعلـي ابـاد گردنـه او همـدا راز لـه نـورو

ځایونو څخه هم پیدا شوي دي. خو که چیرته په غور سره ددې عبادت ځایونو او ستوپو دودانیو طرز، شواهد او اثار مطالعه شي څرګندیږي چې داهر یو دیوې نوې اوتازه دورې سره اړه پیداکوي.

داګونبه معبدونه وو چې دبودایي وخت له دود سره سم دمشخصو څنډو دپاسه دکابل چار چاپیره تپویاندې ابادې شوي دي.

فرانسوي فقید موسیوفوشه عقیده لري چې بودایي کابل دیو کلي په توګه داوسني کابل جنوب ختیځ لور ته په ۱۲ کیلومترۍ دچکري په برخه کې په داسې ځای کې واقع و چې نن ورځ یې هم دغره پر څوکه (دپای په برخه) کې یومنار دچکري منار په نامه موجود دی چې لیدل یې مدققینو اوسیلانیانو ته ډیر ارزښت وړ دي.

دموسیو فوشه نظریه ددې ځای دتاریخي ودانیو پر مطالعاتو اودده پر هغو ولاړه ده چې دده په غوښتنه دموسیو (ګودار) له خوا یې صورت نیولی دی.

په چکري کې پرته له دې چې دغره په یوه څوکه باندې منار موجود دی چې دهغې توري وارثې او ثبوت ته رسول ځانګړې مقاله غواړي، یوبل منار د (سره منار) په نامه او څو استوپې موجودې دي چې له نیکه مرغه دزمانې په تیریدو سره دقصدي خرابیو ساتنه او محافظه یې په ښه توګه ترسره کړې ده او مطالعه یې په کوشاني عصر کې دکابل دبودایي معمارۍ دسبک له نظره خاص ارزښت لري. دهغې غونډۍ چارچاپیره چې سره منار پرې اباد شوی دی دلوړو دیوالونو اثار تر ۴۰ کالو دمخه هم موجود وو چې اوس یې شواهد لږ لږ له منځه تللي دي. مګر دسره منار په مقابل کې دبودايي کابل دلوې استوپې نښې نښانې تر اوسه موجودې دي چې دمحیط اوږدوالی یې ۴۷ متره دی مګر دمعبد یې پرته له پوړۍ لرونکي ځمکې نه نور څه پاتې نه دي.

دسره منار شاته دیخ درې په نامه یوه وړوکې دره ده او دچکري دمنار ترشاه یوه بله دره ده دسنجد درې په نامه چې ددواړو په منځ کې تر اوسه وړوکې استوپې موجودې دي.

له چکرۍ نه لږ لرې دلمرختیځ پر خوا دخورد کابل په لور یوه ساحه ده ددامن کمري په نامه یادیږي چې هلته هم ددوه استوپو نښې نښانې لیدل کیږي چې دیوې دمحیط اوږدووالی ۴۵ متره دی او له هغه ځایه بیا لږ

دلمر خاته پر لور يو بل ځای راځي چې دسيمې خلك يې (سه توپان) بولي، خولكه ځنګه چې توپ همغه داستوپې كلمه ده. ځرګنديږي چې هلته استوپې موجودې وې، نه يواځې د درې استوپو بلكې د ۵ استوپو نښې نښانې ښكاري.

په دې ترتيب ځرګنديږي چې د (كمري اوچكري) په علاقو كې په لومړي، مسيحي پيړۍ اوپه ځانګړې توګه له لومړۍ ځخه تر دريمې مسيحي پيړۍ پورې ډيرې استوپې اومعابدونه موجود وو او پدې كې داستوپو اومعبدونو نښې نښانې هيڅ شك نه پيدا كوي.

انګريز لرغون پيژندونكی ميسن له ۱۴۰ كاله دمخه بودايي كابل كندهوالي ليدلي دي او حتی دچكري په لويه استوپه كې يې يولوی سوري كړی و. اويوشمير ختين لوښي دتيرو صندوقچه او سكې يې له هغه ځايه وړي دي بودايي كابل د ودانۍ دجوړښت دښار داباداۍ اودخلكو دجمعيت له نظره چندان اهميت نه درلود، مګر ددينې مركزيت له مخې په پورتنيو پيړيو كې چې يادونه يې وشوه بې اهميته نه وه دچكري دمنار موجوديت دمعبدو او استوپو شته والی دا راښيي چې دختيځ اوشمال لوری بودايان هلته روزل كيدل.

۵_۷_۴۱

دکابل شاوخوا بودايي پاتې شوې ودانۍ

لرغون پيژندونکي پوهان معمولاً پدې باوري دي چې کابل بودايي عصرځانګړې سيمه لرله يا پر بل عبارت (بودايي کابل) له نننی کابل څخه ليرې وجودلاره. دنوموړو پوهانو نظريه په دغو دوو دلايلو متکي ده. يودپخوانيو اثارو، ابادیو، دمعبدونو او داستوپو ودانۍ اوبل دکابل دځينو اوسيدونکيو افواهات، عرف او عادتونه.

لدې سره سره دپورته نظرياتو پر اساس پخوانی کابل په لومړيو دوه دريو مسيحي پيړيوکې دلوګر دحوزې له مخې له‌اوسني کابل نه يې جنوب ختيځ پلو ته په ۸ کيلو متري کې قرار لاره او داهغه حوزه ده چې (ساکا) (کمري) (چکري) او (بګرامي) نيولې ده اودلوګر اوبه دمخه تر دې چې دکابل سيندګوټي سره يوځای شي. يواځې د يعقوب له تنګي څخه راوځي داپورته يادې شوې ساحې خړوبوي.

دکومې ساحې چې مو يادونه وکړه هغه سيمه ده چې دشاخ برنتي، کمري او چکري غرونو يې لمر خاته، لمر پريواته او جنوبي خوا وې ئې

راچیرې کړې دي او شمال لور یې خلاص دی. همدارنګه یوشمیر غونډۍ لکه: خاك بلخ او تپه مرنجان یې په لرې شمال لویدیزه برخه کې پرتې دي.
داوس له پاره دبودایي کابل لرغونتیا دودانیو دجوړښتي سبك له نظره اویوشمیر سکودشهادت له مخې چې له پخوانیو ابادیو څخه راپیداشوی دی دلومړۍ، دویمې اودریمې مسیحي پیړۍ پورې ترشابیولای شو اوداهغه وخت دی چې لوي کوشانیان دخپل قدرت اوج ته رسیدلی و. او دافغانستان په ټولو برخو اودهند په ځینو فتح کړای شویو برخو کې یې واکمني درلوده.
فرانسوي هیوادپیژندونکی موسیو فوشه باور لري چې دبګرامي وجود پر دغوسیمو کې چې یادونه یې وشوه دغلته دوجودیوبل دلیل دی اواحتمال لري چې (کابورا) دبطلیموس یادونه (چې دښار په حیث یې ترینه یادونه کړې ده) په همدغه سیمه کې واوسیږي.
لکه څنګه چې کتل کیږي اوپخوانۍ بقایا وې اونومونه شهادت ورکوي دغرونو دلوړو څوکو نه نیولی دغرونو ترلمنو او غونډیو پورې په ټولو ځایوکې معبدونه اواستوپې جوړې شوې وې لکه (شاخ برنتي) او د(چکري منار) چې دغرونو په ښکتنیو مورګو باندې واقع وو او په دواړو ځایونوکې دبودایي ابادیو بقایاوې ___ دغرونو په لمنو اودغنډیو دپاسه په پنجه شاه غونډیو، جان باز، جبه کهنه، کمري، چکري او تپه مرنجان او نوروکې مشاهده کیږي.
په هغو سیمو کې چې یادونه یې وشوه دبودایي ابادیو پاتې شونې معمولا له زراعتي ځمکو پورته اوهمدا راز له کلیو لکه (شیوکي) او(کمري) نه پورته اوډیر وختونه یې ددرو په منځ کې چې له نظره نسبتا پناه وې جوړې کړای شوې دي.
دپخواني بودایي کابل له مشهورو ودانیو څخه یو هم دچکړې منار دی چې داوسني ښار جنوب ختیځ لور ته په ۱۲ کیلومترۍ کې دیوغر دمورګي دپای په برخه کې ودان کړای شوی دی. او نژدې ۲۰ متره لوړوالی لري او داهم له شك نه وتلې نه ده چې په پخوانیو وختونو (مسیحي لومړۍ پیړۍ کې) ددې منار په پورتنۍ برخه کې یوڅرخ یادبودائي دین علامه و لکه څنګه چې په بنارس کې داشوکا دوخت منار پاتې دی او په سر کې یې څرخ لیدل کیږي.
دپخواني بودایي کابل دودانیو په قطار کې یو بل دقدر وړ څیز (سره مناره) یاسور منار دی چې دچکړې دغره په پای کې لیدل کیږي لکه څنګه چې ددې منار په تعمیر کې دسور رنګ کاڼي لګیدلي دي په دې وجه یې د

سور منار په صفت شهرت موندلی دی. ددې دواړو منارونو ترمنځ دځو استوپو پاتې شوني ليدل کيږي چې مخ يې ښه ساتل شوی دی. دلويې استوپې احاطه يي له ۴۵ مترو نه اوړي.
ددې استوپو په مقابل کې دوره وړوکې درې دي چې يوې ته (يخ دره) او بلې ته (سنجد دره) وايي اودهرې يوې په دننه کې وړې استوپې ليدل کيږي.
له چکرې نه دختيځ پر لورې دغره ديوې گرځنې ترشا يوه بله لويه ساحه پرته ده چې معمولاً ورته دکمري دامان وايي هلته ددوو ځانگړو درو په پای کې دوې نورې کنډوالې څرگندې شوې چې هر يو يې ځانته استوپې لري چې ديوې دقطر اوږدووالی څه دپاسه ۴۰ متره دی همدا ډول له دويمې ساحې نه لمر خاته پلو ته دبل غره ديوې څوکې تر شا يوه بله لويه ساحه راځي چې معمولاً هغې ته (سه توپان) وايي چې پخپله يې له نوم څخه څرگنديږي چې دلته يوشمير معبدونه اوبودايي استوپې جوړې کړای شوې وې. ځکه چې بايد هير نکړو چې (توپان) د(توپ) جمع ده اوتوپ تر اوسه دافغانستان په بيلابيلو ځايونوکې داوسيدونکيو په عرف کې داستوپې له پخوانۍ کلمې نه عبارت دی لکه : (توپ دره) چې چاريکار ته مخامخ پرته ده او يوه لويه استوپه اوس هم هلته ليدل کيږي.
لنډه داچې هغه سيمې چې داوسني کابل جنوب ختيځ لور ته پرتې دي له (جبهه کهنه) څخه تر (سه توپان) پورې په بيلابيلو برخو کې پرله پسې دگرځنيو اوخنډو ترشا يوشمير مهمې بودايي ودانۍ ابادې وې چې بقايايې دمعبدونو،استوپو او منارونو په بڼه پاتې دي، خودزماني په تيريدو او ددې سيمې ښار ته دنژديوالي په وجه پکې ډيرې خرابۍ پيښې شوې، خوبيا هم ويلای شو چې بودايي ودانۍ پدې برخه کې ډيرې وې او داهم له احتمال نه لرې نه ده چې حتی په دريمه ق م پيړۍ داشوکا په وختونوکې کله چې بودايي دين افغانستان ته راغی په دې سيمه کې ابادې شوې وې.

۱۶_۱_۴

کابلي رتبیل شاهان

نردریمې زېږدې پیړۍ وروسته په لوید یځ کې دساسانیانو او په ختیځ کې دغربي ترکانو درامنځ ته کیدو پر اثر په افغانستان کې دکوشاني دولت قدرت ورو، ورو کمزوری شو. په پنځمه زېږدې پیړۍ کې دیفتل په نامه دنوو خلکو دڅرګندیدو په وجه چې دهغوي شل زره کورنۍ اوس هم په بدخشان کې دفیض اباد په شمالي برخه کې اوسیږي، ترکان او ساسانیان دواړه تر شا کړای شول یفتلیانو لومړی دهندوکش په شمال اوبیا په جنوب کې دزابل په سیمه یعنې دغزني اوکندهار ترمنځ مقتدر دولتونه منځ ته راوړل اوپه هند کې یې ډیر فتوحات ترسره کړل چې له هند څخه ګوپتایانو دوی بیرته افغانستان ته پر شا کړل، چې وروسته بیا په ترکیبي بڼه وړو کوشانیانو اویفتلیانو په شریك ډول دافغانستان په بیلا بیلو برخو کې دیوشمیر سیمه ایزو واکمنو په مرسته حکومت اوقدرت ته ورسیدل، چې دبامیانو زمریان دهغو قبیلو نمونې وې، باید یاد ولرو چې په غربي ماخذونو کې په عموم ډول دکابل سیمه ایز واکمن د(کابل خدا) په لقب یاد شوی دی چې مقصد ترې همغه کابل شاهان دي، چې کولای شو دکابل شاهان په بیلابیلو کورنیو اوډلو وویشو چې په هغه ډله کې یو هم رتبیل شا شمیرلی‌شوچې یو بناخ ته یې د (رایان کابلي) په لقب سر لیك تاکلی شو.

له کومې ورځې چې عربانو دافغانستان له لویدیزو سرحداتوسره تماس ومونند یعنې له ۲۳ هجري (۶۴۵ مسیحي) ترهغې زمانې پورې چې کابل

دیعقوب لیث صفاري له خوا په ۲۵۸ هجري (۸۷۹ مسیحي) کې فتح کړای شو دڅه دپاسه دوه پیړیو په اوږدو کې دکابل دسیمې پاچاهان چې دهندوکش جنوب پلو ته یې په پراخه او لویه ساحه کې امارت درلود د (رتبیل) په نامه اوصفت یادشوی دی.

دعربي ماخذونو په تعقیب دفارسي متون په تاریخي اوادبي اثارو کې هم یاد شوی، واکمنان دهجري په لومړیو پیړیوکې هر ځای د (رتبیل) او (رتبیل شاهانو) په نامه یاد شوي دي.

دارتبیل شاهان دهندوکش په جنوبي برخه کې په لویه او پراخه ساحه کې له کابل نه دسیستان ترهامون یا په بل عبارت له کابل نه تر زرنګ یعنې داوسني افغانستان اوایران تر پولو پورې سلطنت درلود او ډیر قدرت لرونکي وو مګر په کابل کې دسیمه ایزو واکمنانو په نامه یې ډیر شهرت لاره لکه چې برسیره پر ادبي اوتاریخي ماخذونو دکابل دعوامو په فوکلوري کیسو کې یې هم شهرت لاره او لري یې او حتی ــــ دشیر دروازې او شاخ برنتي دغرونو دپاسه داباديو نسبت ورکړ شوی او ورکول کیږي دا اولسي کیسې او عامیانه داستانونه ددې شاهانو دتاریخي حقایقو په روښانولو کې ډیره مرسته کوي.

په دې کې شک نشته چې د(رتبیل) دکلمې دلیك اوضبط صورت لږ څه غور غواړي، اودمطالبو دتحلیل صورت یې راڅرګندوي. ټول پوهیږو چې د (رتبیل) کلمه په عربي اوفارسي متون کې له بیلابیلو بڼوضبط شوی دی.

لکه له هغې ډلې نه "رتبیل" زنتبیل، زنبیل، زنده پیل اونورداضبط تو پیر په غالب ګمان چې دعربي لیکدودونه راولاړ شوی چې په دواړوژبو عربي او فارسي کې یې دتاریخي اوجغرافیایي نومونودلیکنې دسم ضبط ستونزه یې جوړه کړي او په داسې کلمه لکه (رتبیل)کې د(ت) (ب) او (ی) دتورو ځای پرځای‌کول تغییرکوي اوبیلابیلې بڼې خپلوي لکه چې مثالونه یې لرو

لکه څرنګه چې رتبیل شاهان ددین له پلوه دهندویي دین پیروان وو او دهند اوبابر شاهانو په سلسله کې همدغه کابلي شاهان راځي، پرغالب ګومان وایو. چې د (رتبیل) نوم له کابلي هندوي نامه سره اړیکه ولري. له احتمال نه لرې نده چې ددې کلمې ترکیب د "رتن پاله" یا نو "رای پاله" له کلمې له اسم خاص سره دخالت ولري. "رتن پاله" چې یوځانګړی هندي نوم

دی د "رتبیل" له نامه سره ډیر ورته والی لري او په اسانی سره له "رتن پاله" څخه "رتن پال" او "رتبیل" جوړیږي ،همدارنگه "رای پاله" هم د "رتبیل" په تشکیل کې دخالت لرلی شي، "رای" د"شاه" په معنا او "رانی" یي " ملکې" ته ویل او"پاله" دکورنی نوم و. د "راې پاله" او"رای پال" له ترکیب نه چې هغه یي (دپاله کورنی باچا) ترجمه کولای شو، نوکیدی شي په اسانی سره د "رتبیل" کلمه منځ ته راوړي.

په هر حال ددې کلمې دتشکیل صورت چې څنگه وي هسې به وي خودومره په ځرگندتیا سره ویلای شو چې "رتبیل" دکوم پاچا نوم نه و دعربي اوفارسي ماخذونو څخه یواځې دکابل دیوتن سیمه ایز پاچا مقصد نه دی، بلکې مقصد یې دکابل دخوپاچاهانواوکورنیو څخه دی چې ددوه پیړیو په اوږدو کې یې کابل له کابل څخه بهر دافغانستان په ټوله جنوبي برخه باندې سلطنت کړی دی او موږ دافغانستان (دهغوی) د تر اسلام دمخه تاریخ معمولا په دوه ډولو ویشو: (۱) رتبیل شاهان (۲) کابلی رایان دادواړه ډلې دنژاد اواصلي ریښې له نظره سره گډې وې، دوړو کوشانیانواویفتلیانو له بقایاو څخه چې دافغانستان په ډیرو برخوکې یي سیمه ا یز امارتونه منځ ته راوړل اوداسلام ترراتگ پورې یې په خپلو حوزوکې امارت وکړ یواځې یې داوروستی هندي اوبرهمني دین لاره لکه چې د بامیانو سیمه ایزو واکمنو یادبامیان زمریانو بودایي مذهب درلود.

پدې کې نشته چې درتبیل شاهانو مرکز اوپلازمینه د کابل ښار و او یاتردې ښه ووایو چې په دې کې شك نشته چې د"کابل کلا" یفتلي شاهانوپنځمې مسیحې پیړی په اوږدو کې له بگرام نه دپایتخت د لیږدونې په هوډ په کابل کې جوړه کړه او په کابل کې دبالاحصار په ودانولو کې یې ډیرې هڅې تر سره کړې او حصار یې دښار دغرنیوسیمو کې وکېښن چې کله پدې ځای کې امارت ته ورسیدل دبلې واکمنی مرکز یې همدغه دکابل کلا وتاکله او بیا ددې کلا په ټینگښت برجونو اوغرونو دپاسه د یوالونو په استحکام کې ډیرې هلې ځلې وکړې.

تردې دمخه مو اشاره وکړه چې دپخواني افغانستان په تاریخ کې رتبیل پر دوه ډلو ویشلی شو: یوکابلي رتبیل شاهان او بل کابلي رایان ددې کورنی دواړه ډلو دعربو دلښکرو اودعرب دخلافت دراستول شوو سرتیرو په وړاندې او حتی دسیستان دصفاري مسلمانو نسلونو سره په

مختلفو ځایونو په ځانګړي توګه دغزني، لوګر او کابل ترمنځ سختې جګړې وکړې چې خاطرې يې په جزئیاتو سره دتاریخ په متونوکې خوندي دي.

تر دې پورې چې یعقوب لیث صفاري هم دوروستي رتبیل شاه له خوا دیوحربي چل پر اثر دکابل په غربي برخه کې معالجې ته ددعوت په مهال ګرفتار کړای شو او کابل په ۲۵۸ هجری کال چې له ۸۷۹ میلادی کال سره سمون خوري دنهمې میلادي پیړۍ په دریمه نیمایي کې افغانستان دلویدیځ له لوري دمسلمان امیر په لاس فتح کړای شو. خو درتبیل شاهانو پایځوړونه بشپړ له منځه لاته ړل پدې چې تاریخ دیعقوب لیث صفاري دورور عمر لیث صفاري په وخت کې هم دلوګر اوغزني په برخو کې درتبیل شاهي وګړو یادونه کوي.

۲۹_۳_۴۱

برهمني واکمني یاهند او

کابلي شاهي

داوومې مسيحي پيړۍ له پيل نه وروسته دجنوبي هندوکش په مختلفو برخو کې بيلابيل نسلونه واکمنۍ ته ورسيدل چې عربي، سانسکريټ، فارسي اوچينايي ماخذونو په دوه ځانګړو نومونو يادکړل چې نن ورځ دواقعاتو ترتجزيي اوتاريخي پيښنو ترپيښنيدو وروسته دومره ويلای شو چې ددې کورنيو نومونه او القاب هر څه چې و خوداصلي ريښنې له مخې يې د(کوشانيو يفتليانو) په صفت يادولی شو، ځکه چې ددې دوه اصلي ريښنو عنصر زموږ په هيواد او په ځانګړې توګه دخيتځ هندوکش په جنوبي برخه کې دپخوانيو سوابقو له مخې تيت او ځای پر ځای وو.

دبرهمني شاهانو په اړه چې دکابلي شاهانونسل و دوه منبع لرو يو البيروني چې هغه وخت په غزني کې اوسيده او له غزنوي واکمنو سره يي هند ته سفرونه کړي اوډير پراخ او افاقي معلومات يي تر لاسه کړي او بل (کلهنه) دکشمير مشهور شاعر اومورخ دي چې اثر يي (راجاترانګيتي) نوميږي چې کولای شو هغه (دپاچاهانو رود) وژباړو اودشرح په ضمن کې يي دکشمير اوهنددشاهانو کارنامې دحال څرنګوالي اوددواړو ترمنځ دتعلقاتو په اړه خبرې کوي.

البيروني دکابل شاهي نسل دهغې زمانې چې دمطالعې وړ ګرځيدلی په دوه نومونو اونښانو يادوي: يو (ترکيان) اوبل (شاهي برهمن) ترکي

شاهیان یې د (کشتاترپه) نسل څخه عبارت دي او یاهم هغه جګړه ماران دي چې دافغانستان په تاریخ کې یې د (رتبیل شاهانو) په لقب لاښه پیژنو. دبرهمن نسل دشاهانو بل نسل دی چې دعقیدې له مخې (برهمن) یا (هندي) وو. او دکابل دسیمه ایزو برهمنیانو او هندوانو څخه شمیرل کیدل او ډیر معبدونه یې په کابل اودکابل په چار چاپیره سیمو کې درلودل چې د لوګر د (سګاوند) معبد یې مشهور معبدو.

څرنګه چې له یادو شویو ماخذونو څخه څرګندیږي چې رتبیل خلک عسکر پیشه (عسکري) خلك وو اومعمولا به یې ښه عسکري مشران له برهمنانو څخه ټاکل.

البیروني د (ترکي شاهي) نسل لومړی پاچا د (برهاتګین) اووروستی یې د (لکه تورمان) په نومونو یادکړی دی او وایي چې وروستی پاچا یعنې (لکه تور مان) د (کلر) په نامه برهمني وزیر لاره.

له ترکي شاهي وروستی پاچا څخه دپاچاهۍ دقدرت اواقتدار انتقال صورت برهمني وزیراویاهم دبرهمنشاهي کورنۍ ته یوه سلسله ئیسه لري چې البیروني طبعا هغه اوریدلې اوداسې یې نقل کړی دی."

البیروني وایي: (کلر) برهمني وزیر اتفاقا خزانه وموندله او یوناځاپي یانګه وال شو، او لکه څرنګه چې پانګه پخپله قدرت دی ورو، ورو یې دمال په لرلو ډیر پلویان وموندل او لږ لږ یې دپاچاهۍ اقتدار ترلاسه کولو لپاره ځان چمتو کړ. اوله بله پلوه دترکي شاهي وروستی پاچا لکه تورمان چې ډیر ظالم شخص و. له رعیت سره یې ډیر بد سلوك کاوه او پدې وجه خلك ترې ډیر په تنګ راغلي وو ټولو دپاچا وزیر ته شکایت وکړ دبرهمني وزیر پانګه او دارائي چې دده شخصي اعتبار نور هم ورزیات کړی و له پاچا څخه یې ګټه پورته کړه (لکه تور مان) یې بندي کړ او پخپله دپاچاهۍ په تخت کښیناست. داو د البیروني له نظره برهمشاهي نسل دموسس منځ ته راتلل، خو که چیرته همدا عین موضوع دکشمیري مورخ په کتاب ((کلهنه)) کې مطالعه کړو یو بل څه به وګورو کشمیري مورخ دبرهمنشاهي نسل بنسټګریاهندوشاهي د((کلر)) په نامه بالکل نه پیژني، بلکې ددې کورنۍ بنسټګرد((للیه)) په نامه یو تن یادوي دا ((للیه)) دکشمیري پاچا ((سکنره ارمان)) معاصر و چې د (۹۰۲_۸۸۳م) ترمنځ یې په هغه ښکلې دره کې پاچاهي درلوده.

په دغه ترتیب ددوو مورخینو دنظریاتو پر ا ساس چې یودغزني اوبل دکشمیر و دبرهمن شاهي یاهند وشاهي کابلي نسل موسس دوه تنه گورو یو ((کلر)) او بل ((للیه)) اروپائي مورخین اوباختري مدققین لکه "کننگهم" او "سراورل ستین" چې دواړه انگریزان دي او دوی ((کلر)) او ((للیه)) یوسړی بولي . "سراورل ستین" چې پخپله دکشمیري مولف ((راجاترانگین)) ژباړن دی تعجب کوي چې څنګه دوه تنه دغزني اوکشمیر مورخین ((کلر)) و((للیه)) دواړه انځورلي اودا دواړه اشخاص دیوتن جز نشي کیدلی دا په همدغه ترتیب .

یوبل خیتځ پیژندونکی چې د ((کلر)) او ((للیه)) دنومونو ظاهري اختلاف دعربي حروفو لیکدود راولاړه شوې ستونزه بولي اوپه حقیقت کې یي هغه دوه نومونه دیوه سړي گڼلي دی په هر حال که چیرته دا دواړه نومونه یو تن ته مربوط وي نو دادغور وړ ده چې کشمیري مورخ په داسې وخت کې ((للیه)) دبرهمن شاهي دسلسلې سر بولي چې مرکز یي کابل نه ((ویهند)) ته منتقل شوی او په کابل کې ((لکه تورمان)) پاچاهي خپله کړې ده. یوشمیر اروپائي پوهان په دې باوري دي چې دادواړه نومونه یو دي د ((کلر)) او ((للیه)) نومونه په مشترک ډول د((کلرللیه)) په بڼه لیکي او همدارنگه دزمان اومحل دتشخیص په پام کې نیولو سره دهغوی پاچاهي داسې تعبیروي چې ((کلر)) په کابل کې دبرهمن شاهي کورنۍ دسلسلې سر و او هغه په کابل کې دبرهمني شاهانو بنسټګر ګڼلی شو، پداسې حال کې چې للیه ددې کورنۍ پاچا و چې برهمن شاهان یاهند اوکابلي شاهان دغزنو یانو دفتوحاتو په اثر کابل، لوګر، اوګردیز کې له پښو ولویدل اوپه پای کې یې داټک ترڅنګ (ویهند) کلک کړ اوهلته یې نوی مرکز منځ ته راوړ.

برهمنشاهي یادهند اوکابل شاهي نسل په کابل کې معبدونه اباد کړي اودښار په یو درم سال کې یې دیوتن پاچا مجسمه تر یوه حده نقش کړای شوې ده.

۳۱_۱_۳۸

دکابل پخواني دیوالونه

یو لـه پخوانیـو خاطروڅخـه چـې دکـابل ښار ارزښت یـې مخصوصـا دتدافعي ترتیبـاتو لـه نظـره ثـابت کـړی دی دپخوانیـو دیوالونـو وجـود دی، چې لـه نیکـه مرغـه پر دوو غرونوشیردروازه ا واسـمایي یـې ځینـې برخـې تـر اوسـه پـاتې دي چـې دښار لـه هـرې برخـې نـه ځرګندیـږي. داسـمایي اوشـیر دروازې واړه غرونـه یودبـل پـه مقـابل کـې یـو دپخوانـي ښار جنوبـي پلـو او بـل یـي شـمال لویدیـز لـور تـه پـروت دی او پـه پخوانیـو وختونـو اوداسـلام پـه لومړیـو پیړیـو کـې یـي دطبعـي حدوداتـو پـه توګه دکـابل ښار محـدود کـړی او د ښار سـاتونکیو (دفـاع کوونکیـو) لـه دې غرونـو څخـه دطبیعـي پنـاه ګاو پـه حیـث کـار اخیسـتی او پـه لـوړو برخـو کـې یـي ښه کلـک دیـوال تـیر کـړی دی.

لکـه څنګـه چـې ټول پوهیـږو دکـابل اوسـنی ښار درود دوو غـاړو تـه چـې دکـابل پـه سیندشـهر ت لـري پـروت دی.چـې داسـیند دپغمـان دغرونـو لـه لـرې نـه سـر چینـه نیسـي، او لکـه څنګـه چـې مـې یـوې راډیویـي مقـالې تـه هـم لیکلـی و یـو وخـت و چـې دکـابل ډیـرې ابـادۍ دیـوې بلـې رودخـاتې پـه حـوزه کـې پرتـې وې چـې هغـه دلـوګر درود پـه نامـه یادیـږي او دلـوګر ډدرې لـه جنوبـي برخـې نـه راغلـی اوبلاخره د یعقـوب لـه تنـګي څخـه راتـیر

دسهاك اوشيوكي سيمې خړوبوي او له تنګ غارونه څخه څو کيلو متره وړاندې دکابل له سيند سره يو ځای کيږي.

دکابل دابادیو تاریخي بهير که په غور سره وکتل شي څرګنديږي چې کابل دپخوانيو ابادیو دثقل له مرکز نه په دويمه او دريمه مسيحي پيړيو کې چې په چکړيي کې يي قرار درلود په تدريج سره دلوګر رود حوزې اوبيا دکابل دسيندګوټي حوزې يې ځايي بدلون موندلی اوپه دې تدريجي سير کې داسې وخت هم راغلی دی چې ددوه غرونو شير دروازه او اسمايي ترمنځ ځمکې دبالاحصار دمورګي په ګډون داهميت وړ ګرځيدلی دی.

دڅلورمې اسلامي پيړۍ دمتون په شهادت لکه د المسالك اصطخري، ابن خردادبه، حدود العالم او اشکال العالم چې جيهاني ته منسوب دي. کابل هميشه د(کلا) (قهندز) يا (کهندژ) (ادژ) او (حصار) په صفت ياد شوی او داکلاودژيا حصار هميشه دحصين، محکم او استوار په صفت ياد شوي او ښارله ځانه (ربض) يا حومه درلوده چې دکلا يا حصار دديوالونو څخه دباندې يې لمنه ډيره پراخه ده.

نو دڅلورمې اسلامي پيړۍ دماخذ له مخې چې له لسمې عيسوي پيړۍ سره سمون خوري دکابل کلا اوحصار وجودلاره او داستحکام اوشهرت يې ډيره اوازه خپره وه.

دې ته بايد پاملرنه وکړو چې دکابل پر غرونو زاړه ديوالونه دښارله مستحکمې کلاسره اړونده موضوع ده. اواصلا دکهندژيا زړې کلا شته والی چې داوسني بالاحصارپرځای دديوالونوجوړاونه پر غرونو ددې له امله شوې وه چې کلا ددفاع له نظره استحکام ومومي.

افغاني مورخينو تريوه وخته داسې فکر کاوه چې اصلا دکابل پخواني ديوالونه داسلام د مقدس دين دخپريدلو په مهال دلويديزو بلوسګرو دمنخينوي له پاره دکابلي پادشاهانو يعنې رتبيل شاهانو جوړ کړي دي.

خو که چيرته دکار اوږدوالی،دجوړولو عظمت او هغه وخت ته پاملرنه وشي چې ددې په جوړولو کې ترې کاراخستل شوی دې ټولوته په غورسره ترکتلو وروسته داسې څرګنديږي چې داديوالونه په بيړه جوړشوي نه دي اوددې دجوړولومفکوره پخوانۍ سابقه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

يو تن لويديز عالم پادر كسپاني ديكالوي چې نژدې ۱۸ كله يي په كابل كې ژوند كاوه او دافغانستان مجلـه ۱۹۴۸ كال په دويمه شماره كې يي مقاله هم خپره كړې ده، هغه ليكي چې دكابل پرغرونو ديوالونه په احتمال سره ديفتليانو په وخت كې (پنځمه زيږدي پيړۍ كې اباد كړاى شوي دي.

پدې كې شك نشته چې يفتليان اوس هم نژدې (۲۰) زره تنه بدخشان كې دفيض اباد شمال لور ته اوسيږي دوى دپنځمې پيړۍ په اوږدو كې ديو فعال قوت په حيث دهندوكش شمال او جنوب لور ته په فعاليت لاس پورې كړ ساسانيان يي دهيوادله مركز څخه لويديخ لوري ته شا كړل او دهندوكش جنوب لور ته يي (دزاولي) په نامه يوه مشهوره قبيله په زابل او كابل يعنې په غزني اواوسني كابل كې ځاى پر ځاى شو اود (زاول) (كاول) زابلستان او كابلستان نومونه دهغوى دوخت داستقرار خاطرې دي.

لكه څرنګه چې يفتليان وسله لرونكي او جنګيالي خلك وو او همدا راز دسوق الجيشي له نقطه نظره يي په ځمكو كې ډير شناخت اومهارت لاره، دنوموړي ايتاليايي پوه له نظره قوي احتمال دى چې دكابل دكلا مستحكمه هسته دكابل اوسني بالاحصار اودمحافظې له پاره يي دغرونو دپاسه ديوالونه ددوى په لاس اباد شوي دي.

دكابل پخواني ديوالونه دچين دسترو ديوالونو يوه وړوكې نمونه ده چې نبنې نبناني يي دپيكن غرب لور ته ۹۰ كيلو مترۍ كې په ختيزه نړۍ كې نوم لري لكه څرنګه چې ټول پوهيږو چې دچين لوي ديوالونه د ۳۰۰۰ كيلو مترو په شاوخوا كې اوږدوالى لري اوداديوال په ۲۴۰ ق م كې ديوې چيني كورنۍ له خوا چې مانچو نوميده اودهيوانګنو خلكو ديرغلونو دمخنيوي له پاره جوړ كړاى شوى و.

دكابل ديوالونه دچين دلويو ديوالونو په مقابل كې فوق العاده وړوكي ديوالونه دي او دايوائې د يووړوكى ښار له پاره چې ددوه وړوكو غرونو په منځ كې پروت و ددفاع په خاطر جوړ كړاى شوى و.

مګر ددې دواړو ديوالونو دجوړښت دسبك له نظره چندان توپير نشته.

دكابل دديوالونوپه جوړولو كې دډبرو ټوټو، غټو خامو او پخو خښتو څخه كار اخيستل شوى، برجونه، كنګرې او تير كښونه يي تر اوسه په ښه ډول تشخيص كيږي، دديوالونو دجوړولو دځاى ټاكل مخصوصا دغرونو په

لمنوکې چې ددهمزنگ په تنګي کې سره مخامخ کیږي دمهندسانو کمال اومهارت په ډیرو سختو ځایونو کې څرګندوي. په دې کې شک نشته چې دې دیوال خپلې دروازې درلودې او یوه دروازه یې همدغه ددهمزنگ په برخه کې وه او دا له امکان نه لرې نه ده چې د (شیردروازې) وجه تسمیه له همدغه ځایه اخستل شوې وي.

دادیوالونه درتبیل شاهانو په عصر کې دعربانو دحملې پر مهال اوتر هغې په نږدې دورو کې جوړ شوي دي لکه څرنګه چې داحمدشاه دراني اوابدالي تیمور شاه په وختونو کې هم پکې یوڅه رغاونې شوې دي لکه څنګه چې په لمر خاته پلو کې دیوال دجلګو او زراعتي برخو نه تیریده هلته یې اثار پاتې نه دي او دبرید تاکل یې یوڅه شکونه پیداکوي.

دکابل دیوالونه زمونږ له تاریخي میراثونو څخه دي دهغې ساتل اومحافظه که هغه دتاریخي خاطراتو له نظره وي اوکه دګرځندویانو دمطالعاتو له نظره وي، زمونږ ملي دنده ده.

۱۱_۸_۴۱

دکابل لمنوکې داباديود پراخوالي

ستراتيژي مفهوم او موقعيت

کابل دجغرافيايي جوړښت له مخې دغرونو په څو پردو کې تاوراتاو پيچلی پروت دی. که چيرته يې شاوخواته وکتل شي نو يوشمير غونډۍ لکه (مرنجان) (کلوله پشته) (بي بي مهرو) او نورې يې داباديو نژدې چاپيريال کې واقع شوي دی. څو دښار مرکزي برخه ددوه وړوکو غرونو (شير دروازې) او (اسه مايي) په منځ کې پرته ده او خارج ته په لرو برخو کې يې نور غرونه په کړه وړه بڼه پراته دي.

ټول پوهيږو چې دبودايي اثارو د شهادت له مخې دکابل ښار له اسلام څخه دمخه په خپل چاپير چل کې دغونډيو دپاسه هم ابادۍ درلودې ددې اباديو لمنه ترډويمې ،دريمې زېږدې پيړۍ پورې رسيږي او دهغو مسکو کاتو له مخې چې په چمن حضوري کې تر لاسه شوي دي څرګنديږي چې په څلورمو اوپنځمو م ز پيړيو کې په دې حدوداتو کې اباديووجود لاره مه سکندر او حتی چينايي ليدونکی هيوان تسنګ له دې ځايه دتيريدلو په مهال دکابل ښار ليدلی نه دی خو داسې اټکلوي چې دکابل ښار په پخوانيو وختو کې دمخه تر اسلام سره لدې چې ډير اباد معبدونه يې درلودل مګر ډير ارزښت يې نه لاره او داخبره هغه وخت ښه څرګنديږي چې دبګرام دښار موقعيت په ۸۰ کيلومترۍ کې په نظر کې ونيول شي. هغه وخت سړی پوهيږي لکه څنګه چې بګرام يو لوی ښاراود کوشانشاهانو

پایتخت و دسترو خلکو او بودایي علماو ګڼه ګوڼه هلته جوړه وه او کابل دلاړي له اوږد کناره په یوه څنډه کې واقع شوی و.

هغه ځوك چې دکابل په ښار کې ژوند کوي او بهرنیان چې دلومړي ځل لپاره دي ښار ته راځي ټولو یو عجیبه شیز پدې ښار کې لیدلی او ویني چې هغه یولوی حصار دی چې دشیردروازې او اسه مائي په غره باندې جوړ کړای شوی دی ایاددې حصار په جوړولو کې پرته له نظامي اوستراتیژیکي ګټې نه نور څه و ؟

لکه څنګه چې دچین لوي دیوال دهن ما دیرغلونو په مقابل کې جوړ کړای شوی و او نور څه تري مطلب نه و همدا راز دکابل په غرونو دیوالونویواځې اویواځې دیودفاعي غرض په خاطر له ښار او ابادیو ځخه چارچاپیره جوړ کړای شوی و چې مطلب تري یواځې مدافعه وه. اوتل ددې دیوالو له لیدلو ځیني پوښتنې په ذهن کې ګرځي چې دامستحکم حصار دچا له خوا؟ په کوم کال اوکومه نیته جوړ کړای شوی دی.؟

له بده مرغه چې تر اوسه هیڅ یوموثق تاریخي ماخذ او هیڅ یوډېر لیك په دې اړه درك نلرو چې صحیح اوموثق معلومات راکړې، یو تن (پاورکسپاني) ایټالیایي پوه چې ۱۸ کاله دکابل په ښار کې اوسیده او دافغانستان اړوند یې یوکتاب هم لیکلی سرلیك یې دی (افغانستان چهار راه اسیا) هغه پدې باوري دی چې دکابل په غرونو دیوالونه دیفتلیانو په وخت کې پیل او تکمیل شوی دی.

دایفتلیان چې دافغانستان دتاریخ دپنځمې مسیحي پیړی په اوږدو کې راڅرګند شوي داخلك نظامي او جګړه مار خلك وو په بل عبارت په ټوله معنا متحارب ، نظامي او جنګجو خلك وو دوی له منځنی اسیا دپامیر له هغه لوري او سر دریا اوامودریا نه راغلي وو او دبلاخره په پخوانی تخارستان او بدخشان کې میشت شول.

دایفتلیان وروسته تر هغې چې دسلطنت په تشکیل بریالي او په بدخشان کې یې مقر اختیار کړ په دوه ډولو وویشل شول چې یوه ډله یې له همغه بدخشان څخه غرب لور ته داوسني افغانستان تر وروستیو پولوپورې خواره شول اوله ساسانیانو سره تر مخامخ کیدلو وروسته یې هغوی پر شا کړل او بله ډله یې دهندوکش جنوب پلو ته راغلل په زابل، کابل او کاپیسا کې خپاره شول چې ددوی مهمه قبیله (زاول) نومیده دا ډله لکه څرنګه چې په غزني کې اوسیدل هغې سیمې په زاول شهرت وموند.

دایفتلیان په همغه نظامي شیوه چې درلوده یې دکابل په غرونو ددیوالونو دجوړولو په فکر کې شول، ددوی دښه یو والی او داوامرو

تعمیل له مخې یې دديوالونو په ابادولو لاس پورې کړ او دالوي حصار چې له نيکه مرغه بقاياوي تر يو حده اوس هم موجودې دی منځ ته راغي.

کابل پخپله (کهن دژ) یالویه زړه کلا درلوده او دا (کنهدژ) یې بالا حصار و، چې په پخوانیو عربي او فارسي ماخذونو کې د(حصار)، (دژ)، (کهندژ) (کلا) په حصینه اومستحکمو صفاتو یاده شوې ده او بنار له کلا سره سره چې مستحکمه هسته یې وه دبنار چار چاپیره یې دیوال هم لاره، که چیرته بنه دقت وشي لومړی پخپله کهن دژ دبنو استحکاماتو او برجونو لرونکې اوبنه مضبوطه کلا وه او بیا دبنار چارچاپیره بل حصار جوړ کړای شوې و چې دکابل دغرونو په څوکو یې یوڅه برخې پاتې دي.

دکابل دغرونو دپاسه دحصار جوړول ددقت او مصالح له نظره څه اسان کار نه دی او دایو لوی کار ګڼل کیږي او ددی کار تکمیل ډیر وخت اومقتدر سلطنت ایجابوي او داسې څرګندوی چې نظامي او سوق الجیشي ارزښت چې کابل پکې اباد اومعمور و په پنځمه مسیحي پیړۍ کې ایجاب کاوه چې ددفاع له پاره مهم تدابیر ونیسي.

ټول په دې پوهیږو اوریدلي اولوستلي مو دي چې دکابل رتبیل شاهانو دې حصار اودې استحکاماتو ته ډیر ارزښت ورکاوه. دا حصار دعربو مجهزو قواوو درسیدلو پر مهال په اوومه زیږدې پیړۍ کې ځای پر ځای، و چې پدغه مهال دبنار ساتندویانو او عربو ترمنځ خونړۍ جګړې هم شوي اوداجګړې دمدافعینو ترمنځ ددې دیوالونو ترڅنګ څوځله تکرار شوي دي. دکابل ـ غرونودپاسه دحصار تر جوړولو دمخه خاص کلي نه و او دې دیوالونو جوړولو یو خاص ارزښت ورکړ خو کله چې دیوالونه اباد او حصار له لویو اوضخیمو دروازو سره خپله وروستۍ بڼه خپله کړه کابل ډیومستحکم پایتخت اومرکز په حیثیت وشمیرل شو.

۳ـ ۴ـ ۴۷

دچکړي منار

دکابل جنوب ختیز لوري ته لږ څه لرې که په دقت وکتل شي دغره په یوه تیغه باندې یوتور رنګه یاباریك عمودي کرښه څرګندیږي کله چې داغر په ژمي کې واورې سپین کړي داکرښه لږه څه ښه څرګندیږي داتور عمومي خط دچکړي له منار څخه عبارت دی.

د (چکړي منار) دجغرافیایي، تاریخي ،فرهنګي او معماري مفهوم له نظره پایتخت ته په نژدې ساحه کې یوه مهم مېراث دی او دپورته شرح له نظره ددې آبادۍ ارزښت هغه وخت څرګندیږي چې په هغه ځای کې چې دامنار واقع دی په جغرافیایي مفهوم یې رڼا واچول شي.

کابل دافغانستان مرکز اوپه عین زمان کې یوتاریخي ښار شمیرل کیږي چې له ډیرو وختو راپه دیخوا دې اوسني حال ته رسیدلی دی یووخت بالاحصار په جنوب شرقي برخه کې دښار مهم مرکز و، دبالاحصار تر شا زره جبهه اوشهدای صالحین واقع دي چې داځایونو هم دمخه تر اسلامي دورې ډیر ارزښت لاره دزړې جبهې تر شا یو لړ غرونه لکه شاخ برنتي، کمري اوچکړي ډیر مشهور دی‌او ددې هر کنډر تر شا په څوکو کې یې دپخوانیو زمانو دآبادیو پاتې شونې شته .

اوځینې نقاط لکه پنجه شاه، جانباز، بیني نیزار، سهاك، کمري او چکړي دپاملرنې وړ دي اووروسته دچکړي دغرونو تر کنډرونو یخ دره، سنجد دره او"سه

توپان" داسي درې دي چې ليدونكي داوسني كابل له حوزې نه قدم په قدم لمر خاته لوري ته راكاږي اوبلاخره دبت خاك او تر هغې هم ليرو منطقو ته يې بيايي.

دچكړي منار چې دغره په يوه څوكه واقع دی په موجوده حال كې ۱۵ متره يا څه دپاسه لوړوالى لري او قطر يې د ۲۰ مترو په شاوخوا كې دی.

دچكړي منار په استوانه يي بڼه جوړ كړای شوی دی په داسې ډول چې پورتنۍ برخه يې په تدريج سره نرۍ كيږي دمنار پورتنۍ برخه داوښ دموږي په شكل ده اولكه څنګه چې پوهانو او بلاخره موسيوفوشه فرانسوي دخپل نظر څرګندونه كړې ده داسې څرګنديږي چې په لرغونو زمانو كې دمنار په پورتنۍ برخه كې (څرخه) يعنې (عراده) چې دبودايي دين آيين او قانون ؤ وضع شوی وه ، لكه چې همدې نظريې او مفكورې ته مربوط په هند كې بنارس ته نژدې دموريا هندي امپراطور (اشوكا) دوخت منار موجود دی چې په سركې يې (چكړه) يا(عراده) دبودايي دين علامه ليدل كيږي او (چكړه) عين همغه كلمه ده چې دچكړي په منار كې ليدل كيږي اوله نامه څخريږي هم معلوميږي چې دنوموړي منار په پورتنۍ برخه كې (چكړه) (څرخه) يا (څرخ) چې دبودايي دين او قانون علامه وه وضع شوې وه.

معمولاً فرانسوي لرغون پيژندونكي دتاريخ له نقطه نظره دچكړي منار او يو شمير استوپې چې ورته لرې او نژدې واقع دی لكه (يخ دره) (سنجد دره) (سه توپان) اونوروكې دويمې مسيحي پيړۍ ته نسبت وركوي مګر پوښتنه پيداكيږي چې ايا دامنار د(اشوكا) زمانې دريمې م ز پيړۍ لومړۍ نيمايي پورې تعلق نه نيسي؟

موريا امپراطور اشوكا چې دهغه كتيبه په بودايي اخلاقي لاربښوونو ليكلې وه پدې وروستيو كې دكندهار په سر پوزه كې تر لاسه كړای شوه چې بودايي دين ته يې په افغانستان كې رواج وركړی دی او همدا راز يو بل ډبر ليك په جلال آباد كې دډرونتې په برخه كې ترلاسه شوی دی.اوهمداراز دچيني ليدونكي هيوان تسنګ دليكونو له مخې چې ياد شوی امپراطور په هډه اوبګرام كې استوپې اومعابدونه جوړ كړي ؤ دا ملاحظات پورتنۍ پوښتنه تقويه كوي چې دچكړي منار بايدداشوكا په وخت كې جوړ كړای شوی وي.

دچكړي منار يوه مذهبي ابادي ده او په ټول موجوديت يې له بودايي قانون څخه استازيتوب كاوه او دغره په پوزه باندې يې موقعيت داسې مفهوم لاره چې له يوې خوا يې دبودايي كابل څرګندونه كوله او له بلې خوا يې دبودايي دورو راهبانودلاربښوونې له پاره شميرل كيده. لكه چې دشرق دلوري يې دهډې، دشمال دلوري يې دبګرام او دشمال غرب له خوا يې داراكوزي (كندهار) له پاره جلب توجه

کوله. بگرام، چکړي، کمري، سهاك چې چارچاپير پراته او ډيره ساحه يې نيولې وه چې دبودائي کابل ابادۍ يې په مختلفو برخو کې پرتې وې او ډيرې ابادۍ دچکړي دمنار په نژدې چاپيريال کې متمرکزې وې.

تول په دې پوهيږو چې اشوکا په هند کې ډير معبدونه او استوپې جوړې کړې دي او په ځانګړي توګه دتيږو منارونه يې په مختلفو ځايونو کې اباد کړي او خپل فرمانونه يې پر ډبرو کيندلي او په منارونو کې کلك کړي دي او تر اوسه لکه څنګه چې دمخه وويل شول دوه فرمانونه يې دافغانستان په خاوره کې هم موندل شوي دي.

که چيرته داملاحظات په نظر کې ونيول شي په اسانۍ سره ويلای شو چې دچکړي منار به هم دهغه وخت ابادي وي، لکه چې مو وويل ،همدغه شان د(چکړه) لرونکی منار په بنارس کې هم لري چې تر اوسه موجود او مشهور دی. لکه څنګه چې (اشوکا) دپاچاهۍ ترڅنګ درهبانيت مقام هم درلود، او دخپلې واکمنۍ په لسم کال يې دبودائي دين مبلغين دارغنداو سيمې موجوده کندهار ته ورسيدل، غالب ګمان دادی چې دچکړي دمنار اساس هم هغوی ايښې وي او په کابل کې دبودايي دين دخپريدلو دخاطرې په ډول يې دامنار جوړ کړی وي ځکه چې طبيعي وه ددې منار چارچاپيره په درو کې ډيرې استوپې اومعبدونه و چې دځينو شواهد اوس هم ليدل کيږي اوداهم له امکان څخه لرې نده چې ددې اباديو لمنې تر لومړۍ، دويمې اودريمې مسيحي پيړيو پورې اوږدې شوي وي.

۴۷\۴\۷

خم زرګر

دبودايي معبدونو او استوپو پاتې شونې

((خم زرګر)) يوبې نښانه ځاى دى چې په ځانګړې توګه يې په كتابونو او تاريخي اثارو كې دنوم يادونه شوې نه ده، مګر دتاريخي ابادېو دلرلو په وجه په پخوانيو زمامونو كې مهم ځاى ؤ. پرته له شكه په كابل كې به داسې څوك نه وي چې د "ګلبهار" نوم يې اوريدلى نه وي. دا ښكلى كلى دپنجشير ددرې په دننه اودكوهستان او نجراب په لاره د (شتل) او پنجشير دمستو او ځپاندو رودونو پر غاړه واقع دى او داځاى دنوې پلازمينې كابل دخلكو دتفريح اوميلو ځاى دى.

ګلبهار په خپله شمالي برخه كې د "شيخان خيل" په نامه يوځاى لري چې له څوكالو راپديخوا هلته يوه لويه دټوكر جوړولو فابريكه جوړه شوې او په فعاليت يې پيل كړى دى اود "شيخانخيل" نوم دګلبهار دنساجي په ښه منځ ته راغلى دى.

بايد هير نكړو چې دشيخانخيل هغه دښته چې اوس هلته دفابريكې ودانۍ جوړه شوې، څلور سوه كاله دمخه يې ډيرو ګلونو په لرلو او په ځانګړې توګه دلاله ګل په لرلوېې ډير شهرت لاره. او ظهير الدين محمد بابر په خپلو يادښتونو كې چې په "تزك" شهرت لري د شيخان خيل دنوم يادونه يې د (شيخاددښتې) په نامه كړې ده.

اوپه پښتو کې دلاله ګل دمختلفو ډولونه تعریف کوي اوپه ځانګړې توګه یي یادونه کوي چې دلاله د ۳۲ ډوله ګلانو څخه یي پدې دښته کې د (لاله ګل بوی) او (لاله صدبرګ) یي ډیر شهرت لري چې دغور بند دتنګي په خوله کې راټوکیږي.

دګلبهار دکلي شمال شرق لوري ته دشیخان خیل دښته، خم زرګر او خوا ته یي اشترګرام پروت دی او ددې منطقې شمالي لوري ته د"سنجن" او "درنامي" غرونه پراته دي. خم زرګر اواشترګدام دکاپیسا دډیرونورو نقاطو په څیر دپخوانیو دورو ډیرې مذهبي ابادۍ درلودې او دقدیمه اثارو بقایاوې دامفکوره په وضاحت سره تائیدوي.ددې کلي دشمال لوري ته دغرونو اوسیدونکي که هغه د(سنجن) (درنامه) اوکه دشتل درې اوسیدونکي دي چې شمال لویدیځ ته واقع دی ټول په پشه یي ژبه خبرې کوي او داسې څرګندیږي چې په پخوانیو وختونو کې دې لهجې پدې سیمه کې عمومیت لاره.

داخبار، فرهنګي او اطلاعاتي یادښتونو پر اساس چې ما پخپله په همغه ځای کې اخیستي، پدې وروستیو کلونو کې بودایي اثار او تراشلې مجسمې ورو، ورو له سنجن" اوخم زرګر څخه ترلاسه شوي دي.

په دې اړه لومړی په زره پورې پارچې چې له "سنجن" څخه تر لاسه شوي عبارت له دوه لویو دکاڼو هیکلو څخه دي چې یویې یومتر اولس سانتي لوړ والی لري اودبودا مجسمه په داسې حال کې څرګندیږي چې له اوږدو وېښتو څخه یي داور شغلې لوږیږي اودپښو له تلوڅخه یي اوبه جاري دي داډول مجسمه دمخه تر دې هم په ۱۹۲۶ کال کې چې ډیره ښکلې هم وه د"پایتاوه" په کلي کې چې سرای خواجه ته نژدې دی کشف شوې وه او هغه د بودایي خارقه بزرګ په صفت یادوي او دویمه پارچه چې له "سنجن" څخه تر لاسه شوې یوه دناستې "پودلس اتوا" مجسمه ده.

دشیخانخیل اوخم زرګر ترمنځ دیوه غره لړۍ ده چې ډیره برخه یي سلیت کاڼي لري او ددې غره لمنې چې مخه بې دشیخانخیل په لور ده تاریخي شواهد نلري مګر هغه لمنې یي چې د"اشترګرام" او"خم زرګر" په لور دی تاریخي شواهد لري اوځای په ځای دخرابو اواستوپو بقایاوې دسړي پاملرنه رااړوي.

دبودايي معابدونو اواستوپو شواهد په ځونقاطو کې ليدل کيږي، هغه نقطه چې لومړۍ دپام لرنې وړګرځي "رامو" نوميږي اومتصل يې دبي بي سبز په نامه يو زيارت دی، ددې ځای په پورتنيو برخو کې دخونګو دپاسه ديوې بودايي استوپې بقايا ليدل کيږي چې کولای شو هغه د (راموا ستوپې) په نامه ياده کړو. دغره په لمنه کې دوه درې ځايه له کاڼي جوړې دزمري مجسمې پرتې دي چې دهغو وجود دلويو ابادیو په وجود شهادت ورکوي، ځکه تر کومه ځايه چې دکاپيسا دبودايي عصر په معمارۍ مطالعه شوې ده دازمريان به معمولاً دمعبدونو دپوړيو دوه خواو ته نصب کيدل.

درامو استوپې جنوب لويديځ لوري ته نژدې ديوکيلو متر په فاصله دغره دپرخونګو دنورو استوپو شواهدليدل کيږي چې يوې ته يې بهمن استوپه او بلې ته يې تخت توپ وايي.د "توپ" کلمه بشپړه او خوږخود داستوپې پخوانۍ کلمه ده چې دافغانستان په ډيرو ځايونو کې هماغسې پاتې ده. د (تخت توپ) پورتنۍ برخه دسراج الملة والدين اميرحبيب الله خان په عصر کې هوارې شوې او دسوپې په ډول يې جوړه کړې ده، لکه څرنګه چې دپخوانۍ استوپې خرابه يې دتخت په بڼه جوړه کړې ده نوځکه يې(تخت توپ) بولي.

هغه غر چې درې د(رامو) (بهمن) او (تخت توپ) استوپې لرلې دنيمې دايرې په بڼه يې ميداني احاطه کړې ده،چې ورځ دځومعبدونو بقاياوې پکې ليدل کيږي اوخرابې يې هم يو له بلې نه برجسته دي. پدې کې شك نشته چې دوخت په تيريدو سيلابي بارانونه دغره له لمنو رانښکته شوې ډيرې خاورې اوختې يې دمعبدونو په پاتې شونيوانبار کړي، همدارنګه دبنيادګر دې تيږې او پايي چې پکې کلونه کيندل شوي ځلور متره دځمکې لاندې څرګنديږي او دارابنيې چې ډيرو رسوياتو ډير تاريخي شواهدتر خاورو لاندې پټ کړي دي.

دبودايي عصر کې دا دود ؤ چې مذهبي معبدونه اواستوپې به يې په غرنيو برخو کې دغرونو په لمنو اولوړو برخو کې جوړولې، خم زرګر يوځل بيا دابادۍ داروش ثابت کړو. د (اشترګرام) له وجه تسميه نه څرګنديږي چې دلته نه يوائې معابد بلکه محتملاً کلي اوښار هم اباد وو، اصلاً داشترګرام غره دبګرام پهلوان غر ته ډير ورته والی لاره، لکه څرنګه چې مودپهلوان غره ترځنګ دبګرام ښار لاره

همداراز داشترګام ترڅنګ هم حتماً ښار موجود و نوم او نښان يې دتاريخ له پاڼو څخه وهل شوی خوخامخا به څيړنې اوکيندنې پدې باره کې دوباره رڼا واچوي.

په لويي او عام مفهوم دګلبهار دموقعيت په ارزښت کې.شك نشته چې دځمکې په مخ دشواهدو او له مختلفو منطقو څخه دتراشلو هيکلونو دټوټو له بيابيا موندلو څخه چې هر يو يي په خپل ذات کې ارزښت لري او له پخوانيو مدني کاروانونو څخه راپاتې دي. څيړنې دخم زرګر، اشترګرام او دګلبهار په نورو ډيرو کليو کې دځمکې پر مخ اوترخاورو لاندې ډير نور ارزښتمندشواهد لري،ځکه چې نن ورځ دګلبهار دنساجي فابريکې دې منطقې ته يوځانګړی ارزښت ورکړی دی او دلته ديو وړوکي ښار په بڼه ابادیو صورت نيولی چې خامخا به په راتلونکي کې دا ابادی لاپراخوالی ومومي.

۴۱\۵\۲۰

جبل السراج(دهندوکش ور)

دلومړي پنځه کلن پلان ددویم کال په نیمایي کې چې دهیواد دابادۍ له پاره ترسره کیده، دیوستر کارداجراء خبر په ورځپاڼو کې خپور شو چې هغه دسالنګ په دره کې دموټر و سړك او هندوکش په زړه کې دهغه تونل کښنل دي چې جبل السراج او خنجان به سره وصل کړي یعنې چې دهندوکش دوه برخې شمالي او جنوبي برخې به سره وصل شي، او له نیکه مرغه چې نن دا کرښې لیکم دپروګرام مطابق دکار په اړه دشمال او جنوب دلوري دپاملرنې وړ پرمختګ شوی دی او دهغه وړاندلید له مخې چې دکارپوهانو له خوا جوړ شوی ددویم پنځه کلن پلان په نیمائي کې به داستر کار پای ته ورسیږي.

دکاپیسا (کودامن او کوهستان) دلویې جلګې دنیمه شمال او شمال غرب په نیمه دایره کې یوه مهمه او حساسه نقطه لروچې له نیمې پېړۍ راپدیخوا یې دجبل السراج په نامه شهرت پیداکړی دی او تر دې دمخه په ټولوپخوانیو دورو کې دپروان په نامه یادیده.

جبل السراج یاپخوانی پروان دجغرافیایي موقعیت له مخې (په لرغونوختونو کې هم خاص ارزښت لاره او اوس یې هم لري . چې داستوګنې دمنځنی ځای په توګه دمنځني هندوکش دلویو څلورو لارو په حیث قرار لري، پدې معنا چې جنوب لویدیځ لوري ته یې د ۵ کیلو مترو په فاصله دغور بند دره پرته ده اوشمال ختیځ لوري ته یې په همدغه فاصله په ګلبهار کې د پنجشیر ددرې پیل دی چې بیا پدې دواړو درو کې دوه دتیریدنې نورې لارې دي چې یوه دشتل دره اوبله دسالنګ دره.

دشتل دره تنګه محدوده او دتیریدنې له پاره ډیره له ستونزو ډکه ده، مګر دسالنګ دره نسبتاً له دې درې څخه پراخه اودیانه له پاره مساعده ده که چیرته دشتل دره حذف کړو درې ،درې نورې به پاتې شي لکه پنجشیر، سالنګ او غوربند چې دادرې واړه په لرغونو زمانوکې دعبور او مرور له پاره مساعدې وې او غوربند چې دهندوکش جنوب لوري ته دشیبر تر کوتل پورې امتداد لري په اکثرو لرغونو وسطي او نویو لارو کې شامل و او له څه مودې را پدیخوا دموټر و لاره ګرځیدلې ده.

له دې لنډې شرح ورکولو وروسته که چيرته ښه پاملرنه وشي جبل السراج له خپلې ښکلا سره سره د "ګلبهار" او "متک" ترمنځ اوياد پنجشير اوغوربند ترمنځ او ياخو هم دسالنګ او لنګ يا سالنګ په خوله کې قرار لري اوکولی شو چې هغې ته دهندوکش جنوبي دروازه ووايو.
وايي چې تاريخ تکرارېږي. ايا دابه بهتره نه وي چې ووايو ثابت جغرافيايي موقف اوموقعيت په تاريخ کې خپل نقش تکراروي؟ لکه څنګه چې اوس جبل السراج ډېر ارزښت حاصل کړی په راتلونکي کې به تر دې ډېر ازرښت تر لاسه کړي.
په لرغونو وختونو کې يې هم ډېر اهميت لاره او داتول ارزښتونه دهغې سيمې په جغرافيايي موقعيت پورې تړلي دي چې دهندوکش په درو اومهمو کوتلونو لارې تيرې شوي دي او له هغې ورځې چې په دغه درو کې دشيبر ښه لګيدلې ده جبل السراج خپل ارزښت ترلاسه کړی دی.
معمولاً مورخين دلته ديوښار څرګندونه کوي چې په ۳۲۹ ق م کال کې پخپله د سکندر مقدوني په لاس جوړ کړای شوی، داهمغه دهندوکش دپای سکندريه يا پاروپاميزاد دی، لکه څرنګه چې اسکندر په هغو ځايونو کې سکندريه جوړوله چې هلته به تردې دمخه ابادي موجوده وه، نو کله چې مقدوني سردار دښار بناکوله هلته حتماً ښه مستحکمه کلا موجوده وه چې اوس يې اثار نه څرګندېږي او نه دتاريخ په خاطره کې ځای لرلی. مګر موقف او اقليمي موقعيت يې په يقيني توګه حکم کوي چې وړاندې د سکندر دعسکرو تر رسيدلو پدې ځای کې ابادي وه لکه په هري رود کې وړاندې د سکندر تر رسيدلو د (ارقاکانا)کلا موجوده وه همدارنګه حتماً دهيرمند په سيمه او ارغنداو کې وړاندې د سکندر تررسيدلو موښارونه او مستحکمې کلاګانې درلودلې.
جبل السراج يا پروان دهندوکش جنوبي دروازه وه او په اينده کې به هم وي، لکه څنګه چې دهوامرغان ددوبي او ژمي پر مهال دمهاجرت په وخت کې دسالنګ دلارو څخه ګټه اخلي انسانان هم له همغو او ترڅنګ لارې دپنجشير له درې څخه استفاده کولی.
سکندر مقدوني ۲۳ پيړۍ دمخه هلته سکندريه پيل کړه او د سکندريې دجوړولو پر مهال يې روزانه دسيمې له خلکو څخه دهندوکش دلارو ګودرو په هکله معلومات ترلاسه کول. مخصوصاً دهغو ځايونو په اړه چې له اوسني جبل ا لسراج سره پيوست پراته دي .
ددې ۲۳ پيړيو په اوږدو کې يې جغرافيايي جوړښت او دلارو وضع دلر ډېر توپير سره يوشان وه او اوس دادی تازه پدې کلونو کې چې موږ په کې ژوند کوو دسالنګ وضع شرايط اوعبور ومرور هلته په کلي ډول بدل شوی.

یو له هغومسایلو څخه چې دافغانستان په دې برخه کې دسکندر دخطو سیر په هکله تر اوسه په یقیني توګه معلومه نده همغه دسکندر په هندوکش باختر ته ورتلل اوبیرته پروان ته راتلل دي.

پدې کې شك نشته چې داندراب اوسیدونکي چې له هرې نقطې څخه یې وې دخاواك په کوتـل شپه ترمنځ یعنې په دوه ورځو کې ځان ګل بهار ته رسوي. او په همدغه دوه ورځو کې یو تن کولی شي چې له اندراب څخه دخنجان په لاره دسالنګ په کوتل ځان جبل السراج ته ورسوي.

په (پادشاه نامه) کتاب کې چې دمغلي پاچا شاه جهان دپهر پیښې پکې لیکل شوې دي په قول ویلی شو چې هغه وخت چې علي مردان خان له کابل نه دبدخشان دتسخیر په قصد حرکت کاوه، هغه ته وویل شول چې دهندوکش له درو څخه ډیر عسکر نه شي تیریدای، نو ځکه هغه له لس زره سپرو سره دپروان، اهنګران، سالنګ، اودوشاخ دلارې ورتیر خنجان ته ورسیدل اندراب ته په رسیدلو له سراب او دطول (خاواك) له کوتل نه ورتیر (شپن) ته او له هغه ځایه (رخه) دپنجشیر حاکم نشیني سیمې ته راغی او له هغه ځایه ګلبهار ته ستون شو.

اګر چې دعلیمردان خان تلل او راتلل په ۱۱ هجري شمسي پیړۍ کې (۱۷ مسیحي پیړۍ) کې ترسره شوی دی مګر موږ ته ښه معلومات راکوي اوکولی شو ترنتیجې اخستلو وروسته ووایو چې په ډیر باور سکندر مقدوني هم ۲۳ پیړۍ دمخه له همدغو دوه لارو او دوه کوتلونو سالنګ او پنجشیر نه ګټه اخیستې یعنې دسالنګ پرلار تللی او دخاواك او پنجشیر پر لار ګلبهار او له هغه ځایه دپروان سکندریې ته یې مراجعت کړی دی. دامفکوره راته هغه مهال پیداشوه چې تیره اونۍ مې پروان، ګلبهار او پنجشیر ته سفر وکړ پدې سفر کې ماته ثابته شوه چې سکندر لدې دوه لارو استفاده کړې ده جبل السراج او دپروان سکندریه لکه څنګه چې ۲۳ پیړۍ دمخه دجنوبي هندوکش دروازه وه بیا دنوي سرك په خلاصیدلو ، سالنګ لوي تاریخي موقعیت بیا له سره نوی کړ.

۴۱۱۳۱۵

دلوګر تاریخي او جغرافیایي

موقف

کابل دجغرافیایي جوړښت له مخې په یوه غرنی نقطه کې پروت دی چې دغرونو پردو له نژدې تر ډېرو لیرو په غیږ کې نیولی، ددې تاریخي ښار په شمال اوجنوب کې دوه نسبتاً پراخې او حاصل خیزې ساحې پرتې دي چې دواړه دکابل انبار خانه شمیرل کیږي. لکه څنګه چې کاپیسا (کوهدامن او کوهستان تراوتازګی دشمیري ډېرښت حاصل خیزې او تاریخي اثارو دبقایاوله مخې دکابل په شمال کې شهرت لري، تقریباً په همدې فاصله په مقابل سمت یعنې دپایتخت په جنوب کې یوه بله علاقه د (لوګر) په نوم لرو چې لکه دکابل دشمالي برخې په څیر زر خیزه، حاصل خیزه تراوتازه او ډېر نفوس لرونکې ده، دا دواړه سیمې چې سره ډېر ورته والی لري په عین حال کې دزراعتي تولیداتو یوتوپیر هم لري او هغه دادی چې په لومړي ځای یعنې کاپیسا په ډېره پیمانه د انګورو باغونه اومیوې تولیدوي او په مقابل کې لوګر ډېره غله لري. همدارنګه ددواړو سیمو ترمنځ درودخانو او د اوبو دمنابعو توپیر هم موجود دی پدې ترتیب چې کاپیسا ښه مست او څپاند رودونه لري چې له لوړو غرونو څخه سرچینه نیسي او په مقابل کې لوګر بیا یورود لري چې دلوګر رود په نوم یادیږي منتها ددې روداوبه ډېرې ښې ویشل کیږي او اراضي ته ښه رسیږي او په کرهنه کې ترې ښه ګټه اخېستلای شي او دکاپیسا ردودونه په ډېرې تیزۍ سره حرکت لري لکه څومره چې باید ترې ګټه واخستل شي هومره ګټه ترې نه اخستل کیږي.

لوګر لکه دکاپیسا په څیر چې دتاریخ په اوږدو کې یې سترې دورې ترسره کړې دي منتها دکاپیسا په څېنو نقاطو کې لکه (بګرام)، (پایتاوه) (شترک) او نورو کې

دلروغون پیژندونکو له خوا کیندنی شوي او څیړنې ترسره شوي مګر په لوګر کې متاسفانه تر اوسه هیڅ ډول علمي او عملي هڅې ترسره شوي نه دي، ددې علاقې موقعیت دکابل، ګردیز اوغزني ترمنځ چې دادرې واړه لوي اداري، سیاسي او فرهنګي مرکزونه دي او دادرې واړه داراښیي چې داڅومره دتاریخ په ژورو کې دارزښت وړ ده.

تر اوسه مودلوګر دنوم دیادونې له پاره پرته دیوناني مصري جغرافیه لیکونکي بطلیموس له یادونې چې په دویمه عیسوي پیړۍ کې تیر شوی نور څه نه دي موندلي. دهغه دلیکنو له مخې چې د(پاروپامیزاد) چې عبارت له کابلستان څخه وي دکابل درودخانې مرستیالانو اومختلفو ځایونو نومونه یې اخستي چې یویې (لوګرنا) ده یوتن انګریز کننګهم او نورو پوهانو همدا (لوګرنا) دشباهت او ورته والی له مخې همدا اوسنی لوګر کړی دی.

لکه څنګه چې (ګر) دغره په معنا دی او (لو) د (لوی) مخفف دی نوویلای شو چې په لرغونو زمانوکې دانوم د(لوی غر) په معنا ویل شوی او ورو ورو دوخت په تیریدلو دعوامو په ژبه چې اختصار ته متمایل دی د(لوغر) او (لوګر) په بڼه منځ ته راغلی دی.

لوګر په لرغونو زمانو کې هغه سیمه وه چې هلته (اورمړي) ژبه ویل کیده چې بقایایي اوس هم په (برکي برک) کې لیدل کیږي دانوم اوداسې نور ډیر نومونه چې لنډه یادونه به یې وشي ددې محتاج دی چې پرې څیړنه وشي او په (رمړي) ژبه کې مطالعه به ډیره مرسته وکړي.

په لوګر کې دبعضې اباديو، نهرونو، کاریزونو نومونه واقعاً په ذهن کې یوه مفکوره تولیدوي لکه: کاریز رسن، کاریز تشن، کاریز روشن(داوسنی ارزي درویش نوم)، کاریزخزر، پل جوګي، نهرراجان، نهر منسج، نهر پند جوی بابوس، ده کشن، غندي کشن، پادخواب، شانه اونور.

همدغه د(برکي برک) تسمیه چې همدا اوس هم یو شمیر محدودې کورنۍ په اور مړي ژبه خبرې کوي عجیب نوم نه دی؟

همدارنګه د(برکي راجان) تسمیه، داور مړی ژبې بقایا پرته له برکي برک نه دوزیرستان په (کانې ګرام) کې هم پاتې دی.

په لوګر کې داسې نور ډیر ځایونه هم شته چې اوسیدونکو یې یاخوشواهد ترلاسه کړي او یا خو لیدل شوي او یا یې درك لرلی. موسهي چې داهم یوله همغو عجیبو ومونوڅخه دی چې پدې هم نه پوهیږو چې سهي صورت یې څرنګه ولیکو

هلته هم وړوکي مجسمې موندل شوي چې ختيني جچوړې او پخې شوې داسپ او دسوار کار مجسمې په لاس راغلي دي چې يوه يادوه نمونې يې دکابل په موزيم کې موجودې دي او په لر اختلاف يې جوړه له بگرام نه هم په لاس راغلی دی اومعمولاً هغه د کوشانيانودوروستی دورې يعنې دعيسوي ددريمې پيړۍ ته نسبت ورکولی شو.

د (پادخواب شانه) له چار چاپيره زراعتي ځمکو اوباغونو څخه دغزنويانواوکوشانيانوسکې ترلاسه شوي او تر لاسه کيږي او ځينې فلزي مجسمې اوفلزي مهرونه او نورترې هم تر لاسه شوي دي، په ياده شوې سيمه کې (خم هندو) چې د (کنگار) شرق لوري ته واقع دی دخلکو دوينا له مخې ډيرې سکې پيداکيږي او همدارنگه له نورونقاطو څخه لکه (تخت شاه) او(استي ميدان) کې تاريخي شواهد کله کله تر نظره کيږي.

پدې کې شك نشته چې سيمه ايز او فولکور داستانونه په ډير پيمانه دانومونه خپل کړي دي، همدا پادخواب شانه ډيرې مختلفې کيسې لري وائي چې اصلاً داتسميه "باد ـ خواب" و او دسهار نسيم به دلته ډير ښه چليده او دغزنويانوخواب خانه ياخوب ځای همدلته و نو پادخواب شانه اصلاً "بادخواب شاهانه" تعبير کولای شو.

يوشمير نور ددې ځای په چينو کې نورې کيسې گوري او وائي چې ددې چينو او د "سلطاني پور" دچينو تر منځ دځمکې لاندې ارتباط موجود دی. پدې کې شك نشته چې دلوگر دپادخواب شانه او دجلال اباد دسلطان پوري چينې دکابل داهل هنود په عرف کې متبرك مقام لري اوتر اوسه هم پدې دواړو برخو کې کال په کال سترې ميلې ترسره کيږي. لنډه داچې دلوگر منطقه چې د "واغجان" له تنگي نه دالتمور تر کوتل پورې او همدارنگه له چرخ نه تر (سجاند) پورې لويه علاقه راچاپيره ده چې په اسلامي اوتر اسلام دمخه دورونو کې يې فرهنگي دورې تر سره کړي دي او هغه شواهد چې پدې ناحيه کې حد په حد ليدل کيږي دلته بايد حتماً هغې صورت ونيسي.

۱۹-۴-۴۷

استوپه یا توپ

په افغانستان کې د بودايي آباديو، يو ميراث

دافغانستان په اکثرو ځايونو کې مخصوصاً ددې خاورې په نيموختيزو برخو کې چې بودايي دين څه دپاسه يوزر کاله پکې رواج و، لکه دګنبدي په څير د کاڼو يو امبار چې له کاڼو او خاورو جوړ او ديو برج په څير چې په عموم ډول خارجي برخه يي له تزئيناتو خالي نده څرګنديږي لکه څرنګه چې اکثره معبدونه په لوړو او وچو ځايونو اودغرونو پرخونګو جوړيدل، همدارنګه داستوپو پاتې شونې هم په لوړو داماني برخو اودغرونو په لمنو کې وجود لري، هيڅ به دافکر ونکړي چې دبودايي دين پر مهال په زرګونو وړې او غټې استوپې دافغانستان په مختلفو برخو کې ابادې شوې وي، هرې خواته چې به کتل کيدل يوه استوپه به خامخا په نظر ورتله او ددې معبدونو او استوپو د معمارۍ او فرهنګ سبک په وروستيو وختونو خپل اثر پرينبودی دی او پخپله د استوپې کلمه له منځه تللې نه ده او دتوپ په بڼه وروستيو وختونو ته هم را پاتې ده. او د کابل د محيط په ۱۰۰ کيلو مترۍ کې څو ځايه داکلمه اوريدل کيږي او د بودايي وخت په پخوانيو استوپو شهادت ورکوي

لکه (توپ دره) چې دچاریکار په مقابل کې دعمومي سرك چپ لوري ته په یوه دره پورې نښتې. چې په یوه نقطه کې یې چې ډیره ښکلي اوبرجسته نقطه ده دیوې استوپې پاتې شونې څرګندیږي چې شاید داپه افغانستان کې ترټولوستره استوپه وي،توپ درې ته کولی شو.

(استوپه دره) ووایو. په عرف او دمنطقې په دود کې "توپ" همغه استوپه ده چې له لریو ځایونو څخه ښکاریږي او دکوشاني عصرد تلپاتې کارونو څخه یې پاتې شونې څرګندیږي اوله چارچاپیر سیمې څخه یې دکوشاني عصر مسکوکات په لاس راځي هغه مربع شکل ستوپه یې ۱۵ متره لوړ والی لري او خارجي وړې استوپې یې خپله بڼه بدله کړې ده او خرابې شوې دي.

دکابل په لور ښکته له بیګ توت کلي نه یایې که په دقیقه توګه ووایو دبیګ توت او چهل تن ترمنځ یوه غونډۍ ده چې "سه توپان" نومیږي لکه څنګه چې یې له نامه څخه څرګندیږي هلته درې ښکلاوې په نظر راځي چې سترګې له ورایه هلته دتاریخي پاتې شونیو تاریخي شواهد ګوري چې دلته په بودایي دوران کې درې استوپې خوا تر خوا ابادې وې او ننني دتوپ کلمه پخوانۍ داستوپې کلمه ده اوهلته سیمه ایزې ژبې دتوپ له واحدې صیغې نه دجمعې صیغه توپان جوړه کړې ده او (سه توپان) اوسنی نوم دتاریخي حقایقو له مخې په درې استوپو موافق او شاهد دی.

دکابل شمال ته له چاریکار لږ څه لرې دګل بهار شمال شرق لوري ته دخم زرګر په علاقه کې (اشترګرام) ته نژدې دغره پرخونګه یوه نقطه ده چې "تخت توپ" نومیږي دلته هم په یوه ښکلې نقطه کې یوه استوپه موجوده وه چې ډیرې ښکلې منطقې اوښه موقعیت په مناسبت چې لاره یې شپیته کاله دمخه شاید دسراج الملة والدین په امر به هغه بدله شوي وي چې وروسته له هغې ورته "تخت توپ" وایي او دادی ګورو چې په یوه بله نقطه کې پخوانۍ استوپه دتوپ دکلمې په بڼه له منځه نه ده تللې.

دوه ښکلي نور مثالونه دتوپ رستم دی چې یو په سمنګان او بل په بلخ کې مشهور دی او دواړه بودایي استوپې دي خوتوپیر یې دومره دی چې هغه توپ رستم چې ایبك سمنګان کې واقع دی تیږې یې تراشل شوی او کار یې ناتمام پاتې شوی دی او هغه توپ چې دبلخ دنوبهار دروازې ته نژدې واقع دی له غتو خامو خښتو څخه جوړ شوی دی او یوه بله ښکلا هم دتخت رستم په نامه موجوده ده چې تر

اوســه دهغــې دتشــخيص پــه هکلــه ديــو معبــد يــا اورتــون پــه حيــث اتفاق نظرندی حاصل شوی.

ددې لنډې شرح په رڼا کې شکونه نه پاتې کيږي چې ا ستوپې که هغه دودانيو دجوړښت دبقايا له نظره وي او که هغه دادبي خاطرو له نظره وي له منځه نه دی تللی، د غرونو په خونګو او لمنو اوشيلووکې يې بقاياوې په تيره، خښته کاڼو او برجستګيو کې پاتې دي. او په خاطرو او کيسو کې د "توپ" په صورت نقش دی او د عوامو قاموس ددې محلي نومونو دتاريخي خاطرو غوره ساتندويه وسيله ده.

اصلاً په هند کې استوپې د"بودا" دايرو دمحافظې او بودائي راهبانو له پاره جوړيدلې وروسته سلاطينو، شاهانو، وزيرانو اوحتی مشهورو اشخاصو دخاطرو په خاطر دا ودانۍ جوړولې او په عموم ډول به يې قيمتي نګينې، سکې مهرونه او نور په همدغو استوپو کې خښول لکه چې يوه ورانه شوې استوپه په همدغه غرض ولټول شوه او له ددې پرته دانګريزانو دلومړي او دويم يرغل پر مهال په کابل، ډرونته بګرام، او باميان کې وپلټل شوې او ډير ځيزونه يې دلندن برټش موزيم ته يوړل، دودانۍ په بڼه استوپې په افغانستان کې له تاثيراتو تشې ندی او اکثر ضخيم برجونه چې زموږ دکلاګانو په کنجونو کې ليدل کيږي تر ډيرې اندازې پخوانۍ استوپې را ياد وي.

۴۷\۱۱\۳۰

توپ دره

څه موده دمخه په جرايدو اوورځپاڼو کې خبر خپور شو چې کابل موزيم په نظر کې لري چې ديونسکو ديوتن راليږل شوي مهندس په لارښوونه دکابل دنږدې سيمو دځينو تاريخي ابادۍ مرمت کاري وکړي او په همدې تازه ورځو کې دتوپ درې دابادۍ مرمت هم پيل شوی دی.
پدې کې شك نشته چې په کابل او دکابل په لرې اونږدې چاپيريال کې يو لړ مذهبي تاريخي ابادۍ داسلامي اوبودايي دورو وجود لري چې مرمت او بيا جوړونه يې داثارو حفظ اوساتنه يې دافغانستان دهنري او تاريخي اثارو له مخې ډيرارزښت لري.داکار نه يواځې زموږ پخوانۍ مذهبي ودانۍ له نړيدلو څخه ساتي لاچې دسياحانو له پاره هم دډيرې پاملرنې وړ دی. ځکه چې دخارجي سياحينو په نظر کې پرته له طبيعي مناظرو څخه دويم ارزښتمند ځيز مذهبي تاريخي ودانۍ دي چې له نيکه مرغه افغانستان تر اوسه خپل پخواني ټول اثار په خپلو ځايوحفظ او ساتلي دي. مقصد دتوپ درې له مذهبي آبده څخه څه شی دی؟ او توپ دره په کوم ځای کې واقع ده؟ دادیددې پوښتنو ځواب ته راځو :
دلومړۍ پوښتنې ځواب بايد سملاسي ووايو چې دابده مقصد له بودائي استوپې څخه دی.
استوپه ياتوپ چې دپخوانۍ بودائي دورې خاص اوعام نوم دی چې په کابل او دکابل په چارچاپير سيمو کې زموږ تر وختـه شکل او اصلي مفهوم ساتلیدی هغه (استوپه) ده.
په عموم ډول بودايي معبدونه په دوه برخو ويشل شوي چې يوته يې سنگهارمه يامعابد او بل ته به يې استوپه ويل او په بودائي عصر کې له دويمې م ز پيړۍ نه

تر ۹ زیږدې پیړۍ پورې د ۱۱ پیړیو په اوږدو کې په نیمه شرقي افغانستان کې له (بلخ نه تر کندهار دختیځ په لور) رواج درلود پرته له مبالغې څو سوه وړې او غټې استوپې ودانې شوې دي اودکابل دښار په منځ کې دشیردروازې او آسه مایي غرونو پرخونګولسګونې استوپې وې.

په اساسي توګه هر یو معبد کم ترکمه یوه استوپه درلوده اوډیروختونه دیو معبد چارچاپیره ډیرې وړې اولویي استوپې هم جوړېدې. استوپې به اکثراً له منځ نه ډکې اودباندې به دګنبدې په ډول جوړېده. په لومړي وخت کې به یې دهند په بنارس کې داستوپې دننه دبودا الماس ایښوده اوبیا وروسته به یې دراهبانوالماس اونور قیمتي څیزونه په ځانګړي صندوقچه کې اچول اود استوپې دننه به یې ایښودل له پورتني شرح نه څرګندیږي چې توپ دره اصلاً استوپه دره وه د (س) حرف په اسانۍ سره حذف شوی او اوس دتوپ په بڼه پاتې دی او دکوهدامن او کوهستان خلکو لکه دافغانستان دنورو برخو په څېر ددې پخوانی مفهوم په سهي توګه ساتلی دی.

توپ دره دخواجه سیاران اوسنجد درې په منځ کښې دپغمان دغره په کوزنۍ برخه کې دچاریکار ترځنګ پرته ده اودکلي کورونه یې له دوه ګاونډیو کلیو او چاریکار نه په وضاحت سره معلومیږي یو کیلو متر دچاریکار دبازار له پیل څخه یوه لاره چپ لوري ته دتوپ درې په لور تللې ده چې کیدای شي دجیپ په واسطه یو کیلو متر فاصله طی کړای شي. اووروسته بیا دکلي ترځنګ کله چې له غونډۍ ور واوړئ او پلي تر توپ پورې ورسئ.

دمخه ددرې ترخولې په دامان کې په ټیټ توګه ښې جلګې موجودې دي چې لویه یې تر یوې نیمې پیړۍ دمخه دتپه رستم په نامه یادیده.

دمخه مې اشاره وکړه چې دتوپ کلمه دافغانستان په ډیرو برخو کې داستوپې په معنا اومحفوظه پاتې ده دمثال په توګه له (توپ رستم) څخه په ایبک (سمنګان) او له (توپ رستم) د بلخ په ښار دنوبنهار ددروازې جنوب لوري ته یادولی شو.

دادواړه توپونه که هغه په ایبك کې دی او که په بلخ کې له نیکه مرغه دلویو توپو له جملې څخه دی چې تر اوسه پاتې دی همدارنګه دچکرې دمنار (بودایي کابل) اوخورد کابل ترمنځ ددرې استوپو بقایاوې موجودې دي چې سه توپان ورته وایي،البته داخه دتعجب ځای نه دی چې په اسلامی دوره کې یې اکثر کلاګانو او استوپوته دکابل اوزابل درستم پهلوان شهرت ورکړی دی.

په توپ دره کې لکه چې مو وویل نه یوائې غونډۍ درستم په نامه شهرت لري بلکې هلته یوقبر هم وچې هغه ته به یې درستم دزوی قبر وایه.

په هر حال لدې لنډې شرح نه څرګندیږي چې دتوپ درې آبده همغه استوپه ده چې ددرې په منځنۍ برخه کې دکلیو په منځ کې لیدل کیږي اوخلك دپخوانیو خاطرو په یاد لرلو هغې ټولې درې ته توپ دره وایي.

لکه څنګه چې مې دمخه شرح ورکړه پرته له مبالغې په کابل او دکابل په اطراف کې له پغمان څخه تر شیوکیو کمري، چکرې اوخورد کابل پورې اوهمدارازدکاپیسا په حوزه کې که هغه په بګرام کې دی او که دپهلوان غره چارچاپیره اوکه دخواجه سیاران په لاره کې، سنجد دره استدغچ،استالف، ګل دره اوشکر دره ،ونوروکې اوڅه په ګلبهار او اشترګام اوریزه کوهستان کې مو په سلګونو استوپې درلودې چې زیاتره بیخي له منځه تللي دي مګر په دوه ځایونو په چکرې منار اوتوپ دره کې استوپې په ښه ډول حفظ او ساتل شوي دي. توپ دره دکابل په چارچاپیرونقاطو کې داستوپو د پاتې شونیو له نقطه نظره ډیر ارزښت لري ځکه چې هم ترټولو استوپو لویه ده او هم تر ټولو ښه ساتل شوې ده او له نیکه مرغه کابل د چاریکار لویې لارې ته نژدې واقع دی اوسیلانیان کولای شي په اسانۍ سره ترې لیدنه وکړي.

دغه استو په نژدې ۱۵ متره لوړوالی لري او ددایرې محیط یې نژدې څلویښت متره دی او په ملا کې یې لکه دکمربنددوه حلقې لیدل کیږي اوپلستر کاري یې په ښه توګه محافظه شوې ده.

دالویه استوپه له ډیرولریو ځایونو څخه لکه له بګرام څخه هم ښکاري او ددوربین په واسطه یې دچاریکاروله عمومي سرك څخه دجوړښت ټول جزئیات څرګندیږي،دغه استوپه دلویو کوشانیانو دتلپاتې ودانیو یادګاردی او که په دقیقه توګه ووایو نو دامپراطور کنیشکا دسلطنت یعنې ددویمې مسیحي پیړۍ تر نیمائي پورې اړوند و.

هیله لرو چې ددې لویې مهمې تاریخي ابادۍ مرمت چې دکوشاني عصر دمعمارۍ نمونه ده داسې په دقت مرمت شي چې پخوانیو ښیګڼو ته یې تاوان ونه رسیږي.

۴۱-۳-۳

بامیان دسیاحت او نړۍ

ګرځیدنې له نظره

لکه څنګه چې دعجائباتو په نړۍ کې اووه خارقه ځیزونه شهرت لري زموږ په هیواد افغانستان کې چې تاریخي هنري شهکارونه یې په هر کنج اوکتار کې لیدل کیږي لکه (۱) بامیان (۲) بند امیر (۳) منار جام (۴) دایبک استوپه) (۵) تاق بست (۶) دخواجه محمدپارسادمسجد رواق (۷) اوګازرګاه شریف).

بامیان چې هغه مو په افغانستان کې په لومړۍ درجه دعجایبو په قطار کې راوړی، ډیره ښکلې او زړه راښکونکې دره ده چې هنري او طبعي ښکلایې سره یوځای شوې ،هنري اعجاز یې منځ ته راوړی او دابنکلې دره یې په نړۍکې مشهوره کړې ده،بامیان یې له لریواونژدې نقاطو سره لکه:

شهر غلغله، شهر ضحاک، شهر سرخشک، اثر دهای سرخ در، فولادي درې، ککرک، کالو، سوماره ،آهنګران، آغرابات، داهغه برخې دي چې طبیعت پکې ټولې ښکلاوې راټولې کړي دي اوهنري بدیع یې پرې ورزیات کړی دی او همدارنګه ښکلې خاطرې یې پر هره پانه ورزیاتې شوې دي او بیا ترې یوهنري قدرتي کتاب منځ ته راغلی دی چې هره پانه یې دهندوکش او بابا دغره له سپینو واورو ډکه او ښکلې ده.

هغه لویې مجسمې چې دنړۍ تر ټولو لوی مجسمې شمیرل شوي دي اواقونه اومعبدونه چې دسمڅو په ډول په غرونو کې کیندل شوي دي دبامیان ددیوال نظیفه او رنګه نقاشي چې دهندوکش په زړه کې دیونګارستان په څیر منځ ته راغلي چې دټولو ورپیښو شویو روزګانو سره سره دلیدونکیو دکتنې وړ دی بامیان دهند او

چین تر منځ دتلو راتلو لویه لار وه چې په همدې سیمه به ددې دوه برخو ترمنځ ستره لاره تیره او دهندوکش په غرو رغو کې به تیریدل.

بامیان ترتاریخ دمخه دورو کې دهندوکش دښکاریانو مرکز ؤ چې څهل ستون ستره نغاره ددې دعوې ډیر ښه ثبوت دی خو بیا دبودائي دین په خپریدلو سره مخصوصاً دکنیشکا او هوویشکا لویو کوشانیانوپه دوره کې چې (د دویمې میلادي له دویمې نیمائي څخه تر دریمې میلادي پیړۍ پورې) دې درې بل ارزښت خپل کړ او څخه دپاسه ۸ پیړۍ په منځنۍ اسیا کې دبودایي دین یو پرتمین مرکز پاتې شو. بامیان دمملکت دارۍ له مخې هم ښه سوابق لري که هغه له اسلام نه دمخه دی اوکه وروسته دغوري په وخت کې دافغانستان دقلمرو ؤ تاریخ ؤ چې کله کله یې شمال لوري ته تخارستان او دهندوکش جنوب لوري ته کابلستان هم پکې راتلل.

پدې څو کالو کې چې افغانستان ته سیلانیان راغلي او شمېره یې هم ورځ تر ورځې په ډیریدو ده نو ډیره شمېر یې بامیانو ته راغلي دي. او ددې وجه څرګنده ده وجه یې همغه دبامیانو ۵۳ او ۳۵ متره بودا مجسمې دي چې تقریباً ۴۰۰ قدمه یوله بله لرې واقع دي او دغره په کمر کې یې مجسمې کندل شوي او دبدن غټې برخې یې له صدمونه په امان پاتې دي.

بامیان له کابل نه ۲۴۵ کیلو متره فاصله لري چې په هرډول موټر کې کولای شو په ۷ ساعتو کې دالاره ووهو.

بامیان پرته له دوه سترو مجسمو او یو شمیر ُمعبدونو څخه نور هم په زړه پورې دلیدلو ځیزونه لري چې سیلانیانوته ډیر په زړه پورې دي او هغه په هغه سیمه تاریخي محاسن طبیعي مناظر او یو شمیر نورو ته دخالدارو ماهیانو ښکار ډیر په زړه پورې دی.

پرته له لویو مجسمو څخه چې یادونه مو وکړه یوه بله مجسمه هم دلس مترو په لوړوالي دککرک په دره کې وجود لري او دککرک دره دبامیان جنوب ختیځ لورته پرته ده او هغه سرک چې نوی جوړ کړای شوی ، دهوټل له مخې د بابا دغره شاته هغې منطقې ته نژدې کیږي.

ددې درې نور تاریخي اثار دضحاک ښاراوشهر غلغله دی چې په ډیره پیمانه دغوري دورې خاطرې ، خوارزمشاهي او دچنګیز دخرابیوډیرې خاطرې لري او پدې دریو دورونو پورې یې خاطرې تعلق نیسي دچنګیز لمسی دضحاک په ښار

کې دجلال الدین منکبرني دعسکرو دلاسه ووژل شواوشهر غلغله دمقاومت کولو په وجه دچنګیز دلاسه وسوځول شو. او هیڅ شی یې ژوندی پرې نه ښود.

هغه ځایونه چې د بامیانو په لرې اونږدې برخو کې پراته دي او سیلانیانو ته دیر په زړه پورې دی هغه بند امیر دی چې په ۸۰ کیلو مترۍ کې واقع دی او نور وړوکي رودونه دي چې فوکلوري کیسې لري او هر لیدونکي ته په زړه پورې اودلچسپ دی.دفولادي دره دلویومجسمو جنوب لویدیځ لوري ته واقع ده چې لوړه څوکه یې (شاه فولادي) نومیږي اونوی سرك چې ۱۲ کیلو متره اوږدوالی لري ددې درې کوزنۍ برخې ته رسیږي چې هلته یو حوض هم دی.

رواني اوبه ، مستې ویالې، ښکلي کلي، واړه واړه ښکلي باغونه، له واورو ډکو غرونو په لمنو کې چینې پرې شوې څوکې داټول هر یو په خپل ځای یوه ځانګړې ښکلا لري.

همدارنګه دککرك دره او په ځانګړي توګه کوزنۍ برخه یې برخې (دوکاني) پورې ډیرې ښکلې زړه راښکونکې منظرې لري چې بیا هم دبابا په غره پورې نښلي.

دضحاك دښار په پای کې یوه بله دره د بابا دغره له خواسره وړاندې تللی چې د (کالو) په نامه یادیږي اوعجیب طبقات الارضي تشکیلات لري چې دلیدنې وړدي.

همدارنګه د (سوماره) او (آهنګران) درې چې دبامیانو په لویه لار واقع دي هر یو ځانته ځانګړې ښکلا لري او پرته له طبیعي محاسنو څخه خالدار ماهي هم لري او هغه څوك چې دماهیانو دښکار علاقمند وي هغوی ترینه ډیر خوند اخلی.

بامیان دتاریخي اثارو او طبیعي ښکلا په لرلود نړۍ دسیلانیانو په منځ کې ډیر شهرت لري څکه چې هر سیلاني هلته تللی دی په ډیر شوق یې بیرته مراجعه کړې ده او نه هیریدونکې خاطرې یې له ځانه سره راوړي دي او په حافظه کې یې حفظ کړي دي.

۲۰-۳-۳۷

صلصال وشاه مامه

پدې وروستيو کې هر چا دباميانو نوم لږ ډير اوريدلی دی او پدې وروستيو کې دنړۍ ډير سيلانيان هلته ليدلو ته ورځي. باميان دسيلانيانو له پاره ډير بهترين ځای دی اونژدې ۹۰ فيصده سيلانيان هلته ور روان دي.
شايد هر هغه چاچې باميان ليدلي او يا دهغه ځای په اړه يې څه مطالعه کړې وي اويا يې له نامه او اثارو سره اشنايي ولري درک کولای شي چې دهغه ځای دټول ښايست اوښکلا سره سره هغه څه چې دسيلانيانو پاملرنه جلبوي هغه ددوه مجسمو موجوديت دی چې يوه يې ۵۳ متره او بله يې ۳۵ متره لوړوالی لري.
دادوه لوی ولاړ هيکلونه او نور غټ او واړه ناستې مجسمې معمولاً دباميانو په بتانو شهرت لري او داسې څوك به نه وي چې ددې لويو مجسمو په ليدلو سره حيران نشي.
دباميان ۵۳ متري هيکل دنړۍ لوی ترينه مجسمه ده او ددې وړ ده چې ددنيا په عجايب سبعه و کې وشميرل شي، هغه کسان چې دامجسمې گوري نوخامخا يې يوشمير پوښتنې په ذهن کې گرځي او دهغو په اړه يې دنوم هويت نوم اونښان په باره کې ورته پوښتنې پيداکيږي.
مهمې پوښتنې دادي چې دامجسمې څه نوميدلې؟ پدې کې خو هيڅ شك نشته چې دبودايي دين دپلويانو پر نظر دامجسمې صرف دبودا دمجسمې تمثيل دی. چې په فوق العاده لويه اندازه له طبيعي انسان څخه ستر(دانسان له قده سترې)دغره په زړه کې کيندل شوي اوتراشل شوي دي.

ددې مجسمو بدن له اوړو څخه دېښو تر بندونو پورې په قبايا راهبي شوقه باندې پوښل شوی و، اودهغې قاتونه او ضمونه ډير ښه څرګنديږي دادواړه قباوې رنګه وې او تر اوسه په اسانۍ سره تشخيص کيږي. د ۵۳ مترو قبا اصلاً سور رنګ لري او د ۳۵ مترو قبا شين ياداوبو په څير رنګ

ددې دواړو قباګانو رنګونه په هغه مهال چې مسلمانان دلومړي ځل دپاره دباميان درې ته ننوتل ډير تاثير پرې کړی و. او دا دواړه بتان يې دهغو درنګونو له مخې په (سره بت) او (خنګ بت) په نومونو ياد کړل ديوشمير تاريخي او ادبي متون داشارو پراساس ثابت دي چې دا دواړه صفتونه په ۴ مه او ۵ مه پيړۍ کې او تر دې وروسته يې رواج وموند او تر ټولو دامهمه ده چې دسلطان محمود غزنوي ددربار ملك الشعرا امير عنصري دسره بت او خنګ بت په باره کې قصيده جوړه کړې وه چې متاسفانه له منځ تللې ده او يو بيت نيم هم ترې پاتې نه دی ددې قصيد کشف يو له مهمو تاريخي او ادبي کشفياتو څخه دی چې هر کله تر لاسه نوزمونږدتاريخ په يوه پاڼه به ډيره رڼا واچوي.

(سره بت) همغه ۵۳ متر بت او(خنګ بت) ۳۵ متر مجسمه وه داټکي دکتلو وړ دي چې ددې دواړو بُتانو قباګانې په اوومه مسيحي پيړۍ يعنې (لومړي هجري پيړۍ) کې چيني ليدونکي هيوان تسنګ هم تير ويستي و. هغه فکر کړی و چې دمجسمو بدن له چودن څخه ټوټې ټوټې ريخت شوی او بيا سره يوځای شوی مجسمه ترې جوړه شوې، خوداچې موږ پوهيږو چې دامفکوره په قطعي توګه غلطه وه او له فلز څخه دمجسمو په جوړولو کې بلکل کار اخستل شوی نه و.

او ټول بدن يې دهمغه غره په دانه داره تيږه کې تراشل شوی او دقباګانو قات يا لوړې ژورې د پلستر او رسۍ په ذريعه لوړې ژورې شوي دي او په مخ يې ورته سور او شين رنګ وهلی و، او همدغه رنګ مسلمان دې ته اړ ويستل چې يو ته (سور بت) او بل ته (خنګ بُت) يعنې سين بت ووايي.

کولای شو دې مجسمو ته دباميانو په کيسو او اسطورو کې دوه نور نومونه هم پيدا کړو: يو (صلصال) او بل (شامامه) دباميانو په سيمه ايز دود کې صلصال د۵۳ متر بت نوم و شامامه د ۳۵ متر ... ت نوم و، دصلصال دکلمې لغوي مفهوم ګل او خاورې دی دباميانو سيمه ايز ... خپل ساده فکر کې صلصال دنر له پاره او شاه مامه د ښځې له پاره تصور کا ... او کوي يې او داهم فکر کوي چې يو يې شاه او بل يې ملکه وه پدې معنا چې دا يوه جوړه شاه او ملکه دي. دتاريخ څيړنو او لرغون پيژندنې په رڼا کې څرګندولی شو چې دافکر ونه ټول له حقيقت نه لري دي

او دا دواړه مجسمې دبودا دي، خوبايد وويل شي چې دفولکلور مطالعه او دعوامو فرهنګ ډير په زړه پورې دی مخصوصاً په تاريخي مسايلو کې ورته ډير ارزښت ورکول کيږي او سيمه ايزې کيسې اوريدل ډيرې دلچسپې او اموزنده دي.

دشاه مامه دکلمې په ترکيبي جوړښت کې دوه کلمې څرګندې دي يو (شاه) او بل (مامه) چې دا دواړه دپنجشيريانو په لهجه کې ورګډې دي او مور ته يې اطلاق کيږي. همدارنګه دشهبانو هم توجيه کيدی شي.

لکه څنګه چې مو دمخه وويل چې عوام دا دواړه بتان ښځه، ميړه او همدارنګه شاه او ملکه بولي همداراز درې ورې مجسمې دلويو مجسمو په طاقونو کې په ناسته تراشل شوي دهغو دوه و ماشومان بولي او هغوی (نقصاني) بولي، په همدې ترتيب دباميانو سيمه ايز خلك هغه ټول غټ او واړه بتان چې دڅلور سوه قدمونو په ليرې والی تراشل شوی دی يوې کورنۍ ته منسوب بولي چې عبارت له پلار، مور او ماشومانوڅخه دي.

دباميانو ۳۵ متري بت دخيړنو له مخې داسې څرګندوي چې له ۵۳ متري بت څخه ډير ه لرغونتيا لري او ۵۳ متري بت په ۴مه يا ۵مه عيسوي پيړۍ کې جوړ کړای شوی دی او په همدې ۵۳ متري مجسمو کې تناسب ډير په نظر کې نيول شوی دی او دادګويتا دمدرسې له دخالت نه بې تاثيره ندی.

وايي چې دباميانو دلويې مجسمې ورې نمونې دتجارانو په کاروانونو دوربينم په لاره کې دچين او جاپان ترخاورو پورې دلارې په اوږدو کې انتشار موندلی وٌ.

۵_۳_۴۱

دسرخ در اژدها

دبامیان له عجیبو ځیزونو څخه چې دداستان، کیسې، تاریخ، فولکلور، عامیانه کیسو، طبیعي تشکیلاتو طبقات الارضي له نظره دپاملرنې وړ دی هغه(اژدها)دی چې دبامیان په یوه فرعي دره کې(سرخ در) نومیږي قرار لري.

سرخ در دبامیان جنوب لویدیځ لوري ته دخاورینو غونډیو په منځ کې واقع دی چې دبامیان دګڼو ځایونو په څیر یې خاوره سور رنګ لري او په عامه توګه داوبو نلرلو په وجه دکرهنې وړ نده. دطبقات الارض کوایف څرګندوي چې تربند امیر اویکاولنګ اوحتی تر ده زنګي پورې اوږدوالی لري چې پوښل شوی داهغه سرچینې دي چې اوبه یې ډیر اهکي موادلري. په بل عبارت دخاورې هغه طبقه چې دځمکې سطحي قشر ته نژدې ده ډیر اهکي مواد لري اودسرچینو په اوبو کې نوموړي مواد په ډیره اندازه تحلیل شوي دي. لکه څنګه چې هماغه شان دسرخ در دتشکلاتو په څیر دلارې په اوږدو کې په مختلفو برخو کې لکه بندامیر، یکاولنګ اوده زنګي کې مشاهده کیږي. هغه څه چې دسیمې په عرف کې په اژدهای سرخ مشهور شو یوطبقات الارض تشکل دی چې شاید څو میلیونه کاله دمخه دسرچینې دبنعان په وجه یې تشکل پیل شوی‌وي چې لاتراوسه هم ادامه لري.

اژدهای سرخ نن ورځ د ۴۰۰ قدمونو په شاوخوا کې اوږدوالی لري چې له لکۍ نه تر سره پورې په اژدها کې یو ژور شق لیدل کیږي اوله هغه ځایه چې داداژدها

دسر تصور کوي تر اوسه يو څه مخلوط معدني مواد چې له اوبو سره يوځای دسور او جيګري رنګ په لړلو جريان لري او دڅو دقيقو په موده کې سوړ اومنجمد شي او شيکي يې لکه دمار يا دماهي دشا په څير تشکيل شوی، حد په حد داوبو سوری نژدې يومتر جګوالی تشکيلوي او همدارنګه په شاکې يې شق شوي ځای کې داوبو دسرېدلو او موادو دورتللو په وجه ديو حوض بڼه خپله کړې ده چې واقعاً هېښنده ده. ميليون کاله دمخه سور اژدها محض په چينه کې وړې داوبو له دريمې جريان سره اويايې داهکي موادو په سريزې سره له لومړی نقطې څخه بې ځايه شوی او به دزمانې په مرور سره له خپل اصلي ځايه ۴۰۰ قدمه لرې شوي دي. داوبو حرکت او داهکي موادو ددريجي سرېښت په وجه دوه خواوو ته يې اوږدې غونډۍ توليد کړي دي چې سراسر يې شاشق يا دوه ځايه ليدل کيږي.

ماچې ترکومه د(اذان چينه) په غور ليدلې نه وه نو تر هغې داژدهای سرخ د دطبقات الارض په موضوع ښه نه پوهيدم.

په غور کې چينه ده چې د(اذان په چينه) مشهوره ده چې له اهکي موادو سره ګډې اوبه لري ددې چينې اوبو د۶ يا۷ مترو په اوږدوالی يو مار تشکيل کړی دی. کله چې دامعدني اوبه سرې اومنجمدې کيږي دمنځني خط ترڅنګ په جريان کې يوه برجستګي لکه دمار په څير کړه وړه تشکيلوي او دجريان خط يې ژور پاتې شوی دی او يوه ژوره توليدوي چې داژدها سرخ په شاوه نظر داوبو په ظرفيت ډيره ژوره ليدل کيږي.

اژدها سرخ لکه داوښ په څير له اسلام نه مخکې هم دسيمې دخلکو دکيسې او داستانونه تشکيل کړې دي ، هغه څوك چې دباميانو دبتانو له تاريخي دورو څخه اطلاع لري پوهيږي چې پرته له دوو مجسمو څخه چې يوه ۳۵ متره اوبله ۵۳ متره ده يوه بله مجسمه هم وه چې اوږدوالی يې يوزر قدمه و هم وجود لاره چې دخوب په بڼه پروت و لکه چې بودا يې په (نيروانا) يعنې قبر کې څرګنداوه.

کله چې چينايي ليدونکی هيوان تسنګ داوومې پيړۍ په لومړي نيمايي کې له باميانو تيريده لدې اوږد پروت بت څخه يې يادونه کړې ده او ويلي يې دي چې دابت دباميانو دوه مشهورو بتانو ته نژدې واقع دی.

او وروسته ترهغې ددې ۳۰ کالو په اوږدو کې پوهان ددې بت دموقعيت اومحل په اړه ډير پلټنه کې دي او دځای په هکله يې اټکل کاو او کوي يې.

تر کومه ځايه چې مې دافسانو او تصوراتو په روح کې فکر کړی دی ګمان کوم چې دطبيعي جوړ(اژدهای سرخ) تشکل او داوږد پروت بت چې يوزر قدمه وه

ترمنځ ارتباط موجود دی. او داچې یووخت بودائیانو دبامیانو دره د (بودایي خوابیده) دره یا دوله داسلامي دورو په داستانونو کې د (اژدها) په بڼه منځ ته راغلی او نوي تصوري زیب او زینت یې موندلی دبوداداورډود پروت بت ترڅنګ په ۸ مسیحي پیړۍ کې یو معبد وجود لاره چې په کال کې یوځل هلته لویه میله ترسره کیده او اوس داژدهاترڅنګ یوه ګنبده وجودلري چې دسیمې خلک خپل نذرونه هلته پخوي. تر اوسه دیو شمېر غرنیو غرڅو ښکرونه هم داژدها پر بدن موجوددي چې ګمان کوم دعرف اوعاداتو له مخې له ډېرو پخوانیو زمانو څخه تر اوسه له منځه ندي تللي.

خلك دتاریخ په دوه مختلفو دورو کې په یوځیز کې ګډون چې هغه عبارت دتصور، تخیل، داستان او اسطوروڅخه دی، دمعدني چیني اهکلي اوبه چې دوخت په تیریدو سره راوتلې اومیلیون کاله کیږي دتکمل په لور ده اوبلاخره یې دبودا په بڼه اوړده مجسمه جوړه کړې ده او پدې دورو کې په اژدها مشهوره شوې او لیدنه یې له مختلفو نقطو نظریو څخه ډیره په زړه پورې ده او دبامیان له عجایبو څخه یوه هم همدا مجسمه‌ده.

۸_۳_۳۸

دباميانو زمريان يا

شاه شكاري

له اسلام نه دمخه په لرغونو زمانوكې په ځانګړي توګه له دريمې زيږدي پيړۍ راوروسته چې په افغانستان كې دكوشاني دامپراطورۍ اساس ددوو قدرتونوپه رامنځ ته كيدلو چې يو يې ساساني په لويديځ كې (په ايران كې) اوبل په ختيځ كې عربي تركان (په مركزي اسيا كې) مخ په سقوط شول په افغانستان كې يوه دملوك الطوايفي دوره منځ ته راغله چې داسلام تر راتللو پورې يې په مختلفو عناوينو دوام وكړ او ديو شمير مقتدرو دولتونو دهندوكش شمال او جنوب كې په درو او سيمو كې وجود لاره چې دهغوى دهر يونوم اونښان دنفوذ ساحه دافغانستان په پخواني تاريخ كې ځانته بحث او په زړه پورې مطالعه غواړي.

هغه څه چې دملوك الطوايفي دورې ته يې تر يو حده په ذهنونو اوتاريخي ماخذونو كې شخصيت وركړى دادهغوى عناوين او القاب دي چې انعكاس يې په لومړۍ هجري پيړۍ كې دعربو مورخينو اوجغرافيه نګارانو څخه اورو. پرته لدې چې په جزئياتو كې ورداخل شو ويلاى شو چې دافغانستان مختلفو نقاطو واكمنو مختلف القاب اوعناوين درلودل.

مثلاً دكابل واكمنو لقب (كابل خدا) دزابل واكمن يعني دغزني اوكندهار ترمنځ (زابل خدا) دباميان دواكمنو لقب (شير باميان) او دغرجستان يعني دميمنې

دعلاقې له ورکو درو اودهري رود ددرې دپاى تر برخو پورې دواکمنولقب (شارغرجستان) له داډوله عناوينو او القابو څخه ډير و چې دلته دټولو يادونه خبره ډيره اوږدوي ،ددوه لومړيو لقبونوپه باره کې يعنې (کابل خدا) او (زابل خدا) همدومره يادونه کوم چې دخداى کلمه چې اوس دپاك پروردگار پر لوى ذات اطلاق کيږي. په هغه وختونو کې له اسلام څخه دمخه يې ځانګړې معنا درلوده او د "شاه" يا "پادشاه" په معنا وه لکه "شاه نامه" چې مختلف ډولونه يې درلودل په پهلوي لهجه کې د (خناى نامه) په صورت يا (خداى نامه) په بڼه يادوي نو پدې بنا (کابل خدا) او (زابل خدا) په (کابل شاه) او (زابل شاه) تعبيرکولاى شو.

پدې ترتيب سره دباميانو سيمه ايز واکمن تر اسلام دمخه عبارت و له "شير" او دباميانو له شيرانو څخه چې عربي ماخذونو يې يادونه کړې ده عبارت و په سيمه ايز واکمنې کورنۍ. يانسل څخه په بودايي دوره کې، چې مرکز او پايتخت يې باميان و او دلرغون پيژندنې څيړنو څرګنده کړې ده چې (شهر شاهي باميان) يا دباميان پايتخت په بودايي دوروکې په دره فولادي کې چې دباميان په جنوب غربي زاويه کې واقع دى موجود و. سيلانيان او هغه کسان چې باميانو ته ورغلي او يا ورغلي دي ددره فولادي له پيل نه تر دوه درې کيلو مترو پورې يې په سلګونو بلکې په زرګونو سمڅې ليدلي دي او ليدلى شي چې په مختلفو ارتفاعاتو کې دتيږو په منځ کې ليدل کيږي. اوداثابتوي چې دلته يوګڼ شمير کسان اوسيدل او واقعاً ديوورکوکي ښار حيثيت يې خپل کړى و.

دکابل دموزيم دباميانو په ځانګړې څونه کې درنګه تصويرونو په ډله کې چې ديو ښکلي اونفيسې اوقيمتي بودايي کلکسون دى ديوپادشاه رنګه تصوير وجودلرى چې پروفيسر هاکن په افغانستان کې دفرانسې فقيد پخوانى دلرغون پيژندنې دهيئت مدير چې دباميانو په دره ککرك کې دبودايي تصاويرو کاشف و نوموړى پاچايي د شکاري پاچا په حيث ياد کړى دى.

داتصوير واقعاً دکابل دموزيم يونفيس او قميدار تصوير دى که دهغه تصوير ارزښت درسامۍ او هنر له نظره هر څه وي خو دتاريخ له نظره ډير ارزښت لري، ځکه چې فعلاً داتصوير يواځينى تصوير دى چې داسلام نه مخکې دساسانيانو او بودايي دورې په باميانو کې لومړى تصوير دى چې زموږ لاسوته رارسيدلى دى.

شاه لکه ۴_۵ عيسوي پيړۍ په څير نسبتاً تنګې اوله تن سره نښتې جامې اغوستلې ،دارنګه جامې چې ساسانيانو دودکړې تر ۷ عيسوي پيړۍ يعنې داسلام ددين تر ظهور پورې دودوې او دپاچا اوملکې مجسمه چې له فندقستانه (په

غوربند دره کې سیاه ګرد ته نژدې) تر لاسه شوې او فعلاً دکابل په موزیم کې محفوظه ده دارنګه تنګې او په تن نښتې جامې یې تر اوومې عیسوي پیړۍ پورې دخسرو اونوشیروان ساسانې تروخته څرګند یږي، ګلوبند، کمربند او له مروارید نه ډك امیل ددې عصر رواج اودود و.

هغه څه چې تر هر څه مهم اودپاملرنې وړ دی هغه دپاچا دتاج شکل او بڼه ده چې مرکب ددرې (هلال) او درې (کره) حلقې څخه دی او دپروفیسر هاك دهغوڅیړنو له مخې چې ددې دورې په سکو یې تر سره کړې دي، دې نتیجه ته رسیدلی دی چې درې (هلاله) او درې (کرې) په مختص ډول دبامیان او غزنې دواکمنوپه تاج کې وو.

پاچا په داسې حال کې لیدل کیږي چې لیندۍ یې له خپلې سینې سره جوخته په دواړو لاسونو نیولې ده او په چپ خوا اوږه باندې یې د دو مرغاویوغاړې او ککرۍ څرګندیږي.متصل دښې خوا زنګون سره یې دوه غشې او دښکاري سپې نیمه تنه څرګندیږي. غشی، لیندۍ، مرغاوۍ، او ښکاري سپی ټول سره یوځای شوي دي او پاچا ته یې دیوښکاري پاچا بڼه ورکړې ده.

دپاچا مخ ښي خواته دبودا پر لور چې تر څنګ یې انځور دی کوږ دی او په حقیقت کې لیندۍ هغه ته ورښیي او داسې څرګندوي چې له ښکار دحیواناتو او پرندګانو وژل دبودایې په دین کې منع وو اوهغه ډبر لیك چې ۵ کاله دمخه په کندهار کې کشف شو دا دډیر پخواني تاریخي سند له مخې څرګندوي چې (آشوکا) په دریمه م ز پیړۍ کې خلك دپرندګانو اوماهیانو له ښکار نه منع کول، دبامیانو ددې ښکاري پاچا رنګه تصویر چې دبامیانو دککرك له درې څخه په ۱۹۳۰ کال کې لاس ته راغلی په حقیقت کې دبامیانو یو سیمه ایز پاچا دی چې لړۍ یې دالپتګین اوسبکتګین همداراز دیعقوب لیث صفاري تر راتلو تر ۹ زیږدې پیړۍ (دریمې هجري پیړۍ) پورې دبامیانو پر غرونو روانه وه او له منځه نه وه تللې.

عربي اواسلامي مؤرخین دوی دبامیانو دزمریو په لقب یادکړیدي. او اصطخري یوتن دڅلورمې پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې چې دلسمې عیسوي پیړۍ له لومړیو سره برابره ده له دوی نه یادونه کوي او طبري نژدې نیمه پیړۍ دمخه دبامیان داسیمه ایز واکمن په همدغه لقب دبامیانو دزمریو په نامه یادوي.

دچیني لیدونکیو له یادونو او یادښتونو څخه واضحه څرګندیږي چې بامیان هغه وخت چې دتګ راتګ لار پرې سپره وه په ۵ـ ۶ـ او۷ مسیحي پیړۍ کې یې سیمه ایز پاچاهان او سلطنتي کورنۍ درلودلې اوله چیني ګرځندویانو څخه لکه

دمثال په ډول هیوان تسنګ چې په ۶۳۲ مسیحي کال کې بامیانو ته ورغلی او هغه دسیمې دپاچا له خوا استقبال شوی اوهغه یې سلطنتي میلمستون ته بیوولی او هملته اوسیدلی دی بل چیني لیدونکی په ۷۲۷ عیسوي کال کې له بامیانو تیر شوی اوپه ۸ عیسوي پیړۍ کې دبامیانو دسیمه ایز پاچا دقدرت او ځواکتابه یادونه کوي.

دادوه سیمه ایز پاچاهان چې چینایانو په ۶۳۲ او ۷۲۷ کال کې په بامیانو کې لیدلي دي دیو لړ پاچاهانو جز بلل کیږي چې عربي او اسلامي مورخینو هغوی د دبامیانو دزمریو په نامه یاد کړی دي.او دا کورنۍ د (کوشانو یفتلي) له بقایاو او پاتې شونو څخه وه.

لکه څنګه چې، ټول پوهیږو دوړو کوشانیانو وارثین (کیداریان) همدا راز یفتلیان وروسته له ۵ مسیحي پیړۍ چې دیفتلیانو سلطنت سقوط وکړ دافغانستان دغرونو په سختو اومرکزي برخو کې لکه بامیان، غرجستان، دیراود، جاغوري، مالستان، شارستان، ګردیز او نورو برخو کې تیت کیږي اوپه محلي یاسیمه ایزه واکمنۍ لاس پورې کوي اوبامیان یې یوله مرکزونو څخه ؤ او دبامیان زمریان یو له همدغو نسلونو څخه و چې دبودایي دین پلوي وو اوله نیکه مرغه ښکاري پاچا چې له همدغو پاچاهانو رنګه تصویر یې هم شته او دواکمنۍ تاریخ یې ۵ مسیحي پیړۍ ته منسوبولای شو.

۲۰_۳_۴۱

دباميانو د ((جي)) په سمڅه کې يوبودايي کتابتون:

افغانستان دزرکالو په اوږدوو کې (له ۲ ق م پيړۍ نه تر ۹ مسيحي پيړۍ) داسيا يو مهم بودايي مرکز و او له مختلفو ځايونو څخه دکشف شويو اثارو شواهدو لکه په هډه، بګرام، شترك، فندقستان، او دباميانو لويې بودايي مجسمې او دلويو استوپو پاتې شونې چې ځو نمونې يې په بودايي کابل، توپ دره، ډرونته، دبلخ په ايبك درك کې لرو کولای شو دامفکوره په ښه توګه زبات کړو.

ديوزرکالو په دوره کې چې بودايي دين په دوه مختلفوطريقو دخلاصون وړوکې لاره او لويه لاره په نامه دهيواد په مختلفو نقاطو کې اباد و يو شميردامعبدونه که هغه په هډه کې وو که په، کابل،بګرام، باميان،اوکه په بلخ کې اويادافغانستان له حدوداتوڅخه بهرپه اسياکې ډيرشهرت يې لاره.

بودايي معابدونه عموماً لکه داسلامي دورې دخانقاوو په څير چارچاپيره يوه لويه مستطيل شکله احاطه لري او خوا پر خوايي حجرې لرلې دا په ځانګړې توګه دراهبانو، علماو روحانيونو او پوهانو داوسيدنې له باره وې او ځنې وختونه په ځينې معابدو نو کې درې يا څلور سوه راهبانو دتفکر ، انزوا په عالم کې ژوند کاوه او په ډيره پيمانه دهغوی فکري محصول ليکل او دمذهبي ، اخلاقي اوکيسو او رواياتو ترجمه وه.

په بل عبارت دامعبدونه لکه داسلامي دورې مدرسې دتعليم و روزنې، تدريس افادي او استفادي مرکزونه وو، راهبان او دهغوي شاګردان په ډيره ارامۍ اوخاطر جمعې سره په لوستلو او ليکلو مشغول وو او هر معبد ځانته کتابخانه درلوده، په کومو ځايونو کې چې دغرونو په منځ کې يې سمڅه کيندله لکه په افغانستان کې باميان په چين کې توان، هوانګ او لانګ من همداراز په اجانتا کې کتابخانې اکثراً په همداسې سمڅو کې وې او تولو په عموم ډول تحريري اثار له همدغه شان سمڅو او غرونو څخه کشف کړي دي.

له نیکه مرغه په ۱۹۳۰ عیسوي کال کې چې له پروفیسر هاکن د دڅېړنې او سپړنې لپاره بامیانو ته لاړو دهغو پلټنو له مخې چې دنوموړي پروفیسر تر څارنې لاندې پیل شوې د ۳۵ متري مجسمې په ښکتنۍ شرقي برخه کې مو یوه نوې سمڅه ومونده چې وروسته په سمڅه ونومول شوه او په هغې سمڅه کې دیوې پخوانۍ کتابخانې شواهد څرګند اوښکاره شول.

پدې سمڅه کې چې پکې دپخوانۍ بودایي ورقې دسنسکرېټ په ژبه او رسم الخط کشف شوي دبامیانو یوه پخوانۍ سمڅه وه چې په ډېر احتمال له اسلام نه دمخه په ۴ او ۵ زیږدي پیړۍ کې دځینو کاڼو په رانړېدلو دا سمڅه ورانه شوې وه او دځینې طبیعي عواملو په وجه یې خوله بنده شوې وه او تر ۱۹۳۰ کاله پورې په همدې حال پاتې وه خو چې فرانسوي پلاوی ورته ورسید اودایې کشف کړه او کشف کړای شوي څیزونه یې دکابل موزیم ته منتقل شول او هلته دبامیان په ځانګړې خونه کې ځای پر ځای کړای شول.

په یاد مې دي چې ددې سمڅې په منځ کې مو یوه استوپه وکتله چې داطراف دیوالونو یې رنګه تصویرونه درلودل او دبودا دزیږیدلو دمجلس څرګندونه یې کوله دهمدې استوپې دکتابخانې ټوټه ټوټه پاڼې خورې ورې پرتې وې چې دباران داوبو او رطوبت په وجې سره نښتې وې چې سره بیلول یې ستونزمن او شکمن کار و.

داپاڼې دکاغذ نه وې بلکې یو ډېر نازك نباتي پوستکی و چې له خانبانع کاغذ څخه یې ضخامت ډېر نه و او دوخت دتیریدو په وجه ډېر ژر ماتیده مطلب داچې ترڅنده شوې وه کله چې به یې له یوې برخې سره تماس وشو نو ټول به له منځه لاړ، دې نازکه او تر څنده باڼو دپورته کولو له پاره دساعت جوړ ولو ډېر نازك وسایل پکار و، دډېر زحمت په تیرولو مو وکړای شول چې داوبو دبخار په واسطه یې غټې ټوټې له خاورې سره له ځمکې پورته کړو، چې دځینو عرض او طول ۱۰/۲۵ سانتي متره دی.

دافغانستان دښوونې او روزنې دوزارت په موافقه یې ځینې ټوټې دمطالعې په خاطر پاریس ته واستول شوې چې بیا وروسته دوباره دکابل موزیم ته راوړل شوې او یو تن فرانسوي لرغون پوه موسیو سیلون لوی پدې برخه کې مطالعات ترسره کړي چې لنډیز یې دلته وړاندې کیږي.

دکوم کتاب پاڼې او ټوټې چې په لاس راغلي دي عموما په سنسکرېټ ژبه او رسم الخط کښل شوي دي او دهغې رسم الخط دسبك اوشیوې له نظره په درې برخو و... شو.

۱) کوشاناروش ـ ۲) دګوپناروش ـ ۳) دمرکزي اسیا روش ـ

لومړۍ ډله په۳ ـ ۴ مسیحي پیړۍ پورې مربوطه او دویمه ډله په ۷ـ ۸ مسیحي پیړۍ پورې مربوطیږي او دریمه ډله دلیکدودونو دډولونو نمونې را په یادوي چې دمرکزي اسیا له مختلفو نقاطو څخه لکه په ((ختن)) او ((کوتچه)) کې بېلګې اویا ورته نمونې یې دکوشاني امپراطورۍ په برخو کې موندل شوي دي درسم الخط مختلف انواع واضحوي چې دبامیانو په سمڅه کې یوه بودایي کتابخانه دایره شوې وه او درسم الخط مختلفې نمونې څرګندوي چې علماوو او روحانیونو له مختلفو نقاطو لکه ((ختن)) او((کوتچه)) څخه یې بېلګې اویا ورته نمونې یې دکوشاني امپراطورۍ په برخو کې موندل شوي دي.

درسم الخط مختلف انواع واضحوي چې دبامیان په سمڅه کې یوه بودایي کتابخانه جوړه شوې وه او درسم الخط مختلفې نمونې څرګندوې چې علماو او روحانیونو له مختلفو نقاطو څخه له ګاونډیو هیوادونو څخه بامیانو ته تګ راتګ درلود. او لکه څنګه چې بامیان د هغو لویو لارو پرسر واقع وو چې له مرکزي اسیا څخه هند ته تللې وې نو طبعاً راهبان دافغانستان له شمال او شرق څخه او له سرحداتو نه دباندې دهند او چین له همدې لارې تیریدل اوهلته یې اقامت هم کاوه او داقامت پر مهال یې په مختلفو رسم الخطونو اثار لیکل نوځکه دا دتعجب ځای نه دی چې دبامیانو په یوه کتابخانه کې دې په مختلفو رسم الخطونو اثار وموندل شي.

په هر حال کله چې دموسیو سیلون لوي له نظریې څرګنده شوه پدې کتابخانه کې پخواني اثار د ۳ او ۴ مسیحي پیړۍ اثار دي او نوي د ۷ او ۸ مسیحي پیړۍ اثار موجود دي او داتاریخونه په بامیانو کې دبودایانو دعروج او انحطاط دورې څرګندوي لکه څنګه چې په متون کې دبوریس او ذاتوا کلمه تکرار شوې ده پدې خبره نو موسیوسیلون لوی باوري دی چې ډیرې شلیدلې پاڼې دبودایي دنجات دلویې لارې مربوطې دي.

هغه څه چې دبودایي مذهبي ادب په اړه ډیر مهم او ددقت وړ دی هغه دیوبودایي کتاب داصلي پارچو وجود دی چې ویناپانومیده او دبودایي مذهبي دنجات وړې لارې مربوط وي. دچینائي لیدونکي هیوان تسنګ دشهادت په اساس باوري نه چې ددې طریقې پیروان په بامیانو کې اوسیدل، نو دادتعجب ځای نه دی چې ددې طریقې د پیروانو مذهبي اثار دې دبامیانو په سمڅه کې پیدا او کشف کړای شي.

د (وینایا) دکتاب پارچې د(ګوپتا) په رسم الخط لیکل شوی دی. اصلاً چې داکتاب یو اخلاقي او مذهبي کتاب شمیرل کیده سانسګرت په متن کې ورك وُ او هغه یې یواځې دیوچینائي متن له مخې پیژنده او هغه دښو غټو جلدونو لرونکی وُ چې دبامیانو په کتابخانه کې یې څو په سانسګرت لیکلې پاڼې وموندل شوې، لکه څنګه چې خبر یو درې کاله وروسته (دبامیانو ترکشف وروسته) څو پاڼې نورې یې په کشمیر کې په یوه سمڅه کې ترلاسه شوې دي

پدې کې شك نشته چې په سمڅه کې کشف شوې پاڼې یوه مهمه مفکوره څرګندوي چې په یوه مهمه نقطه کې لکه بامیان چې دغره په زړه کې په زرګونو سمڅې کیندل شوي دي او ددنیا لویې مجسمې په غره کې تراشل شوي دي نوخامخا به یې مهمې کتابخانې هم درلودلې چې دافغانستان دمختلفوبرخو راهبان او دګاونډیو هیوادونو راهبان هلته دمطالعې دپاره راتلل او مطالعه به یې کوله.

۲۲_۳_۴۱

دککرك تنګي "لس متری مجسمه"

((پرمعبد دیوالونو رنګه تصویرونه))

ښکاري باچا یا دبامیاني زمری

هر کله چې دبامیانو نوم اخستل کیږي. او یا دهغه دمشهورتنګي په باره کې څه شرح کیږي نو لومړی ددوه لویو ۵۳ متری او ۳۵ متری مجسمو په باره کې بحث کیږي، ډیر لږ په ککرك دره کې دلس متری مجسمې او دبودایي رنګه تصویرونو یادونه کیږي اواکثرا دککرك درې او دښکلیو تاریخي او هنري اثارو یادونه یې نه کیږي. او حال داچې هغه لس متری مجسمه او په ځانګړې توګه رنګین تصویرونه یې چې کشف شول دبامیانو په تاریخي مقام کې یو ځلاند ډیرښت او ارزښت دی.

ککرك تنګی :دبامیانو دلویو مجسمو جنوب ختیز خواته په درې کیلو متری کې واقع دی، دتنګي فاصله له هوټل نه دوه کیلو متره او دغلغله ښار له کنډوالوڅخه څه کم یوکیلو متر فاصله لري او دغلغله ښار دارګ له خرابو څخه تېوله دره (تنګی) او د لس متری مجسمې طاق هم ښکاري دککرك دره له پیل نه تر پایه چې د بابا دغره تر لمنو پورې رسیږي د۱۵ کیلو مترو په شاوخوا کې اوږدوالی لري او سرك ددرې په امتداد تر (دوکاني) چې دهغې په کوزنۍ برخه کښې واقع دی دلس کیلو مترو په اندازه وړاندې تللی دی.

ترکومه ځایه چې دلرغون پیژندنې مطالعات او داثارو بقایا وې څرګندوي دبامیان درې هر یو معبد وړې اوغټې مجسمې او رنګه تصویرونه درلودل ددرې په خوله کې دیو کیلو متر په فاصله دغره په ختیز لوري کې یو طاق دغرب په لور

کېښندل شوي چې په رواق کې يې يو لس متري مجسمه ولاړه ده دامجسمه دباميان دلويو ۵۳ متري او ۳۵ متري مجسمو چې دهغوی مخونه قصداً تراشل شوي او له قصدي خرابکاريو يې تاوان ندی ليدلی مګرباداوباران دوخت په تيريدوسره دمخ اوبدن ځنې ځايونه ورتراشلي دي.

دا مجسمه طبعاً ديو لړمعابدو مرکز و او په کال ۱۹۳۰ ميلادي کال کې ددې ترځنګ يو معبد کشف شو او رنګه تصويرونه يې دکابل موزيم ته راوړل شول او دغه کليکسون د اسيا په بودايي تصاويرو کې د ډېر ارزښت وړ دی او دغه وروسته د (اجانتا) له اثارو د بودايي رنګه تصويرونو په کليکسون کې شمېرل کېږي.

د ککرك د معبد رنګين تصويرونه څو پېړۍ د خلکو له نظره پټ وو، ځکه کله چې د دغې درې بودايان د کوم جنګي خطر سره مخامخ شوي دي نو د معبد د تصويرونو مخ يې په ختې لړلی او د بيا مراجعت په تمه لادرکه شوي دی او د زمانې په تيريدلو هغه ځای ته، دورختلو لاره ورانه شوې ده او رنګين تصويرونه دختې د نازك قشر لاندې تر کال ۱۹۳۰ پورې پاتې و.

دککرك دمعبد دديوالي رنګه تصويرونو په منځ کې يو تصوير دافغانستان دتاريخ له نظره ډير ارزښت لري او هغه دهغه پاچا تصوير دی چې دلينديو ، غشي او ښکاري سپي په لرلو يې هغه ته د (ښکاري پاچا) لقب ورکړی دی او پرته له شکه دهغې درې دسيمه ايزو پاچاهانو دنيکه تصوير دی چې اصطخري دځلورمې (هـ) پيړۍ په لومړۍ نيمايي کې (دلسمې مسيحي پيړۍ لومړۍ) يې د (باميانو دزمريانو) په لقب ياد کړی دی. دباميانو زمريان لکه دغرجستان د شاريانو لقب داسې سيمه ايز القاب و چې دمشهورې درې دشاهي کورنۍ په وجه هغه دره مشهوره وه.تول پوهيږو چې په باميانو کې دسلطنتي کورنۍ ورثې واکمني کوله. چيني ليدونکی، هيوان تسنګ په ۷مه مسيحي پيړۍ کې يې يو تن په باميانو کې ليدلی او مصاحبه يې ورسره کړې ده او په سلطنتي قصر کې دهغه ميلمه و او ورسره اوسيدلی دی. هيوان تسنګ نوموړی پاچا د(کشاتريه) د کهاله بولي او په دې صفت کولای شو هغه دسيمې له نظامي سيمه ايزو نجيباوو څخه وبولو.دا ډول سيمه ايزو واکمنانو داوومې پيړۍ په اوږدو کې دافغانستان په جنوبي برخه کې مخصوصاً په باميان، جاغوري، غزني، ارزګان، کاپيسا، لغمان، ګرديز، جهرستان او نورو ځايو کې وجودلاره.

او وروسته دکوشاني اويفتلي دولت له انقراض نه دهغوی اولادې او کورنۍ يې په خپل منځ کې مخلوط شوی او په هره ګوشه او څنډه.کې يې سيمه ايز حکومتونه

جوړ کړل دا کورنۍ دپخواني افغانستان په تاريخ کې دکوشان اويفتلي په نامه پيژنو او ددوی مسکوکات، مجسمې او ډېر ليکونه دهيواد په مختلفو برخو کې ددوی نوم ونښان هست او بود تائيدوي او دباميان په دره ککرك کې يو برجسته مثال دشکاری پاچا دی. چې دهغه انځور بودايي ګروهمن په معبد کې ځای پر ځای کوي او له بودا سره محبت دارنګه ښيي چې ده له ښکار اودحيواناتو له وژلو لاس کښلی او توبه يې ويستلې ده.

دا پاچا په سريوتاج لري چې درې هلاله (سپوږمۍ) او درې کُرې په سر ټومبلي لري ديو تخت دپاسه ناست او تکيه يې کړې ده او د هغه وخت دمعتقدانو په نظر د حيواناتو او پرندګانو له وژلو څخه يې لاس اخستی او مقدس مقام ته واصل ښکاري.

دباميانو زمری چې تصوير يې دککرك له درې څخه تر لاسه شوی دی هغه دافغانستان له مرکزی دروڅخه ديوه واکمن په توګه موږته معرفي کوي. ۸۵ کاله وروسته له هيوان تسنګ څخه يو تن بل ګرځند چې اصلاً دکوريا ؤ او (هوی تچاوو) نوميد، له باميانو څخه تيريده اودهغه له وينا وو څخه داسې څرګنديږي چې نوموړي پاچا دکوم بل ځای تر تاثير لاندې نه و او خپل پياده نظام يې ډير قوی ؤ دکوريايي ګرځند شهادت ديوسيمه ايز پاچا په اړه تر اسلام دمخه لومړی منبع ده چې په باميانو يې ديو پاچا په باره کې ورکوی او دهغې له مخې معلوميږي چې د ۷ مسيحي پيړۍ په اوږدو کې او حتی د ۸ ميلادی پيړۍ په پيل کې دباميانو سيمه ايز واکمن چې اسلامي ماخذونو د (باميانی زمري) په صفت ياد کړی دی قوي او نيرومند پاچا و اودمحلي جنبې په لرلو يې ډير قوت لاره، مګر دبودايي معتقداتو دنظريې دپيروۍ له مخې يې له جنګ قتل او وينې تويونې څخه کرکه کوله.

۲۶/ ۲/ ۳۷

ضحاك ښار

داستانونو، او اسطورو چې له ډېر زړه کالو راهیسې یې دملي خاطراتو دفتر احتوا کړی دی. زموږ په دماغ او حافظو کې محدود پاتې شوي ندي بلکې جغرافیائي میدان پر مخ ښکته راغلی او داوبو، خاورو، دښتو، غرونو اوصحراګانو سره مخلوط او یوځای شوی دی.

څومره چې ددې خاورې داوسیدونکیو حافظه اودماغ دتاریخي او لرغونو پهلوانانو له نومونو ډکه ده ډک دی همدا راز دغرونو څوکو، صحراګانو ، کمرونو ،مستو او ځپاندو رودونو هم عین همغه خاطرې په ځان کې منعکسې کړي دي، او هر قدم چې ددې تاریخي خاورې په هره برخه کې کېښودل کېږي نوخامخا تاریخي، فوکلوري ، داستاني،اوخیالي خاطرې په نظر ښکاري. په بامیانو کې ۱۸ کیلو متره وړاندې هغه ځای کې چې د "کالو" دره دبامیان ددې ښکتنی برخه قطع کوي او ددواړو غرنیو خوړونواوبه سره یوځای کېږي. دغرونو هغه پرې کړې برخې چې له خاورو او ستګ مخلوطې دي چې جیګري او سور رنګ ورته یوځانګړی هیئت او صلابت ورکړی دی. لوېې ضخیم برجونه او برداره دیوالونه دپاملرنې وړ دي. اروپایانو په دې کلونو کې دانیمه وران شوي دیوالونه دشاهد په توګه نیولي او هغه یې دقلعه سرخ په نامه نومولي دي مګر دسیمې خلك د ریښتینو ژورو ته ور ننوتلي دي او دتاریخ له دورونو ورتیرشوی دی او هغه سرحد ته ور رسیدلی دی چې اسطوري او داستانونه دتاریخ ځای نیسي نو دضحاك نوم یې موندلی دی او ددې اور رنګه خرابو پر مخ یې رنګ پورې کړی .

دعامیانه نوم اینبودنې له مخې ددې کلا پورتنی برخې دضحاك ښار په نامه او ښکتنی برخې یې دنریمان ښار په نامه یادولی شو. د(کالو) ددرې له هغه ځایه چې نری شوی او اوبه ترې تیریږي لکه دمار په څیر کږه وږه لاره ختلې ده او په هره

کړلیچ کې یوضخیم برج او دزینو اثار څرګندیږي دغلغله دښار دا دفاعي برخه دنریمان په نامه یادوي او لکه څنګه چې ټول پوهیږو هغه هم دلرغوني زمانې پهلوان و.

ددې له پاره چې پخواني داستانونه،دضحاك او نریمان کیسې، داهنګر "کاوه" یا "دکان ځای" او نور بشپړ شي یوه دره چې دضحاك ښار ته نږدې او دبامیان ترځنګ واقع ده د (آهنګران) نوم یې پرې کینبود چې دعامیانه اقسامو له مخې طبیعي داهنګر (کاوه) یامرکز هلته موجود وُ او د علاقه مندانودنظر راښکنې له پاره او په ځانګړي توګه دسیلانیانو له پاره ویلای شو چې داهنګران دره دسیلانیانو له پاره دخال لرونکیو ماهیانو دښکار بهترین ځای دی.

دضحاك ښار دبامیان دلارې په سر ددې تاریخي درې یوه ډیره مهمه نقطه ده. اصلاً دضحاك دښار خرابې دوه برخې لري اوپه بل عبارت کولای شو هغه په درې برخو هم وویشو.

اول : دفاعي سیستم چې عبارت له یو لړلارو اوبرجونو څخه دی چې دنریمان په نامه یې شهرت حاصل کړی دی.

دویم : دښار ښکتنۍ برخه چې هلته اکثرو دسیمه ایزو خلکو ژوند کاوه.

دریم: دښار پورتنۍ برخه بالاحصار چې طبعاً دحاکمه قواوو ځای وُ. دښار په لومړۍ او دویمه برخه کې اوس په اسانۍ سره ګرځیدل کیدای شي او لیدنه یې اسانه ده.

دریمه برخه یې چې دبارانونو اوبادونو په وجه ډیره نشیب شوې ده ډیر احتیاط غواړي او ګرځیدل پکې ډیر خطر لري مخصوصاً په هغو ورځو کې چې باد وي.

ترکومه ځایه چې لرغون پیژندونکیو څیړنې تر سره کړي د ضحاك د ښار خرابۍ دساسانیانو ددورې آبادۍ وې او په دې ترتیب داباديو د پیل زمانه له اسلام نه د مخه ټاکلې شو، او لکه څنګه چې دغوربند له فندفستان څخه دخسرنوشیروان سکه تر لاسه شوې اود بامیانو په لویدیزه برخه کې دساساني رنګه تصویرونه هغه ځای چې په (خسر نوشیروان) باندې مشهور دی تر لاسه شوی نو له احتماله لرې نه ده چې دساساني نوشیروان په وخت کې پدې نقطه کې ابادي ترسره شوي وي.

دکیندلو په وجه دغربي ترکانو مارك وهل شوی کوزې هم تر لاسه شوي چې دساسانیانو په وخت کې له آمو څخه دباختر خاورې ته راوړل شوې وې له دې وخته ر اوروسته دامهمه ستراتیژیکي سیمه آباده وه اودخوارز مشاهانوپه وخت کې یوه مهمه کلا شمیرل کیده او دلته دجلال الدین منکبرني او چنګیز خان ترمنځ خونړۍ

جګړې ترسره شوي دي يوه قيمتي خاطره دضحاك په كلا كې د "موتي جن" وژنه وه چې نوموړی دچغتي زوی او دچنګيز لمسی وه چې دمغلو يرغل ګر يې ډير په غوسه كړل. دا تاريخي كلا هغه ځای دی چې مغل يرغلګرو د هغه وخت د افغاني مدافعه كوونكو قوت عملاً وليد.

لدې ورځې وروسته "ضحاك" دباميانو د نورو كلاګانو په شان ورانه شوه مګر د ۱۷ پيړۍ تر پايه او د ۱۸ پيړۍ تر پيله يې له برجونو څخه ددفاع له پاره كار اخستل كيده، چې وروسته دپيړيو ترتيريدلو دجنګونو او طبيعي پيښو سره سره بيا هم يې دحصار ځينې برخې او ضخيم برجونه لاپاتې دي چې دضحاك ښار دمستحكمو كلاګانو په ډله كې وشمېري او دابنكلې كلا د نړۍ دسيلانيانو پر ورانډې ستاينه ترلاسه كړي.

۳۸/۲/۱۰

په پخواني افغانستان کې دلمر پرست دقانون سوابق

دمخه تر دې چې په افغانستان کې دقبل التاريخ په اړه دځيړنو لمنه پراخه شي او ددې سيمې دلومړيو اوسيدونکيو درسوم ،عاداتو او عقايدو په ارتباط له اريايانو تر راپيدا کيدلو دمخه روښانه شي په ډيرو مواردو کې داريايانو د اوسيدلو دځاى ځايګي په اړه د هندوکش په چارچاپيره کې اومهاجرت يې ګاونډيو سيمو ته ور اوړېدوو.

دلته دبحث وړموضوع (مهر) يا لمر پرستي ده چې دادى سوابق يې په اريايي (ويدي) عصر کې دپخواني افغانستان په تاريخ کې درك کوو او تحولات يې په وروستيو دوروکې مطالعه کوو.

دويدي عصر اريايان په هغه مرحلو کې چې دهندوکش په چاپيريال کې يې ژوند کاوه. دين يې دننني ورځې دکلمې په معنا نه لاره دکائناتو نوراني عناصرو پکې يوشان جذبه او اميد توليداوه. آريايان دژوند په لومړنيو مراتبو کې هر يوطبيعي عناصرو ته پخپله قائل شوي دى هر يو ته يې نوم ورکړى او هر يو ته يې سندرې درلودې چې خاطرې يې تر اوسه پاتې دي.

د (ويدي) دخدايانو دډولونو مجموعه دهمدغه طبيعي عناصرو له مجموعې څخه تشکيل شوى وه او په دې منځ کې له ستورو ډك اسمان لمر او سپوږمى ، باد او اور او همدارنګه شفق او فلق اونور دشخصيت ښتنتنان شول. او لمر هم دځانګړي خداى شکل پيدا کړى ؤ او هغه يې په مختلفو نومونو او صفتونو يادواوه او دلمر په هکله دانومونه په ويدي سندرو کې ښکاره شوي دي لکه : (سوريا) ، (ساويتار) ، (يوشان) ، (ميترا) ، (رود ورا).

لکه څنګه چې دويدي عصر کې په افغانستان کې اوېستايي دوره په تاريخ کې منعکس شوې ده، وروسته له هغې چې (زراتشترا) ظهور وکړ داوېستايي عصر په ائين کې واحد پرستي منځ ته راغله. او يو شمېر ځانګړو خدايانو سرچپه

مفکوره او معنا پیدا کړه، دویدي لمبر (میترا) نامه دتلفظ په لږ تغیر سره (میتهرا) شو.
ژبپوهان باوري دي چې (میترا) په ځانګړې توګه د ویدي دتلفظ په صورت د (دوست) معنا درلوده او په اوښتائي دوره کې یې هغه د (قرارداد) معهود (پیمان) او (موافقې) په معنا تعبیروله، پدې کې شك نشته چې داوستائي له (میتهرا) څخه په دري ژبه کې (مهرا) منځ ته راغلی دی دغه مهر چې تر اوسه دوستي، علاقه او پیوند ترجمه کیږي دهمغه پخوانی معنا په مناسبت دی.
همدغه شان لکه څنګه چې (میتهرا) (میترا) په (وید) او (اوښتا) کې دلمر په معنا هم و نو (مهر) په دري ژبه کې همدغه مفهوم محافظه کړ اود اوښتا له ځینو فقرو څخه څرګندیږي چې (اهورا مزدا) د (میترا) له پاره یعنې دغره پر څوکه لمر (هرابرزتي) چې هغه پامیر ترجمه کوي ورته مسکن جوړ کړی و.
داتعبیر (دلمر راختل او ظاهریدل دغرونو له شاڅخه) ددې لپاره راوړي او داسې چې لمر له خپل مسکن څخه دغره له څوکې راپورته کیږي، بل هغه څه چې دلمر په باره کې یې اوښتایي یادونه مهمه ده داده چې دهغې زماني دپوهې سره همداسې تخیل کیده چې لمر په طلائي څرخ بار دی او څلور طلائي اسونه یې راکاږي.
اوستایي دامفکوره دهنر په مفهوم په عام او خاص ډول سره دافغانستان له پاره فوق العاده مهمه ده څکه چې په وروستیو دورو کې هیکل تراشانو او نقاشانو دلمر ځانګړی خدای پر څرخ سپور له اسونو سره څو څو ځله نندارہ کړی دی.
دهمدغو ویدي او اوښتا معتقدینو پر اساس په وروسته دورو کې دمخه تر هخامنشیانو "اناهیتا" او " میتهرا" یعنې "ناهید" او "لمر" وروسته دافغانستان په شمال کې دامو سیند سیمې په پخواني بکتریان کې درلودل اودامفکوره یې له دې ځایه دایران هخامنشیانو ته منتقل شوې ده، لکه څنګه چې لومړي داریوش له ۵۲۱ـ ۴۸۵ م ز او لومړي خشابارشا" ۴۸۵ـ ۴۷۲ م ز پورې دهغو دنامه یادونه نده کړې دویم شیر ته ور داخل دلومړي ځل له پاره وروسته له "اهو رامزدا" له "اناهیتا" او"میترا" یادونه کړې ده داسې نتیجه لاس ته راځي چې "میترا" او دهغې نمانځنې په منځنۍ پیړۍ (۵) م زکې په ایران کې انتشار موندلی دی او له هغه ځایه یې بین النهرین او وړوکی اسیا ته لاره موندلې ده.
دلویو کوشانیانو په دوره کې (له لومړۍ تر دریمې مسیحي پیړۍ پورې) چې ددیانت او ائین موضوع ډیره ازادي موندلې وه سیمه ایز ځانګړي خدایان همدا راز هندي او یوناني ټولو ته احترام کیده اودیوناني اسطوره یې ځانګړي خدایان هم مشهور شوی و . " متیرا" دلمر ځانګړی خدای دتغییر تلفظ په یو جز سره "میرو" دکنشکا او هوویشکا په مسکوکاتو کې په ځانګړې توګه دلومړي امپراطور په

مسکوکاتو کې لیدل کیږي. "میر" همغه (مهر) (میتهرا) او (میترا) دی چې سلسلې یې دافغانستان په تاریخ فرهنګ، ادبیاتو او السنه کې دوام کړی دی.

دغه دلمر په اړه پدې سیمه کې دعقایدو لرغونتیا تر هغې چې څلورمې او پنځمې مسیحي پیړۍ ته رسو او له دې تاریخه وروسته دنوموړي دیانت شواهد هندوکش په جنوب اود افغانستان په جنوب غرب کې یو شان لیدل کیږي او دوام یې داسلام تر ظهوره پورې په دې سیمه کې څرګند او ښکاره دی. دې لمر پرستۍ ته یې (برهنمي لمر پرستي) هم ویلې ده او دیوناني اسطورو د تاثیر په اثر دسهار او ماښام ستوري هم د شخصیت له مخې له لمر سره یوشان ګڼل شوي او د لمر او ستورو یو شان بیان منځ ته راغلی دی او ددې نوې مفکورې تاثیر د افغانستان په هیکل تر اشنه او نقاشۍ کې مشهور اوښکاره دی.

دافغانستان په لویدیزه برخه زمین داور او جبل الزور کې دلمر پرستۍ د معابدونو داثارو شواهد داسلامي مبلغینو او عسکروتر راتللو پورې خارجي وجود درلود. په همدغه زمانه او یاڅو کاله دمخه یې چیني (هیوان تسنګ) چې پخپله هم بودایي راهب و، له افغانستان څخه دتیریدلو پر مهال دلمر پرستۍ معبدونو او دهغې پیروانو ته اشاره کړې ده لرې نه څو ایا پخپله دکابل ښار په ۱۲ کیلو متری کې دکاپیسا دحوزې په لویه لاره دخیر خانې په یوه غونډۍ کې دلمرپرستۍ یو لوی معبد کشف نه شو؟ ددې پوښتنې ځواب به په لازم تفصیل سره بله مقاله کې ورکړای شي.

۱۲-۹-۳۸

دسور یا هیکل

دلمر ځانګړې خدای دخیرخانې په کوتل کې

دلرغون پیژندنې څیړنو دلرغوني افغانستان دمختلفو برخو په پیژندګلوۍ لکه :تاریخ، فرهنګ، ارت، اوهنر کې ډیر خدمتونه ترسره کړي دي چې هېڅوک ترې انکار کولای نشی، لکه په سلګونو دارنګه مسایل چې دڅیړنو په ترڅ کې روښانه شوي یو هم دلمر پرستۍ موضوع ده چې دادب او دادیانو تاریخچې له نظره یې په افغانستان کې درلوده مګر تر ۱۴ کلو دمخه څه مادي شواهد ددې اثبات له پاره په لاس نه وو.

دکابل ښار شمال لویدیځ ته په ۱۲ کیلو مترۍ کې دغره په شرقي لمنه چې په (بغل هزاره) مشهور دی او کنډو چې دکابل او کاپیسا (کوهدامن) ترمنځ واقع دی چې په کوتل خیر خانه شهرت لري یو معبد کشف شو چې په مهر یا لمر پرستۍ پورې په ځانګړې توګه اړه لري ددې معبد کشف کوونکی موسیو کرل فرانسوي و.

ترکومه ځایه چې علمي څیړنو څرګنده کړه دلمر پرستۍ معبد دیوبل معبد په خرابو اباد شوی و چې دهغې دنوعیت تشخیص نشوکولای. دخیرخانې دلمر پرستۍ معبد دپلان او نقشې له مخې درې کوټې درلودلې چې هرې خونې ځانګړې دروازه درلوده تر څو دنومورې ائین پلویان دمذهبي مراسمو داجرا پر مهال په اسانۍ سره تګ راتګ تر سره کړي.

دننه په هره یوه خونه کې درې دتسلیت جوړې شوې چوکۍ ولیدل شوې، لکه څنګه چې په هره چوکۍ کې دمجسمې دایښودلو له پاره سوري ولیدل شول داسې استنباط ترې وشو.چې په مجموعي صورت ۹ مجسمې په دغه معبد کې موجودې وې، ددقیقو کتنو څخه وروسته دانتیجه پر لاس راغله چې نوموړې دلمر پرستۍ

معبد ډیره سخته صدمه لیدلې ده او ټولې مجسمې یې له خپل ځای څخه بېځایه شوي دي. لکه چې دکوټواو دهلیز تر پاکولو وروسته دوه ماتې مجسمې اوپواځې یوه مرمري جوړه مجسمه په لاس راغله چې ډیره ښکلې او زړه راښکونکې ده او دسوریا یعني دلمر دځانګړي خدای ښودنه یې کوله او اوس دکابل په موزیم کې دنمایش له پاره ایښودل شوې ده.

دسوریا مرمري مجسمه چې تر اوسه دلمر پرستی یواځینی مجسمه ده چې له کابل او حتی له ټول افغانستان څخه تر لاسه شوې ده دیوې مخصوصې ګاډۍ دپاسه له خپلې اسطورې سره ناست او دواړو خواووته یې واړه هیکلونه هم څرګندیږي چې دهمدغې مقالې په اوږدو کې یې در معرفي کوو.

داوېستایي عصر داسطورو مطابق (متیرا) یا لمر اصلاً خپله طلائي ګاډۍ درلوده چې سپینو اسونو به راښکله.

(سوریا) دلمر ځانګړی خدای چې دخیر خانې په کوتل کې کشف شوی په یوه ګاډۍ کې ناست او دوه اسونه یې راکاږي. دا تخیلي داستان ددوه زرّه کلو په اوږدو کې داسې دخلکو په ذهن کې ناست و، چې په پای کې یې دیو حقیقت په ډول ومانه.

او د (سوریا)دنمایش په صحنو کې یې له هغه تخیل څخه کار اخستی دی دامفکوره چې په ۵_ ۶ پیړۍ کې زموږ دهیواد په هیکل جوړونه کې لیکل کیږي په ۲_ ۳ پیړۍ کې په نقاشۍ کې هم داستعمال وړ وه اومهمه مرکزي صحنه یې دبامیان د ۳۵ متري بت درواق سقف چې دسپوږمۍ ځانګړی خدای یې دګاډۍ دپاسه ښودلی چې سپین وزر لرونکي اسونه یې کشوي پدغه ترتیب ګورو چې شاعرانه تخیلات او اسطوري لمر او سپوږمۍ ځانګړی خدای په ګردونه کې ناست. یاولاړ به یي څرګنداوه او سوریا دخیرخانې په کوتل کې په یوه ګاډۍ کې ناست څرګندیږي.

مخکې مو وویل چې دهغه دواړو خواوو ته دوه واړه هیکلونه نور هم لیدل کیږي دادوه هیکلونه لکه دسبا او ماښام دستورو په شان هیکلونه دي چې وروسته هغه هم اسطوره او تخیل وی داخل چې یوناني اسطورې په افغانستان کې رائج شوې وې په محلي معتقدینوکې تاثیر کړی و او دلمر ځانګړی خدای په خپله خوا کې دوه ستوری هم پیدا کړی دی.

دادوه ستوري چې دختیز یونان په تصوراتو کې دفوسفو اوس او هسپروس په نامه یادیږي دپخواني یونان په اسطورو کې دتومان دوه ورونه وو، چې یو ته یې (

اکستور) اوبل ته یې (پولوکس) ویل تر دې پورې چې (اکستور) ناپدید شو او(پولوکس) یواځې پاتې شو او له (زوس) نه یې هیله څرګنده کړه چې له خپل ورور نه بیل نه وي او دهغه دستور مطابق داسې برقرار شو چې دوه ورځې ترمنځ دواړه یوځای یوځل په اسمان او یو ځل یې په ځمکه راڅرګند شي او دسبا او ماښام ستوري دهغوی له خاطرو څخه راپاتې دي، دخیر خانې دکوتل په تراشلي هیکل کې دسبا اوبیګاه ستوري د(سوریا) دګاډي په دوه خواوو کې لیدل کیږي. او دیو تن یوناني باختري پاچا په مسکو کاتوکې یعنې د ((ایوکراتیدس)) چې ددویمې زیږدې پیړۍ په دویمه نیمایي کې یې ژوند کاوه ددوه سپرو په نقش جوړ کړای شوی. وایي چې ددې دوه ستورو وظیفه داده چې اعمالو او ناظرو نیکې او بدې پیښې ثبتوي.

دلمر پرستۍ قانون اومعبدونه یې له سیستان څخه تر قنوج او ملتان پورې په لویه ساحه کې خپاره وو اوپه افغانستان کې یې دبودایي دین ترڅنګ څرګندوییې کړې وه، وروسته تر هغې چې یفتلیان په افغانستان کې خواره واره شول هغوی چې کومه دلچسپي دبودایي دین سره درلوده، لمر پرستۍ ته ډیر متمایل شول.

دابايد هیر نکړو چې په افغانستان کې یوشمیر سکې کشف شوي دي. چې دهغوي پر یومخ دنیمې تنې په بڼه دلمر ځانګړې خدای نقش دی اودنور شعلې یې له شانه خپرې شوی.

ډیره په زړه پوري خبره داده چې پدې سکو کې دځینو ځایونو (داور) یعنې زمینداور (زابلستان) اود (سکاوند) نومونه لوستل شوی دی او دانومونه معمول او متعارف دي همدا راز زمینداور ، غزني (سکاوند) یا دلوګر (سجاوند) ټول مشهور دي او پوهیږو چې دزمینداور په (جبل الزور) اوذلوګر په (سکاوند) کې دلمر پرستۍ معبدونو وجود لاره، په غزني یاپه غربي او یا هم په شمال لویدیز برخو کې لکه جاغوري او نورو کې هم دارنګه معبدونه آباد و.

یواځې یو معبد چې عبارت دخیر خانې دکوتل له معبد څخه دی دعلمي څیړنوپراساس کیندل شوی اوهغه دمرمرو سوریاهیکل چې راتر لاسه شوې د(سوریا)یواځینۍ مجسمه ده چې دڅیړونکیو لاس ته ورغلې ده.

مرنجان غونډۍ دکابل دښار په منځ کې یوه پخوانۍ نقطه

دکــابل ښار هغــه ښکلــی او تــاریخي ښار دی چــې دنــوم انعکــاس یــې لــه اسطورو،داستانونو،فولکلوري کیسو، قصیدو او د تاریخ له متون څخه ترغوږو کیږي، او دا ښار خپل ډیر لرغون توب دشواهدو له مخې ثابتوي.

داښکلی ښار چې ډیره برخه ابادي یې ددوه غرونو (آسه مائي) او (شیردروازي) ترمنځ واقع ده شرقي لور ته دخاورې یوه غونډۍ لري چې معمولاً یې د (تپه مرنجان) په نوم یادوي، که چیرته ښه دقت وشي تپه مرنجان او اراضي یې سره لدې چې دکابل دښار شرقي لور ته واقع شوی مګر له بلې رودخانې څخه خړوبیږي چې عبارت دلوګر له سین څخه دی. دا تکی دپاملرنې وړ دی ځکه چې نن سبا دکابل په ډیره اندازه دکابل په سیند اباد دی او په پخوانۍ زمانه کې دښار دثقل مرکز اکثراً دلوګر په سیند اباد وه په همدې ترتیب دمرنجان غونډۍ ددواړو رودخانو ترمنځ واقع شوی دی چې لږ څه لیرې دتنګ غارو په سیمه کې دواړه رودونه سره یوځای کیږي دمرنجان غونډۍ لکه دنورو ډیرو غرونو او غونډیو په څیر فولکلوري داستانونه لري او ددې داستانونو له خلا څخه داسې څرګندیږي چې مرنجان اصلاً جادوګر وه او ډیر مال او ثروت څښتن وه کله چې یې طلسم مات شو افسانه یې شتمني یې دخاورو په غونډۍ بدله شوه.

لرغونه پیژندنه چې دداسې فولکلوري داستانونو یواځینی کیلي ده ددې غونډۍ په چاپیریال اوخاطراتو دیولړحقایقو په کشف موفق شوی چې پوهیدل یې دیومملکت دپایتخت په حیث دتاریخي مراتبو په رڼا کې له دلچسپی څخه لیرې نده دریش کاله دمخه دتپه مرنجان په غربي برخو کې چې دخپلواکۍ د جشن په

مهال هلته اوبه ولاړې وې پدې برخه کې دځمکې دهوارې اوپلونو جوړولوپه مهال یوختین دیګی، وموندل شو چې پکې یو شمیر مسکوکات اونقره یې پارچې پرتې وې. ددې ټولو مسکوکاتو او ذوب شوو نقره یې پارچو مخلوط داسې حکم کاوه چې په یوه زمانه کې پدې ځای دزرګر دکان و اودا ډیر مهم او په زړه پورې کلیکسیون نن ورځ دکابل په موزیم کې موجود دی. اودچمن حضوري دمسکو کاتو په نامه یادیږ اودوه تنه فرانسوي پوهان موسیو (شلوم برژه) او موسیو(کوریل) د (چمن حضوري دمسکوکاتو خزانه) ترسر لیک لاندې پدې یوکتاب کښلې دی.

دچمن حضوري مسکوکات چې دمرنجان دغونډۍ له غربي برخې څخه په لاس راغلې ډیره لرغوني، ښکلې او نفیسه مجموعه ده ځکه چې په هغې کې د ۴ ـ ۶ م ز پیړۍ سکې هم موجودې دي او دځینو سکو وزن یې له ۵ګرامو څخه زیات دی.

معمولا دچمن حضوري مسکوکات دفن پیژندنې له مخې چې دپخوانیو اویوناني مسکوکاتو په اړه معمول دی دا (اتیك) په نوم یادوي دامسکوکات په ډیره اندازه د ۴ـ ۵ م ز پیړۍ په اوږدو کې په یونان او لیرې نژدې جزیروکې ترقبرص پورې جوړیدلي دیو شمیر په مخ یې دبوم او په بل مخ یې د (اتنا) د(زوس)دلور دتفکریا اندیښنې رتبه النوع چې د ارتن) دښار دحامي دیونان دپایتخت په حیث تلقي کیده په ضرب رسیدلی دی.

دا د سکومجموعه ډیره نادره او قیمتي ده او تر کومه ځایه چې څیړنې شوي دي دمدیتراني له لارې دتجاوز په وجه له هغه ځایه تر تپه مرنجان پورې رسیدلی دی چې دې کار دهخامنشیانو په وخت کې صورت نیولی دی ځکه چې په هغې دوره کې دهخامنشیانو دفتوحاتو اوتسلط په وجه یې دنفوذ ساحې پدې ټوله منطقه کې وسعت موندلی و. او له روم څخه کاروانونو تر سند پورې تګ راتګ درلود لکه څنګه هخامنشیانو پخپله دومره سکې نه درلودې نودیونانیانو سکې چې ددوی سکوته ورته دی په خپله سیمه رواج کړی دی. هغه څه چې دانظریه تقویه کوي دنقرې یوه وړه پارچه ده چې دهغې په مخ میخي لیك لیدل کیږي.

همغه حروف چې دهخامنشیانو په وخت کې دود و او دا څو حرفه یې دهمغه وخت نښه ده چې شواهد یې تر اوسه دافغانستان په خاوره کې لیدل کیږي.

پدې کښې شك نشته چې دمخه ترسکندراو سیروس ترفتوحاتو دمخه او تر هغه د مخه داریوش تر سند پورې د فتوحاتو د تر لاسه کولو او حتی هغه پلاوی چې د کښتیو د چلولو دپاره د مطالعې په خاطر د سند په اوبو کې د یو تن یوناني (

سیلاکس) تر نظر لاندې لیرل شوی و د کاروان اوتجارت لارې دغرب، اسیا او افغانستان ترمنځ هغه وخت خلاصې وې او دا هم له احتمال څخه لیرې نده چې کابل هغه وخت دتجارت یو وړوکی ښار و او داهم باید ومنو چې هغه مهال دتپه مرنجان دغونډۍ چار چاپېره خلك اوسیدل او حتی دزر ګري دکان موجود و چې په هغې کې نقره موجوده وه او د زیوراتواو نقرې د زوب کار کیده.

په ۱۹۹۳ میلادي کال کې دتپه مرنجان په هغه برخه کې چې دکابل جلال اباد سرك تیر شوی دی دوه د بودایي دین معبدونه کشف کړای شول چې شاید په ۲ یا ۳ مه عیسوي پیړۍ کې جوړ کړای شوی دی چې داد کوشانیانو وروستي وختونه و او علمي هڅو دا ثابته کړه چې ا قلا یو یې د ۴ مې یا ۵ مې عیسوي پیړۍ په اوږدو کې پخپله دکابل دښار دبودپرستانو له خوا مرمت کاري شوی دی لکه چې ددیوال د پیروالې له پاره یې د (بودیس اتوا) مجسمه سالمه او روغه په لاس راغله چې اوس دکابل په موزیم کې موجوده ده او دا په لاس راوړو مجسمو کې تر ټولو لویه مجسمه ده.

دتپه مرنجان دغونډۍ معبدوروسته د ۵ پیړۍ له مرمت کارۍ څخه یې خارجي برخه دیوې وړوکي کلکې اومستحکمې کلا ښه غوره کړې وه او لکه چې پدې پیړۍ کې دیفتلیانو ظهور کابل ته ثابت دی نو له احتمال نه بهر نده چې بت پرستانو دخپل شکست په نظر کې نیولو سره دمعبد ته دمرمت کارۍ په همال دیوې کلا ښه ورکړې ده.

دمرنجان غونډۍ له بودایي معبد څخه په مجموعي توګه د ۳۷۳ درنو سکو په شاوخوا کې دنقري سکې چې دساسانیانو دوخت دی او د ۱۲ دانو په شاوخوا کې دسرو زرو سکې د (کوشانوساساني) ددورې کشف شوی او داثابتوي چې دمرنجان تپه او بودایي معبد یې وروسته له کوشانیانو څخه هم له رونق څخه نه و لوېدلی. دمرنجان بودایي معبد حتی دعربي او اسلامي مبلغینو تروختـه خارجي وجود درلود ځکه چې مسلسل مرمت یې ددې مطلب ښه شاهد اوثبوت دی.

۳۷/۳/۲۱

دتپه مرنجان بودايي معبد _ او هغه نتايج چې وروسته تر لاسه شو

دکابل شمال، شرق او جنوب شرق ته يو شمير تپې د بي بي مهرو تپه، مرنجان تپه اوخاك بلخ تپه وجودلري، دساحې اوپراخوالي له نظره دمرنجان تپه له نورومهمتره ده چې چمن حضوري ترڅنګ دکابل ـ جلال اباد په لويه لار واقع اوترسياه سنګ پورې يې لويه او پراخه ساحه رانيولې ده.

داڅرګنده ده چې که نن ورځ دکابل دښار دثقل مرکز دکابل درود په غاړه وقع دي نو دمخه تر اسلام دامرکزيت دلوګر دسيند په غاړه واقع و او د هغو بودايي اباديو بقاياوې چې دشاخ پرنتې دغره په لمنه، زنبورك شاه په خضر کې او شموچينه، جان باز، پنجه شاه سهاکونه، شيوکي، کمري او چکړي کې پرتې دي دا مفکوره تقويه کوي. په همدې ترتيب مرنجان تپه هم دلوګر درودخانې په حوزه کې قرار لري اوهغه اوبه چې دمستان تر پل لاندې دبالاحصار شرقي لور ته دخرابو ترڅنګ تيريږي دخپلواکۍ په جشن کې دمرنجان دتپې غربي برخه په مصنوعي توګه ښکلې کوي.

دمرنجان تپه لکه دافغانستان دډيرو غرونو او غونډيو په څير فولکوري داستانونه اوکيسې لري چې دهغو له منځه څخه داسې څرګنديږي چې مرنجان اصلا يوجادوګر و چې دډير مال او ثروت څښتن و او خپله سرمايه يې په همدې غونډۍ کې ښخه کړې وه ترڅو چې طلسم يې ماتيږي او ټوله سرمايه له خاورو سره خاورې کيږي.

لرغون پيژندونکي چې ددې رنګه فولکلوري معما ديواځنۍ حل ګلياني دي ددې تپې په چاپيريال کې او ورته په مربوطو خاطرو ديو لړ حقايقو په کشف موفق شوي دي چې په هغې پوهيدل دکابل دښار دتاريخچې دروښانولولپاره ډير ګټور او دلچسپ دی.

د۱۹۳۳ عيسوي کال دپسرلي په موسم کې مې موسيو ژان کرل د فرانسوي پلاوي دکيندلو دپلاوي غړي ته چې دپروفيسر هاکن په غياب کې يې دنوموړي هيئت نمائندګي کوله خبر ورکړ چې دهغه راپور له مخې چې دکابل موزيم ته رسيدلی دی دمرنجان په غونډۍ کې يوه مجسمه پيدا شوې ده، په ياد مې دي چې له نوموړي پلاوي سره سمدلاسه همغې نقطې ته ولاړو او علمي څيړنه مو پيل کړه، وروسته تر دې موسيوهاکن چې داوخت يې په توکيو کې د "خانه فرهنګي" دمديريت چارې په لاس کې وې کابل ته راغی او د ۱۹۳۳ عيسوي کال دجون دمياشتې ۱۵ نيټې څخه تر ۲۷ نيټې پورې کيندنو، څيړنو اوهڅو دده تر مشرتوب لاندې صورت ونيو.

دکوششونو ځای دمرنجان دغونډۍ غربي خواته لري او وروسته تر يولړ هڅو واضح شوه چې لاندې ابادي پدې نقطه کې قرار لري.

يوه مستطيل شکله ابادي ۸۶۰ متر ضرب ۱۲/۳۰ متره . داودانۍ له خامو غټوغټو خښتو څخه چې په مربع بڼه جوړې دي او هرې ضلع يې ۵۰ سانتي متره اوږدوالی درلود ، دلته درې اطاقونه جوړ و، چې چت يې دکمان يا ليندۍ په بڼه جوړ شوی و.

۲) ددې مستطيل شکلي ودانۍ په کنجونو کې برجونه ترسترګو شول چې دسيند له تېږو جوړ کړای شوي و اومنظور تر ډير محکموالی و، ددې ودانۍ په غربي برخه کې په ديوال کې يوطاق څرګند شو چې عرض يې ۱/۲۵ متره و.

۳) ددې غربي ديوال په مقابل کښې يوه وړوکي استوپه څرګنده شوه چې دکانو دکوچنيو تختو څخه جوړه شوې وه.

دلرغون پيژندنې دکتنې له مخې چې داسنادو له مخې کشف شوی: مجسمې ، مسکوکات ، ختين لوښي او نور تر لاسه شول داسې نتيجه ترې واخستل شوه چې اصلا دلويو کوشانيانو په وخت کې د (۲ او ۳) مسيحي پيړۍ په اوږدو کې دلته اوسيدايانو له خوا مستطيل ډوله معبد جوړ کړای شوی و او دې معبد هم لکه دنورو معبدونو په څير په خپله غربي خوا کې استوپه درلوده، وروسته تر هغې په ۵ مسيحي پيړۍ کې چې دمعبد څينې برخې خرابې او شنيدلې

وې نو په کنجونو کې يې برجونه ور جوړ کړی و داشکست او خرابی یې په غربي برخه کې ډېرې محسوسيدلې ځکه چې دغربي برخې له شنيدلي ديوال سره يو بل پند ديوال جوړ شوی و.

تر ټولو پخوانی سکه چې مرنجان په بودايي معبد کې تر لاسه شوې ده هغه يوه مسي سکه او دکجولا کدفيزس کوشانيانو دلومړي پاچا سکه ده چې معمولا هغه (۵۰) کاله دمخه تر ميلاد اودمسيح په وخت کې شميري.

پرته تر دې لدې معبد څخه دوه دستي نور مسکوکات هم تر لاسه شوي چې ددې برخې پر تاريخي تحولاتو ډيره رڼا اچوي.

يوه مجموعه له دې مسکوکاتو څخه له ۱۲ طلائي مسکوکاتو څخه مرکبه ده چې بڼه يې محدب ، مقعر اويا د نعلبکی په شکل جوړې دي چې دادکوشانيانو يو شمير شازيو پورې اړه نيسي چې ساساني شاهنشاه پورې مربوط دي. پدې وجه داسکې دکوشانو ساساني په صفت يادوي. ددې سکو پريوې د(بهرام) نوم ليکل شوی دی اودلو ې کوشاني شاهنشاه بهرام په نوم يادې ش ې دي.

او يوولس نورې سکې فيروز، هرمز، بهرام اودشاهپور وې. يوه دسته نورې کشف شوې سکې دنقرې دي او ټولې په مجموعي توګه ۳۷۳ عدده سکې تشکيلوي. له دې جملې څخه ۳۳۸ عدده دوم شاهپور پورې مربوط دی (۳۷۹_ ۳۱۰ منسيحي) ۲۴ عدددويم اردشير پورې (۳۸۳_ ۳۷۹ م) او ۱۱ عدده يې دريم شاهپور (۳۸۸_۳۸۳م) پورې مربوطې دي.

پدې ترتيب لکه څنګه چې ليدل کيږي دمرنجان دتپې دبودايي معبد ښکلي کشف شوي مسکوکات موږ دڅلورمې عيسوي پيړی تر پايه رارسوي.

دتپه مرنجان په بودايي معبد کې دهيکل تراشنې له نظره دبودا مختلفې مجسمې يوديس اتوا او اعانه ورکوونکی کشف شوی تر ټولو لويه مجسمه ده چې ددوو پخوانيو او نوي ديوال ترمنځ کشف او تر لاسه شوی او دکابل موزيم ته منتقل شوې ده. داعانې ورکوونکو مجسمه په داسې لباس کې چې جامې يې په ځان پورې چسپې نښتې او ګونډې يې وهلې کشف شوې ده. يو له دې مجسمو څخه د يوې په لاس کې د ګل وړوکی تاج هم ليدل کيږي .

دمعبد دديوال په اوږدو کې جنوب لور ته يو شمير نورو غټو او ورو مجسمو هم وجود لاره چې له خټو څخه جوړ کړای شوې وې، چې ډير ځايونه يې شنيدلي و او يوه جوړه سترې ښې ښې څرګنديږي چې له طبعي قامت څخه سترې مجسمې هم دلته موجودې دي.

دمرنجان له تپې څخه ختین کشف کړای شوی لوښي دکوشانیانو دعصر دختینو لوښو دمطالعې په اړه ډیر ارزښت لري.

داکوزې اکثرا مدورې وې او دبغلونو دپاسه یې شپږ پاڼې والاګلان، زمري او دغرنیو غرڅو تصویرونه کتنل کیدل. او په یوه کې دګل دان په څیر دوه مرغان په مخامخ ډول لیدل کیږي او دا په واضح توګه دساسانیانو دوخت کار راښیي او همدا رنګه ښکلی نقش کړای شوی کوزې هم په لاس راغلي دي.

دمسکوکاتو، ختینولوښو، نشق کړای شوو ظروفو دعمارت له سبك او مرمت کارۍ څخه چې هلته تر سره شوی دی داسې استنباط کیږي چې د مرنجان دتپې بودایي معبد د مسیح دوخت په پیل کې په لومړي پیړۍ کې (دلومړي څخه د دریمې) دلویو کوشانیانو دکورنۍ په وخت کې جوړ کړای شوی و. اود څلورمې عیسوي پیړۍ تر پایه یې دوام وکړ وروسته دڅلورمې پیړۍ په ساې اوذ پنځمې پیړۍ په جریان کې دشنیدلی، درزونه یې کړي او مرمت کاري پکې شوې ده او برجونه یې چې ممکن تر ۱۰ مترو به لوړ و معبد ته یې دیوې کلا بڼه ورکړې وه. داکلامانندہ معبد دبالاحصار په لور دکابل په خوا قرار درلود اوداسلام تر راتللو یا تر اوومې عیسوي پیړۍ بودایي راهبانو پکې استوګنه درلوده.

۴۱_۴_۱۱

یعقوب لیث صفاري او

دکابل زرین او سیمین بتان

یو شمیر اسلامي ماخذونه لکه المسالك وممالك اصطخري، حدود العالم، جیهاني ته منسوب اشکال العالم همدغه دکابل دزړي کلا او د مشهورې بت خانې یادونه کوي چې علی العموم راهبانو یعنې کابلي رتبیل شاهانو په هلته دتاج پوشۍ مراسم ترسره کول.

داځرګندوی چې درتبیل شاهانو دسلطنت په دوره کې کابل یو مهم او مشهور معبد درلود چې دبرهمني او هندوي کابلي کورنیوشاهانه تاج پوشي هلته ترسره کیده. له اسلامي ماخذونو څخه څرګندیږي چې یعقوب لیث دصفاری کورنۍ موسس چې په ۲۵۷ یا ۲۵۰ هـ ق کلونو کې کابل فتح کړی د سروزرو او نقرې بتان یې تر لاسه کړی او بیا یې بغداد ته استولي دي. دبیستان دتاریخ مولف پدې برخه کې داسې لیکي " کله چې یعقوب کرمان ته ورسید محمد بن واصل یې پذیرایۍ ته راغی ډیر شمیرعسکر یې له ځان سره داطاعت ، فرمانبردایۍ او هدایاتو له پاره له ډیر مال سره یعقوب ته راوړل یعقوب یې عزت وکړ او ښه راغلاست یې ورته ووایه. بیا یې یوتن استازی دهدایاتو له پاره او پنځوس زرین او سیمین بتان چې له کابل څخه یې راوړی و دمعتمدپه لور واستول چې مکې ته یې واستوي ترڅو یې دکفار په غم کې دمکې حرم په کار کړي"

نو کابل ته دیعقوب لیث صفاري ننوتل ددریمې هجري پیړۍ نیمائي کې او له دې ښار نه دزرین او سیمین بتانو دوړلو او په نتیجه کې د مهم معبد په ورانولو کې هیڅ شك نشته. داچې دا معبد په کوم ځای کې او څرنګه معبد و؟ دا هغه پوښتنه ده چې غواړم په لنډه توګه یې په چاپیریال کې تجسس وکړم.

دافغانستان اسلامي مورخين عبدالحی ضحاك گرديزي او محمد عوفي په جوامع الحکايات کې دکابل درتبيل شاه او يعقوب ليث صفاري ترمنځ دجګړو يادونه کړې ده. ددې رتبيل شاه په اړه مې دافغانستان دتاريخ په دويم ټوك څوارلسم څپرکي کې په هغه څپرکي کې چې د رايان کابل يا برهمن شاها کابل کې مې شرحه ورکړې ده. عبارت له (سامنته ديوا) د هند و شاهي د لړۍ دويم پاچا و چې هغه يې (سامنت) يا سامند هم ياد کړی دی او مسکوکات يې په ډيره پيمانه له افغانستان او سرحدي سيمو څخه پيدا شوي او لاپيداکيږي. همغه راز چې يعقوب ليث له سامنته ديوا سره په کابل کې مواجه شو وزور يې عمروليث په غزني، کابل او لوګر کې له (کلمو) يا (کملو) ددې کورنۍ له دريم پاچا سره مخامخ شو ديعقوب په امر دکابل مشهور معبد او د ورور په امر يې دلوګر دسکاوند مشهور معبد وران کړای شول.

ايا دکابل مشهور معبد چې کابل [illegible] پوښي کوله او ددريمې هجري پيړۍ تر نيمائي هم هلته طلائي او نقره يي بتان موجودو. چيرته و ؟ دکابل دښار په منځ کې او که په ليرو او نژدو څنډوکې؟

پدې کې شك نشته چې دکابل دغرونو په پوزو او غونډيو کې دبودايي معبدونو بقاياوې له شيوکي، کمري او چکرې نه نيولې دخير خانې تر کوتل او دعلي اباد تر لمنو پورې په ټولو ځايونو کې وجود لاره او دشير دروازې ،اسه مائي او مرنجان تپې په ټولو پوزو او غونډيو کې ليدل شوي او په ځينو کې يې لکه خواجه صفا ، تپه مرنجان، تپه خزانه اودخير خانې په کوتل کې يې اثار او شواهد هم دکيندلو په وجه کشف شوي دي. چې دکابل په موزيم کې موجودې دي.

دخير خانې، دکوتل برهمني افتاب پرستي معبد ، دعلي اباد دغره په لمن کې دبودايي معبد ، دشيوکيو ديعقوب تنګي ترځنګ معبد هر يو په خپل ځای ديـر ارزښت درلود مګر زرين اوسيمين بتان په هيڅ يوه کې ليدل شوي ندي پرته له يو ځای څخه چې دادی در پيژنو يې.

مسن انګريز چې په ۱۸۲۶ او ۱۸۳۸ کلونو کې ۱۳۰ کاله پخوا افغانستان ته راغی او څه موده په کابل کې اوسيده او دامـ ـر دوست محمد خان په وخت کې دکابل په بالاحصار کې اوسيده نوموړی دبالاحصار ترځنګ دحضرت تميم (رض) دمزار ترځنګ ديو معبد اوبتانو په اړه صحبت کوي چې وروسته دهغه له اوريدلو منطق حکم کوي چې احتمال لري داهمغه معبد وي چې دصفاري په عصر کې زرين او سيمين اجسام ورکې کشف شوي دي، سمن انګريز پدې اړه داسې وايي چې :

"دشتمن ناو دپای په برخه کې چې له بالاحصار څخه دجنوب غرب په لور په نیم میلۍ کې پروت دی او له هغه ځایه دغره په کنډو دچاردیهي په لور لاره تللې ده پدې برخه کې داخوند هدایت الله باغ دی. پدې باغ کې یوه پشته ده چې دیو لړ هڅو وروسته وریکې دوه طبقې سمڅې څرګندې شوې چې ددې سمڅو په جوړولو کې له غټو غټو خښتو څخه کار اخستل شوی و. دپشتۍ په یوه برخه کې یو طاق او پایې او دهرې پایې ترڅنګ ښکلې مجسمې څرګندې شوې ددې مجسمو رنګ سپین او سور و او په سرونو یې دطلا پاڼې جوړې کړای شوې وې. دطلا او لاجورو پاڼې دطاق په منځ کې هم لیدل کیدې. دطاق دپای په برخه کې یو ډبر لیک هم څرګند شو. دپشتۍ په نورو برخو کې یو شمیر طاقونه او مجسمې هم کشف شوې چې یو یې له ۸ څخه تر ۱۰ فوټو اوږدوالی درلود او دطلا په پاڼو ښایسته شوی و. مسټن انګریز دخپلو ویناو په پای کې وایي چې اخوند هدایت الله او زامنو یې دطلا یو شمیر پاڼې دکابل په زرګرانو وپلورلې...."

لکه څنګه چې یې چارلس مسن تشریح کوي چې په هغه باغچه کې چې دحضرت تمیم (رض) دزیارت ترڅنګ دپخواني بالاحصار دخرابو ته نژدې یو پخوانی معبد دباغ په پشته چې هغه داخوند هدایت الله باغ و ۱۳۰ کاله دمخه لیدل شوی او دمجسمې په سر دطلا دپاڼو ګل په ښکلي دول څرګند شوی. نو ددې حقایقو له مخې نشو ویلی چې دهغه معبد چې بتان یې زرین او سیمین شوي وو او په دریمه هجري پیړۍ کې دصفاري دکورنۍ دموسس (یعقوب لیث صفاري) له خوا بغداد ته استول شوي و په همدغه نقطه کې اباد و؟

دکابل مشهور معبد که دښار په منځ کې و نو باید په همدغسې یوه نقطه کې وای ځکه چې کومې منطقې چې دشهدا صالحین په نوم شهرت پیدا کړی دی او داشهرت هم وروسته له اسلامي مبلغینو څخه منځ ته راغلی نو داځای دکابل دزړې او پخوانۍ کلا ترڅنګ یو مهم ځای و نو ځکه ویلای شو چې له احتمال څخه لرې نه ده چې دکابل مشهور معبد په همدغه ځای کې نه وي.

۳۷/۳/۲

پایتاوه

لکه څنګه چې مدنیت، فرهنګ او ادیان دخپل عـروج او زوال دورې ترسره کوي د هغې په سیر او مرور سره فرهنګي حوزې هم تغیر محل مومي او خپل ځای بدلوي. یوه ورځ چې بګرام او کاپیسې دکاپیسا په حوزه کې ارزښت درلود، که هغه یې په چاپیریال کې او که دغرونودلمنوپه حصارو کې اوکه هم په میدانونو اوځلګو کې په سلګونو کلیو چې دلیدلو وړو وجود لاره چې نن ورځ د ذهنیت په تغیر په خرابو بدل شوي او د هغو ځایونو مقام او موقعیت نورو ځایونو اشغال کړي دي.

یوله هغو ابادو نقاطو څخه چې اوس یې نوم لـه خاطرو څخه لوېدلـی دی (پایتاوه) ده چې دبګرام دشاهي خرابو جنوب لـور تـه پـه ۱۲ کیلو متری کې دسرای خواجه تر څنګ پروتـه ده اودمعابدونو شواهد یـې تـر ۳۰ کـالو دمخه د زراعتي ځمکو په منځ کې ځرګندیدل چې هغه هم دوخت په تیریدو دزراعت په وجه وتوږل شوې اوهغه ځرګندې ستوپې له منځ ولاړې او اوس هلتـه دپخوانـی ابادی څه اثار نشته او دا چې دکابل په موزیم کې دهغې سیمې دچاپیریال یو څه هیکلونه چې زراعتي ځمکو ته دویالو دکیندلو په مهال تر لاسه شوي دکابل په موزیم کې موجودي دي چې پخواني یادګارونه یې له ځان سره حفظ کړي دي.

په ۱۹۲۳ کال کې چې دلومړي ځل لـه پاره دوه تنه فرانسوي شرق پیژندونکي موسیو النردفوشه او موسیوهاکن دکاپیسا په طول او عرض کې د (کوهستان اوکوهدامن) په مختلفو نقاطو کې دلرغونو ځایونو دموندلوپه هڅه ګشت درلود دکابل دموزیم دهغه وخت دمدیر غلام محی الدین خان دلارښوونې په اثردپاتت. ب

کلي ته ورسیدل هلته یې دزراعتي ځمکو کې په منځ کې یو ځای وموند چې له ۳۰ نه تر ۴۰ مترو یې اوږدوالی درلود او عرض یې له ۱۰ تر ۱۵ مترو وُ دې ځای دیوبودایي معبد ځای اوموقعیت څرګنداوه.

فرانسوي پوهانو ۳۵ کاله دمخه د ۱۹۲۴ عیسوی کال ددسمبر دمیاشتې په ۱۸ نیټه دلنډې مودې له پاره په کیندلو پیل وکړ دوه ورځې وروسته یعنې د ۲۰ نیټې په ماښام یې لومړی هیکل تر لاسه کړ چې دا ورته ډیر په زړه پورې او دلچسپ وُ. چې شرح یې په لنډ ډول لیکل کیږي.

دا پارچه هیکل دسلیت په کاڼي کې (ساکیاموني بودا) یې ددوخارقه وو داجراء په حال کې ښودلی دی او د (دوه خارقه بودا) په نامه یادیږي. که چیرته داپارچه لا ښه معرفي کړم باید ووایم چې که چیرته یې ښه وګڼو نوله دواړو اوږو څخه یې د اور شغلې پورته کیږي اودپښو له تلوو څخه یې اوبه رواني دي. په بودایي داستانونو کې راغلي دي چې دکوشالا پاچا په خواهش او هیلې سره چې (پرازناجت) نومیده بودا خارقه قیافه ځانته غوره کړه چې له اوږو څخه یې شغلې هوا ته پورته شوي اودپښو له تلوو څخه یې اوبه جاری اوپخپله لکه دیو نوراني غره په څیر په هوا کې جلوه ګر شو.

دتخیل په عالم کې په افسانوي توګه دلته بودا له یوه غره سره تشبیح شوی چې له لوړې برخې نه یې داور شغلې پورته کیږي او ددې خیالي غره له لمنو څخه لکه دباران داوبو په څیر سیلابونه جاري شوي دي.

پدې پارچه تراشلي هیلکل کې دوه روښانې لارې دبودا له اړخه تیرې دي چې دی یې په رڼائي کې څرګندیږي (برهما) او (اندرا) یې خواته نژدیوالی کړی دی. بودا په کیڼ لاس دخپلې راهبي یلان کلك نیولی دی اوښیي لاس یې داطمینان دعلامې په توګه پورته دی او په ورغوي کې یې عراده یا (چرخه) چې دحکمفرمایي علامه ده څرګندیږي.

پاتې دې نه وي چې په پایتاوه کې ددې پارچې ترکشف وروسته په وروستیوکلونو کې همدغه شان پارچې دکاپیسا له ګڼو ځایونو څخه لکه بګرام او یا له شیخا نخیل څخه هم تر لاسه شولې په کوهدامن او کهستان کې ددې ډول پارچو دترلاسه کیدو وروسته پوهان پدې نظر شول چې په افغانستان کې کاپیسا ددې ډول تراشلو مجسمو ځانګړی ځای وُ.

له دې پرته په پایتاوه کې یوبل هیکل هم تر لاسه شوی چې دهنر اوپه ځانګړې توګه دتاریخ له نظره ډیر ارزښت ور دی داپارچه اصلاً دکومې بلې سترې مجسمې تخت دی چې هغه مجسمه چې ور پکې نصب وه له منځه تللې ده اوپخپله دهیکل تراشنې یوه ښکلې او دلچسپه صحنه ده شرح یې په لاندې ډول ده.

دري تنه اعانه ورکونکي، دري ښځې او دري ماشومان د (پوديس اتوا ميتريا) په شاوخوا ليدل کيږي. دا صحنه يوه تاريخي صحنه او اعانه ورکوونکي چې تازه بودايي دين ته ورداخل شوي دي او ياپي خپلې ډالۍ (بوديس اتوا) يعنې اينده بودا ته وړاندې کړې دي. کميسونه يا پراخې چپنې او کلفت موزې يې څرګندوي چې دوى قبايلي کوشانيان دي چې تازه له مرکزي اسيا نه باختر ته راغلي دي او دادى دهندوکش سويلي برخې ته رارسيدلي دي او دلومړي ځل له پاره بودايي دين خوښ کړى دى او له هغو ډاليو سره چې اکثر ميوې او حبوبات دي د (بوديس اتوا) مخې ته ږدي.

همدارنګه ښځې او ماشومان يې دکشاني له نسل څه دي او ديوې کورنۍ او يا يوې قبيلې استازيتوب کوي چې درارسيدلو په وخت يې لومړي ځل په کاپيسا کې دبودايي معابدو جلال ليدلى او بودايي دين ته داخل شوي دي او نن ورځ دادکانې پارچه چې دکابل په موزيم کې موجوده ده دافغانستان په تاريخ کې يو معين موقف ثابتوي او دپايتاوي وړوکى کلي چې نوم اونښان يې نن ورځ ډير مجهول دى دوه مهمې تراشلې دهيواد لرغوني هيکلونه يې ورکړى دي چې د تاريخ ، هنراوکمال له مخې ډير ارزښت لري او له يوې نومورکې منطقې څخه دکاپيسا په تاريخ کې يوه ځليدونکې پاڼه روښانه شوه.

میرزکه اودمسکوکاتو

مجموعه یې

افغانستان دمساعد جغرافیائي موقعیت له مخې داسیائي هیوادونو په څلور لارې کې دتمدن او فرهنګ مرکز دی او یوله هغو هیوادونوڅخه دی چې ډیره سابقه لري او دتاریخي دورولرونکی دی چې دمختلفو دورونو ډیر مسکوکات پکې موندل شوی او موندل کیږي. دامسئله نن نه بلکې یوه پیړۍ دمخه حتی له ۱۳۰ کالو وړاندې روښانه ده چې دافغانستان خاوره دلرغونو مسکوکاتو له نقطې نظره ډیره غني ده.

لکه څنګه چې دامیر دوست محمد خان دواکمنۍ په دوره کې یو تن انګریز لرغون پیژندونکی مستر مسن یواځې دبګرام له دښتې څخه پدې بریالی شو چې ۶۰ زره مسکوکات راټول کړي.

پدې وروستیوکلونو کې له مهمو کشفیاتو څخه چې په ښار او علمي حلقو کیې یې ډیر غږ اوچت شوی دی هغه په میرزکه کې د مسکوکاتو دکشف مسئله ده چې دې اکتشاف له نن څخه پوره لس کاله دمخه د ۱۳۲۶ کال په پسرلي کې صورت ونیو او زه پدې بریالی شوم له اسلام څخه دمخه مسکوکاتولویه مجموعه له میرزکي څخه کابل موزیم ته راوړم . میرزکه تقریبا دګردیز له مرکز څخه شمال شرقي لور ته په ۳۰ کیلو مترۍ کې واقع ده اوپدې علاقه کې دمنګلو قوم اوسیږي.

دمیرزکي علاقه چې چاپیریال یې نسبت گردیز ته لوړ دی په همدغه منطقه کې میرزکي او احمدزائي رودونه سره جلا کیږي داوبو دتقسیم له برخې نه درې کیلو متره لیرې دشمال په لور د (چنیحي قول) درود اوبه د (میرزکي) له اوبو سره یوځای کیږي د (چنبحي قول) دخولې مقابل ته درود کیڼ ارخ ته یوه غونډۍ ځرگندیږي چې دسیمې خلك یعنې منگلي هغه د (کافر کوټ) په نوم یادوی داغونډۍ دسیند له اوبو څخه نژدې ۷۰ متره واټن لري او دسیند داوبو له سطحې څخه نژدې ۳۰ متره لوړ والی لري.

دکافر کوټ سویلي خواته په لوړه یوه توټه مربع شکله ځمکه پرته ده چې په مخ یې پخې خښتې او تیکر لیدل کیږي او داسې ځرگندیږي چې نوموړې غونډۍ او مربع شکله لوړه ځمکه په لرغونو زمانو کې تر اسلام دمخه دمهمو ابادیو یوه برخه وه چې هویت یې موږ ته ځرگند نه دی.

میرزکي دنیمه وچ سیند په اوږدو کې کافرکوټ ته د ۷۰ مترو په واټن یوه چینه موجوده ده چې د ۱۳۲۶ کال په پسرلي کې په ناخاپي ډول د منگلي قبایلو میرمنې په نوموړې چینه کې د مسکوکاتو په موندلو بریالۍ شوې. کله چې دچینې چارچاپیره په مختصر ډول وکیندل شو ځرگنده شوه چې دچینې چارچاپیره یوله لویه خونه جوړه کړای شوې وه چې هرې څنډې یې ۶ متره طول درلود او ددې لوی اطاق ترڅنگ نور واړه اطاقونه هم جوړ کړای شوي وو. او اصلاً داسې ځرگنده شوه چې پخوا وختونو کې دمخه تر اسلام او دمخه د مسیح تر زمانې هلته یوه متبرکه چینه وه چې خلك په هغه چینه کې دسکو په اچولو عادتوو په همدې ترتیب د څلورمې قبل میلاد پیړۍ نه تر دریمې مسیحي پیړۍ پورې د ۷۰۰ کالو په اوږدو کې دافغانستان دمختلفو پاچاهانو دمسکوکاتو نمونې په ډیره پیمانه هلته متراکمې شوې وې.

ترکومه ځایه چې اټکل کیږي له امکان څخه لرې نده چې اصلاً ۵۰ زره پخوانۍ سکې په چینه کې موجودې وې چې ډیره برخه یې سیمه ایزو خلکو دکابل ـ جلال آباد اوپیښور په بنارونو کې وپلورلې هغه څه چې راونیول شوي او کابل موزیم ته راوړل شوې له دې سره چې ډیر شمیر یې په کیمیایي داروگانو دپاکولو پر مهال له منځه ولاړې بیا هم له لس زرو ډیرې موجودې دي.

دمیرزکي مسکوکات چې دفلز له مخې نقره اومس دي دنوعیت له مخې یې په دوه برخو ویشو.

يو سيمه ايز مسكوكات دي چې په ځانګړې توګه پرسيمه اړه لري او ډيره برخه يې په سويلي افغانستان، تاکزيلا ټېکسلا او پنجاب کې جوړ کړای شوی او په عموم ډول په ګندهارا کې ليدل کيږي او دپاچا دنوم ذکر پکې نشته او داسکې منظم او مرتب شکل نلري او نورې يې دلرغونو تاريخي کورنيو منظمې اومرتبې جوړې وې لکه دهندوکش دسويل يوناني شاهانو، اسکايانو پارتيانو اوکوشانيانو وې.

لومړی ډول مسکوکاتو ته په انګليسي بنت بار او پنج مارك وايي چې نقره يې ميلو يې خارجي وجود پيداکړی دی او ددويمې يې دنقره يي نازکه پارچې دي چې دهغو په مخ مختلفې نښې چې نوعيت يې تر ۳۰۰ رسيږي لکه دانسان انځورونه، اسلحه، ونې، پرندګان، لمر، ستورې، ځينې ګلان او ديوشمير ودانيو انځورونه او نور ليدل کيږي.

ددې ډول مسکوکاتو دلومړي ډول پيدا ايښت زمانه يوشمير پوهانو ۶ م ز پيړۍ ګڼلې ده او داځرګندوي چې ديونانيانو تر ظهور:مخه ددې ډول غير منظمو نقره يې مسکوکاتو جوړونه دافغانستان په مشرقي برخو يانې ګندهارا کې تر سند پورې دودوه . او د ميرزکې دويمه برخه مسکوکات دمختلفو پاچاهانو دکورنيو او نسلونو دمختلفو دورو مسکوکات دي چې وروسته له ۲۳۰ م ز څخه دلومړۍ مسيحې پيړۍ په لومړۍ نيمايي کې يې دافغانستان دهندوکش په سويل او ختيځ کې سلطنت کړی دی.

دا دحيرانتيا ځای دی چې هغه مسکوکات چې په ميرزکه کې تر لاسه شوي ديونان اوباختري پاچاهانو هيڅ اثر پکې نه شته چې دهندوکش په شمال باختر کې يې واکمنې درلوده اوبر خلاف دهغو ټولو پاچاهانو اثر پکې ليدل کېږي چې دهندوکش په سويل کې يې سلطنت کړی دی او په ځانګړي توګه د (هرمايوس) چې دکابل يوناني وروستی پاچا و او د(مناندر) مسکوکات زښت ډير دي.

دامجموعه دکوچنيو نقره يې مسکوکاتو دمطالعې له پاره ددې ډلې پاچاهانوله پاره فوق العاده ارزښتمنده ده.همدا ډول دافغانستان داسکايي خاندان نقره يي مسکوکات او (اسکايي او پارتي) پدې مجموعه کې ډير ترنظره کيږي.

دکوشانيانو دکورنيو دمسکوکاتوپه باره کې بايد يادونه وکړو چې کوفيزس اوکنيشکا دکورنيو سکې پکې موجودې دي او وروستۍ سکې چې دپاچاهانو دنوم او ترتيب له نظره راغي هغه دواسودوا سکې دي چې هغه دکنيشکا دکورنۍ وروستی پاچا ګڼلی شو چې ددريمې پيړۍ تر وروستۍ نيمايي سلطنت کړی دی.

پدې طریقه دمیرزکي دمسکوکاتو دمجموعې نوعیت چې په کوشاني (واسودا) متوقف کیږي او یو شمیر پوهان داسې اټکل کوي چې احتمال لري دمیرزکي دغه ابادي دساسانیانو دپرمختګ اوفتوحاتو په اثر پدې تاریخ کې وران شوي وي.

دمیرزکي دمسکوکاتو مجموعه تر ټولوغني او لویه دمسکوکاتو مجموعه ده چې په دسته جمعي ډول دافغانستان له یوې نقطې څخه تر لاسه شوی دی.

موسیوشلو برژه اوموسیو کوریل (په افغانستان کې دمسکوکاتو خزاین) ترسر لیك لاندې کتاب کې ددې خزائینو په اړه ډیرې مطالعې ترسره کړې چې دهغوي مطالعه دارباب تخصص له پاره به ډیرې دلچسپی وړ وی.

۴_۱_۳۷

سجاوند او شهرت يې په اسلامي دور و او دمخه تر اسلامه

دلوګر علاقه ددرې تاريخي ښارونو (کابل) ، (غزني) او (ګرديز) تر منځ په يو لويې مثلث کې واقع شوى ده او هغه سيند چې ددې علاقې په نوم ياديږي دنوموړي مثلث له منځ نه تيريږي او دشمال يعنې دکابل زاويې ته نژدې د کابل له سيند سره يوځاى کيږي دهغو درې تاريخي ښارونو چې دمخه مو يادونه وکړه چې هر يو په خپل وخت کې تاکلى مقام او يايتخت درلود اونظر په هغه ارتباط چې لوګر په مختلفو دوروکې له نوموړو مرکزونو سره درلود دجغرافيالي نقطې نظره تر دې ښه دموقعيت تعبير لوګر نشي موندلى چې داځاى په يو لويې مثلث کې راونيسي، په هر حال دلوګر علاقه مو ددرې لويو ښارونو په منځ کې ځکه تصريح کړه چې دامنطقه تل داقتصادي جغرافيې له نقطې نظره ا و دفرهنګي تاريخي او هنر له نقطې نظره ددې درې ښارونو له برکته برخورداره وه او پخپله يې ديوې زرخيزې زراعتي سيمې په حيث ددې درې ښارونو دانبار خانې حيثيت درلود او لري يې.

(لوګر) دبطليموس په جغرافيه کې د (لوکرنا) په نوم ياد شوى او هغه چې تر اسلام دمخه يې دې سيمې ته ډير شهرت ورکړى و هغه په (سجاوند) کې دلوى معبد موجوديت و ، سجاوند چې داسلامي دورو په ادبي او تاريخي متونو کې لکه حدود العالم المسالك و ، الممالك اسطخري او قانون مسعودي بيروني کې په مختلفو بڼو لکه (شکاوند) ، (سګاوند) او (سکاوند) هم ياد شوى دى داد لوګر جنوب غرب خواته يوه ناحيه ده چې نوم او نښنان يې له موقع اوموقعيت سره مشهوراومحفوظ دى.

دمخه مې تصريح کړه چې دلوګر علاقه له يوه مثلث سره شباهت لري چې درې خواته زاويه يې درې لويو ښارونو کابل، غزني او ګرديز خواته قرار نيسي.

سجاوند پدې مثلث کې دجغرافيايي موقعيت له مخې غزني ته نژدې واقع شوی او په پخوانيو متونو کې ارتباط هم سره ورکړ شوی دی لکه چې په حدود العالم کې وايي" استاخ اسکاوند په غزني کې دوه ښارونه دي چې دغره په لمنه کې اباد او ډېر گشت او گذر ځايونه دي"

پدې کې شك نشته چې بيروني په قانون مسعودي کې د (سکاوند کلا) د (لوگر في استاق) بولي. دا دواړه تعبيرونه سهي اوپر ځای دی پدې ترتيب چې سکاوند د لوگر په جنوب غربي برخه د غزني په لاره واقع دی او د غزني پخوانۍ لاره له همدې ځايه تيريده اواوس هم وروسته تر يو څه منزله چې (هفت اسيا) نوميږي له هغه کولای شي غزني ته ورشي.

هغه څه چې سجاوند دمخه تراسلام ډيرمشهورکړی و ديوسترمعبد موجوديت و چې خرابې اوبقايايې تراوسه هم دغره په پوزه کې موجودې دي.

دسجاوند دمعبد دځرنگوالي په اړه له دوه تنومرسته ترلاسه کولای شو يو له چيني کتونکي هيوان تسنگ څخه اوبل له محمدعوفي صاحب څخه چې تاريخ دجوامع الحکايات ښبتن دی.

هيوان تسنگ وائي چې د (تسو ـ کو ـ تا) علاقه چې غزنی او دهغې نورې ځنډې يې په برکې نيولې هلته يو برهمني معبد و چې هغه يې د (شونا معبد) په نوم هم ياد کړی دی لکه څنگه چې دشيوائي او لمر پرستۍ اثار له دربو لويو تاريخي ښارو کابل ، غزني او گرديز څخه تر لاسه شوي چې درې واړه دلوگر په ماحول کې واقع دي نو پدې کښې شك نشته چې دسجاوند معبد هم يو له دغو اديانو سره ارتباط لري.

شپيته کاله وروسته له نوموړي چيني ليدونکي څخه ، محمد عوفي په خپل جوامع الحکايات کې پخوانۍ خاطرې تجديدوي او له ليکنو څخه يې معلوميږي چې دسجاوند معبد ددريمې هجري پيړۍ تر دويمې نيمائي پورې يعنې د (کملو) يا(کلمو) د سلطنت تر زمانې پورې يعنې دکابل دشاهي برهمن دريم پاچا او دعمر وليث دصفاري کورنۍ د پاچا دواکمنۍ تر زمانې پورې اباد ؤ لکه چې وايي " در آنوقت معبد بزرگ هندوان سکاوندبود ودر اقصاء هندوستان بزيارت بتان آن موضع تبرك كردند "

نور شواهد هم ددې نظريې داثبات له پاره اودسکاوندمعبد داهميت په اړه په لاس لرو چې عبارت له مسکوکاتوڅخه دی د يو ډول مسکوکانو په مخ دکوشان اويفتلي شاهانو چې دسکه پيژندونکو په وړاندې دشاهي (تگين) يا (تجين) په نوم

شهرت لري دايو ډول نيم تني هيکل دی او دافغانستان دځينو ځايونو نومونه پکښې چې ضمناً د (سګاوند) نوم هم پکښې لوستل شوی چې دسکاوند ياسجاوند اهميت او دمعبد ارزښت دواړه څرګندوي.

دقرائنو له مخې ويلی شو چې دسجاوند معبد لکه دخيرخانې دکوتل معبد چې لرغون پيژندونکو يې هويت څرګند کړ يو دلمر پرستۍ برهمنې معبد ؤ او شهرت يې دکابلي رايانو داقتدار په موقع او يا د کابلي برهمن شاهانو په وخت کې له افغانستان څخه پرته په هندوستان کې هم شهرت درلود.

دسجاوند معبددريمې هجري پيړۍ تر دويمې نيمائي پورې اباد ؤ تر هغې پورې چې عمر و ليث صفاري کابل پلو ته د فتوحاتو په وخت دزابلستان دښار موظف چې (فردعان) نوميده له څلور زره سپروسره موظف کړ تر څو هغه ځای فتح کړي عوفي وائي " فردعان چې کله زابلستان ته ورسيد لښکر يې جوړ کړ شکاوند يې ازاد کړاوبتان يې ورمات کړل بت پرستان يې له منځه يوړل يومقدار غنيمت يې لښکر ته ورکړل اونور يې عمر وليث ته واستول فتح نامه يې ورته وليکله او مرسته يې ځنې وغوښتله.."

سجاوند وروسته له دريمې هجري پيړۍ دنورو څو پيړيو په اوږدو کې داسلامي ادب او فرهنګ مهم مرکز و لکه چې يوشمير علماو او عاليمقامو مفسرينو له دې ځايه سر پورته کړي چې نن ورځ يې متبرك مزار ونه دعامو او خاصو زيارتګاوې دي.

دغزنويانو په وخت کې يوه کلا او محبس په سکاوند کې جوړ کړای شو. دغزنويانو دآبادۍ اثار دپخوانې معبد دديوالونو او سنګ کارۍ څخه څرګنديږي او په يو يادوه ځايونو کې پخوانۍ سنګ کاري چې تر اسلام دمخه شوی او دغزنوي عصر ابادۍ دواړه ښې څرګنديږي. اوعملاً راښيي چې څرنګه دپخوانيو معتقداتو، فرهنګ او معمارۍ ځای داسلام دين،تمدن او معمارۍ ونيو.

۸_۳_۳۷

دسکاوند بُت خانه

دافغانستان له مشهور و بُت خانو څخه یوه هم دسکاوند بت خانه ده چې حتی داسلام له خپریدلووروسته یې دهیواد په ځینو غربي برخو کې دصفاریانو تروخت پورې خپل شهرت دلاسه ورکړی نه و، پدې پوهیږي چې (سکاوند) چیرته دی؟ دانوم چې په مختلفو بڼو لکه (سجاوند)، (شجاوند) او (شګاوند) هم ضبط او تلفظ شوی دی داځای په لوګر کې دغزني دپخوانی لارې دپاسه واقع دی چې تر اوسه همغه پخوانی نوم مشهور دی او دې نوم چې یو وخت شهرت درلود دلوګر په ټوله ساحه تطبیق کیده.

دحدودالعالم من المشرق الی المغرب دکتاب لیکوال لیکي چې:

"استاخ اوسکاوند په غزني کې دوه ښارونه دي چې دغرو په لمنو کې واقع دی اودښې کرهنې وړی دی" دا جغرفیایي تعریف ډیر سهي او دقیق تعریف دی، داستاخ په اړه تر اوسه څیړنه ندی شوی او موقعیت یې په سهي توګه ټاکلی نشو مګر د (سکاوند) موقعیت واضح دی چې دلوګر په غربي برخه کې دیو لوړ غره په پای کې واقع دی او دا غر دغزني اولوګر ترمنځ په یوه فاصله کې واقع شوی او د موټر اوهغه سرك چې له لوګر څخه غزني ته ورځي اوپل علم دبرکي برك له لارې له شیخ اباد سره وصلوي نو دسکاوند له خوا تیریږي.

سکاوند له اسلام نه دمخه دورو کې دیو لویې (برهمني) افتاب پرستۍ معبد په درلودلو ډیر شهرت درلود او دشهرت ساحه یې دافغانستان له سرحداتو دباندې وتلې وه ان داچې ترهندوستان پورې رسیدلې وه.

ددې علاقې او ددې معبد دځرنګوالي په اړه دوه مهمې تاریخي منابع په لاس لرو چې د چیني هیوان تسنګ خاطره او بل دمحمد عوفي جوامع الحکایات کتاب چې یو داوومې مسیحي پیړۍ په لومړي نیمایي کې او بل داوومې هجري پیړۍ په لومړیو کې معلومات راکوي اوددواړومعلومات یوله بل سره تر ډیره حده تطبیق کیږي.

چیني لیدونکی چې کله دتسو۔ کوته له سیموځخه یعنې زابلستان (د کابل جنوب غرب علاقه دغزني په ګډون، لوګر، ګردیز ترمقر پورې) ځخه یادونه کوي دخلکودعادتونو اودیانت په اړه یې داسې وایي ، پدې ځای کې ځو سوه معبدونه او نژدې یو زرتنه راهبان وجود لري اودنجات دلویې لارې پیروان دي پاچایي په مذهبي عقیده سمه ده او په مذهبي چارو ډیره هڅه کوي ډیر پوه شخص دی اود پوهې او فرهنګ ډیر علاقمند دی. پدې ځای کې تقریبا لس استوپې دي چې داداشوکا پاچا یادګارونه دي او لدې پرته ځو برهمني معبدونه هم وجود لري اودمختلفو مذاهبو پیروان پکې ژوند کوي. برهمنیان ډیر زیات او بې شماره دي او ډیره برخه یې د اشوکا پرستش کوي، دا دین دکاپیسا دارونه له غره نه دې ځای یعنې سویلي برخو ته دسرنه ګیر غره ته ورل شوی او معابدونه ورته اباد کړای شوی دی. د سیمې او د لیرو منطقو خلک ټول ورته د احترام په سترګه ګوري او پیروي یې کوي.

دسیمې شهزاده ګان اونجیب خلك اوهمداراز دګاوندیوهیوادونو وګړي هر کال په ټاکلي وخت ددې ځای لیدلو ته راځي سرهزر اوسپین، غوایان او پسونه دنذر په توګه راوړي.

(شونا) دلمر خانګړی خدای او دشونا معبد (عبادت ځای) عبارت له لمر پرستۍ ځخه و. دلمر پرستۍ دیانت زموږ په هیواد کې ډېر پخوانی دی او لمر ته د احترام کولود اساس اریایانو له دې ځایه هند ته دهجرت په مهال هلته یوړل شو. دلویو کوشانیانو له وخت نه راوروسته داسلام تر خپریدلوسره لدې چې بودایي دیانت دافغانستان نیمه شرقي برخه کې عمومیت لاره نو لمر پرستي یې هم په خوا کې دوام درلوداودلمر پرستۍ یو مشهور معبد د کابل په ۱۲ کیلو مترۍ شمال

غرب لور ته دخير خاني په کوتل کې وجود لاره. چې د کيندلو په نتيجه کې دسوريا مرمري ښکلې مجسمه له هغه ځايه کشف کړای شوې ده.

نودچيني ليدونکی دیادونو په اساس پدې کې شك نشته چې د (سکاوند) په علاقه کې يو دلمر پرستی مشهور معبد وجود لاره او دا معبد ته يواځې دسيمې خلکو داحترام په نظر نه کتل بلکه له نورو هيوادونو څخه په ځانګړې توګه له هند څخه خلك زيارت ته راتلل.

داسلامی دورې دنورو ماخذونو په اساس چې زموږ په لاس کې دي يعنې دمحمد عوفي دليکنو په اساس چې په جوامع الحکايات کې يې ليکلی دی دسکاوند بتکده ددرې لومړيو هجري پيړيو په اوږدو کې دصفاريانو دکورنۍ دمنځ ته راتللو پورې اباد او د ډير شهرت لرونکی و.

عوفي وائي: " .... په هغه وخت کې دهندوانو لوې معبد سکاوند و اوپه هندوستان کې دې زيارت ته دتبرك او احترام په نظر ګوري

دابُت خانه دعمر وليث صفاري دسلطنت تر زمانې چې معاصر يې (کملو) يا (کلمو) نوميده او هغه برهمني دريم پاچا کابل په سويلي او شرقي علاقو مارت درلود، آباد و او بيا دعمر وليث داستول شوې قوماندان فرد عان په واسطه وران کړای شولکه چې پدې اړه عوفي وائي.

"فردعان چې کله زابلستان ته ورسيد لښکر يې جوړ او سکاوند يې ازاد کړ بُتان يې ورمات او بُت پرستان يې له منځه يوړل ځينې غنيمت مالونه يې دلښکر کسانو ته ورکړل او پاتې يې عمر وليث ته واستول ..."

دجوامع الحکايات دمولف په ښکاره شهادت شك نه پاتې کيږي چې دسکاوند معبد دبرهمني لمر پرستۍ معبد دڅلورمې هجري پيړۍ تر دويمې نيمائي يعنې تر لسمې مسيحي پيړۍ آباد و او د عمرو لېث صفاري داستول شوي لښکر په واسطه دسکاوند ښار ازاد او فتح شوې بُت خانه يې ورانه کړې او بُتان يې ورمات کړي دي.

هغه مطالب چې د (شونا) دلمر دځانګړي خدای ددیانت په اړه او دلمر پرستۍ سکاوند دمعبد په باره کې ذکر شول د (کوشانو يفتلي) د مسکوکاتو دمطالعاتو له مخې او شاهي تګين له مخې په وضاحت سره تائيد کيږي ځکه چې هم نيم تنه هيکل دلمر ځانګړی خدای په مسکوکاتو کې نقش دی او هم دسکاوندنوم هلته ليکل شوی دی البته داسې نور مسکوکات هم شته چې دلمر دځانګړي خدای په

ـيمه تنه نقش سره دنورو سيمو نومونه لکه (زابلستان) او (زمينداور) پکې لوستل کيږي

پدې ترتيب سره په ثبوت رسيږي چې دسکاوند دکابل په جنوب کې دلمر پرستۍ مشهوره بت خانه وه چې دلوگر، غزني او گرديز په علاقو کې يې ډير پيروان درلودل. دمخه دعمر ليث صفاري ترزماني کابل ديعقوب ليث صفاري دواکمنۍ په وخت کې دوروستي ځل لپاره پخپله دافغانستان دمسلمانانو له خوافتح کړای شواو لوگر يې سره له مشهور ښار سکاوند سره د عمر ليث په وخت کې فتح شو او دسکاوند بت خانه ورانه کړای شوه همدلته ؤ چې په کابل او سويلي خواو کې يې دبرهمن شاهانو مقاومت پای ته ورسيد.

۴۱/۶/۶

د ارزګان ډبر ليک

دهلمند او ارغنداب ددوو سيندونو ترمنځ دقندهار دښار شمال لور ته ددوه سوه کيلو مترو په اندازه دافغانستان دجغرافيائي نقشې په مخ د (ارزګان) کلمه لوستل کيږي.

دارزګان علاقه پدې صفت يو وړوکې بين النهرين دى دا علاقه يوه غرنۍ علاقه ده چې شمال او جنوب يې دوه لويو سيندونو راچاپيره کړې دى ارزګان داوسني قندهار شمال لور ته ددوو سيندونو هلمند او ارغنداب تر منځ يوه مهمه تاريخي علاقه ده، دې علاقې تر اسلام دمخه او په اسلامي دورو کې او په ځانګړې توګه دغوريانو او غزنويانو په وخت کې ډير ارزښت درلوده، او لدې امله چې علمي څيړنې پرې نه دى شوي نوخاصه اطلاع يې په لاس نشته پرته له دې چې يو شمير تاريخي شواهد اوخرابې يې څرګنديدلى او اوس چې ښاغلى بينوا اطلاع راکړه يوشمير ډبر ليکونه څرګند شوي او هغه اطلاع يې څوکاله دمخه دتاريخ انجمن مستر بيوار انګريز لرغون پيژندونکي ته ورکړه چې نوموړى هغه مهال قندهار ته روان و هلته وروسته له يو لږڅيړلو او کيندنو دوه ډبر ليکونه کشف شول چې دتاريخ له نظره ډيرپه زړه پورې ارزښت لري او دانګريز مدقق په نظر ديفتليانو په دورې پورې اړه لري.

دمستر) بيوار) دڅيړنو په اثر چې عملا او شخصا ارزګان ته تللى دى داسې وايي چې دقندهار شمال غرب لور ته د ۱۵۰ ميلو په واټن ډبرليکونه په لوى کاڼي کې کلك کيندل شو ي دى. نوموړى په دې باره کې ددوه ډبر ليکونو په ليدلو بريالي

شو یدي چې تقریباً نیم میل یو له بله لیرې پراته دي او پرته له دی دنورو ډبر لیکونو دموندلو احتمال هم شته.

لومړی ډبر لیك عبارت له دوه کرښو څخه دی چې په یوناني شکست رسم الخط لیکلی شوی اوکولای شو چې هغې ته (یوناني یفتلي) ووایو لکه څنګه چې ټول پوهیږو چې یوناني لیك دوه او حروفو وروسته دیونان باختري دسلطنت دورې څخه یعنې له دوه نیمو پیړیو دمخه تر میلاد څخه نژدې دسلطنت دورې څخه یعنې له دوه نیمو پیړیو دمخه تر میلاد څخه نژدې ۷_۸ پیړۍ نور هم په افغانستان کې داسلام دڅین تر خپریدلو زموږ په هیواد کې رواج درلود او مختلفو کورنیو لکه کوشاني، کیداري او یفتلي هغه په خپلو ژبو کې استعمالوله لکه د (سرخ کوتل) او (سرپوزي) لوی ډبر لیکونه چې دهندوکش شمال او جنوب ته کشف شول ددې نظریې ملاتړ کوي او په ځانګړي توګه داشوکا هغه ډبر لیك چې په نژدې وختو کې قندهار ته نژدې کشف شوی و دیوناني لیك دود ارزښت او دهغې دود دارغنداب په حوزه کې حتی تر دریمې قبل میلاد پیړۍ پورې ثابتوي. نو دادتعجب خبره نه ده چې دقندهار شمال غرب لور ته په ۱۵۰ میلي فاصله کې دیفتلیانو دعصر ډبر لیکونه په یوناني لیك دود کشف شوی دی.

دویم ډبر لیك نسبت لومړي ته دجیپ موټر په لاره لږ څه منحرف دی او دکاروانو په پخوانی لاره واقع دی او لکه څنګه چې موویل له لومړي ډبر لیك څخه نیم میل فاصله لري اودغره لمنې ته نژدې دی

هغه کاڼی چې مطلوبې لیکنې یې په مخ کلکې کیندل شوی دی یو ډول تور ته ورته قشر لري چې شاید دباران دریزش په وجه منځ ته راغلی وی هغه کسانو چې دالیکنې حك کړی دی نوتور قشر یې دحك کمولو په مهال پورته کړی، په دې ترتیب دحروفو د نقر عمل ډیره ژورتیا نلري مګر په څرګنده لوستل کیږي او په ښه توګه یې عکاسي ترسره کیدای شي.

دموسیو بیوار دمطالعاتو مطابق دهغه پخپله عقیده تر اوسه کاملي قطعي صورت ندی نیولی خو په ابتدائي ډول هم ددلچسپۍ وړ دی ځکه څرنګه چې کتل کیږي دافغانستان دتاریخ له نظره دډیر ارزښت وړ دی، ځکه دوه حساسونقاطو ته په پاملرنه وکړو چې یو یې جغرافیائي تاریخي ماهیت او بل یې تاریخي ارزښت ري پدې ډول چې نوموړی مدقق په لومړي او دویم ډبر لیك کې د (زابل) او (مي

هبیرا نولا) دنومونو یادونه کړې ده او پرته له دې د (بغ) و (شاه) کلمې یې د (بغو) او (شاوو) په صورت قرائت دی.

نن ورځ چې تقریباً دوه کاله دورزګان دکتیبې له کشف نه تیریږي دسرخ کوتل په لویې ډبر لیك دوه کلمې د (بغو) او (شاوو) چې دکنیشکا پاچا په اړه دې ګورو یعنې د ا دوه کلمې (خدای) او(شاه) دی اوکوشاني کنیشکا خپل ځان (خداونګار شاه) بللی همدا راز دارزګان په ډبر لیکونو کې یفتلي پاچا لکه دکوشاني دعصر په دود خپل خان ته د(خداوند ګار) او (شاه) لقب ورکړی دی.

مستر بیوار وائي چې له هغو خاصو نومونو څخه چې یادونه یې وشوه یو دځای نوم (زابل) او بل د ذات نوم (مي هبیراکولا) یې یاد کړی که چیرته نوموړی‌مدقق ددې دواړو کلمو په لوستنو کې بریالی وي (ځکه چې په راپور کې یې نومونه پوره قرائت شوي نه وو او تر څه حده یې له اټکل نه کار اخستی و.) نو دارزګان ډبر لیکونه به ډیر ارزښت پیدا کړي، ځکه تر کومه ځایه چې پوهیږو زابل دجغرفیائي مفهوم په حیث دارغنداو حوزه هم په برکي نیوله او (مي هبیراکولا) دیفتلیانو مهمترین او مشهور ترین پاچا و. چې په (۵) مسیحي پیړۍ کې دافغانستان په جنوب غربي برخو کې سلطنت ته ورسید او مقتدر دولت یې جوړ کړ چې بیا څو ځله دافغانستان له غرونو نه یې دهند په خاوره حملې وکړې او فتحې یې حاصلې کړې او نوموړي په ډیرو مسکوکاتو کې خپل ځان د (شاوو زابل) یعنې دزابل یازابلستان پاچا بللی دی.

په هر حال د ارزګان ډبر لیك چې دلته مو پرې په لنډ ډول خبرې وکړې سره له دې چې تر اوسه په بشپړه او ډاډمنه توګه تحلیل شوی نه دی خودجغرافیا، تاریخ، ادب، لیك دود او ژب پیژندنې په اړه ډیر اړزښت لري اویقین لرم چې دهغې په رڼا کې به یوه ورځ ډیر مهم تأریخي او ادبي مطالب حل کړو.

۱۹_۴_۳۷

سمنګان

دپلخمري او تاشقرغان دلارې په منځ کې دډيرې ښې آب وهوا لرونکې سيمه لرو چې پدې وروستيو کې يې د (ايبک) په نوم شهرت پيدا کړی دی مګر اصلي اوپخوانی نوم يې سمنګان دی چې پدې نوم دلرغوني ادب په ماخذونو کې ډير شهرت لري.

دحدود العالم من المشرق الي المغرب ناځرګند مؤلف چې دخپل وخت ښه جغرافيه ليکونکی و او په څلورمه هجري پيړۍ کې دافغانستان په شمال دګوز ګانان په برخه کې اوسيده نوموړی په ۳۷۲ هجری پيړۍ کې خپله ارزښتمنه جغرافيه تاليف کړه نوموړي دسمنګان په هکله داسي ليکي:

" دسمنګان ښار دغرونو په منځ کې واقع دی په هغه ځای کې غرونه ډير دي او ټول لکه درخام دکاڼي په څير سپيني دي او دسيمي خلکو دهغې په منځ کې خونې جوړې کړي.

((هلته د هيکل تراشنې مجللې ودانۍ د زراعتي ځمکو په منځ کې له يو شمېر بت خانو سره ابادې دي او دپای په برخه کې يې لکه دمجللو ودانيو په څير ودانۍ دی چې دسيمه ايزو خلکو له خوا پرې ښکلي انځورونه ترسره شوي دي اوهغه مناطق ډير ښه شراب او ډيره ميوه لري))

ايبک يا سمنګان دافغانستان په شمال کې يوه مهمه منطقه کې واقع شوی دی چې پدې وروستيو کې ورځ په ورځ دتاريخي اثارو دکشف په وجه يې ارزښت ډير

زیات شوی دی لکه چې دکار لنتن کوت چې نوموړی دکیندلو او څیړنو متخصص دی ددې امریکائي پوه چې دقبل التاریخ په دوره تخصص لري ایبك ته نژدې په قره کمر کې دکیندنو په وجه یې ویلی شو چې د ۳۰ او ۵۰ زره کال م ز په شاوخوا کې دهندوکش ښکاریانو دخپل ژوند لومړی دکاني دورې دهمدې منطقې په غرونو کې ترسره کړي او دایبك ته نژدې غرونه دکاني ددورې یعنې ترتاریخ مخه خلکو په افغانستان کې دژوند مرکز و، سمنګان د غوري اوبغلان یادبغولانګو ، خلم او بلخ تر منځ ډیر مهم موقعیت لري او دسمنګان شرقي لور ته دسرخ کوتل داورتون کشف دلویوکوشانیانو په عصر او دمسیحي په لومړی پیړی کې ددې سیمې په تاریخ ښه رڼا اچوي.

سمنګان ته نژدې یوه بله منطقه داباطك په نوم لرو چې ډیره مشهوره ده او داهم دکوشانیانو په وخت کې اباده وه او ددې عصر اثار او مسکوکات هم هلته لیدل شوي دي او بیا همداشان دسمنګان جنوب لور ته په زندان مشهوره دره کې سمڅې او ډیره ابادي په نظر راځي چې یوه منطقه پکې دهزارسم په نوم ډیر ارزښت لري او په نظر کې دی چې ایتالوي پلاوی پدې کال هلته په علمي څیړنو لاس پورې کړی.

لنډه داچې له دې څو کرښو داسې څرګندیږي چې سمنګان دتاریخ او جغرافیې له نقطې نظره ډیر ارزښت درلوداو لري یې اوهمدا راز دهجرت له پخوانیو دورو څخه راپدې خوا په قبل تاریخ اوتاریخي دوروکې او همداشان دمخه تر اسلام او په اسلامي دورو کې دژوند اومدني مرکزونو څخه دی اوباید ووایو چې دبغلان اوبلخ دلارې دپاسه موقعیت یې موقف ورلوړ کړی دی.

دحدود العالم دلیکوال د لنډ او وجیز متن دتول لنډوالي سره چې لري یې دهغو کسانوله پاره چې له پخواني متن سره اشنائي لري ډیر دقیق او جامع دی ځکه چې په څو لنډوټکو کې جغرافیایي او اقلیمي اوضاع او څرنګوالی یې د تاریخي اثارو له شواهدو عمراني ښیګڼو نباتي پیداوارو سره هلته شرح کوي.

ترکومه ځایه چې ټول پوهیږو هغه ځه چې سمنګان ته د تاریخي اثارو دشهرت په وجه ور حاصل دی هغه له یوکاني څخه جوړه یوه ستره استوپه ده چې دمحل دخلکو په عرف کې د (توپ رستم) په نوم یې شهرت پیداکړی دی دې استوپې په خپله خواکې یو معبد هم درلود چې دیو وړوکي غره په منځ کې جوړ کړای شو نوځکه په ظاهره نه څرګندیږي او حال داچې دامعبد پدې وړوکي غره کې دباختر دډیرو مهمو معابدونوڅخه و.

دسمنګانو دکانو ستره استوپه ۸۰ متره احاطه لري او دپخوانيي افغانستان دبودايي عصر دمعمارۍ عجيبه نمونه ده.

په وروکي غره کې دلويې کيندل شوې مجلل معبد دهليزونه دراهبانو اجتماعي اطاقونه او نور ملحقات يې په مراتبو دکانې له استوپې څخه عجيبه دي او يقيناً چې دابادۍ په مهال به يې دهيواد له ګاونډيو هيوادونو څخه ډير خلك ځانته جلب کړي وي.

دورانو شوو کورونو چې يادونه يې دحدود العالم مولف کړې ده همدغه دمعبد خونې او حجرې دي او په بل تعبير يې هغې ته بت خانه ويلی ده، بت خانې ته په لغوي معنا کې دبودا کور وايي چې په فارسي ژبه کې يې پورتنۍ بڼه خپله کړې ده او دبودا کور په حقيقت کې همغه خونې او حجرې دي چې په هرې يوې کې يې يوه يا څو دبودا مجسمې له ختو يا کانو تراشل شوي يا جوړې شوي ايښې وي.

په هغه متن کې چې پورته موولیکل دحدود العالم مولف په سمنګان کې د کوشکونو او مجلسونو يادونه هم کړې ده، که چيرته کوشك په عام مفهوم دکور يا قصر کلمه ونيسو نو بيا ويلی شو چې استوپې ته نږدې دوروکي غره په دننه کې خونې کيندل شوي وي او (مجلسونه) دلته حتماً دزينت ورکولو صحنې او هيکل تراشنې دي چې په رنګه او برجسته توګه دخونو په ديوالونو يې وجودلاره او هغه خاطرې يې حدودالعالم زموږ تر غوږونو رارسوي، دحدود العالم مولف وايي چې دهندوانو کره وره ډول ډول صورتونه په کوشکونو کښل شوي و دلته مقصد له هندوانو څخه دسمنګان سيمه ايز بودايان دي او دهغو نقش کړی رنګه مجلسونه او په ديوالونو يې رنګه تصويرونه پرته له سمنګان څخه په باميان، فندقستان، غوربند او دهيواد په ډيرو برخو کې مشهور دي.

دحدود العالم مولف دسمنګانو دانګورو او ميوې تعريف هم کوي او دا تعريف يې ډير په ځای دی ځکه چې دايبك دخوندورو ميوو لرو دخرم باغونه يې دهيواد په شمالي برخو کې ډير مشهور دي.

ترکومه ځايه چې شواهد په لاس راغلي څرګنده ده چې ايبك يا پخوانی سمنګان دخپلو حاصلخيزو غرونو، غونډيو او جلګو له لرلو له پخوا زمانوڅخه يعنې چې حجر او غارونو اوسيدلوله دورې راوروسته تل دژوند کولو مرکز پاتې شوی، او هغه دکانې استوپه او دغونډۍ دننه معبد يې چې نژدې ورته دبودايي دورې ډېرې بقاياوې موجودې دي چې فرانسوي ختيځ پيژندونکی موسيو فوشه په عقيده يې تاريخ ۵ مسيحي پيړۍ ګڼلای شو.

دایبك دکانې استوپه دبهرنیو نړۍ ګرځیدونکو له نظره ډیر ارزښت لري خو
لکه څنګه چې ایبك دپل خمري، تاشقرغان، او مزار شریف په لویه لار واقع دی نو
ډیر مسافرین قصداً له هغه ځایه عبور او مرور کوي، دتپې دننه دمعبد حفاظت او
مراقبت دتاریخي اثارو او توریزم له نظره ډیره او جدي پاملرنه غواړي او دا حیف
دی چې نړۍ ګرځیدونکي دسمنګان دتپې دمنځ ابادي ونهٔ ګوري نو باید ووایو چې
داطاقونو او دهلیزونو پاکول او په ځینو برخو کې یې دڅراغو نصب کول او
لارښوونه یې یو لړ زحمتونه او لګښتونه غواړي.

۴۱/۵/۲۱

دهندوکش تهذیب

هندوکش په افغانستان کې دملا دتیر حیثیت لري چې ددنیا له بام پامیر څخه شروع اودهیواد په منځ کې له شمال شرق نه جنوب غرب په لور اوږد پروت دی او پدې هیواد کې ډیر شمیر غرونه که په شمال کې واقع دی او که په جنوب کې تقریبا ددې لویې غره شاخونه او لړۍ ګڼل کیږي دهمدغو غرونو لوړوالي د افغانستان طبقات الارض برخوته ارتفاع وربښلې ده او دا غر په خپل ټول اوږدوالي کې دګڼ شمیر سیلابي اومستو سیندونو سرچینه ګرځیدلې ده.

دهندوکش دغرونو په لړۍ کې دایبك په سیمه کې چې دنوموړي غره شمالي برخه ده امریکایي لرغون پیژندونکی دقبل التاریخ متخصص داکتر کارلنتن دقره کمر دسمڅې په اړه یو لړ څیړنې ترسره کړې، هغه وایي چې له ۳۰_ ۵۰ زره کالو دمخه دادځای دیو شمیر ښکاریانو داوسیدلو ځای و چې دمدنیت تر ټولو پخوانۍ (پاله او لي تیك) دوره او دحیواناتو په ښکار مشغول و دا په غرونو کې دکیندنو دسوړو ژوند له ډیرو ابتدائي وسایلو سره چې دچقماق له تیږې څخه به یې جوړول تر ټولو دکاني پخوانۍ یا (پاله اوکاتیك) دوره یې منځ ته راوړلې ده.

دهندوکش دغرونو لړۍ دعلمي شواهدوله مخې او دفولکلوري اسطورو او داستانونو په اساس د پخواني افغانستان داوسیدونکو مرکز او د اوسیدلو ځای و. د اوېستا په دریمه فقره کې ددې غره پخوانی نوم (زمیادیشت) او په لسمه _ یوولسمه فقره کې (یسناوي) او د (یوپائي ریسنا) په صورت یا (ایشکته یوپائي ري سنا_ یادشوی چې (دعقاب له الوتنې لوړ) یا (دعقاب دالوتنې له حد څخه لوړ) معنی لري. او دا غر د (اپارسین) په نوم هم یاد شوی او دا پهلوي تسمیه عبارت له همغه اوستائي نوم څخه دی چې یورته مو ولیدل او په لږ تحول سره د (اپارسین) په

بنه راغلي چې دا له دوه کلمو (اپار) يعنې ماورا او پورته (سين) يعنې (عقاب) څخه مرکب دی چې بيا هم ددې عظيم لوړ والي دعقاب له پرواز يا الوتنې څخه پورته ښيي.

د (اپارسين) غر ديونانيانو په نظر کې چې له سکندر سره افغانستان ته راغلي وو ډير اسرار لرونکی معلوميده او هغه يې دجهان اخر او منتها باله. دهندوکش موجوده نوم اصلاً د (انديکس) له کلمې څخه منځ ته راغلی او بيا له هغې څخه (هنديکس) او (هندوکش) جوړ کړ.

دهندوکش دغره لړۍ له تاريخي پخوانيو اوسيدونکو را پدېخوا دښکلو خلکو داوسيدلو مسکن و. چې هغوی ته بايد په اروپائي اصطلاح (هوموالپيوس) يعنې (د غره خلك) ووايو. دوی چې هر خوك و خو ددې غره لومړي اوسيدونکي وو. او وروسته دارياني قومونو ډلې چې له شمالي برخو د سر دريا او آمو دريا دمنځ له حوزې نه دافغانستان په خاورو کې خپاره شوې ددې غره ددواړو خواو په لمنو کې يې ځای ونيو، هندوکش دارياني لهجو په شهادت که هغه ارياني و او که هندي دواړه په مخلوط ډول داريائي قبايلو مقر وګرځيد او دا خصوصيت يې حفظ کړ او يا تر اوسه دنورو صافو اريائي امواجو چې ددې عظيم غره په لارو کې دی درك کولای شو.

لکه څرنګه چې دهندوکش درې ژورې او ورتلل يې ستونزمن و او همدارنګه کلا ګانې يې ډيرې لوړې وې نو ځکه يې لړو اوسيدونکو ددوه نيم زره کالو په اوږدو کې له خپلو ځايونو حرکت کړی دی او په ځينو برخو کې ځای په ځای پاتې دی او په عموم ډول يې دژوند کره وړه دپخوا په څير محافظه کړې دی.

متاسفانه چې دهندوکش دپخوانيو اوسيدونکو دژوند د مراتبو يعنې اجتماعي، فرهنګي هنري او ادبي څرنګوالی جوتول اسان کار نه دی. خو که چيرته ښه دقت وشي، نو ليدل کيږي چې ددې غره د لړۍ نيمه شرقي خوا له خنجان څخه تر چترال او پامير پورې تر اوسه د ژوند يوه ځانګړې صبغه لري.

چې دژوند په پخوانيو کوايفو يې لړه ډيره رڼا اچوي.

په خنجان، اندراب، شتل، پنجشير، سالنګ، سنجن، درنامه، ريزه کوهستان، نجرو، تګاب، لغمان، کتار، نورستان، چترال، سوات، باجوړ، او دپامير په لمنو کې خلك ژوند کوي چې دهندوکش دپخوانې تهذيب وارثين دي. په دې ټوله پراخه ساحه کې او په ځانګړې توګه په شرقي برخو کې يې دمعمارۍ طرز يو شمير عوامل لري چې لوړوارتفاعاتو او غرنيو برخو کې دواورو په وجه منځ ته

راغلی دی، دنورستان دلرګیو کورونه چې له تېرو اولرګیو څخه جوړ شوی دی اوکورونوته یې یو ځانګړی استحکام وربښلی دی هغه تر ډیره حده دډیرې واورې دوزن په وجه جوړ کړای شوی دی او په لرګي کې ښکلا لکه په دروازه ، کړکیو او د کور په نورو لوښواودکار په وسایلو کې چې لیدل کیږي هغه یې دهنر دوستۍ دروح استازی توب کوي. دنورستان خلک چې دختیځ هندوکش اصلي اوسیدونکي شمیرل کیږي په جمیله ډونونوکې لکه موسیقۍ کې یې خاصه علاقه درلوده او لري یې. دخلکو پیژندنې دډنمارکي پلاوي دڅیړنو په اساس (هارپ) چې نن ورځ دنورستانیانو په منځ کې رواج لري د (سومریانو) عصر ددرې زره کالو ق م یادونه کوي.دنوموړي پلاوي دتحقیق په اساس نه یوازې دنورستانیانو هارپ دسومریانو تر دورې رسیږي بلکې اهنګونه چې نن ورځ یې نر سره کوي هم همغه تاریخي سابقه لري.

لکه څنګه چې دنورستان خلک له نڅا ،اتڼ او دنڅا له ډولو او ورزش سره علاقه لري دهندوکش دډیرو درو خلک هم له دې ادابو او رسوماتو سره یو شان وء، دنوموړي غره په ځینو برخو کې دپخوانیو ادابو دلړیدلو علت دښکته درو دخلکو سره تماس دی چې له باندې څخه افغانستان ته راغلی دی.

دهندوکش خلکو حتماً ځانګړی لباس، وسله، دموسیقۍ الات ، ښکار، ګاڼه، مفروشات، موبل، اثاثیه او دطبخ ډولونه درلودل چې شواهد یې لږ و ډیر دپنجشیر په دره ،نجراو، تګاب او دنورستان په درو کې لیدل کیږي او هر یو یې ځانګړې څرګندونه لري چې دهندوکش اوسیدونکو خپل مدنیت ، فرهنګ او دژوند ځانګړي روش درلود.

۱۲_ ۵_ ۳۷

پخوانی نورستان دقانون له نظره

دختیځ هندوکش په سویلي لمنو کې دکابل شمال غرب او دجلال اباد شمالي برخو کې دپنجشیر اوکونړ دسیندونو ترمنځ اودهندوکش او تور غره په لمنو کې شمال او سویل لوري ته یو شمیر کړې وړې درې او یو لړ سخت اوله ځنګل نه ډکې ځوکې دي چې ګرځېدل راګرځېدل پرې ډیر ګران دی چې نن ورځ دعاموپه ژبه یې نورستان بولي چې داسیمه ۸۰ کاله دمخه دکافرستان په نوم یادیده. ددې سیمې ختیځو برخو ته یې (بلور) او غربي برخو ته یې (کتار) وایه اودا تقسیمات اوس دلغمان نورستان او داسمار نوزستان او یا هم دلویدیځ او ختیځ نورستان په نومونو بیلولی شو.

نورستان په عام جغرافیائي مفهوم دختیځ هندوکش سویلي لمنې په برکې نیسي او دا یواځنۍ علاقه ده چې دهندوکش محلي تمدن او فرهنګ پکې تر ډیره مصئون دی او لاس پکې ندی وهل شوی .

نورستان دغرنی اقلیم په لرلو تقریبا دتاریخ په ټولو دورو کې سرېتې او پرځنده پاتې شواو دا همداسې ژوند یې ددې سبب شو چې عرف ، عادتونه او پخوانۍ عقیدې تر ډیره وخته په پخوانۍ بڼه هلته دوام وکړ.

دنورستانیانو دا توکم په اړه د پوهانو رایې توپیر مګر وروسته دخلکو پیژنې دنمارکي پلاوی له څیړنو څخه ثابته شوه چې هغه وکړي چې شنې سترګې او

خرمائي ويښتان لري او همدارنګه سپين پوستکی لوړه ونه او باريك اندام لري . دادهندوکش اصلي اوسيدونکي دي او ددې سيمې غرني اريايان شميرل کيږي.

نورستانيانو په لرغونو دورو کې ځانګړې عقيدې او قوانين درلودل چې اصلا مبدا او اساس يې بايد د (هندواروپائي) په لومړي کتلې معتقداتو او (هندو اريائي) کې ولټهو. له احتمال نه ليرې نه ده چې نورستانيانو دخپل ژوند په لومړيو مراتبو کې اقلا لکه د (ويدي دعصر اريايانو په څير دځانګړو خدايانو مجموعه درلوده چې تر ډيره حده له طبيعي عناصرو څخه ترکيب شوې وه، تر دې پورې چې داوستائي دور اصلاحاتو او تحولاتو زوراستري خداوندي وحدانيت مروج شو

له سلو کالو را په دې خوا دنورستانيانو دمذهبي عقايدو دتحقيقاتو په اثر داسې څرګنديږي چې دادهندوکش غرنی کتله وګړي ديوه واحد خدای معتقد و. چې هغه به يې د(امرا) په نوم ياداوه، انګريز الفنستهون ليکي :

"دکافرانو دين له هيڅ دين سره ورته والی نلری دوی دواحد خدای په وجود اعتقاد درلود او هغه يې د (امرا) يا تسوکوي دګوري په نوم ياداوه او ډير شمير يې دبوتانو او پخوانيو پهلوانانو چې دهغې زمانې استازيتوب يې کاوه ستاينه کوله.

بوتان کانی يا لرګی دې چې مذکر او موئنث لري او مجرد به پرې سپور او نمايش به يې ورکاوه.

جنرال کوړتد "الفنستهن" يادونې لکه څنګه چې مو ولوستل تائيدوي او دهغوی خدای د (ريمرا) يا (يامري) په نوم يادوي.

يو تن فرانسوي پوه موسيو پول لورى کوثو داسيائي اسطورو په مقالو کې يوه مقاله (دکافرانو اسطوري) ترسر ليك لاندې دپخوانيو استانيانو په عقايدو ليکلي چې په هغې کې دلاندې ليکوالو دنظرياتو شرح ورکوي.

ترکومه ځايه چې ما په خپله په نورستان کې له نورستانيانو څخه اوريدلي او يا مې په کابل کې له نورستانيانو معلومات ترلاسه کړي دامسئله محققه ده چې نورستانيانو په خپلو پخوانيو عقايدو کې دعالم ښتن او دکائناتو خالق د (امرا) په نوم ياداوه او په خپله ژبه او اصطلاح يې هغه (سکوك ميوك امرا) يعنې طلامخي خدای باله او هغه يې لکه ديو انسان دصورت په بڼه مګر فوق العاده لوی تصور کاوه او تر کومه ځايه چې د ختيځ پيژندونکو او دسيمې دخلکو له ويناوو څخه څرګنديږي وروسته له يوې مرحلې څخه دخدای وحدانيت ته قائل و. البته دژوند په لومړيو مراحلو کې چې دخدايانو ډولونو ته يې عقيده درلوده نو

دجنګ او پهلوانۍ ځانګړي خدای يې ډير شهرت درلود. مګر د ژوند په تحول سر (امرا)یاواحدتوانا خدای دهغوی په معتقداتوکې ځای نیولی و ډیرو د خدايانوډولونواوپه ځانګړي توګه دجنګ خدای په ورکې صفت میدان ته شو.

دنورستان په معتقداتو کې مطالعه يوه ستونزمنه موضوع ده او دکاربنه يې ډير په دې ناحيه کې ده چې داخلك په خپله ژبه کې ليکلي اثار او کتاب نه لري او دتيرو وختونو له افواهاتو پرته نور څه نلري داريان په مجله کې ديو کتاب په تحشيه او چاپ مشغول يم چې درويش محمد خان غازي (جنګ نامه) يا (صفت نامه) په نوم يادېږي چې دا اثر ۴۰۰ کاله پخوادحکيم مرزا چې دظهير الدين محمد بابر لمسی و، ليکل شوی دی ليکوال د (کتهار) نورستانيانو يادپخواني نورستان چې دلغمان دعلينګار او اليشنګ په درو کې ژوند کاوه او پخواني کافران ګڼل کيدل چې د تثليثي نسبت ورکړی شوی دی، د (پاندا) (شروي) او (لامانده) په نومونو هغه جنګونه چې دمسلمانانو او کافرانو ترمنځ واقع شوی دی، کفارو له دې درې تنو معاونت او مرسته غوښتې ده خو دعبارت له متن څخه سهي نه څرګندېږي چې دې درې تنو دپخواني نورستان د کتهار په معتقداتو کې څه مقام او مفهوم درلود.

پدې کې شك نشته چې دعظيم الحبثه غرنيو پهلوانانو روح يې لکه يوناني (هرکول) يا رستم ددوی په افکارو او تخيلاتو کې ډير دخيل و.

لويه نظريه يې دې مفکورې ته تقويت ورکوي (ګيش) ته يې اعتقاد کول دي چې حتما په لرغونو زمانو کې يې جنګي او ځواکمن کسان وو. او ورو ورو يې دکارنامو لويولودتصوراتو په عالم کې دبشر له حدوداتو ور هغه پلو مقام ورکړی دی.

دنورستان يو شمير خلکو (ګيش) دجنګ ځانګړي خدای دويدي عصر له (اندار) سره تشبيه او تصور کاوه. او داسې فکر يې کاوه چې ديوقوي او توانا پهلوان په دود يې ليندۍ په غاړه په سختو درو او د غرونو په څوکو ګرځېده

پاتې دې نه وي چې يونانيانو لومړی ځل دافغانستان غرونو ته تمايل ونيو نو دهندوکش په غره کې يې ديو قوي هيکل پهلوان وجود ته اشاره کړې ده چې دغرونو د لوکل په حيث يې يو ډول د (هندوکش هرکول) بڼه ځانته خپله کړې وه، ځينې نورستاني سپين ږيری معتقد دی. چې پخوانۍ زمانه کې دنورستاني قبايلو

ترمنځ جګړه پیښیده . (ګیش) یې هغه مهال په (کتوي) او (کانتوا) کې لیدلی و چې تل دجنګیالانو په وړاندې مخکښ و

دنورستان په کلیو کې په عموم ډول (امرا) او (ګیش) جلوه ګاه یا نظر ګاه یا (ذبح) درلوده چې د(امره تا) او (ګیشه تا) په نومونو یادیدلو د (امرا) له پاره یې معمولاً غوا او دګیش له پاره یې سېرلي قرباني کاوه. دجګړې په غنیمتونو کې به یې نر حیوانات د ګیش له پاره قرباني کول او ښځې حیواناتي به یې په خپل منځ کې ویشلي.

پخوانیو نورستانیانو دلرګي دهیکلونو اومجسمو د جوړولو عادت درلود پدې مجسمو کې یې ډیر دپهلوانانو او دکورنیو دمشرانو که به هغه نارینه و او که ښځینه دنمایش له پاره جوړول.

۱۰_۶_۳۷

تور پوشان نورستاني او امير تيمور ګورګان

دهندوکش دغره لړۍ چې دافغانستان دملاتير هم ورته ويلی شو له هغو لوړو څوکو سره چې جګوالی يې ۷۰۰۰ مترو ته رسيږي ډيرې مستې تراوتازه درې هم لري چې دخلکو په تمدن او فرهنګ کې يې دافغانستان دسيمه ايزو خلکو لاس وهنه ندی شوی او صاف ساتل شوی دی. ددې غره لمر خاته پلو ته سويلې په لمنو کې يوه علاقه لرو چې نن ورځ ورته په عمومي توګه (نورستان) وايو او دمخه تر (۱۹۰ کالو ورته (کفرستان) يا (کافرستان) ويل کيده همدا کافرستان په لمر خاته پلو ته د (بلور) او لمر پريواته خواته د (کتهار) په نوم ياديده. پدې دواړو نومونو کې وروستی نوم يعنې (کتهار) په ادبي او تاريخي ماخذونو کې ډير شهرت لري.

کتهار دجغرافيائي جوړښت له مخې دپنجشير ددرې په پورتنۍ برخه همدا راز دفرچ غان او علينګار ددرې پورتنۍ برخې تشکيلوي دا داسې منطقه ده چې شمال پلو ته يې دمنجان کوتل لمر پريواته خواته يې خاواك او پريان سويل لور ته يې دعليشنګ پورتنۍ برخې او لمر خاته خوا يې دعلينګار درې پورتنيو برخو احاطه کړې دي. دا علاقې دګرځيدلو په لحاظ ډيرې ستونزمنې دي ځکه چې له څلورو خواوو نه لوړو او سختو غرونو احاطه کړې دي چې خلك يې په داسې يوځای کې ايسار ساتل شوي دي چې تر نن ورځې پورې ددې سيمې او ددې سيمې دخلکو په اړه سهي معلومات په لاس کې نشته، پدې کې شك نشته چې دخاواك له خوا او

همدا راز دېريان، عليشنګ، او علينګار له خوا لارې ور غلي دي خو دا لارې دکال په ډېر وخت کې دډېرو واورو په وجه بند وي او په عموم ډول دسيمې له خلکو پرته او هغه هم داوړي په موسم کې نور څوك هلته ورتللى نشي.

ټول پدې پوهيږو چې دنورستان خلکو که هغه لمر خاته خواته وي او که لمر پريواته خواته او همدا راز که شمال لور ته وي او که سويل لوري ته ټولو پوستکي اغوستل. دغربي نورستان يعنې دکټار خلك هم له دې قانون نه مستثنا نه ؤ بلکې دپوستکي اغوستل پکې ډېر دود ؤ او لکه څنګه چې دهغو خلکو پسونه ډېر تور رنګ لري او دپسه توري وړۍ له باندې ډېرې تورې ښکاري نو ځکه دوى په (سياه پوش) شهرت پيدا کړى ؤ. پدې کې شك نشته چې دجامې له مخې توپير کول په ترکانو کې هم دودؤ لکه چې (آقوقورلو) او (قره قوزلو) ددې نظريې ډېره پلوي کوي.

اګر چې له دې سره سره د اوسني نورستان او پخواني کافرستان خلك په جنګ جګړو کې مشهور ؤ او دي مګر دکټار سياپوشان نسبت دنورستان دنورو برخو اوسيدونکو ته ډېر زړه ور او جګړه مار ؤ او داصفت يې له ډېرې پخوا زمانې څخه حفظ کړى دى.

اګر چې دنورستان په اړه تاريخي کتابونه او ماخذونه په لاس نلرو خو هغه چې په لاس لرو داسې څرګندوي چې پرته له سلطان محمود غزنوي اوامير تيمور کورګان نه نور څوك نورستان او په ځانګړي توګه کټار ته داخل شوى ندى دالسعدين صحن دمسطلح ويانـد د (کټار) دسياه پوشانو مقابله له امير تيمور کورګان سره په يوه شرح کې ديوه بيت په وينا دسياه پوشانو ټول شجاعت او دځمکې سختي بيانوي.

زشاهان کسی فتح کشور نکرد
چه گویم ز دار سکندر نکرد

له دې بيت څخه چې ادبي اړخ لري داسې استنباط کيږي چې حتى داريوش او سکندر دنورستان په فتح بريالى شوى ندى چې داوينا حقيقت لري او د هيواد د پراختيا په اړه يې ونشو کړاى چې نورستان ته داخل شي هو سلطان محمود غزنوي او سبکتګين وشو کولاى چې يواځې لغمان تابع کړي او کټار ته تللى نه شو. له تاريخي ماخذونو چې څرګنديږي يواځې لغمانيان تابع وه اودهندوکش له شمالي برخو دنورستان له داخل څخه هيڅ خبر نشته.

دامیر تیمور دلښکر او پخپله دده ورتلل دنورستان کتهار ته شرح لري او دا مطلع السعدین د (ذکر غزوکتهاروسیاه پوشان) تر سر لیک لاندې یو لړ مطالب لیکلي دي چې له عین نقل نه یې تیریږو او دمطالبو له روح نه یې یادونه کوو. امیر تیمور په بلخ کې دپاچاهۍ تر اعلان ۸ کاله وروسته په ۸۰۰ هجري کې له ماورالنهر نه دواکمنۍ دپراختیا په خاطر دهندوستان په لور وخوځیده کله چې دجیحون له سیند نه راتیر شو بلخ، سمنګان (ایبك) او بیا بغلان ته ورسید ، کله چې اندراب ته ورسید دسیمې خلکو د (کتهار) دسیاه پوشانو دتجاوزاتو په اړه شکایت وکړ.

داندراب دپورتنۍ برخې اوسیدونکي چې د (خاواك) او (پریان) کوتل تن نژدی اوهلته د (کتهار) سیاه پوشان اوسیدل او داندراب اوسیدونکي دهغوی له ناڅاپي حملو نه ډیر په وېره کې و داوخت د (کتهار) یعنې سیاه پوشانو کافر و داندراب ددرې مسلمانان ډیر سخت په تکلیف کړي و او هر وخت به یې حملې کولې. رمې، ګلې او غوایان به یې ترې بیول او باج به یې هم ترې غوښته او حتی میرمنې او ماشومان به یې ترینه داسارت په دود بیول. د (کتهار) د خلکو لوړ قدونه ،قوي اندامونه او درشتې ږیرې چې لیندۍ به هم ورسره وې او دپوستکي جامې به یې په تن وې داندراب د خلکو په نظر کې عجیبه مخلوق په نظر بریښیده. اولکه څنګه چې السعدین لیکي هغوی یې انسانان نه بلکې دیوان بلل، ځکه چې له دې قوي اندامونو لیندۍ او د پوستکو له البسي سره لکه ددیوانو په څیر سر سخت په خپلې عجیبې غریبې وسلې قوی جثت راتلل او د سیمې خلك به ترې سخت ویریدل. لکه څنګه چې دهغو سیمه سخته او غرنۍ وه نو ځکه هیڅ چا داجرئت نه درلودتر څو دهغوی دکورونو خوا ته ورشي.

لکه څنګه چې امیر تیمور کورګان د (کتهار) دکفارو له حال واحوال کردار او ګفتار څخه اګاهي تر لاسه کړه نو دخاواك په کوتل کې یې دکلا دجوړولو امر وکړاو بیا یې دخپلو عسکرو څو ډلو ته کتهار علاقې ته دورداخلیدلو امر وکړ.ددې لښکر د نورستان کتهار ته د حرکت جزئیات روښانه ندي، خو داسې وایې چې اکثروخلکو خپل اسونه له کمرونو نه درې ته درسیو په واسطه ښکته کول او لکه څنګه دسرطان میاشت وه او دکال تود موسم و بیا هم اسونه د ورځې له خوا په واوره کې ښنیدل نو ځکه یې دشپې په یخنۍ کې له یوځای نه بل ځای ته حرکت کاوه او پدې لښکر کې امیر تیمور کورګان هم شامل و او کله چې دهغه قوماندانانو په سهي ډول ورانډې تګ او عملیات ترسره کولای نشو. نو خپله یې شخصاً دجنګ

قومانده په لاس کې واخسته څو اسپ سوارانو دهغه اسونه له کمرونو څخه داسپو په واسطه ښکته کړل چې څو اسپې پکې بې وخته لنګې هم شوې ددې منطقې تر ټولو لوی کافر السعدین دعداو عداسو په لقب یادوي چې حتماً اصلاً کومه نورستانۍ کلمه ده چې په فارسي لیك دود کې یې پوهیدل ستونزمن دی لکه څنګه چې په مطلع السعدین کې راغلی دی چې وروسته تر یو لړ سختو جګړو یو شمیر سیاه پوشان په غرونو کې تر شاشول او یوشمیر امیر تیمور ته راغلل او امیر تیمور دیوشمیر ترجمانانو په واسطه داسلام ددین ښودنه ورته وکړه او ډیر شمیر یې مسلمانان شول خوکله چې دوباره غرونو ته وختل مرتد شول او دتیمور په عسکرو یې یرغلونه پیل کړل چې په دې ترتیب دسیاه پوشانو او امیر تیمور د عسکرو ترمنځ سختې جګړې پیښې شوې او لکه څنګه چې په پورتنی ماخذ کې راغلی دی دکافرانو ډیر زړور جنګیالي ووژل شول او تیمور یې له ککرو څخه منار جوړ کړ اود خپلو فتوحاتو او کامیابۍ خاطرې یې په کاڼو کې په کیندلو ولیکلې.

نو پدې وجه ۸۰۰ هجري قمري کال دنورستان د (کتهار) په تاریخچه کې ډیر مهم کال دی ځکه چې پدې کال کې دلومړي ځل لپاره دهیواد د پراختیا له پاره تیمور نوّرستان ته ورغلي دي او له سیاه پوشانو سره یې جګړې ترسره کړې دي.

تر کومه ځایه چې وروستۍ پیښې څرګندوي هغه محال چې دکتهار سیاه پوشان او دهغوی سیمه فتح شوه اومسلمانان شول خو کله چې امیر تیمور راوګرځید هغوی هم خپل پخواني دین ته واوختل او محمد حکیم میرزا دبابر لمسی چې دعلیشنګ ددرې په پورتنۍ برخه کې جګړې وکړې پدې بریالي نشو چې د (کتهار) وګړي مسلمان کړي تر دې پورې چې دا کار دامیر عبدالرحمان خان غازي په لاس صورت ونیو.

۲۹_۸_۴۱

دپخواني نورستان دخلکو دخدايانو ډولونه

دهندوکش دغـره لـړۍ چې لـه شـمال ختيـځ نـه جنـوب لويديـځ تـه تقريبـاً دافغانستان له منځ نه تيريږي نۀ يواځې داچې دکابې يوه لوړه کربنه ده بلکې زموږ دهيواد دملا دتير حيثيت لري بلکې لوړې څوکې اوتاوراتاو درې يـې دپخوانيـو وختونومحافظين په غيرۍ کې نيولي چې زموږ اصلي خاطرې، کلتوري فرهنگي او تهذيبي برخې تشکيلوي.

ددې لړۍ په جنوب ختيځه برخه کې شمال ته موازي دلوړو غرونو په برخه کې ننگرهار او دکونړ شمال لور تـه سيند په اوږدو يوه غرنۍ برخه واقع ده چې تېرې ‌ راتېرېدل ډيرې ستونزې لري او سخت ځنگل هم لري دامنطقې تـه نن ورځ نورستان وائي چې ۸۵ کاله دمخه يې نوم (کافرستان) وۀ چې دا وروستۍ تسيمه ۴_۵ پيړۍ دمخه هم دمدارکو په شهادت استعماليدله ددې پراخې غرنۍ سيمې ختيځ لور نه يې (بلور) اولويديځو برخو ته يې (کتار) وايه چې نن ورځ دا دوه برخې دنژديوالي او اداري ويش له مخې د (اسمار نورستان) او د (لغمان نورستان) او يا هم ختيځ او لويديځ نورستان بللی شو.

نورستان چې په عام جغرافيائي مفهوم دختيځ هندوکش سويلي لمنې په برکې نيسي داسيمه دغرنۍ اقليم دلرلو په وجه دگرځيدلو ډيرې ستونزې لري او تقريب د تاريخ په ټولو دورو کې پرځنده او سر پټې پاتې شوي ده.، لـه لويـو لارو نـه کنـاره

کېدل یې همدا سبب شوی دی چې عرف عادتونه او پخواني عقاید له فرهنګي تهذیبي او ادبي مظاهرو سره په لومړي پخواني صورت یابنه پرته له دې چې لاس پکې وهل شوی دی محافظه شي.

ننني نورستانیان اودهندوکش پخواني کافران داریایانو بقایاوي دي چې په خپل اصلي وطن کې پاتې دي او لکه دیو شمیر نورو قبایلو په څیر یې له مهاجرت نه خود داري کړې ده. نورستانیانو په لرغونو دورو کې معتقدات او دخدایانو ډولونه درلودل چې په اصل مبدا کې له هندو اروپائي د هند آریائي ټولنو سره بې ارتباطه نهٔ وهٔ او لکه دویدي دعصر آریایانو په څیر دخدایانو ډولونه یې درلودل چې په هغې کې طبیعي عناصر عمده نقش درلود او وروسته د زروا ستر (زردشت) اصلاحاتو اوتحولاتوچې دوحدانیت روح یې منځ ته راوړو دهغوی په عقایدو کې یې تاثیر پاتې نشو.

دهغو څېړنو له مخې چې له یوې پیړۍ راپدې خوا منځ ته راغلي داسې شمیرل کیږي چې په عین وخت کې چې دهندوکش پخوانیوکافرانو دخدایانو ډولونه درلودل نو دواحد او لوی خدای وحدانیت ته هم رسیدلي وو. دې لوی خدای ته به یې امرا وایه .

کله چې الفستن دشاه شجاع دواکمنۍ په وخت افغانستان کې تماس پیداکړ پدې یې عقیده درلوده چې (داکافران له هیڅ دین سره ورته والی نلري او یواځې واحد خدای ته معتقد دي او هغه (امرا) یا سوکوي او یا هم(ګوري) نوموی دډیرو بتانو کلي چې دپخوانیو پهلوانانو استازیتوب کوي هغوی ته عبادت کوي. دا بُتان دلرګي اویادکاڼي دي. او مذکر او مونث لري همدا راز په مجرده توګه په خره سپاره نمایش ورکوي. یو شمیر نور اروپائي لیکوال لکه جنرال کورت انګریز دالفستن نظریات تائیدوي او دکافرانو لوي خدای یې (امرا) یا (یامري) یادکړی دی.

یو فرانسوي موءلف داسیا داسطورو په کتاب کې دنورستان په پخوانیو عقایدو یوه مقاله خپره کړې ده چې لنډیز یې همغه مطالب دي چې پورته شرح شول.

کوم څه چې مې پورته وویل ما پخپله په نورستانیانو دمسافرتونو او په کابل کې له نورستانیانو سره دتماس په ترځ کې اوریدلي دي او د نورستان کتاب چې یو تن نورستاني جنرال محمد صفر غرزي وکیل په خپله لیکلی۔ نوځکه ښه او ثقه معلومات راکولی شي.

هغه څه چې څرګند دی دادی چې پخوانیو کافرانو دعالم څښتن او دکائناتو خالق د (امرا) په نوم یاداوه او دهغو په خپله عامیانه ژبه یې (سور میوك اِمرا)

يعنې (دخولې په څير مخ لرونكى امرا) باله او هغه يې انسان په بڼه او صورت مګر فوق العاده لوى فكر كاوه.

دجنګ ځانګړى خداى يې دپخوانيو كافرانو دخدايانو په ډولونو كې مجهول نه و او هغه ته به يې (ګيش) ويلو داګيش داندرا يعنې دويدي اريايانودجنګ دځانګړي خداى معادل و اودفوق العاده پهلواني كارونو د سرته رسولوپه وجه هغه له يوناني(هركول)اويازابلي رستم سره مقايسه كوو.

(امرا) او (ګيش) دپخوانيو كافرانو دخدايانو دډولونو په منځ كې ډير مهم نقش درلود او دهغوى له پاره يې دغرونو په لمنو كې دقربانۍ ځايونه او زيارتونه جوړ كړي وو چې د (امره تا) او (ګيشه تا) په نومونو يادېدل دامرا له پاره يې غوا او دګيش له پاره يې سېرلى قرباني كاوه دمحمد درويش خان غازي په جنګ نامه نومې كتاب كې چې دڅلورو سوه كالو شا وخوا كې دمحمد حكيم ميرزا دبابر دلمسي په زمانه كې دلغمان په عليشنګ دره كې ليكل شوى په كراتو مراتو يې له درې تنو مفسدانو چې (پانداد) او (لاماندي) نومېدل ددرې ډلو په بڼه ياد شوى او دعليشنګ درې دپورتنۍ برخې كافرانو له مسلمانانو سره په جګړو كې له دې درې تنو مرسته غوښتله دكتاب دعباراتو له فحوا نه واضح معلومېږي چې نوموړي درې تنه دپخوانيو نورستانيانو په ذهنونو كې حتى څلور سوه يا پنځه سوه كاله دمخه هم مقدس مقام درلود.

لنډه داچې كافرانو دنورستانيانو نيكونو دهندوكش دنورو اريائي كتل و په ډول او د نورو اريائي قبايلو په څير په اصل مبدا كې دخدايانو ډولونه درلودل او داوستائي عصر په تحولاتو سره (امرا) لوړ او عالي مقام پيداكړى دى. اودهمدغې برترۍ انعكاس دواحد خداى په بڼه په عقايدو كې لاره وموندله او ډير دخدايانو ډولونه لكه دجنګ ځانګړى خداى او نور دپهلوانانو په بڼه په اسطورو كې راغلل،او په منځنۍ پيړۍ كې دفكري روش په ښكته راتللو سره دغرونو په څوكو او ددرو په منځ كې ځانته كېدلو سره يو لړ بې نظمي منځ ته راغله او په عقايدو كې يې درې برخې وزيږولې چې انعكاس يې عقلاً دلغمان په نورستان كې څلور يا پنځه پيړۍ دمخه ګورو.

۹_۸_۴۱

ننګرهار او ځينې پخوانۍ ښارونه يې

افغانستان دجغرافيائي موقعيت له مخې په داسې يوه څلور لارې کې واقع شوی دی چې له پخوا زمانو راهيسې يې داحساس خاصيت ساتلی دی، له دې سره چې ددې محاصرې او مدنيت لرونکې څلور لارې تاريخ ډير پټ او سر بسته پاتې شوی دی خو يو څه چې پخوانې سوابق او ارزښت يې ثابتوي هغه يې د وجود نوم ياتاريخي اوجغرافيائي نوم او نښان دی چې دا نومونه ټول له غرونو نيولې بيا تر رودونو او ښارونو پورې جغرافيايي اوتاريخي کوايف وخت په وخت معرفي کوي، او د (ويد) او (اوستا) له دورو څخه نيولی تر يوناني، بودايي ، کوشاني او داسلامي دورو په مختلفو وختونوکې يې خاطرې او دنومونو په قالب کې نوم او نښان پريښودی دی.

دافغانستان په ختيزه برخه کې دکابل سيند له سر چينې نه نيولې تر هغه ځايه چې سيند لوی سيند ته ور داخليږي داسې منطقه پرته ده چې له ويدي دورو وروسته دتاريخ په مختلفو دورو کې د (ګندهارا) په نوم ياديږي.

دګندهارا په زړه کې يوه بله سيمه ده چې هغې ته ننګرهار وايي او ننګرهار اوس هم دافغانستان ولايت دی.

دننګرهار کلمه په پخوانيو ماخذونو کې دمخه تر اسلامه دلومړي ځل لپاره د (ناکاراهار) په بڼه ليدل شوي.

دوه تنه چینائي لیدونکي فاهیین او هیوان تسنګ دځپلو خبرو په ترڅ کې د (ناګاراهوا) دیوه ښار یادونه د (ناکي لوهو) په نوم کوي.

پدې کې شك نشته چې هیوان تسنګ چیني لیدونکی دعین مواصلت په مهال دهډې اواوسني جلال آباد سیمې ته چې د (ناکار) یا (نګر) په نوم یې یادونه کوي دهغه له ویناو څخه داسې معلومیږي چې (ناګار) یا (نګر) او یا (نګاراهارا) یوه سیمه او یا هم (نکره هاره) یې مرکز اویا کوم عمده ښار وُ. هیوان تسنګ د (نګر) دسیمې پراخوالی داسې راښیې اوږدوالی له ختیځ نه لویدیځ ته ۶۰۰ لی اوسور یې له شمال نه سویل لور ته ۲۵۰ لی چې دمیل په حساب یې طول ۱۲۰ میله او عرض یې نږدې ۵۰ میله کیده.

چینائي لیدونکی له دې پرته لیکي چې ددې سیمې چارچاپیره سختو غرونو احاطه کړې دی. او پایتخت یې ۲۰ لی یعنې ۵ یا ۶ میله پراخوالی درلود، پاچا هلته وجود نلري څکه چې داسیمه دکاپیسا مربوط دي، حبوبات او دا نه ډیر حاصل ورکوي، هوایي توده او اوسیدونکی یې زړور، خوش خلقه اونسبتاً شتمن دی دخلکو ډیره برخه یې بودایي دی او دنورو ډیرو ادیانو پلویان هلته لږ دی، معابدونه او بودایي ابادۍ په کې ډیرې دي او پیروان یې هم ډیر دی، له بودایي معابدونو پرته دنورو معابدونو شمیره هم سلو ته رسیږي.

پدې کې شك نشته چې دهیوان تسنګ د (ناګار) یا (نګر) دعلاقې له یادونې څخه مطلب همغه د (ننګر) علاقه ده چې د (هار) دکلمې په ډیر والي سره چې د (ښار) مڠنا ورکوي مرکز ته یې (نګاراهارا) یا (نګرهار) وایه چې وروسته دخلکو په ذهنونو کې د (ننګرهار) په بڼه ثبت شوی دی که چیرته فولکلوري کیسو ته چې دکونړ په دره او چغه سرای کې تر اوسه دخلکو له خاطرو وتلی ندی غوږ ونیول شي نو لیدل کیږي چې شاهي د (ننګرشاه) په صفت یعنې د(ننګر) دسیمې شاه تراوسه دخلکوپه خوله دي.

نوویلی شو چې دننګر تسمیه له تاریخي ماخذونو څخه فرهنګ ته ورداخل شوی اوعامه فرهنګ ته دیوې کلمې ورداخلیدل خامخا ډیر استحکام او ژوره معنا لري.

د (ننګر) مرکز داسې یو ښار وُ چې هغې ته یې (ننګر) یا (ننګرهار) وایه (ننګرهار) د (ننګرشار) معادل دی، دننګرهار مرکز یو معظم ښار وُ او لویه ساحه یې درلوده.

دننګرهار دمشهورو ښارونو له جملې څخه یو هم (هډه) ده چې چینائي لیدونکي داوومې پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې د (نارهیلو) په نوم یاد کړی دی کننګهم انګلیس پدې خیال دی چې دهډې موجوده نوم دسانسکرت له کلمې هډه چې دهډوکي په معنا ده اخستل شوی ځکه چې د بودا یو هډوکی دهغه ښار په یوه استوپه کې ساتل شوی وې.

دننګرهار په علاقه کې نور ښارونه هم اباد وې له هغې جملې څخه یو د (اویاناپور) په نوم یا صفت یاد شوی دی. چې هغه دباغستان ښار ترجمه کوي همدا راز په پخوانیو ماخذونو یوبل ښار د (تاکي) په نوم هم یاد شوی چې هغه یو شمیر مدققین په شیله (ناقي) کې چې لږ څه دجلال ا باد لویدیځ لور ته راښیي، همدې ښار یوبل نوم هم درلود لکه (پاوماپور) چې هغه یې (دنیلو فردګل ښار) ترجمه کړی او لکه څنګه چې دنیلو فر ګل په بودایي دین او فرهنګ کې دتقدس بڼه درلوده نو ویلای شو چې په بودایي دوره کې نوموړی ښار یو متبرک ښار و. همدا ښار په چیني ماخذونو کې د (ګل په ښار) یاد شوی چې دچیني تلفظ دضبط صورت یې (هوا ـ شي ـ شنګ) وې همدا راز دګل ښار او دنیلو فرګل ښار حتماً داسې صفات وې چې همغه ښار ته یې اطلاق کیده.

په بودایي ماخذونو کې په ننګرهار کې یو بل ښار د (ویپانکارابودا) په نوم یاد شوی او هغې ته یې (ري پاواتي) هم ویلی دی چې معنایې (شعله) او (نور) دی.

ددې لنډې مطالعې نه په څرګنده ویلی شو چې د (ننګر) علاقه چې دافغانستان دختیځ ولایت ننګرهار مرکز دی او پدې نوم شهرت لري داسې سیمه وه چې په هغې کې ډیر ښارونه اباد وې اوهر ښار دابادۍ عمراني کارو بودایي مرکزونو، استوپو او معابدو نو ددرلودلو په وجه ډیر شهرت درلود او هر یو په صفا اوښکلو صفاتو یادیده په ډرونته، سلطان پور، هډه تول سرخ رود او چپلیار کې دډیرو خرابو استوپو او معابدونو بقایاوې ددې ادعا ښکاره ثبوت دی.

۲۱ـ ۵ـ ۲۷

د چغان غونډۍ

دکابل شمال ختیځ لورته دشمال په خوا ، دجلال اباد شمال ختیځ ته داوسني افغانستان له تحمیل شوي سرحدي خط سره په موازي ډول اوږده دره پرته ده چې معمولاً په (کترا) مشهوره ده او اوبو ته یې دکنړ سیند وائي چې په پورتنۍ برخه کې دچترال په رود مشهور دی اوتر هغې پورته یې خپله سرچینه ده چې عبارت له حومه د (یردغبل کوتل) څخه عبارت وي چې دکاشغر د رود په نوم هم یادیږي دکونړ دسیند د تر مرستیالان دهغې نه شي ارخه د افغانستان له خوري نه یو ځای کیږي چې دنورستان له علاقې نه سر چینه نیسي اومشهور یې (لنډی سیند) او د (پیچ وبه) دي چې دسیلابي سیندونو په صورت په درو کې تاوپیچ سره دختیځ هندوکش په سوېلي لمنوکې رابنکته کیږي اوله دې سره سره دنورستان دپورتنۍ برخې همدغه دوه لارې دي چې اوس او په پخوانیو وختونو کې دنورستان له اسرارونوډك زړه ته لارې ورغلي دي

لکه څنګه چې دکنړ دره اوږده پرته ده دطبیعي اوضاع له مخې یې په درې برخو ویشي ښکتنی ، منځنی او پورتنی برخه چې په عامه اصطلاح ورته (کوز کونړ) (خاص کونړ) او (بر کونړ) وایي او عمومي مرکز یې د اسعدآباد (چغه سرای) په نوم یادیږي چې دکونړ ددرې او پیچ ددرې دتقاطع په برخه کې واقع شوی دی او دا دکنړلوی حکومتي مرکز دی.

دمخه مو وویل چې دکونړ مرستیالان یو (لنډی سیند) او بل دپیچ درې اوبه دي دپیچ دره تر ټولو لویه فرعي دره ده چې دچغه سرای په مقابل کې دکونړ ددرې په

وسطي برخه کې دنورستان دزړه (منځ) په لور ترې لاره خلاصه شوې ده هغه انشعاب چې په خپل منځ کې يې لرې څو خواوو ته لکه لغمان او مربوطو درو ته يې او د نورستان اکثر پورتنيو برخو ته ترې لارې وتلې دي.

له دې جغرافيايي شرح نه مقصد دهغې نقطې دموقعيت اهميت په ګوته کول دي چې معمولاً دچغان د غونډۍ په نوم يادېږي او محمد ظهيرالدين بابرپه خپل تزك کې هغه د(چغانيان سراى) (چغان سراى) په نوم ياد کړې او دچغه سراى په اوسني نوم کې يې مخفف صورت راغلى دى.

دپيچ ددرې په داخل کې ددرې دواړو خواوو ته دغره په پوزو کې او په ډېرو چپ خواته پوزو کې چې ډېرې دکونړ په دره هم حاکې دي داوسني حکومتي ځاى چغه سراى په مقابل کې دمهمو ابادیو پاتې شونې ځرګندېږي چې په هغو کې په ډېر شمير خبنتې، دسنګ مرمر لويې اوپېړې لوحې استعمال شوى دى، تر کومه ځايه چې دديوالونو او تهدابونو بقاياوې ځرګندېږي يوه ورځ په دې سيمه کې ډېرې مهمې ابادۍ موجودې وې چې له هغې جملې ديوالونو څخه ديوې ودانۍ ديوال په لويو تراشلو خبنتو دغره په بغل کې په تورو کاڼو سره تر نظره کيږې او چارچاپيره يې دنورو ابادیو حکم کوي ددې ابادۍ په ښکتنۍ برخه کې يوه لويه هديره موجوده ده چې لمنه يې دپيچ په دره کې يو نيم کيلو متر اوږده ده او په ډېره پيمانه مرمري لوې خبنتې، مرمري لويې ستنې ښکلي نقش کړاى شوى سرطاقونه هم تر نظره کيږي.

په ظاهري توګه داباديو بقاياوې دډېرو لوحو له مخې او دعربي او فارسي رسم الخط له مخې ديوشمير نومونو لکه ابن عمر، سلطان پګل، بهرام شاه، حيدر علي، ننګر اونورو له مخې داسې اټکل کولاى شو چې ددې ځاى ابادۍ تر اسلامي دورې او هغه هم داسلامي دورې منځنۍ وخت وي ځکه چې ديو شمير نيټو له مخې قوى اټکل کولاى شو او ددې منطقې داباديو مبدا ته ۶۰۰ کالو دمخه وراندې بيولى شو او دا حدس موږ دچنګيز دوارثينو چغتائي دورې ته رسوي اود (چغان غونډۍ) دځاى نوم ياد چغان سراى دعامه فولکلور تر ډېره حده ددې نظريې ملاتړ ښکاري. البته له فولکلوري کيسوپرته دچغتائي شهزادګانو رسيدل او وتل دمحلي شهزادګانو چې دمخه تر مغلو يې پدې سيمه واکمنې درلوده هم ځرګنديږي. لکه څنګه چې وايي په پخوانيو وختونو کې دلته دننګرهارشاه په نوم يو پاچا واکمني درلوده دوه تنو قعلي شهزادګانو سلطان پګل او بهرام شاه يې دواکمنۍ پر ساحه يرغل وکړ.

دا فلکلوري کيسې او تاريخي ارزښت دي په خپل ځای وي د اوس له پاره
ترې يوه نتيجه اخلو او هغه عبارت له دينه دی چې دمخه تر مغلو دچنګيز
لمسيانوپه چغان غونډۍ کې نورې ابادۍ درلودې او په مهمه سوق الجيشي نقطه
دکونړ ددرې په منځ کې دنورستان په يوې مهمې لوړې نقطې پخپله ددې حکم
کوي چې په پخوانيو لمنو کې دې نورې ابادۍ ولري.

بابر په خپل توزک کې وايي چې په چغه سرای کې دفتوحاتو په مهال دنورستان
کافر په داسې حال کې چې دشرابو مشك به يې په غاړه کې وٶ ددې منطقې دخلکو
مرستې ته راتلل. دډنمارکي هيئت دخلکو پيژندنې دتحفظاتو په اساس له احتمال
نه ليرې ندی چې لوی سکندر کونړ ته دتيريدلو پر مهال دکونړ ددره پيچ دتلاقي په
برخه کې يو لويې کلی اويا هم دنورستانيانو يوې جنګي کلاته اوړ ورته کړی دی.

په دې غالب ګمان کيږي چې دسکندر مقدوني په زمانه کې په همدغه ځای کې
چې نن دچغان په غونډۍ کې خرابې واقع دی او دنظامي کلا دپاره يوه ممتازه
منطقه شميرل کيږي يوه کلا وه چې دنورستانيانو نيکونو دوه زره ځلور سوه کاله
دمخه په همدغه منطقه کې له لوی سکندرسره پنجه وهلې ده او بلاخره يې
دادمقاومت قرارګاه ته اور ورته شوی دی.

نود (چغان غونډۍ) يا (چغان سرای) دمخه تر دې چې پدې نوم مشهوره شي
مهمه ابادي اوموقعيت درلود او هغه لرغوني نومونه چې په غرونو کې په ورانو
کلاګانو اينبودل شوي دي ددې نظريې ځرګندوي کوي. يوه ورځ به علمي هڅې
دې افکارو ته قطعي اويو پلوي ځوابونه ورکړي

۴ ۱۲ ۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

PROPERTY OF ARIC
Established 1989

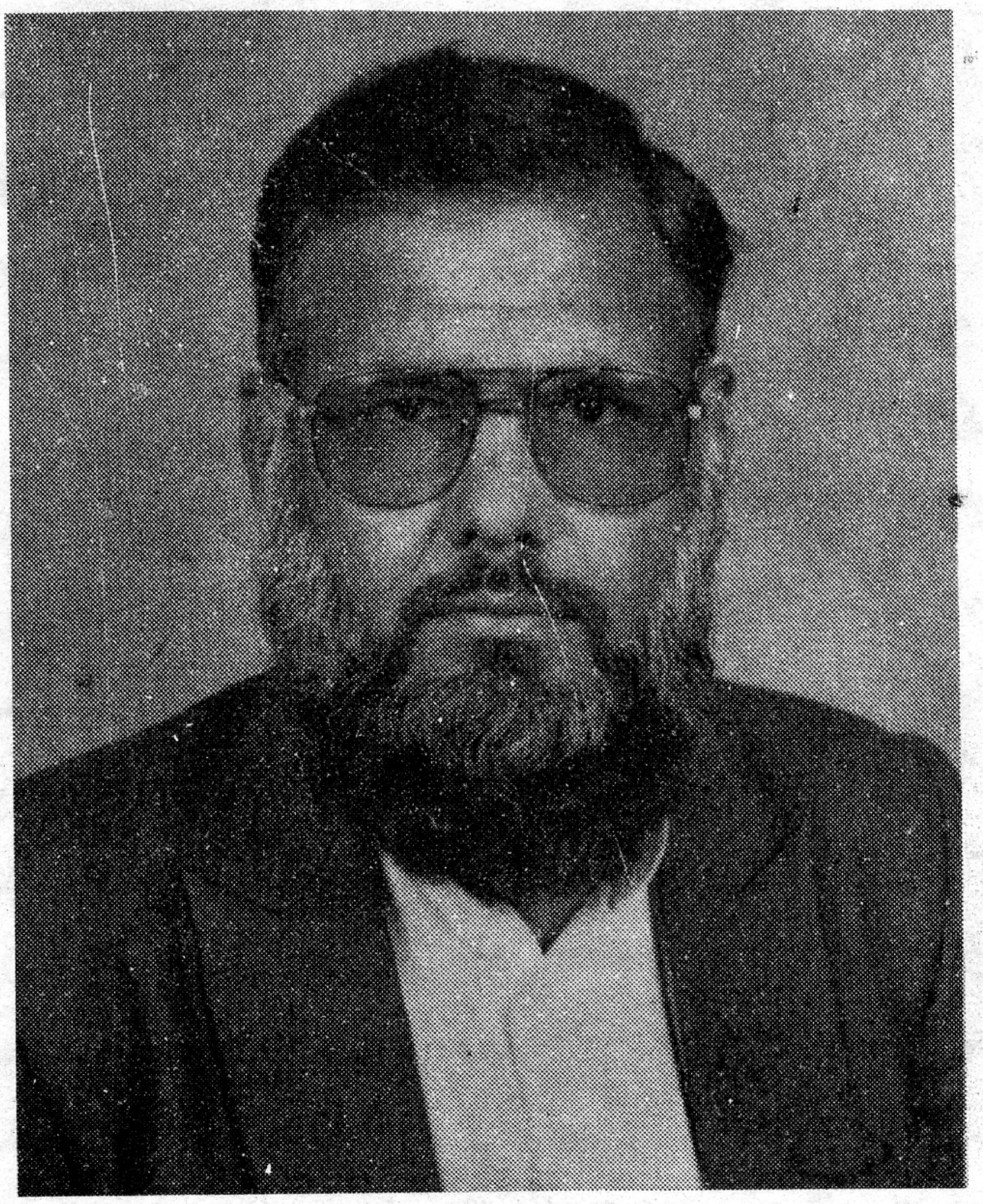

PROPERTY OF ACKU
10838

د دې اثر د ژباړن نور چاپ او ناچاپ آثار

بدیع او پښتو شعر		۱۳۷۰هـ ل چاپ
وروستۍ سلګۍ	د لنډو کیسو ټولګه	۱۳۷۱هـ ل چاپ
رژېدلي ګلونه	د شعرونو ټولګه	۱۳۷۱هـ ل چاپ
نومیالی غازي محمد شاه خان بابکر خېل		۱۳۷۳هـ ل چاپ
افغانستان د تاریخ په رڼا کې	همدا اثر	۱۳۸۰هـ ل چاپ
د جهاد خاطرې		ناچاپ
د پښتو ادب کې د ولسي شاعرۍ ارزښت		ناچاپ
د پښتو بیان او معاني		تر لیکنې لاندې
د لغمان مشاهیر		تر لیکنې لاندې
د افغانستان د ولایتونو جغرافیه (ژباړه)		۱۳۷۹هـ ل چاپ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دانش خپرندويې ټولنې خپاره کړي:

- تاريخ احمد شاهي
- افغانستان در قرن بيستم
- تاج التواريخ- پښتو
- د افغانستان سقوط
- سقوط افغانستان
- در افغانستان چه ميگذشت؟
- افغانستان سيتج بازی بزرگ
- د افغانستان لنډ تاريخ
- تاريخ مختصر افغانستان
- خسارات وارده به فرهنگ...
- شبخون افغان
- در زواياى تاريخ معاصر...
- رجال و رويداد هاى تاريخى...
- بازى بزرگ
- افغانستان سرزمين اريا
- افغانستان د تاريخ په رڼا کې
- جريانات تاريخى افغانستان
- نقد بر جلد دوم مسير تاريخ...
- خاطرات حکيم طبيبى
- اسنا دونامه هاى تاريخى...
- سرې لښکرې په افغانستان کې
- افغانستان څنګه تباه شو؟
- د مرګپر وزرو
- سوځېدلی جنت
- احمد شاه بابا ديوان
- احمد شاه بابا افغان
- د الفت شعري کليات
- د الفت نثري کليات
- غرغښت يا ګرشاسپ
- تاريخ خط و نوشته هاى کهن
- روسيې پراختيا غوښتنه او ...
- سيماى سينماى افغانى
- ميتود هاى کلينکى طبى
- ګلزار لطايف
- جنسي اړيکې
- رازی راکه نميخواستم افشا کنم
- د پښتو ادبياتو تاريخ
- ياداشتهاى من
- مدعا و مثل در شعر بيدل
- داود خان د کی.جي.بي په ...
- فن زناشوی
- د ښاپيرۍ ورغوی
- له نرګسه تر نرګسه
- خوږې خبرې
- پلوشې، ژورليدونه
- افغانستان از جنګ ګرم تا جنګ...
- ضرب الامثال و کنايات
- يکدسته ګل
- ستوري د ادب په اسمان کې
- افکار جاويد
- اهنګهاى احمدظاهر
- اهنګهاى ساربان
- اهنګهاى ناشناس
- د خزان طلايي پلونه
- سپوږمۍ په ځنګل زار کې
- ولسي سندرې
- محمد نور ولسي شاعر
- پاتې شه باران دی
- شين ټاغی
- ګټيالی
- ګلستان سندره
- د غزني شابهار او بودايي هنر
- شريک بالاپوش
- کوچيانۍ پانګه
- منثور کره کتنه
- او نور...

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library